...йствията на III армия
...ъ ДОБРУДЖА
прѣзъ 1916 година

...БЪЛГАРСКА АРМИЯ въ съставъ: 1-ва Софийска, 6-та Бдинска ...на, 4-та Прѣславска и 1-ва Конна диизии, т. е. отъ юнацитѣ ...ски и смѣлитѣ Конници и отъ ония на първитѣ три дивизии, ...ъ доблѣстно изпълнения си дългъ по добруджанскитѣ полета, ..., поради примирието на Македонския фронтъ, да понесатъ ...служено тежкия жребий на заложници въ Сърбия и Гърция.

ОТГОВОРЪ

на писаното за българитѣ въ мемоаритѣ на Генералъ Лудендорфа

Генералъ Лудендорфъ, бившъ оберъ-квартирмейстеръ на Германската ...ална Квартира, въ своитѣ мемоари за войната, съвсѣмъ незаслужено ...ави къмъ българитѣ единъ езикъ, който силно задѣва нацио-...ното самолюбие, и длъжность е да му се отговори, поне относно ...казаното отъ него за III-а армия.

отъ С. ТОШЕВЪ (г-лъ въ зап.)

ПРИЛОЖЕНИЕ:

Списъкъ на убититѣ и ранени офицери, и 12 карти.

АВТОРСКОТО ПРАВО Е ЗАПАЗЕНО.

ИВ. ВАЗОВУ,

На Тебъ, пѣвецо дивний, що съ лира въ ржка буди петдесять години българското самосъзнание и въодушавява народа за възвишена любовь къмъ родината мила; на Тебъ, вдъхновений творецо на националния ни епосъ, що, съ възпѣванията на редицата ни труженци и левенти: Паисий, Братия Миладинови, Раковский, Караджата, Василъ Левски, Ботевъ, Бенковски, Каблешковъ и пр.), на геройскитѣ подвизи на славнитѣ ни опълченци прѣзъ 1877 год. и на борбата ни при Сливница и пр., влѣ въ младитѣ поколѣния идейностьта за съзнателно самопожертвуване прѣдъ отечествения олтаръ и ги възпламени за общо скачане на брань, като мощни вълни къмъ югъ, западъ и сѣверъ; на Тебе великий родолюбецо, що и въ днитѣ на тежкитѣ продължителни борби мисленно летеше съ побѣднитѣ ни знамена и не прѣстана да подхранвашъ бойния жаръ у нашитѣ юнаци, посвѣщаваме тая си книга,— изложение на побѣднитѣ налети на въодушевенитѣ отъ идейность български синове въ Добруджа, по златната тая земя, въ която благодарение на вдъхновената ти лира, българитѣ, ако и останали тамъ подъ чуждо иго, не изгубиха пжтя си, не умрѣ въ тѣхъ родното чувство, не загина българската имъ рѣчъ! !

ОТЪ АВТОРА.

ПОКЛОНЪ ВАМЪ ГЕРОИ.

Възтържено прѣкланямъ се герои
Прѣдъ памѣтьта и свѣтлия ви ликъ,
Ви паднали по чуки и усои,
Отъ вражеский куршумъ и хладенъ щикъ,
Когато въ нападитѣ търчахте
За удара неотразимъ съ ножъ,
Прѣскачайки падналитѣ, ревяхте
Урата й удряхте съ сѣтня мощь;
И подъ оловний плисъкъ надъ главитѣ,
Съ гнѣвъ сѣчахте мрѣжитѣ тамъ телъ
И супостатитѣ да повалите
Напирахте съ устрѣма си смѣлъ
Върху окопитѣ, заети силно,
Изсипващи шрапнели ураганъ
И мрѣхте шепняйки умилно:
„Българио, земя свещенна намъ,
За тебъ кръвьта си днесъ пролѣхме,
За славата на милия народъ
И свѣтло бждаще му изковахме
И свобода за брата, клѣтий робъ"!
И днесъ лежитѣ въ гробницитѣ свои,
Изпълнили достойно дългъ свещенъ,

Но знаяйки станалото, герои,
Въ мигъ сжня ви билъ би нарушенъ;
Скокнали гнѣвно бихте отъ лѣглата,
И пакъ събрани плътно в'боень строй,
С'напада си ужасенъ, съ урата,
Отново би се втурнали на бой!..
. . . . . .
Но спете мирно вий дѣца бурливи,
Тржбата бойна нѣ се чуе вечъ,
Побѣднитѣ ни знамена шумливи
Сж свити, в'ножната е бранний мечъ!
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Гдъ Т-ВЪ

ВСТЖПЛЕНИЕ.

Докато I и II армии вече цѣла година се сражаваха побѣдоносно по бойнитѣ полета на западъ и югъ, III армия, съсрѣдоточена между Русе и Варна, продължаваше да остава въ пълно бездѣйствие. Пръснати групово по лѣсоветѣ и вълнообразнитѣ равнища на Дели-Ормана, ний съ мѣсеци приготовлявахме редъ позиции, срѣщу едно евентуално руско или ромжнско настжпване. Изсѣкохме горитѣ, прорѣзахме терена съ пжтища, прокопахме нивитѣ и браницата съ окопи, за да създадемъ отбрана на страната, отъ Дунава до Черно море, на единъ грамаденъ фронтъ около 200 клм. Дѣйствително тази дълга отбранителна линия, поради липса на силни упорни пунктове (гребени и отдѣлни височини), бѣ съвсѣмъ слаба, обаче това не ни плашеше. Ний само се отвръщавахме отъ мисъльта, че може би ще ни се падне злата участь да се отбраняваме, а не да настжпваме, като другаритѣ си отъ другитѣ армии. Макаръ и да работихме, но умоветѣ ни бѣха на друго мѣсто, — тамъ, гдѣто цѣла година вече гърмѣха топоветѣ и се лѣеше обилно българска кръвь. Това относително бездѣйствие и продължително копане бѣха почнали вече силно да подбиватъ духътъ и да разколебаватъ надеждата ни за възможна война съ Ромжния, поради което много офицери и войници поискаха прѣводъ на Македонския фронтъ а добруджанскитѣ доброволци почнаха открито да заявяватъ, че повече не могатъ да чакатъ и ще напуснатъ редоветѣ на армията. Въобще всички намираха, че повече не може да се търпи, и трѣбваше да се вематъ строги мѣрки срѣщу възможни инциденти по границата и да се тълкува и твърди на всички, че безъ бой нѣма да се мине, че войната е вече на прагътъ и пр.

И най-послѣ, слѣдъ годишно чакание, дойде въжделения день и Дели-Ормана писна отъ гайди, кавали и музики и се залюляха кръшни хора отъ войници, селяни и селянки. Всички се радваха, ликуваха, като че ли посрѣщаха нѣкой Велик-

денъ, като че ли още утрѣ нѣмаше да задумкатъ топоветѣ и да шурнатъ кърви изобилни. . . Защото несъкрушимата вѣра въ правотата на дѣлото стояха по-горѣ отъ страха прѣдъ неизвѣстностьта на утрѣшния день, и войника ни, проникнатъ дълбоко отъ съзнанието на отечествения дългъ, бѣ твърдо рѣшенъ да прѣодолѣе всички прѣчки, да прѣнесе и най-тежкитѣ страдания, да се бие съ ярость и самопожертвуване и на всѣка цѣна да постигне реализирането на националния идеалъ. Населението, имаще близки роднински връзки и почти еднакви стопански интереси съ онова отъ завладѣната прѣзъ 1913 г. часть отъ Добруджа, бѣ сжщо обзето отъ радость, поради скорото прѣмахване на тая умразна граница, що не допускаше чести сношения съ роднини и познати, и прѣчеше за свободното обработване на имуществата, останали въ ромжнска територия. Освѣнъ това, въ тая погранична зона се намѣриха хиляди и хиляди бѣглеци отъ Добруджа, които, ако и вече отъ години прѣселници у насъ, не бѣха прѣстанали да копнѣятъ за роднитѣ си мѣста и съ голѣмо негърпение очакваха почването на войната, безъ да искатъ да знаятъ, че освѣнъ съ ромжнитѣ трѣбваше да се биемъ и съ братята руси... Тъй че тамъ въ Дели-Орманъ всички съ радостенъ трепетъ и съ пълна вѣра въ побѣдата посрѣщнаха началото на борбата за Добруджа, благодатната тая земя, гдѣто житото е злато, царевицата е сребро и стадата сж неизброими, и на която Богъ е далъ български обликъ, останалъ съ вѣкове неизличимъ, както подъ вълнитѣ на иноземнитѣ нашествия, тъй и подъ ужасиитѣ на десятки войни; за тая Добруджа, за обезбългаряването на която не помогнаха нито турското и татарско масово заселване, нито 40 годишното ромжнско владѣние съ всичкитѣ му мѣроприятия за ромжнизиране на тоя край . . . . . .

. . . . . .

Благословенъ да бжде Богъ, Който забавя, но не забравя! Трижъ да бжде Той по-благословенъ, че тоя пжть не само не забрави, но не и забави! . . . Той бѣ прѣмилостивъ къмъ насъ, но ний не съумѣхме да използувахме Неговото милосърдие и благость! Защото, тъкмо въ надвечерието на годишнината на Букурещкия миръ, при празднуването на който, готвяха да стѣгнатъ по-здраво обрѣча на блока около ограбена България, избухна Всеобщата война и не допусна да се извърши това още по голѣмо пакостничество надъ нещастното отечество . . . Нашата цѣна изведнъжъ порастна; насъ почнаха да ни търсятъ, и оставаше ни сáмо да изберемъ вѣрния пжть за достигането на националния идеалъ и благосъстояние . . . Рѣшаваше се сждбата на цѣлия свѣтъ, рѣшаваше се славянската сждба, и слѣдователно този бѣ именно момента, въ който трѣбваше или да отговоримъ на вѣленията на кръвьта, или пъкъ да запазимъ, възможно по-дълго врѣме, пъленъ неутралитетъ.

Но уви! . . . освобождението на останалитѣ подъ неволя, по силата на Берлинския договоръ, братя, бѣ възделената българска мечта и свещенъ идеалъ въ продължение на 40 годишно политическо сжществуване. Въ стремежа си за национално обединение, ний, въ 1913 г., не само видѣхме тоя идеалъ покрусенъ, но даже изгубихме и южна Добруджа. — Раната отъ току що извършената операция, бѣ още съвсѣмъ прѣсна и силно болезнена, поради което копнѣжитѣ на наболѣлата българска душа бѣха майсторски експлоатирани до степень — *да ни тласнатъ въ есеобщата борба на страната на централнитѣ сили, рамо до рамо съ турцитѣ, срѣщу родната Русия.* Народа не искаше войната, наложиха му я; голѣма часть отъ интелегенцията реагира противъ нея, накараха я да млъкне, да занѣмѣе. Едни опозиционери намѣриха затвора, други свиха партийнитѣ си знамена и нашето присъединяване къмъ централнитѣ сили въ 1915 г. стана свършенъ фактъ. Слѣдъ една година Ромжния се обяви на страната на съглашенцитѣ и, въ 1916 г. септември 2-й, се почнаха Добруджанскитѣ операции.

Съ пълна вѣра въ побѣдбта, очаквайки руската помощь, ромжнитѣ застанаха задъ силно укрѣпени пунктове, които, по тѣхна смѣтка, ние не можахме прѣвзе съ недѣли и мѣсеци, а веднажъ пристигнатъ ли рускитѣ дивизии, тогава вече: „напрѣдь, въ сърцето на Бълтария!“ . . . Да, така можеше да бжде, обаче съвсѣмъ не тъй излѣзе. Защото прѣдъ насъ стоявше възделената отъ 40 години Добруджа, а особено новоотнетитѣ ни градове: Добричъ, Тутраканъ, Силистра и Балчикъ, съ богатитѣ имъ околности; защото задъ насъ се намираха роднитѣ отечествени прѣдѣли, които трѣбваше съ гърдитѣ си да защитимъ отъ опустошение; и защото най-послѣ, въ тая борба на животъ и смъртъ по Добруджанскитѣ полета, ний се бихме съ идейность и жарь, тъй както и ромжнитѣ първоначално се биха за своята Трансилвания. Силата у правия всѣкога се очетворява; свѣтата идея неминуемо ражда дивнитѣ тласъци къмъ славни подвизи и доблестно самопожертвуване! . . . . . И завилня тогава ужасна буря по Добруджанскитѣ равнища, и литнаха се напрѣдъ вълнитѣ на едно неодържимо нашествие, кипящо отъ жажда за мъсть и готово всичко да събори и оничтожи, Да това бѣ едно вихрово дѣло, което не се нуждаеше отъ импулси и вземание на нѣкакви строги мѣрки, но, като високо идейно и дълго очаквано отъ интелигенцията и масата, бѣ възприето съ пълна готовность и жарь, а особенно отъ жителитѣ на осакатената съ отнемането на Добруджа, и постоянно заплашваната отъ ромжнитѣ домогвания за четверожгълника, севѣрна България.

Общъ прѣгледъ на дѣйствията на III армия.

Отъ 1 октомври 1915 г. до 1 септември 1916 г., т. е. равно 11 мѣсеца, III армия се намираше въ очаквателно положение къмъ Ромжния и въ отбранително къмъ Русия (по морския фронтъ). Частитѣ използуваха тоя дългъ периодъ: а) за усилване на границитѣ въ фортификационно отношение и за вземане на редъ мѣроприятия по отбраната на Добруджанския и морски фронтове и б) за подготовка на персонала и частитѣ въ тактическо отношение и затвърдяване дисциплината и подигане духа у хората и въ колективнитѣ строеви и нестроеви единици. Тая дѣйность на армията не съставлява прѣдметъ на настоящото ни изложение и ще бжде оставена да се опише при другъ случай.

Въ надвечерието на военнитѣ дѣйствия, III армия, която до това врѣме бѣ подчинена на Щаба на Дѣйствующата Армия, прѣмина въ подчинение на щаба на групата Макензенъ.

Дѣйствията се почнаха на 2 септември и, споредъ тѣхния развой, тѣ се подраздѣлятъ на четири периода:

Първиятъ периодъ започва отъ деня на обявяването на войната и свършва на 19 септември, като включва: боевете около Тутраканъ, Добричъ, Кочмаръ, Сарсънларъ, Муси бей, Деведжикьой, Аптаатъ, Теке дере, Кара Османъ и първата атака на Кубадинската позиция;

Вториятъ периодъ започва отъ 20 септември, когато III армия прѣмина врѣменно къмъ отбрана, и свършва съ 3 ноември, като включва въ себе си: прѣвземането на Кубадинската позиция, завладѣването на Черна вода, Меджидие и Кюстенджа и първия опитъ за изтласкане на противника оттатъкъ долни Дунавъ;

Третиятъ периодъ започва отъ 4 ноември и свършва на 14 декември сжщата година и включва: упоритата отбрана на армията на линията езеро Ташавлу — с. Бонахчикъ и осуетяването опита на противника да разбие армията и я отхвърли на югъ; и

Четвъртиятъ периодъ започва отъ 15 декември и свършва на 5 януари 1917 г., въ който день противникътъ бѣ прогоненъ оттатъкъ Дунава и Добруджа бѣ окончателно освободена.

I-ий ПЕРИОДЪ.

(Отъ обявата на войната до прѣминаването на армията къмъ отбрана на 20 Септември.

ЗАДАЧАТА НА III АРМИЯ.

Въ очакването на военнитѣ дѣйствия, щаба на Макензенъ издаде слѣдната директива № 6960: *„За да направимъ положението за насъ благоприятно и да прѣнесемъ военнитѣ дѣйствия вънъ отъ страната, ще трѣбва най-напрѣдъ, чрѣзъ рѣшителни удари, съ разполагаемитѣ за сега сили, да се заематъ най-важнитѣ пунктове за прѣминаването на Дунава въ ромжнска територия. За по-кжсно се възнамѣрява, чрѣзъ едноврѣменно и ненадѣйно нападение, да се завладѣй съ IV Прѣславска дивизия прѣдмостната крѣпость Тутраканъ и съ I Софийска дивизия—прѣдмостната крѣпость Силистра“.*—Въ тая директива се налагаше още и слѣдното прѣгрупиране на армията:

I Софийска дивизия да се съсрѣдоточи по границата въ двѣ групи: първата — въ района с. Хърсово — с. Кеменларъ и втората — въ района на с. Калково — с. Шаври.

IV Прѣславска дивизия — въ района с. Топчи — с. Камакьой (около Балбунаръ).

I Конна дивизия — въ района с. Хамбарлъкъ — с. Каравлотъ (западно отъ желѣзопжтната линия Девня — Добричъ).

VI Бдинска дивизия (бригада) около гр. Шуменъ.

Макаръ че тая директива съдържаше тенденция за отбрана по Добруджанската граница и за една офанзива по Дунавския фронтъ, обаче щаба на армията, знаяйки, че нашата Главна квартира се бѣ противопоставила свѣщу тоя планъ и е добила съгласието за едно бързо настжпване въ Добруджа, той остави тая часть на директивата безъ внимание, но съ извънредна сериозность се отнесе къмъ втората й часть — *ебновръменното атакуване на Тутраканъ и Силистра*, още повече, че заповѣданото прѣгрупирване на армията се правеше съ оглѣдъ за подобна атака . . . Като се базира върху послѣднитѣ свѣдѣния за неприятелскитѣ сили въ тия двѣ крѣпости и като обсжди въ всѣко отношение въпроса, щаба на армията дойде до слѣднитѣ заключения: а) Че едновръменната атака на Тутраканъ и Силистра ще повлѣче раздѣлянето силитѣ на слабата по численость III армия; б) че атаката на Тутраканъ само отъ IV Прѣславска дивизия, която брои 17 дружини (8-й Приморски полкъ и 1 дружина отъ 48-й полкъ се намираха въ Варненския укрѣпенъ пунктъ), при факта, че въ тая крѣпость противникътъ имаше гарнизонъ около 25 дружини и 20 батареи, не обѣщава сигуренъ успѣхъ; в) че противникътъ само за единъ день може да получи подкрѣпление отъ Букурещъ, нѣщо, което, по политически причини, бѣ повече отъ вѣроятно, а въ това врѣме задъ атакующата Тутраканъ IV Прѣславска дивизия нѣмаше да има никакви подържки за париране на възможнитѣ случайности; г) че единъ маломалски неуспѣхъ при Тутраканъ или даже едно забавяне въ дѣйствията, може да компромитира всички други частични успѣхи даже и завладѣването на Силистра отъ I-а Софийска дивизия; д) че бързото завладѣване на Тутраканъ би повлияло много силно върху морала у нашата и неприятелската армии и е) че поради очакваното пристигане на рускитѣ подкрѣпления, падането на Тутраканъ трѣбва да стане най-скоро, съ единъ по-тежъкъ, по-силенъ и кратъкъ ударъ. Възъ основа на тия сжждения Командующи III армия рѣши: *да се атакува Тутраканъ съ IV Прѣславска дивизия, съ I Софийска бригада и съ германско-българската колона на майоръ Хамдрщайнъ* (отъ Русе), а III Софийска бригада да остане въ негово разпореждане, *за да може да влияй, както на боя при Тутраканъ*, тъй и срѣщу единъ опитъ на противника, да удари отъ Силистра въ тилъ на войскитѣ ни, атакующи Тутраканъ.

Горното рѣшение Командующи армията изложи лично на генералъ Фелдмаршалъ Макензенъ, на 31 августъ въ 3 ч. сл. пл., въ буфета на гара Горна Орѣховица, гдѣто съ началникъ щаба си полковникъ Поповъ, той бѣ извиканъ отъ Фелдмаршала да докладва съображенията си по прѣдстоящата операция. Тогавашния замѣстникъ на началникъ щаба на Макензенъ, полковникъ Хенчъ, се противо постави на изложенията, направени отъ полковникъ Поповъ, за силата и за фортификационното състояние на Тутраканската крѣпость, като казваше, че знае положително, какво въ Тутраканъ нѣма повече отъ 10—12 дружини и че укрѣпяването не било модерно усъвършенствувано, поради което възможно е крѣпостьта да се завладѣе само отъ IV Прѣславска дивизия. Възрази му се, че по най-положителни свѣдѣния, добити отъ българи, живущи въ заграбена Добруджа и отъ бивши офицери и подофицери отъ българската армия, положително е установено, че тамъ има 25 дружини и 20 пѣши батареи (безъ тежката артилерия) и че укрѣпяването е усилено съ широка и отъ модерна конструкция телена мрѣжа, съ вълчи ями, засѣки, казематерувани и фланкирующи постройки и пр. Командующи армията добави, че планътъ за едновръменното атакуване на двѣтѣ крѣпости не се удобрява и отъ щаба на дѣйствующата армия, а слѣдъ добититѣ на послѣдъкъ свѣдения за противника, става вече немислимо привеждането му въ изпълнение. *Тутраканъ трѣбва да падне*, продължи той *възможно по-скоро и то до пристигането на рускитѣ подкрѣпления, за което абсолютно належаще се явява атакуването му съ достатъчно силни части.* Фелдмаршала изслуша внимателно доклада*), съгласи се по принципъ и заповѣда да му се изложи той писмено, като добави, че за сега да се направятъ разпореждания споредъ директивата № 6960 (т. е, за групирането на армията съ оглѣдъ за едновръменна атака на двѣтѣ крѣпости). Писменията докладъ бѣ прѣдставенъ още сжщия день (№ 4267), въ който, възъ основа на даденото вече отъ фелдмаршала съгласие, пунктъ III-ий (отъ вѣжливость), бѣ мотивиранъ така: „Въ изпълнение на дадената ми отъ васъ устна директива, на мнѣние съмъ да изпълня възложената ми задача по слѣдния начинъ:

а) Съ IV Прѣславска дивизия (17 дружини, 12 полски, 4 гаубични и 2 тежки батареи, съ двѣ бригади отъ I Софийска дивизия (14 дружини, 11 полски, 4 гаубични и 2 тежки батареи) и съ отрядъ на майоръ Хамерщайнъ да атакувамъ южния и западния фронтове на Тутраканъ и

б) II Софийска бригада (8 дружини и 3 батареи) възнамѣрявамъ да насоча като заслонъ свѣщу Силистра".

Слѣдователно, споредъ рѣшението на командующи армията, върху 25 неприятелски дружини въ Тутраканъ трѣбваше да ударятъ 33 наши дружини и срѣщу 20 неприятелски батареи трѣбваше да дѣйствуватъ 44 наши батареи. Фелдмаршалъ Макензенъ съ телеграма № 5057, отъ 1 септември, удобри тоя планъ, съ добавка, щото II бригада, която ще заслонява Силистра, да бжде пратена при Аккадънларъ и минаването на границата да стане неочаквано. Сжщо тъй Фелд-

*) На тоя докладъ присжтствува и офицера за свръзка при щаба на Макензенъ полковникъ Дочевъ, който донесе за взетото рѣшение въ щаба на дѣйствующата армия.

маршалътъ удобри искането на Командующи армията, щото, за всѣка евентуалность къмъ Добричъ (пристигането на руски войски), VI Бдинска бригада, оставена въ разпореждане на фелдмаршала около Шуменъ, да се прѣмѣсти по-близо до границата — въ района Саджкьой — Хасарлъкъ — Ясж тепе и отъ тамъ да бѫде употрѣбена споредъ нуждата.

По тоя начинъ бѣ постигнато пълно съгласие по прѣдстоящитѣ дѣйствия и щаба на армията направи тутакси разпореждания за прѣдстоящето настѫпване въ Ромжния . . . и още само нѣколко часа и всичко щѣше да се размърда и събере въ строй, за да нахлуе въ вражескитѣ прѣдѣли за борба на животъ и смъртъ и да внесе свобода и човѣшки права на поробенитѣ братя. При всичкото старание да се пази тишина, все пакъ, поради усилената привечерь шетня по бивакитѣ и въ едно протежение на 20 клм. въ тилътъ, шумътъ не може да се избѣгне напълно. Нѣкждѣ дотоварваха послѣднитѣ кола или довозваха кжсно полученитѣ продукти и фуражъ; на мѣста раздаваха хлѣбъ, сухаръ и патрони, или пъкъ фелдфебелитѣ произвеждаха провѣрка на хората и на тѣхното бойно стъкмяване и пр. Въобще прѣвършваха се послѣднитѣ приготовления, а тамъ гдѣто бѣ вече всичко готово, войницитѣ, насѣдали на голѣми колела, слушаха усърдно бесѣдванията на подофицеритѣ си: какъ да се държатъ въ боя, какъ да настѫпватъ, да се биятъ и пр. или разговаряха за миналото на Добруджа.

Въ сѫщность, още на 1 септември къмъ пладнѣ, частитѣ на армията бѣха вече почти готови да дѣйствуватъ, понеже още на 31 августъ тѣ бѣха прѣдупрѣдени съ слѣднята телеграма отъ щаба на армията: *„войната съ Ромжния ще бѫде обявена утрѣ 1-и септемврп, за което да се приготви всичко за да се почнатъ военнитѣ дѣйствия по първа заповѣдь"*. Обаче при все това, до пладнѣ на 1-и септември, съобщение за обявяването на войната още не бѣ получено, а пъкъ австрийскитѣ монитори по Дунава прѣди два дена бомбардираха Гюргево и ромжнитѣ имъ отговориха съ бомбардировката на Русе. Германския офицеръ за връска майоръ Хенигъ постоянно правеше справка и не можеше да се начуди, защо се бави съобщението. Виждаше се, че германското командуване отъ Търново сериозно се бои отъ изиграване. Ний сѫщо се бояхме да не би да се размини безъ война и съ голѣмо нетърпение очаквахме извѣстието. Най-послѣ по пладнѣ се получи телеграма отъ Военното Министерство, че, *отъ 12 ч. и 1 м. прѣзъ нощьта срѣщу 1 септември, България се намира въ война съ Ромжния* и тутакси бѣ издадена заповѣдь за започването на военнитѣ дѣйствия (разпратена съ специални куриери и въ резюме претелеграфирана до дивизиитѣ). На началника на Варненския укрѣпенъ пунктъ резюмето бѣ допълнено съ слѣдното: „Подвижниятъ резервъ на Варненския укрѣпенъ

пунктъ да се подаде напрѣдъ и да варди посокитѣ отъ Добричъ и Балчикъ, като не изпуща изъ прѣдъ видъ и назначението си—да отбива десантитѣ". Допълнително по телефона бѣ съобщено на началника на щаба на тоя пунктъ, че, при по-нататъшното си напрѣдване, подвижниятъ резервъ да се съобразява съ напрѣдването на дѣсното крило на армията.

Численостьта на нашитѣ и неприятелски войски и районитѣ на разположението имъ.

Въ началото на войната III българска армия, както видѣхме по-горѣ, трѣбваше да се съсрѣдоточи по-близко до границата и съ единъ замахъ да нахлуе въ ромжнска територия. Срѣщу 1 септември частитѣ бѣха заели слѣдното разположение: (глѣдай кроки № 1):

1. I Софийска дивизия, генералъ-майоръ Драгановъ, 1-й Софийски, 6-й Търновски, 16-й Ловчански, 25-й Драгомански, 41-й пѣх. и 42-й пѣх. полкове, 4-й и 14-й артилерийски полкове, 1-о отдѣление 1-й гаубиченъ полкъ, 9-й коненъ полкъ и 1-а пионерна дружина — всичко 22 друживи; 12 полски, 2 планински и 3 гаубични, 4 батареи ескадрона и 1 пионерна дружина—съсрѣдоточени въ района: Хърсово—Кеманларъ — Чобанъ Насувъ—Конаклий.

2. IV Прѣславска дивизия, генералъ-майоръ Киселовъ, 7-й Прѣславский, 19-й Шуменски, 31-й Варненски, 47-й пѣхотни полкове и 2 дружини отъ 48-й пѣхотни полкъ, 5-и и 15-и артилерийски полкове, 2-й тежки артилерийски полкъ, 2 гаубични батареи и 4-а пионерна дружина,—всичко 17 дружини, 1 пионерна дружина, 1 минохвъргаченъ баталионъ, 12 полски, 4 гаубични и 7 тежки батареи—въ района: Караагачъ — Ени балабанларъ—Балбунаръ.

3. VI Бдинска дивизия (I Бригада), генералъ Поповъ, 35-й Вратчански и 36-й Козлодуйски полкове, 2-й артилерийски полкъ и 6-а пионерна дружина — въ района: Ясж тепе — Шаджкьой.

4. I Конна дивизия, генералъ-майоръ Колевъ, Лейбъ Гвардейския, 1-и, 2-и, 3-и и 6-и конни полкове, 1-а конна батарея и една колоездачна рота — въ района: Караджа Отъ — Хамбърлъкъ.

5. Гарнизона на Варненскиятъ укрѣпенъ пунктъ, генералъ-майоръ Кантарджиевъ, 8-и приморски полкъ, 1 дружина отъ 48-и полкъ, 4-и маршеви полкъ и 1 с. с. артилерийско отдѣление — около, гр. Варна.

6. Гарнизона на Русенския укрѣпенъ пунктъ, полковникъ Киевъ, 5-и маршеви и 5-и опълченски полкове и 2 н. с. с. батареи — около гр. Русе и

7. Германското отдѣление, майоръ Хамерщайнъ, 1 германска дружина (3 роти), 2 тежки и 1 гаубична батареи и 3 ескадрона при гр. Русе.

А всичко въ III армия: 62 дружини, 55 батареи, 23 ескадрона, 3 пионерни дружини и 1 минохвъргаченъ баталионъ, разположени по ромжнската граница отъ Дунава до Морето.

Споредъ имѣющитѣ се свѣдения, противникътъ разполагаше въ Добруджа съ слѣднитѣ сили: а) въ Тутраканъ — 26 пѣхотни дружини, 20 батареи и 3 ескадрона (безъ да се смѣтатъ тѣхническитѣ войски и тежката артилерия на крѣпостьта); б) въ Аккадънларъ 3 пѣхотни дружини и 3 батареи в) въ Добричъ—6 пѣхотни дружини, 2 батареи и 12 ескадрона; г) въ Куртъ бунаръ—1 пѣхотна дружина и 1 полска батарея; д) въ Балчикъ - 3 пѣхотни дружини и 3 полски батареи и е) въ Силистра—9 пѣхотни дружини, 15 полски батареи и 3 ескадрона.

А всичко въ Добруджа — 48 дружини, 45 батареи и 18 ескадрона.

За рускитѣ войски, които щѣха да пристигнатъ въ помощь на ромжнитѣ, липсваха всѣкакви свѣдения.

Моралътъ и духътъ у нашата и неприятелската армии.

Дългоочакваната вѣсть за обявяването на войната бѣ посрѣщната съ радость и горещъ ентусиазъмъ отъ офицеритѣ и войницитѣ. Силния избухъ въ наболѣлата българска душа въ мигъ отмѣтна захлупката, що цѣла година задържаше жаждата за мжсть и голѣмото желание за срѣща съ враговетѣ на полето на честьта. Малката III армия бѣ готова да се бие, даже при явенъ изгледъ на загинване; чиноветѣ ѝ бѣха рѣшени да се хвърлятъ и да смачкатъ подъ краката си всичко, което би имъ се противопоставило по пжтя на осжществяването на светата идея. Очитѣ грозно свѣтяха, юмрущитѣ закатнително се стискаха, гърдитѣ едвамъ сдържаха тупота на сърцата, подъ наплива на възвишенитѣ чувства, които всѣкога раждатъ въхъра, ужасния вихъръ на самопожертвованието. Ромънската армия вече цѣли 40 години не бѣ влизала въ бой, при това липсваше ѝ идейность въ борбата за тоя етнографически чуждъ неи Добруджански край, когато пъкъ нашитѣ, току излѣзли отъ двѣ войни, бѣха вече калени, и главно — умѣяха да побѣждаватъ.

Тамъ у насъ въ вжтрѣшностьта всички вѣрваха въ успѣхитѣ ни въ Добруджа; а пъкъ идейностьта на дѣлото бързо наддѣля надъ първоначалната боязънь, че не ще можемъ се одържа срѣщу освободителитѣ си руси, съ които трѣбваше да се срѣщнемъ за първи пжть. Разпаленитѣ офицери и

войници бѣха готови да се биятъ даже съ ангелскитѣ легиони, дошли да нагазятъ отечественитѣ прѣдѣли,—нѣщо което тѣ потвърдиха още въ първитѣ дни на войната, тамъ въ боевете при Добричъ, когато видяха братята си руси, рамо до рамо съ ромжнитѣ, и бѣсно се втурнаха срѣщу съединенитѣ врагове и имъ нанесоха първата славна побѣда.

Щастливи бѣхме, че първоначалниятъ германски планъ*) *да се отбраняваме на Добруджанския фронтъ, а съ главнитѣ сили да минемъ въ Ромжния,* не бѣ възприетъ отъ нашата главна квартира. Иначе неминуемо щѣше да угасне пламъкътъ въ нашитѣ гърди и, засѣднали въ окопитѣ на единъ грамаденъ фронтъ, щѣхме сигуръ да бждемъ бити и унищожени. Поставете българската идея подъ ключове, подъ сводоветѣ на най-якото бетонно здание, тя, въ стремежа си да литне, ще хвърли всичко въ въздуха. Устремътъ напрѣдъ е въ нашата кръвь, той е давалъ вълнитѣ въ старо врѣме на югъ, той ги даде прѣзъ балканската война съ Турция, той трѣбваше да ги даде и при дѣйствията въ Добруджа. Така и стана.

Едва ли може да има въ живота други моменти на общъ избликъ на националната гордость, на съзнаването индивидуалната физическа и морална мощь, на едно по-възтържено и радостно настроене, разлѣто по цѣлото сжщество и подгрѣвано отъ пулсоветѣ на кипящата енергия и крайно любопитство — да се отива, да се лѣти часъ по-скоро срѣщу многожеланното ново, както ония, прѣживявани въ надвечерието на настжпателнитѣ дѣйствия, при една война, поведена въ името на националния идеалъ . . . Часоветѣ, прѣкарани отъ българскитѣ офицери и войници прѣзъ нощьта срѣщу 2-и Септември, ще останатъ дълго врѣме тѣмъ памѣтни. Душевното състояние на юнацитѣ обзето отъ сладостната трѣпнява възбуда и юнашкитѣ пориви на своеобразната имъ, като на дѣца радость, не може да се опише. Очитѣ имъ не се склопваха подъ рояка мисли прѣдъ очакваното тъй дълго сблъсквание, и хубавитѣ чувствувания за съзнателно самопожертвуване не даваха мира на младежкитѣ имъ сърдца. Отпрѣдя имъ стоеше Добруджа, земята, която никога не бѣ прѣставала да бжде въжделенна българска мечта, въ която всѣкой българинъ жаднѣе да надзърне въ простора на обширнитѣ ѝ полета, да стжпя върху кадифенитѣ тучни пасбища на легнитѣ ѝ падини, да пие до ненасита нѣжния лъхъ на степния и морския ѝ зефири, и, изправенъ тамъ негдѣ, на нѣкоя чука, да се прѣхласва въ омайната безпрѣдѣлность на морето, въ блѣскавитѣ грамални извивки на великана змей, Дунава, въ навиплено равнище на пространството, простнато далекъ на севѣръ, чакъ до руската граница и съставляюще благодат-

*) Тоя планъ може да се види донѣгдѣ и отъ горѣцитираната директива на фелдмаршала Макензенъ № 6960.

ния тоя край, старинния пжть на стотица прѣселения, нашествия и войни, тая моцна българска люлка, отгдѣто българина не бѣ изкорненъ, и, слѣдъ всѣка напасть, той още по-настойчиво пореше съ ралото тлъстата й почва, и бързо изпълваше пастбищата й съ безбройни стада и табуни — Да, Добруджа, това хубаво име само по себе си цѣла история, отъ първия день на българския животъ, чакъ до нѣчалото на тая война.

Силата и състоянието на Тутраканската крѣпость.

За състоянието на фортификационнитѣ постройки и въобще за положението на прѣдмостната крѣпость въ надвечерието на войната, въ щаба на III армия се имаха слѣднитѣ свѣдения :

Укрѣпяването на Тутраканъ е било почнато току слѣдъ заемането на южна Добруджа отъ ромжнитѣ въ 1913 г., и въ нѣчалото на войната, съ малки изключении, тая крѣпость е била вече готова, като сериозна прѣграда срѣщу едно нахлуване, отъ западъ и югъ, въ Добруджа.

Отъ брѣга на Дунава, по посока отъ западъ къмъ изстокъ, се извива грамаденъ долъ, опасващъ града въ видъ на полукржгъ, съ радиусъ отъ 8 до 9 клм. и достигащъ на истокъ до с. Антимово, гдѣто, слѣдъ едно малко седло, се почватъ други два грамадни дола, съ обща посока къмъ Дунава. Съ това Тутраканъ се явява като естествено укрѣпенъ, отъ една до другия брѣгъ на Дунава, съ широко и съ твърдѣ стръмни брѣгове прѣпятствие. Именно върху задния брѣгъ на това прѣпятствие е била построена първата главна крѣпостна линия и се състояла отъ 12 форта, обградени съ двѣ линии нерѣкдснати окопи, по цѣлия крѣпостенъ фронтъ. Окопитѣ сж били приспособени за двуяросна стрѣлба и имали по нѣколко гнѣзда за картечници. Отзадъ, въ междинитѣ на фортоветѣ. били устроени укрѣпления за батареитѣ. Отъ фортоветѣ, окопитѣ и батареитѣ водили закрити ходове и всички били снабдени съ галерии, жилищни постройки и гнѣзда за прислугата. Гнѣздата на орждията били битонирани, а нѣкои отъ батареитѣ имали и битонирани покриви. По външния брѣгъ на дола се намирали пояситѣ отъ непрѣкъсната бодлива телена мрѣжа, широка отъ 8 до 10 метра. Прѣдъ тѣхъ на 50 до 100 метра, били изкопани вълчи ями въ шахматенъ редъ и дълбоки всѣка два метра, сжщо уплетени въ междинитѣ съ бодливъ телъ Тия изкуствени прѣпятствия били добрѣ маскирани и се протежирали отъ силенъ пѣхотенъ и картеченъ огънь отъ специално построенитѣ, по изходящитѣ жгли на бойната линия, фланкирующи постройки и картечни гнѣзда. Мѣстностьта

прѣдъ фортоветѣ и окопитѣ била равна и съвсѣмъ открита, и се обстрѣлвала най ефикасно отъ батареитѣ и окопитѣ.

На 4 клм. задъ тая отбранителна линия, била построена втора отбранителна линия, която, ако и още недовършена, все пакъ прѣдставлявала сериозно прѣпятствие за настжпващия, а най-вече поради извънредно трудното приближаване къмъ нея, особено въ западната й половина. Лѣсътъ тамъ ималъ голѣма дълбочина и билъ запълненъ съ високи засѣки и приплетенъ съ телъ; пжтищата прѣзъ него били прѣкопани и затрупани съ дървета. Движението е било възможно само по направенитѣ просѣки, които ефикасно се обстрѣлвали отъ построенитѣ отзадъ батареи и отъ картечницитѣ, поставени по дърветата.

Всички телефонни жици по двѣтѣ отбранителни линии били закопани въ земята; въ крѣпостьта се намирала и безжична-телеграфна станция. Отъ града къмъ с. с. Старъ Смилъ и Български Косуй, както и до нѣкои укрѣпления отъ главната отбранителна позиция, е била построена тѣсно колейна ж. п. линия.

И имаха право ромжнцитѣ да се гордеятъ съ Тутраканъ и, при 25-хилядния му гарнизонъ, да го считатъ непривзимаемъ, особено отъ насъ, българитѣ, които бѣхме слаби въ техническитѣ срѣдства.

Първата бойна оперативна заповѣдь по III армия.

Да, Тутраканъ бѣ станалъ силна за насъ прѣграда, която изведнъжъ се изпрѣчваше прѣдъ войскитѣ ни, обаче обстоятелствата се бѣха сложили тъй, че трѣбваше непрѣменно да бжде той разгроменъ най-скоро. Руситѣ идеха вече отъ сѣверъ и всѣки пропуснатъ день бѣ голѣма печалба за ромжнитѣ. Крайно необходимо бѣ бързане въ движението, бързане въ удара, тъй че веднажъ Тутракань падне, III армия да може вече цѣла да се насочи срѣщу рускитѣ войски. Ето защо щабътъ на III армия още на 1-и септември, щомъ получи съгласието на фелдмалшала за атаката на Тутраканъ, издаде оперативна заповѣдь по армията № 16 *съ която насочи частитѣ право на Тутраканъ и съ това рѣши окончателно въпроса за неговата незабавна атака**). Тая запрвѣдь гласеше:

*) Отъ всичко горѣизложено се вижда добрѣ, че съвсѣмъ не е вѣренъ отзива на нѣкой си германски участникъ въ Добруджанскитѣ операции, помѣстенъ въ единъ отъ миналогодишнитѣ броеве на германския официозъ, въ който, при хубавото желание да се изтъкне българската заслуга за падането на Тутраканъ, все пакъ тя се съвсѣмъ умаловажава по слѣдния начинъ: „Щаба на III българска армия билъ проявилъ първоначално извѣстна резервираность спрѣмо атакуването на Тутраканската крѣпость и ако ли фелдмаршалъ Макензенъ не билъ изпратилъ единъ германски офицеръ

1. Противника заема Тутраканската прѣдмостна крѣпость съ около 25 дружини, 20 батареи и 6 ескадрона; при Аккандъларъ той има 3 дружини и 3 батареи; при Куртъ-бунаръ — една дружина; при Добричъ около 6 дружини, 8 батареи и 12 ескадрона; при Балчикъ около 3 дружини и 3 батареи; въ силистренското прѣдмостно укрѣпление около 9 дружини и 15 батареи.

2. На III армия е заповѣдано да атакува Тутраканската прѣдмостна крѣпость и да я завладѣе, за което заповѣдвамъ:

а) IV Прѣславска дивизия съ придаденитѣ ѝ части да настжпи утрѣ, 2 септември, въ 7 ч. пр пл., въ зоната между пжтищата; Балбунаръ — Кашла кьой — Хаджи Факларъ — Меше махле и Караагачъ — Джеферлеръ — Бѣлица, да сбие прѣднитѣ неприятелски части и да се укрѣпи на линията: южно отъ с. Меше махле — Бѣлица, гдѣто да подготви атаката на форответѣ № № 5, 6 и 7. Атаката ще се извърши по допълнителна заповѣдь.

б) I Софийска бригада, съ придаденитѣ ѝ части, утрѣ, 2 септември, въ 5 ч. пр. пл., да тръгне по пжтя Кеменларъ-Кюсе Абди-Касъмларъ, да сбие прѣднитѣ неприятелски части и да достигне линията Ахлатларъ — Касъмларъ, съ цѣль да заеме на другия день изходно положение на линията Бѣлица — Карадилеръ и подготви атаката на участъка редутъ № 8 (включително) — до с. Антимово. За обезпечение на дебуширането прѣзъ горитѣ, да се изпратятъ силни странични прикрития. Атаката ще се изърши по допълнителна заповѣдь

2. III Софийска бригада, съ придаденитѣ ѝ части, утрѣ 2 септември, 5 ч. пр. пл., да настжпи по пжтя Хърсово — Кеманларъ и да се спре въ с. Кюсе Абди, гдѣто да остане въ разпореждането на Командующи армията.

г) II Софийска бригада, съ придаденитѣ ѝ части, утрѣ, 2 септември, въ 6 ч. пр. пл., да настжпи по пжтя Шеври — Аккъдънларъ, да завладѣе послѣдния градъ, гдѣто да се укрѣпи и да охранява фланга на армията откъмъ Силистра, и да поддържа връзка съ 1-а Конна дивизия.

д) 1-а Конна дивизия, съ придаденитѣ ѝ 2 ловченски роти и колоездачнитѣ роти, да настжпи по посока на Куртъ-бунаръ и го завладѣе, като подържа връзка съ II Софийска бригада. На дивизията се възлага да прѣкжсне съобщенията между Добричъ и Силистра.

е) Колоната на майоръ Хамерщайнъ (една германска дружина, 7 картечни взвода, 3 ескадрона, една тежка и една полска гаубични батареи) утрѣ, 2 септември, въ 3 ч. пр. пл. да тръгне отъ с. Тетово прѣзъ Борисово за с. Тюркъ Смилъ, съ смѣтка да прѣмине границата утрѣ, 8 ч. пр. пл. Да изпрати ескадронитѣ си къмъ с. Сѣново и да влѣзе въ връска съ IV Прѣславска дивизия. Да подготви атаката на фортъ № 2, който се намира източно отъ Старо село. Атаката ще се извърши по допълнителна заповѣдь. (Къмъ тая колона се добавиха още двѣ български маршеви дружини и една българска опълченска дружина).

3. Въ 12 ч. прѣзъ нощьта, на 1 срѣщу 2, всички гранични постове да настжпятъ въ неприятелската територия и отхвърлятъ неприятелската гранична стража възможно по-дълбоко. Прѣминаването на границата да стане съ изненада, за да се заловятъ възможно повече плѣнници.

И пр. и пр.

Прѣминаване на границата.

Прѣзъ деня на 1 септември, само тукъ тамъ имаше пушечна прѣстрѣлка прѣдъ фронта на армията. Прѣднитѣ части отъ подвижния резервъ на Варненския укрѣпенъ пунктъ *) бѣха вече прогонили ромжнскитѣ постове и застави, и заели височинитѣ южно отъ с. Екрене. Нашитѣ усилено се стѣгаха, и по биваситѣ, до кжсно вечерьта, отиваше шетня като срѣщу голѣмъ празникъ, при пълната сериозность, присжща на навечерието на великитѣ събития. Пограничнитѣ ни войски, заели вече на мръкване опрѣдѣленитѣ си мѣста. очакваха нетърпеливо минутата, за да извършатъ своя скокъ . . И ето, равно въ полунощь. по цѣлата граница, отъ Дунавъ до Черно море, съ гръмливо и тържествено ура, тѣ се хвърлиха върху ромжнскитѣ постове, смѣтаха ги и ги отхвърлиха дълбоко. Въ

*) Генералъ Кантарджиевъ бѣ тръгналъ отъ Варна почти съ цѣлия гарнизонъ.

да убѣждава тоя щабъ да предприеме атаката, а особено ако сжщия офицеръ не билъ успѣлъ да склони началника на 4-а Прѣславска дивизия генералъ Киселова да произведе атакуването, то едва ли би билъ Тутракань атакуванъ.—Макаръ може би, че българитѣ едва ли биха прѣдприели нападението безъ германския отрядъ (съставенъ отъ три германски роти, 3 батареи и 3 ескадрона и 3 български дружини—нали?), — сѣ пакъ палмата за тоя день се пада на генералъ Киселова, който, съ излагане на собствената си личность и въпрѣки голѣмитѣ кървави загуби, повелъ дивизията си срѣщу неприятеля и наложилъ капитулацията на двѣ ромжнски дивизии". Всичко горѣизложено се явява вѣрно сѣ що относно генералъ Киселовъ, комуто дѣйствително се пада палмата за тоя день, като щастливъ изпълнитель на Тутраканската операция, а останалото всичко е невѣрно, понеже въ тая атака взеха участие освѣнъ 4-а дивизия още и софийци и русенци; при това абсолютно никакъвъ Германски офицеръ не е билъ изпращанъ отъ фелдмаршалъ Макензенъ да убѣждава щаба на III армия за прѣдприемане на тая атака, нито пъкъ е ходилъ при генералъ Киселова и е успѣлъ да го убѣди да произведе самъ атаката. Всичко произлѣзи, тъй както е изложено по-горѣ и атаката се извърши точно споредъ оперативнитѣ заповѣди по армията № № 16 и 17.

десетина минути границата бѣ вече отворена, — тая, изкуствено създадена прѣди 2 години, граница, за да осакати Отечеството съ отнемане на голѣми пространства плодоносна земя и едно 150.000 българско население. Българскиятъ кракъ вече тъпчеше ненавистния слогъ и юначнитѣ ни дружини нахлуха въ многожеланитѣ прѣдѣли. Въ 6 ч. сутриньта се почна минаването на дивизиитѣ и цѣлия ширъ на югъ се запраши отъ колонитѣ и отъ хилядитѣ кола на насоченитѣ по разни пѫтища обози.

Има часове, въ които човѣкъ чувствува сѫществото си въ пълно единение съ природата; има хубави и сладки минути въ живота, прѣзъ които всичко се показва въ прѣкрасенъ свѣтъ, въ пъленъ унисонъ съ веселото нестроение на душата и съ чудната омайность на сладкитѣ сърдечни усѣщания. Това обикновено бива при първия пукотъ на зората, тая прѣдвѣстница на животворното свѣтило, обновителката, слѣдъ нощнитѣ съмнѣния, на човѣшкитѣ надежди; когато тя съ лѫчитѣ си почва нѣжно да облива хоризонта и постепенно да изпарва фантастичния полутъменъ обликъ на околнитѣ прѣдмети. Весело е тогава на душата, леко е до ефирность на тѣлото; очитѣ свѣтятъ; гърдитѣ се подигатъ; краката стѫпатъ чевръсто. Съ мелодията на птичия концертъ отива и душевната мелодия, изразена въ безмълвения възторгъ на прѣхласа отъ съзерцанието на ширътъ, събуждащъ се вече и умайно чаровенъ въ позлатата на ранното се облекло. Така е почти всѣкога, обаче, тоя день, хубавитѣ усѣщания бѣха изтикани на втори планъ, като една само добавка къмъ възвишенитѣ и буйни чувствувания на юнацитѣ, тръгнали вече съ радость и възторгъ да се жертвуватъ за светата идея — освобождението на поробенитѣ братя.

Офицеритѣ и войницитѣ, жизнорадостни, при развѣти знамена, подъ такта на музиканскитѣ хорове, пѣющи химна „О, Добруджански край“, при честитѣ избухи на тържественото и потресно ура, крачеха бодри и наперено по мѣстата си въ строя, съ гордость и пълно съзнание, че отиватъ да изпълнятъ дългътъ си, да се сѫщнатъ съ врага за ужасна разправа. Селянитѣ и селянкитѣ, безъ разлика на народность, бабитѣ и старцитѣ, всички посрѣщаха радостно дългоочакванитѣ гости, и ги гощаваха съ каквото може; даже и туркинитѣ, знаейки добрѣ коректностьта на българския войникъ, и тѣ не оставаха по-долу отъ другитѣ, посрѣдствомъ дѣцата си.

Колонитѣ се извиваха по лѣсоветѣ и чевръсто изчезваха въ пространството Нашата конница, настѫпила въ тъмни зори, хвърчеше напрѣдъ и, гонейки противника, бѣ запрашила съ бързия си алюръ простóра. По нѣкога се чуваше ехото на далеченъ топъ и прѣкъснатото ура отново се подемаше отъ войскитѣ. Командующи армията, съ началникъ щаба си, настигналъ колонитѣ на I Софийска дивизия, ги поздравяваше.

Генералъ Тошевъ, изправенъ на автомобила, завършваше думитѣ си: *„Ще ги бийте! Ще ги смачкате! Ще вземете Тутраканъ!“* А ротитѣ, минавайки съ чевръста крачка. хвърляха шапки, вдигаха пушки, закачваха се и запѣнето отговаряха: *„Ще ги биемъ: Ще ги смачкаме! Ще вземемъ Тутраканъ!“* . . . . . О, това бѣ сѫщински порой отъ втурнали се напрѣдъ хора, жаждущи кръвь, готови да се хвърлятъ въ огъня, да напълнятъ съ трупове крѣпостнитѣ ровове, да побѣдятъ или славно да умратъ!

Прѣзъ тоя день, II Софийска бригада разби неприятелския отрядъ при Аккадънларъ и зае тоя градъ. Подвижниятъ резервъ отъ Варненския укрѣпенъ пунктъ, съ прѣднитѣ си части, отблъсна противника и зае с. с. Екрене, Чаушъ кьой, Мустава Бейлеръ и Ново Ботево. Германо-българската колона на майоръ Хамерщайнъ нощува на линията Турски Смилъ — Сѣново. IV. Прѣславска дивизия и I Софийска бригада продължиха движението си къмъ Тутраканъ. Конната дивизия, усилена съ 2 ловчански роти и 2 колоѣздачни роти, прѣмина сутриньта границата и се насочи за гр. Куртъ-Бунаръ, по слѣдния редъ:

а) Разузнаване: 1 ескадронъ и 1 картеченъ взводъ отъ 2-й коненъ полкъ, по пѫтя Владимирово — Езержа — Конакъ; 1 ескадронъ и 1 картеченъ взводъ отъ сѫщия полкъ, по посока на Каржа Отъ — Умурфакѫ — Куртъ бунаръ; единъ взводъ отъ Лейбъ гвардейския полкъ, по посока на с. с. Трупчиларъ — Сууджакъ;

б) Лѣва колона, майора отъ 16-й Ловчански полкъ Петковъ, 2 ловчански роти и 4 пѣши картечни ескадрона, въ 7 ч. 30 м пр. пл., по пѫтя Печели — Трупчиларъ — Коюнкьой — Хотулжа;

в) Срѣдня колона, полковникъ Михаиловъ, Лейбъ-гвардейския полкъ (4 ескадрона и 1 картеченъ ескадронъ), 1 й коненъ полкъ (4 ескадрона и 2 картечни ескадрона) и 1 конна батарея (6 орждия), въ 6 ч. 30 м. пр. пл., по пѫтя Казалджиларъ — източно отъ Трупчиларъ — Дюштабакъ — Куртъ бунаръ;

г) Дѣсна колона, полковникъ Табаковъ, 6-й конни полкъ (4 ескадрона и 1 картеченъ ескадронъ), 2-й конни полкъ (2 ескадрона и 1 картеченъ ескадронъ) и двѣ колоѣздачни роти, въ 6 ч. пр. пл. по пѫтя Караманлий — Икисче — Кочмаръ — Кара Абдулъ.

Освѣнъ това Конната дивизия изпратила въ посока на с. с. Конакъ и Дурмушлий конно-пионернитѣ взводове на поручицитѣ Салабашевъ и Тянковски аа да прѣкѫснатъ телеграфитѣ и телефонни съобщения и да разрушатъ желѣзния пѫть сѣверно отъ Добричъ.

Разузтавателния ескадронъ на поручикъ Кикименовъ, съ постоянни схватки съ неприятелскитѣ партии, продължилъ

успѣшно движението си напрѣдъ обаче, тоя на ротмистъръ Първановъ е билъ спрѣнъ отъ прѣднитѣ части на противника, заемащи позиция прѣдъ гр, Куртъ бунаръ, поради което и срѣднята колона се спрѣла, за да дочака изравнюването на другитѣ двѣ колони, като, за заслонъ къмъ с. Кочмаръ извадила единъ картеченъ ескадронъ и усилила съ часть отъ авангарда разузнавателния ескадронъ на ротмистъръ Първановъ. Тая колона бързо успѣла да заеме с. Душтабакъ и гребена къмъ с. Коюнлий, съ което си осигорила сгодна позиция срѣщу непріятелското разположение при Куртъ бунаръ. — Слѣдъ кратка рекогнисцировка, Генералъ Колевъ рѣшилъ: съ лѣвата и срѣдната колони да заангажира фронтално противника, а дѣсната колона (4 конна бригада) да обходи Куртъ бунаръ и да се яви отъ сѣверъ, въ тилъ на противника.

Въ изпълнение на горното, колонитѣ се насочили въ указанитѣ посоки. Срѣдната колона влѣзла въ бой право срѣщу противника, заемащъ съ 1 дружина заблаговрѣменно укрѣпената позиция прѣдъ Куртъ бунаръ и конната батарея излѣзла на позиция на гребена между с. с. Дюштабакъ и Коюнлии. Прѣдприетото концетрично движение на дѣтѣ странични колони било забѣлѣзано отъ противника и, прѣдъ страхътъ да не бѫде отрѣзанъ, той почналъ бързо да отстжпва на сѣверъ, прѣслѣдванъ отъ огъня на батареята. Въ това врѣме неочаквано се появилъ отъ сѣверъ единъ ескадронъ отъ 4 конна бригада и отстжпающия противникъ тутакси се пръсналъ изъ гората и почналъ да бѣга безогледно по посока къмъ с. Бей бунаръ. Куртъ бунаръ е билъ заетъ въ 1 ч. 10 м. сл. пл., обаче прѣдполагаемото залѣняване на цѣлия непріятелски отрядъ не можло да стане, понеже 1 конна бригада не прѣдприела прѣслѣдване, а 4 конна бригада, която трѣбвало да се яви въ тилъ на Куртъ бунаръ, поради късното получаване на заповѣдьта, пристигнала тамъ, когато боя е билъ свършенъ и противника вече билъ избѣгалъ на сѣверъ. . .

По тоя начинъ Конната дивизия изпълни задачата си тоя день и застана въ положение да охранява дѣсния флангъ на армията. — Понеже намирането на дивизията при Куртъ бунаръ се явявало изолирано и отдалечено отъ армейскитѣ групи при Тутраканъ и Аккаданларъ и липсвали й телеграфни и телефонни съобщения съ тилътъ, генералъ Колевъ разпоредилъ бригадитѣ да вематъ сериозни мѣрки, както за далечно разузнаване, тъй и за далечно и близко охранение на квартирния районъ.

Едноврѣменно съ Конната дивизия, прѣмина границата и 9-й коненъ полкъ, на подполковникъ Топалжиковъ (прѣданъ къмъ I Софийска дивизия и намиращъ се при гр. Кеменларъ) съ назначение да разузнава за противника на фронта Кара Емирлеръ — Кара Есекьой — Доглуларъ — Дамъ Адасе

— Нансутларъ — Петракли — Долу Юсуфуларъ, по слѣдния редъ:

а) Самостоятелни развѣзди: на поручикъ Попова, въ 2 ч. пр. пл. по посока Кадърларъ — Догруларъ — Атмаджа — р. Дунавъ; на поручикъ Керезовъ*). въ 3 ч. пр. пл., по посока Саладинъ — Асфаткьой — Татаръ — Атмиджа — Арабаджиларъ — р. Дунавъ; и на подпоручикъ Пармаковъ, въ 3 ч. пр. пл по посока Саладинъ — Фаткьой — Дели Юсуфларъ — р. Дунавъ;

б) Авангардъ, подполковникъ Стояновъ, 1-й ескадронъ, въ 4 ч. пр. пл., по пжтя Кеменларъ — Кадъръ — Докчуларъ — Догруларъ — Кара Великьой;

в) Главни сили 3 ескадрона; 1 картеченъ ескадронъ, 1 картеченъ пѣши ескадронъ и взводъ конно-пионери, — въ 4 ч. 10 м. пр. пл., по пжтя на авангарда; и

г) Дѣсно странично прикритие. Подпоручикъ Ионовъ, 12 конника

Въ 5 ч. 30 м. авангарда прѣминалъ с. Кадъръ, отгдѣто 4-ий ескадронъ билъ изпратенъ отъ главнитѣ сили да настжпи по пжтя Кадъръ — Юкли — Омурджа — Дере махле — Чилеръ, съ задача да охранява крайния десенъ флангъ на колоната Въ 6 ч. 20 м. пр. пл., слѣдъ кратка прѣстрѣлка, авангарда атакувалъ непріятелския взводъ, заемащъ с. Докчуларъ и го разпръсналъ. Къмъ 7 ч 40 м. пр. пл. той влѣзалъ въ бой съ нови непріятелки части заемащи височиитѣ прѣдъ с. Чилеръ и, слѣдъ като ги изтласкалъ, продължилъ движението си прѣзъ това село за с. Догруларъ. При приближаването къмъ послѣдното село, авангарда, съ полуескадронъ отъ фронта и съ другъ отъ фланга, се хвърлилъ върху една непріятелска рота, заемаща позиция задъ селото, и я обърналъ въ паническо бѣгство. Съ достигането си до с. Догруларъ, полка вече изпълнилъ задачата си за тоя день, и билъ събранъ, но понеже отъ свѣдения се установило, че при с. Хаскьой имало противникъ, командира на полка разпоредилъ да се продължи по-нататъкъ марша. Той назначилъ 4-и ескадронъ и 2 картечници подъ началството на майоръ Христова въ авангардъ по пжтя за Хаскьой, който тръгналъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл., а слѣдъ него послѣдвали и главнитѣ сили. Въ 11 ч. пр. пл. двѣ непріятелски роти, заемащи южната окрайна на с. Хаскьой, заставили авангарда да се разгъни и да влѣзе въ бой. Слѣдъ като послѣдния е билъ усиленъ съ още 2 картечници, той почналъ да се подава напрѣдъ, а главнитѣ сили въ резервна колона се насочили между с. с. Босна и Хаскьой, въ обходъ на гората, находяща си южно отъ послѣдното село. Противника, забѣлѣзалъ обхвата, бързо се оттеглилъ на

*) Поручикъ Керезовъ успѣ тоя день да се провре чакъ до Дунавя и да скъса телеграфнитѣ съобщения мѣжду двѣтѣ крѣпости.

височинитѣ сѣверо-източно отъ Хаскьой, а полка заелъ съ спѣшени ескадрона ония западно отъ това село, Противни усиленъ съ още 2 роти, една батарея и 2 ескадрона, откри алтилерийски огънь и почналъ да указва сериозно съпрот ление, и, къмъ 12 ч. 30 м. сл. пл., боя достигналъ максимален си развитие. Тогава авангардния ескадронъ, имащъ заповѣ да се насочи на 1 клм. сѣверо-западно отъ с. Каравеликьо и да обхване лѣвия флангъ на протирника, се явилъ въ от начената посока и заставилъ неприятелскитѣ части да отстѫ ятъ бързо, като едни се отеглили на слѣдующия гребен други по на западъ отъ хребета между с. с. Капаклий и Кар великьой, а неприятелската батарея — по пѫтя къмъ с. Ю маджа. Забѣлѣзалъ това, командира на полка тутакси зае вѣдалъ на ескадронитѣ да възсѣднатъ и започнатъ прѣслѣ ването: 1-я ескадронъ по шосето Хаскьой — Доймушлар а 2-я и 3-я ескадрони въ обходъ на гората, находяща се з падно отъ с. Хаскьой.

Противникътъ започналъ да отстѫпва бързо и полка въ резервенъ редъ прѣминалъ шосето Хаскьой — Доимушлар насочилъ се къмъ платото по посока на послѣдното село и се хвърлилъ въ атака. Отстѫпващия противникъ съ бѣгство и безредие отстѫпилъ къмъ с. с. Капаклий и Сюнечъ и заелъ позиция по южната окрайна на Капаклийската гора. За от хвърлянето на противника, най-много спомогналъ ротмистъръ Цѣновичъ, който по собствена инициатива, се явилъ съ ескадрона си отъ югъ и се понесалъ въ атака на сѣверъ, въ фланга на неприятелкото разположение. По-нататъшното прѣслѣдване поради гъстата гора, заета отъ неприятелски части, се указало незъзможно и полка въ 6 ч. сл. пл. се събралъ и се отеглилъ за нощуване въ с. Хаскьой.

Съ дѣйствията си този день полкътъ разби и отхвърли неприятелскитѣ части между Тутраканъ и Силистра и прѣкъсна съобщенията между двѣтѣ крѣпости.

По тоя начинъ всичкитѣ колони отъ III армия се намираха вече още на 2 вечерьта на ромѫнска територия, готови напълно за по-нататъшни дѣйствия.

Вечерьта IV Прѣславска дивизия и I Софийска бригада достигнаха линията, отъ която на 4 септември трѣбваше да почнатъ дѣйствията срѣщу Тутраканъ, т. е. да турятъ началото на кървавия великъ актъ, въ който устремътъ и самопожертвуването трѣбваха да наддѣлѣятъ надъ вражеската съпротива и на създаденитѣ прѣпятствия съ дълбокоровове, съ километрически окопи, засѣки, вълчи ями, телени мрѣжи, фугаси, картечници и съ силно алтилерийско снаряжение отъ крѣпостни и полски орждия, т. е. на всичко онова което съврѣменната фортификация бѣ направила за по-пълното осигуряване на Тутраканъ.

Щабътъ на III армия на 1 септември напусна Горня-Орѣ- ица. Слѣдъ напѫтственния молебенъ, той бѣ изпратенъ отъ раждани по най-сърдеченъ начинъ, при което, Командующи ята, залѣлѣзалъ по лицата имъ голѣма загриженость по- прѣдстоящага борба съ руситѣ, се обърна къмъ тѣхъ съ ѣнитѣ думи: „Не веднъжъ съмъ ималъ честьта да ви го- я и да стоплямъ вѣрата ви въ успѣха на нашето дѣло. ъсъ положението е много по-сериозно и то ви задава го- ми грижи. Васъ ви мѫчи съмнѣнието, че нашитѣ войници не могатъ устоя срѣщу рускитѣ полкове и че гибельта Отечеството е очевидна. Но знайте, г-да, че за милата и ощастна Добруджа, за поруганията, които ни се направиха ъзъ 1913 г. и за да защитятъ страната отъ нахлуване, на- ъ юнаци сѫ готови на всичко; тѣ сѫ рѣшени да мратъ ъзъ разлика срѣщу кого. Съ Божията помощь ние ще из- ъмъ побѣдители и вие ще бѫдете безумно радостни, рѣ въ другидень, да чуете великата вѣсть за падането на тутраканъ; ще дочакате въ скоро врѣме и звъничнитѣ те- ани за славнитѣ побѣди на III армия, горѣ, горѣ, чакъ ъмъ Кюстенджаи Защото нашето дѣло е свѣто и ние тръ- ме, съ гореща вѣра и съ пъленъ възторгъ, да изпълнимъ ъгътъ си и да срѣщнемъ достойно враговетѣ. Имайте до- ие въ моитѣ думи, основани на горещия лъхъ, който вѣе настоящемъ отъ българскитѣ редове, готови да литнатъ ъ бѣсенъ пристѫпъ, на ужасна саморазправа, съ врага съ помощника му — нашиятъ братъ русинъ! Ние отиваме защита на Отечеството, слѣдователно не ние ще бѫдемъ ивати въ случая за пролѣтата кръвь! Богъ на правдата ще твори нашитѣ сили и ще внесе смутъ въ тѣхнитѣ души, да отстранимъ грозното нашествие въ нашитѣ прѣдѣли. живѣе България! Да живѣе българския войникъ, тоя ве- и достоенъ бранитель на Отечеството!

Гражданитѣ вдигнаха глави, тѣ се спуснаха да прѣгръ- ъ офицеритѣ. Ето защо слѣдъ падането на Тутраканъ, въ правителната телеграма отъ Горно Орѣховскитѣ граждани ѣ изразъ: *„Каквото каза, направиха го юнацитъ бей!...*

Сѫщия день щаба на III армия, за заемане централно ожение относно грамадния фронтъ на армията, се уста- ъ въ Разградъ, гдѣто се свързаха телефоннитѣ и телегра- ъобщения съ дивизиитѣ, съ укрѣпенитѣ пунктове и съ ъ въ Царството.

Тукъ първата грижа на щаба бѣ да се разшири инста- ването на армейскитѣ болници, като за цѣльта се заематъ ищата и се поставятъ импровизирани легла, понеже ѣнитѣ се на лице се намѣриха недостатъчни за множе- ранени, които трѣбваше да донесе атаката на Тутра- Гражданитѣ дадоха доброволно всичко необходимо ъ заведения, а гражданкитѣ се отзоваха охотно на по-

каната, като доброволни милосердни сестри и прислужници... При всичко това, тия мѣроприятия все пакъ се указаха недостатъчни, понеже числото на раненитѣ, които пристигнаха на 7 и 8 изведнажъ въ грамаденъ брой, надмина твърдѣ много прѣдполагаемата цифра и наложи инсталирането въ други още здания. Потвърди се най-нагледно горчивата истина, че срѣдствата на санитарната часть при армията далечъ не отговаряха на нуждитѣ на бойното поле и че полагаемитѣ се по-щата нѣколко стотинъ лѣгла, съвсѣмъ не сж достатъчни, даже за единъ голѣмъ бой . . . Дѣйствително, прѣдвиждаше се за случая евакуация, обаче тя не можеше да помогне на първо врѣме, при едно струпване изведнажъ на хиляди и хиляди ранени.

На 3 септември, IV Прѣславска дивизия, слѣдъ кратъкъ оживенъ бой, прогони противника отъ прѣднитѣ му позиции при с. Дайдъръ и прѣмѣсти позицията си сѣверно отъ пжта Дайдъръ—Чаушъ махле. Къмъ 9 ч. вечерьта двѣ ромжнски дружини се опитаха да извършатъ нощно нападение срѣщу лѣвия флангъ на дивизията, но бѣха отхвърлени въ крѣпостьта. I Софийска бригада се утвърди на линията: с. Вискьой до кръстопжтя Енже кьой — Бѣлица. Колоната на Хамерщайнъ завладѣ височината 131, западно отъ Старо село и сѣверо-изгочно отъ с. Сѣново. II Софийска бригада се затвърди на позиция при Аккадънларъ. I Конна дивизия имаше тоя день рѣшителенъ и славенъ бой при с. Кочмаръ (който ще изложимъ по-нататъкъ). VI Бдинска дивизия се групира въ райоиа Екисче — Владимирово. Подвижния резервъ на Варненския укрѣпенъ пунктъ зае с. Баладжа (по шосето Добричъ — Варна). 9 коненъ полкъ продължи разузнаването по посока на Силистра и скъса останалитѣ телеграфни и телефонни съобщения.

По тоя начинъ армията успѣ окончателно да заеме сегашенъ стратегически фронтъ и обръчътъ около Тутраканъ бѣ вече готовъ. — За атаката на крѣпостьта, вечерьта на 3 бѣ издадена слѣднята оперативна заповѣдь по армията № 17:

а) Подготовкака на атаката съ тежката артилерия да се почне на 4 т. сутриньта подъ общото ржководство на командира на 2 тежки артилерийски полкъ полковникъ Ангеловъ;

б) IV Прѣславска дивизия, I бригада отъ I Софийска дивизия и колоната на майоръ Хамерщайнъ, подъ общото началство на началника на IV Прѣславска дивизия генералъ-майоръ Киселовъ, да атакуватъ южния и западния секторъ на крѣпостьта, като се насочатъ и завладѣятъ, IV Прѣславска дивизия фортоветѣ № № 5, 6 и 7, I Софийска бригада фортъ № 8 и колоната на майоръ Хамерщайнъ — фортъ № 2;

в) Началото на атаката да опрѣдѣли генералъ майоръ Киселовъ;

г) За осигуряване дѣсния флангъ на атакующитѣ войски и за париране всѣки отитъ на противника отъ Силистра да осуети атаката, се назначаватъ, подъ общото началство на началника на I Софийска дивизия генералъ-майоръ Драгановъ, II и III Софийски бригади и 9 коненъ полкъ. III Софийска бригада да застане при с. Петракли, съ задача да парира опита на противника за дѣйствия отъ Силистра въ западна и юго западна посоки. 9 коненъ полкъ, усиленъ съ една дружина отъ 42 пѣхотенъ полкъ, да се изнесе при с. Хаскьой, за да наблюдава посокитѣ отъ Силиста къкъ Тутраканъ и Аккадънларъ. II Софийска бригада да застане по ешалонно при с. Кара Есекьой и Аккадънларъ, съ задача да наблюдава посокитѣ откъмъ Силистра и да бжде готова, заедно съ III бригада, да атакува противника който би се опиталъ да настжпи отъ Силистра въ флангъ на войскитѣ, дѣйствующи при Тутраканъ.

д) Конната дивизия да остане при Куртъ Бунаръ и да охранява крайния дѣсенъ флангъ на армията, като освѣтлява посокитѣ откъмъ Силистра, Кубадинъ и Добричъ; да влѣзе въ тѣсна връзка съ II Софийска бригада при Аккаданларъ и, въ случай, че противникътъ настжпи срѣщу тази бригада, да съдѣйствува за унищожението му. И пр. и пр.

Споредъ тая заповѣдь, Тутраканъ трѣбваше да се атакува на 4 септември, обаче това не стана по слѣднитѣ причини: Цѣлия 3 септември е билъ употрѣбенъ за избиране позиция за артилерията и за рекогнисциране на крѣпостьта; направени бели двѣ бѣлѣжити рекогнисцировки: едната отъ началникъ щаба на IV дивизия подполковникъ Нойковъ въ участъка западно отъ с. Дэйдъръ и другата отъ началника на тежката артилерия полковникъ Ангеловъ, източно отъ това село, при които се установило, че крѣпостната ограда е усилена съ сериозни изкуствени прѣпятствия и че атаката ще срѣщне голѣми затруднения, ако не се подкрѣпи съ силна артилерия. Подполковникъ Нойковъ намиралъ, че тая атака трѣбва да се отложи поне още за единъ день, та да може по-добрѣ да се уреди групировката на артилерийския огънь, а полковникъ Ангеловъ мислилъ че и съ разполагаемата артилерия може да се подготви атаката, поради което било рѣшено пристжпъть да се извърши на 4 септември. Това рѣшение се налагало отъ необходимостьта да се изненада противникътъ и да не му се даде врѣме да получи подкрѣпления, за което се знаяло, че вече пристигатъ. На 4 септември сутриньта, полковникъ Ангеловъ доложилъ, че работата се указала по-трудна отъ колкото се прѣдполагало и молилъ атаката да се отсрочи за другия день. Това наложило изпращането на подполковникъ Нойкова на наблюдателния пунктъ на полковникъ Ангелова, гдѣто слѣдъ една нова рекогнисцировка, били точно опрѣдѣлени обектитѣ за биене и необходимото прѣзъ нощьта

размѣстване на артилерията. Генералъ Киселовъ изслушалъ доклада и, като се съгласилъ, поискалъ разрѣшение отъ Командующи армията за отлагане аттката за 5 септември, което му и било дадено.

Понеже подвижниятъ резервъ на Варненския укрѣпенъ пунктъ, при напрѣдването си, бѣ срѣщналъ този денъ значителни неприятелски сили, то, за да спомогне за завладѣването на гр. Добричъ, Командующия армията разпореди: „началникътъ на VI Бдинска дивизия да настжпи на 4 септември отъ с. Владимирово и да атакува съ бригадата височинитѣ западно отъ Добричъ; началникътъ на Конната дивизия да настжпи отъ Куртъ бунаръ за Добричъ и да дѣйствува въ флангъ и тилъ на неприятелскитѣ войски; и началника на Варненския укрѣпенъ пунктъ да атакува Добричъ отъ югъ, едноврѣменно съ VI Бдинска дивизия. Тия разпореждания се указаха излишни, понеже Добричъ бѣ очистенъ отъ противника още на 3 септември вечерьта, поради пораженията, което сжщия день бѣ му нанела Конната дивизия при с. Кочмаръ.

На 4 септември започнаха да пристигатъ въ Разградъ първитѣ партиди ромжнски плѣници, заловени при нахлуването ни въ Добруджа. Това бѣха войници облечени почти въ ново, но съ нетостатъчно добрѣ развито тѣлосложение. Тѣхнитѣ сухи и възчерни лица, съ остри брадички и съ възглъжкитѣ, по ромжнска мода, цалуфи, ги правяха още по-слабовити и блѣдни. — При всичко, че бѣха изтекли три деня отъ плѣняването, тѣ все пакъ изглеждаха плахо, като че ли още се бояха за живота си. Обаче българската мжсть бѣ останала по бойнитѣ полета и конвойнитѣ и населението се отнасяха съ тѣхъ много снисходително, а на слабосилнитѣ и на притрилитѣ краката си бѣха имъ дали кола . . .

Боя на Конната дивизия при с. с. Кочмаръ — Конакъ на 3 септември.

Ромжнитѣ виждайки, че отъ Варна настжпватъ малки части, може би повече съ демонстративно назначение, рѣшили да изтеглятъ Добричския гарнизонъ и да го съсрѣдоточатъ при Куртъ бунаръ, като пунктъ, отгдѣто може да се застрашава дѣсния флангъ на войскитѣ дѣйствующи срѣщу Тутраканъ, а въ сжщото врѣме и да се прикрие съсрѣдоточването на рускитѣ войски, пристигащи на фронта. Мотивитѣ за това ромжнско рѣшение се обясниха слѣдъ падането на Тутраканъ, гдѣто бѣ заловена една дешифрирана телеграма отъ III-а армия (ромжнската армия въ Добруджа се наричаше сжщо III-а) № 134, отъ 5 септември, която гласѣше: „Тутраканъ е атакуванъ отъ IV дивизия и съ часть отъ I българска дивизия. Днесъ се произведоха при Тутраканъ седемь атаки — всички отбити(?!). За да се спомогне на Тутраканъ ще се прѣд-

приеме утрѣ едно нападателно движение отъ 19-а дивизия. Отправете руския кавалерийски корпусъ въ посока Куртъ бунаръ — Аккадънларъ. 9-а дивизия ще прѣдприеме една атака по посока на Хасково — Аккадънларъ и подпомогната да се остави да бжде скжсана отъ Силистра (не е ясно, и трѣбва да се разбира *да не се остави да бжде скжсана отъ Силистра)*. Налага се споразумѣние на руския кавалерийски корпусъ, намиращъ се въ Меджидие, съ 9-а дивизия отъ Силистра та да бжде атакувана (неясно, трѣбва да се разбира *„та да не бжде атакувана)"*

Отъ горната телеграма вече стана ясно, както цѣлта на настжпването на Добричския гарнизонъ, тъй и появята на руския коненъ корпусъ прѣдъ армията. Виждаше се добрѣ, че ромжнитѣ искаха да прѣдприематъ сериозни удари върху дѣсния флангъ на войскитѣ ни, дѣйствующи при Тутраканъ и Силистра.

Тъй или иначе, цѣла ромжнска бригада бѣ настжпила на 3 септември отъ Добричъ за Куртъ бунаръ, и понеже при послѣдния градъ бѣ съсрѣдоточена нашата конна дивизия, то още сжщия день произлѣзе боятъ при с. с. Кочмаръ и Конакъ.

Конната дивизия не е очаквала дѣйствия тоя день. Отъ донесението на ротмистъръ Кикименовъ, който съ ескадрона си водилъ вече бой при с. Конакъ, се разбрало, че противника съ значителни сили настжпва къмъ Куртъ бунаръ и тутанси били направени бързи разпореждания: пѣхотата, колѣздачитѣ и пѣшитѣ ескадрони да заематъ позиция, а конните части да тръгнатъ веднага за срѣщане на противника. При това, за да осигури лѣвия си флангъ, генералъ Колевъ разпоредилъ разузнавателния ескадронъ на майоръ Първановъ да изпрати разѣзди въ сѣверна посока, къмъ Бейбунаръ. Той изпратилъ началникъ щаба си подполковникъ Кисьовъ при командира на 4-а конна бригада да обясни на послѣдния положението и да го запознае съ взетото рѣшение, а старшия адютантъ майоръ Соларовъ—да рекогнисцира мѣстностьта за прѣдстоящия бой . . .

Гърмежитѣ вече почнали да се слушатъ, когато ескадронитѣ тръгнали отъ Куртъ бунаръ, изпращани отъ изплашеното население съ топли благопожелания и молитви. На излизане отъ селото, генералъ Колевъ получилъ донесение отъ майоръ Марковъ, че бойния редъ на двѣ неприятелски дружини вече заелъ платото отъ двѣтѣ страни на шосето Кочмаръ-Конакъ и продължавалъ да настжпва къмъ с. Кочмаръ. Къмъ 1 ч. 15 м. сл. пл., когато конните бригади (1-а и 4-а) се движили вече къмъ с. Кочмаръ, майоръ Соларовъ се завърналъ и доложилъ: „а) че неприятелския авангардъ заелъ вече с. Кочмаръ и се разгъналъ на окрайната на двѣтѣ страни на шосето, а главнитѣ сили се спрѣли на

почивка задъ с. Конякъ; б) че мѣстностьта сѣверно отъ шосето Кочмаръ—Куртъ бунаръ била покрита съ гъста гора, непроходима даже за пѣхота, и тя свършвала на 4—5 клм. отъ Кочмаръ, а отъ тамъ започвали вече кукурузи, движението прѣзъ които, поради твърдѣ лепкавата почва, било трудно и в) че въобще мѣстностьта не благоприятствувала за дѣйствия въ коненъ строй". — Поради тоя докладъ генералъ Колевъ рѣшилъ да спрѣ 1 конна бригада и да дочака пристигането на пѣшитѣ части.

Въ 1 ч. 40 м. сл. пл., когато майора отъ 16 Ловченски полкъ Петковъ доложилъ, че неговитѣ двѣ роти и пѣшитѣ картечни ескадрони сж вече пристигнали, генералъ Колевъ тутакси заповѣдалъ на 2-тѣ ловчански роти, едната колоѣздачна рота, четиритѣ пѣши картечни ескадрона и конната батарея, подъ началството на майоръ Соларовъ, да се насочатъ право срѣщу Кочмаръ и да заангажиратъ авангарда на противника по фронта, а двѣтѣ конни бригади, подъ непосрѣдственото командуване на генералъ Колевъ, да се съсрѣдоточатъ къмъ лѣвия флангъ, за да атакуватъ при първия сгоденъ моментъ въ флангъ и тилъ.

Когато колоната на майоръ Соларовъ прѣминала кукурузитѣ, тя, подъ прикритието на ескадрона на ротмистъръ Кикеменовъ, на картечния ескадронъ отъ 6-й коненъ полкъ и на спѣшенитѣ ескадрони отъ 2-й коненъ полкъ, се разгънала и продължила настжпването си къмъ с. Кочмаръ, при следния боенъ редъ 1½ пѣхотни роти, ½ колоѣздачна рота и четири пеши картечни ескадрона въ бойна часть и ½ пѣхотна рота, ½ колоѣздачна рота и 1 картеченъ пѣши ескадронъ въ подръжка. Боя прѣдъ Кочмаръ се почналъ въ 3 ч. сл. пл., като двата взвода отъ конната батарея и 16 пѣши картечници съсрѣдоточили огъня си по окрайната на селото, а третия артилерийски взводъ обстрѣлялъ главнитѣ неприятелски сили, почиващи при с. Конакъ. Първоначално неприятелския авангардъ отговарялъ твърдѣ интензивно на огъня, обаче слѣдъ малко урѣдилъ стрѣлбата си, а нѣкои отъ подръжкитѣ му почнали да се отдрѣпватъ. Генералъ Колевъ забѣлѣзалъ това, за да прикове по силно авангарда и да потревожи главнитѣ сили, заповѣдалъ на майоръ Соларовъ да настжпи съ пѣшитѣ части още напрѣдъ и съ напоръ да изтласка противника отъ с. Кочмаръ, а на ескадронитѣ отъ 4 бригада — да се насочатъ още по къмъ фланга и да бждатъ готови да се хвърлятъ въ атака. Това било изпълнено скоро; пѣшитѣ части се вмъкнали бързо въ селото и почнали да гонятъ авангарда, а на фланга се групирали и ескадронитѣ на I конна бригада. Въ това врѣме неприятелскитѣ главни сили, вмѣсто да настжпятъ, както това се очаквало, почнали бързо да се отдрѣпватъ назадъ и авангарда имъ останалъ съвсѣмъ изолиранъ. Тогава, за да не се

изпусне благоприятния моментъ, била тласната конницата за ударъ въ фланга.

Само този, който е ималъ случай да види неочаквано избухналия ураганъ, що изведнажъ помита всичко и бързо обзима пространството съ вихри и облаци прахъ; какъ по тържищата и сбороветѣ, като пилци се пръскатъ, тичатъ, падатъ, ставатъ изплашенитѣ хора, търсяйки да се подслонятъ и укриятъ по-скоро отъ бѣснитѣ пориви на развилнелата се стихия; какъ единъ конски табунъ, застигнатъ въ полето отъ циклона, конетѣ, заслѣпени и пощръклѣли отъ уплаха, се пръскатъ и тичатъ по всички посоки, не спирайки се прѣдъ нищо, за да избѣгнатъ леденитѣ камшици на фучащата градушка, — само той може да има донѣкждѣ прѣдстави за ефекта на конната атака. Въ тая атака, конетѣ, бѣсно разпалени, неудържими въ силния си разгонъ, съ пѣна на устата, съ разширени и тежко дишащи ноздри, разтърсвайки земята съ честитѣ удари на копитата, образузатъ стихия отъ хоризонтално просналн се конски тѣла, лѣтящи право съ ужаса на едно масово удряне, събаряне, стжпкване. Върху тѣхъ, съ фурия на лицата, съ очи запалени отъ стръвь, станали едно съ конетѣ, като сжщински кентаври, стискащи здраво въ ржка сабитѣ и ревящи грозно ура, летятъ офицери и войници, готови да почнатъ сѣчьта, да мушкатъ до забряване, до пълна насита и отпадане на силитѣ . . . Удареният неприятель бива моментално повален, пръснатъ, унищоженъ. Започва се вече сѣчьта, бѣгането, прѣслѣдването, моментътъ на отдѣлнитѣ удари, на събарянето съ единъ бодъ, съ единъ замахъ на сабята... Полето се покрива съ тѣла и конски трупове; кръвьта шурти отъ хора и коне; въ ужасна агония се гърчатъ ударенитѣ, съсѣченитѣ, смазанитѣ. Бѣгащитѣ търсятъ спасение задъ разни закрития и неприятелския орлякъ е вече пръснатъ; тѣрбата извири сборъ и масата, срѣдъ облаци изпарения, отново се събира. Конетѣ се отърсватъ; сабитѣ се изтриватъ; бършатъ се потнитѣ и запрашени лица . . . Указва се, че много сж останали по полето, жертва на атаката.

Нѣщо подобно е щѣла да бжде атаката на Конната дивизия тоя день, ако, при удара на 6-й коненъ полкъ върху главнитѣ неприятелски сили, бѣ успѣлъ да вземе участие и 2-й коненъ полкъ (спѣшилъ се при с. Кочмаръ) и ако ли мѣстностьта прѣдъ I конна бригада е позволила да се дѣйствува въ налетъ въ маси, поради което дѣйствията на послѣдната се проявили въ ударъ по групи и безъ вихрово налитане въ коненъ строй.. Но нѣка разгледаме по подробно тоя бой . . .

6-й коненъ полкъ се насочилъ къмъ шосето Конакъ-Карапелитъ и почналъ да дебне успоредно и вдѣво главнитѣ сили, а задъ него щѣлъ да послѣдва и 2-й коненъ полкъ. Когато неприятелската колона напущала вече с. Конакъ, 6-й полкъ е билъ вече на 500—800 м. отъ фланга ѝ. Авангардния ес-

кадронъ на ротмистъръ Барборовъ смелъ неприятелскитѣ разѣзди и патрули и се хвърлилъ стремително върху опашката, а 1-и ескадронъ на майоръ Берона заминалъ за да удари върху главата на тая колона. Ромжнитѣ стрестнати, първоначално се разколебали, обаче по-заднитѣ се спрѣли, натъкнали ножоветѣ, открили магазиненъ огънь по ескадрона и го повърнали. Слѣдъ малко тоя ескадронъ повторно билъ пратенъ въ атаката, обаче срѣщнатъ съ още по силенъ огънь, билъ принуденъ отново да повърне назадъ, като само еднични отъ него войници и два взвода отъ изпратения, за ударъ въ челото на колоната 1 ескадронъ, продължили устрѣма си и успѣли да наглѣзатъ въ неприятелскитѣ редове. Останалитѣ 2 взвода отъ 1-и ескадронъ не отишли по назначението си (да ударятъ челото на колоната), а се увлѣкли въ дѣсно, за да наблюдаватъ появилитѣ се отъ тамъ два неприятелски ескадрона.

До като вървяло това сблъскване при опашката на колоната и вниманието на противника било отвлѣчено въ тая посока, останалитѣ 2 ескадрона отъ 6 й коненъ полкъ, дебнящи на фланга, свърнали и стремително се хвърлили въ атака . . . Тѣхното появяване привлѣкло изведнажъ огъня на цѣлата колона, чакаща ги съ натъкнати ножове, и тѣ срѣщнали силенъ отпоръ . . . Паднали много убити; командира на полка подполковникъ Вуйчевъ, ротмистритѣ Шишковъ и Сарафовъ и други офицери били ранени; обаче при все това устрѣмътъ е билъ тъй силенъ, че масата продължила да се носи и се сблъскала съ колоната, врѣзала се въ редоветѣ й и почнала да сѣче. Настанала бъркотия; близкитѣ до удара ромжни бѣгали, а заднитѣ усилили стрѣлбата си, още повече, че тѣ не били засѣгнати, понеже 2-й коненъ полкъ закъснелъ за налитане върху тѣхъ . . . Загубитѣ на полка се увеличили; повечето офицери излѣзли отъ строя, а сжщо и много войници и коне паднали убити и ранени, но и противникътъ ималъ вече голѣми загуби и билъ силно объркан отъ бѣгащитѣ войници, напуснали мѣстата си въ походния редъ и пръснали се по полето. Разгромяването на цѣлата колона вече изглѣждало неминуемо, обаче силитѣ на полка, собствено на тритѣ атакуващи ескадрона, не били вече достатъчни за по-нататъшни дѣйствия въ коненъ строй . . . Липсвала маса за нанисане новъ ударъ, и се рискувало да се дадатъ още по-голѣми жертви отъ огъня, а особено отъ шрапнелитѣ на неприятелскитѣ батареи, открили ураганитѣ си по разрѣденитѣ ескадрони. Противникътъ продължавалъ да отстжпва безредно, а обезсиления полкъ се събралъ и, като вдигналъ раненитѣ си, тръгналъ къмъ с. Кочмаръ за уреждане. Едвамъ тогава довтасалъ 2-й коненъ полкъ, и то само съ нѣкакви 20 минути закъснѣние, обаче врѣме предостатъчно за конницата за да пропусне момента да порази

стихийно, съ тласкане втора вълна въ атаката . . . Това закъснѣние е било предизвикано отъ спѣшването на полка прѣдъ с. Кочмаръ и влизането му въ бой съ авангарда на противника, обаче и така да е било, все пакъ личи, че въ случая е липсвала връска между двата полка на бригадата*).

На I конна бригада (полковникъ Михаиловъ) било заповѣдано да атакува авангарда на колоната, който, подъ натиска на пѣшитѣ части, билъ вече изтласканъ отъ Кочмаръ, и да го унищожи, слѣдъ което, съ съединени сили да се срѣщне възможното настъпване на главнитѣ неприятелски сили. За цѣлта, бригадата е била насочена по голѣмия долъ задъ с. Кочмаръ, въ който тя можла да се движи по-бързо и укрито. Тя се спуснала въ него, обаче, измѣнила дадената й посока съ отклоняване по склона къмъ с. Конакъ и, понеже подобенъ далеченъ обхватъ и фронтално насочване къмъ това село, което е можло да бжде заето отъ противника, сж явявали опасни, генералъ Колевъ се намѣсилъ и лично повелъ бригадата въ тилъ на с. Кочмаръ. Когато, къмъ 3½ часа, неприятелския авангардъ, изтиканъ отъ селото, се спусналъ въ сжщия долъ, срѣщу му изведнажъ се появили ескадронитѣ на тая бригада, а именно: 1-й коненъ полкъ въ съставъ на два ескадрона — въ първа линия (дивизиона на майоръ Николаевъ билъ по-рано изпратенъ за наблюдение и охрана къмъ севѣръ) и Лейбъ-гвардейския полкъ — въ втора линия. Това неочаквано изпъкване на конната маса изплашило силно ромжнитѣ и тѣ почнали да бѣгатъ по дола, а нѣкои отъ тѣхъ даже се насочили на югъ къмъ България. Първитѣ два ескадрона отъ I конни полкъ хвръкнали напрѣдъ, обаче една отъ тѣхъ на ротмистъръ Мирковъ, се хвърлилъ върху разпръснато бѣгащитѣ къмъ истокъ малки групи, а другия на майоръ Стояновъ се насочилъ срѣщу една ромжнска рота, която първоначално вдигнала бѣлъ флагъ, а слѣдъ това открила магазиненъ огънь. Лейбъ-гвардейския полкъ въ това врѣме бързо заходилъ съ лѣвия си флангъ и полковникъ Банановъ го насочилъ върху ромжнскитѣ части, бѣгащи по долътъ. Ескадронитѣ подъ огъня се спустнали върху групитѣ, но понеже спусковетѣ на дола били много стръмни, налѣта не можалъ да стане масово. Ескадрона на майоръ Бошнаковъ ударилъ върху западната група, а ескадронитѣ на поручикъ Малчевъ и на майоръ Филиповъ върху по-далечната и по-голѣма група; първия — за ударъ отъкъмъ тилътъ, а втория — да я прѣсрѣщне и удари въ челото. Ескадрона на ротмистъръ Милковъ се заелъ да унищожи малкитѣ ромжнски групи, бѣгащи въ разни посоки и стрѣлящи отъ храсталацитѣ въ флангъ на атакующитѣ ескадро-

*) Казватъ, че не се разполагало съ врѣме да се чака 2-й коненъ полкъ, понеже противника билъ почналъ да се разгъва и да заема позиция.

ни . . . . Послѣдвала сѣчь, стрѣлба въ упоръ и мушкане съ натъкнати ножове. Ромжнитѣ се стълпили въ гъста маса и на конницитѣ оставало само съ саблитѣ да си отварятъ пжть. Прѣднитѣ се прѣдавали, обаче по-заднитѣ продължавали да стрѣлятъ и да се съпротивляватъ.

Полковникъ Кметовъ, присъединилъ вече къмъ 1-я си ескадронъ и 2-я на ротмистъръ Мирковъ, завилъ лѣвото рамо и се хвърлилъ съ дивизиона вдѣсно отъ Лейбъ-гвардейския полкъ, върху засѣдналитѣ край гората и по брѣгътъ групи и върху тичащитѣ въ разни посоки неприятелски стрѣлци. — Борбата силно се затруднила отъ настаналата бъркотия и потрѣбало да се извадятъ и картечницитѣ, а полковникъ Банановъ — да притегли въ подкрѣпа и взвода охраняющъ полковия щандартъ . . . Конницитѣ напирали силно върху слисанитѣ, но и сами тѣ били доста слисани и разбъркани. Тѣ трѣбвало да бързатъ за да не се опомни противника, а това било много трудно само съ сабята срѣщу ножа и куршума . . . Нѣкои групи почнали да хвърлятъ пушки, но други продължавали да стрѣлятъ и да се съпротивляватъ, и, на заповѣдьта да сложатъ оржжието, искали по-напрѣдъ конницитѣ да вложатъ сабитѣ си. И срѣдъ тоя шумъ отъ викове, крѣсъци, ругания, плачове, охкания и стенания, при пукота на пушкитѣ и картечницитѣ отъ разни страни и конвулсивнитѣ хрипове на прѣдсмъртната агония на падналитѣ хора и коне, конницитѣ били принудени да продължаватъ сѣчьта, докато нападнатитѣ групи цѣли се прѣдавали . . .

Слѣдъ разправянето съ едни групи, ескадронитѣ настигали други, които крайно изплашени, бързо хвърляли пушкитѣ, вдигали ржцѣ и молили пощада. Началницитѣ викали: стига! стига! и разяренитѣ конници спрѣли замаха на сабитѣ и прѣдалитѣ се били вкупомъ плѣнени . . . По тоя начинъ, отъ двѣтѣ дружини на неприятелския авангардъ нищо не се спасило: или бѣ лѣгнало или плѣнено.

Тъй успѣшно се свършилъ боя при Кочмаръ, който е можалъ да бжде още по-рѣшителенъ, ако ли цѣлата конница удареше групирано върху главнитѣ неприятелски сили, или поне ако IV бригада бѣ притеглила своеврѣменно 2-й коненъ полкъ и цѣла налетеше върху тия главни сили . . . Но грѣшкитѣ въ боя сж неминуеми; па и така, както стана, все пакъ успѣха бѣ достатъченъ . . , Ромжнския планъ за срѣдоточване при Куртъ бунаръ бѣ осуетенъ и двѣ неприятелски дружини унищожени; при това главнитѣ неприятелски сили, отстжпващи по шосето отъ с. Кара Пелидъ за Добричъ, заплашени въ флангъ и тилъ отъ прѣднитѣ части на VI Бдинска дивизия, която тоя день, по заповѣдь на Командующия армията се съсрѣдоточваше въ района Екисче — Владимирово, бѣха принудени да се пръснатъ и безредно да избѣгатъ въ сѣверо-източна посока.

Тоя побѣденъ бой бѣ първия, въ който Конната дивизия опита силитѣ си и се сдоби съ по-голѣма вѣра въ своята мощь и бойна стойность; въ който тя успѣ да всели страхъ въ неприятелскитѣ редове и да прѣдизвика респектъ даже и у рускитѣ конни части, на които току прѣдстоеше да дѣйствуватъ.

Ромжнитѣ изгубиха: убити 4 офицери и 650 войници и плѣнени — единъ щабъ офицеръ, 8 офицери и 720 войници и много други още, които, разпръснати на групи, бѣха заловени въ разни мѣста на другия день. Цѣлото поле е било осѣяно съ оржжие, амуниций и разни войнишки прѣдмети. Паническото бѣгство на главнитѣ сили на тая колона е било тъй голѣмо, че цѣлиятъ пжть задъ Кара Пелидъ е билъ отрупанъ съ хвърлени прѣдмети и нѣща; даже бивакътъ на тая колона не билъ вдигнатъ. Хвърлени сж били сжщо 1 оржди и 4 пълни зарядни ракли.

Пръснатата неприятелска колона не се върнала въ Добричъ и въ тоя градъ останали само слаби неприятелски отдѣления.

Конната дивизия бѣ изгубила тоя день: убити 1 офицеръ, 83 войника и 153 коня и ранени — 4 офицера, 46 войника и 77 коня. Между раненитѣ былъ и началникъ щаба на дивизията подполковникъ Кисьовъ. (слабо раненъ). Убития офицеръ — подпоручикъ отъ 6-и коненъ полкъ Гешановъ.

Заемането на гр. Добричъ.

Началникътъ на Варненския укрѣпенъ пунктъ генералъ Кантарджиевъ, на 4 октомври въ 4 ч. сл. пл., влѣзълъ съ войскитѣ си въ гр. Добричъ. По пжтя на настжпването си, той навлѣзълъ въ с. Баладжа труповетѣ на 50 жени и дѣца, избити отъ войницитѣ на 40 ромжнски полкъ, по най-безчовѣченъ начинъ (направени на кжсове).

Въ Добричъ войскитѣ сж били посрѣщнати отъ хилядно множество граждани и гражданки. Акламации цѣпили въздуха, сълзи на умиление, радостни сълзи слѣдъ потиснически мжки, течали по лицата; старци и бабички се кръстили, младитѣ възторжено ликували. Всички се радвали; прѣгръщали войницитѣ и окичвали съ цвѣтя тѣхнитѣ гърди и пушки. Засмѣнитѣ и горди войници пѣели хорово химна „О, добруджански край" . . . . Свобода огрѣла за поробенитѣ братя, свобода скжпо, всецѣло изкупена съ кръвьта на българскитѣ войници, — съ кръвьта на сжщинскитѣ родни братя:

Обаче всеобщата радость била скоро помрачена отъ известието, че въ пекарнитѣ край града били намѣрени 53 граждани, изклани по най-звѣрски начинъ: избити, насѣчени, обезобразени. Подоветѣ, стѣнитѣ и двора били цѣли облѣни въ кръвь . . . Намѣрени били арестувани и 300 други граждани,

които ги очаквала сжщата участь, но бързото влизане на войскитѣ попрѣчило на това злодѣяние. Генералъ Кантарджиевъ, като донасяше за горното, добавяше: „два мѣсеца, прѣди войната, гр. Добричъ е билъ подложенъ на ужасенъ режимъ: безогледна реквизиция и грабене на всичко, почнатъ билъ ловъ на хора и отвличането имъ на сѣверъ, а повлиятелнитѣ и богатитѣ били откарвани въ Ромжния. Добричъ се управлявалъ отъ губернатора Жоржеско, но въ сжщность отъ неговата красива съпруга, ужасна българомразка. Арести, интернирания, глоби, продължителни слѣдствия, грабежи, данъци рушвети, затваряне на училища, и върху всичко, това разкошни балове и глезливи вечеринки, — въ това сж се изразявали терорътъ и културата на управницитѣ въ тоя окржгъ. Убийството на 53 граждани е било рѣшено въ дома на префекта на 3 септември и на това инквизиторско събрание сж присжтствували : генерали и висши административни чиновници. Било рѣшено да се избиятъ и арестуванитѣ 300 граждани и да запалятъ града, обаче не успѣли."

Появата на Руската Конница

Прѣзъ нощьта срѣщу 5 септември, въ щаба на III армия бѣ получено първото тревожно донесение, че една руска конна дивизия въ съставъ на 32 ескадрона, се е появила около с Александрия и се насочила къмъ Куртъ бунаръ. По поводъ на горното, Командующи армията екстренно заповѣда: а) командиръ̀тъ на II Софийска бригада полковникъ Цонковъ да изпрати отъ Акадънларъ за Куртъ бунаръ 6 облѣкчени роти и една пл. батарея, и б) началникътъ на конната дивизия незабавно да се върне отъ Добричъ при Куртъ бунаръ, за да дѣйствува въ флангъ и тиль на неприятелската конна дивизия, ако тя се насочи къмъ Акадънларъ. Съ горнитѣ разпореждания се искаше да се съсрѣдоточатъ повече сили при Куртъ бунаръ (2 пѣхотни дружини, 1 пл. батарея, 1 колоездачна рота и пѣшитѣ картечни ескадрони), на които конницата, като се опрѣ, да може да дѣйствува въ сѣверо-източна и севѣрна посока.

Вѣрностьта за близката поява на руската конница се потвърди на другия день най-положително отъ редъ донесения на началницитѣ на разузнавателнитѣ ескадрони и взводове на ротмистръ Първановъ, подпоручицитѣ Руевъ и Кушевъ, поручикъ попъ Илиевъ и майора отъ генералния щабъ Соларовъ, а сжщо и отъ показанията на мѣстното население. Положително бѣ установено че руската дивизия се състои: отъ 3-й хусарски, 3-й улански, 3-й другунски, 3-й казачи и черноморский конни полкове; че всѣкой полкъ ималъ 6 ескадрона и единъ пѣшиескадронъ при 8 картечници; дивизията имала 2 конни бтаареи.—Положението вече ставаше застрашително и се

налагаше още по-голѣма бързина за завладѣването на Тутраканъ, поради което Командующи армията съобщи на генералъ-майоръ Киселова да побърза съ атаката.

Разпореждане за атаката на Тутраканската крѣпость.

Отлагането на атаката на Тутраканъ за 5 септември даде възможность да се подготви по-сериозно прѣдстоящия стжпъ. Позициитѣ се усилваха, разстоянията се измѣрваха, подстжпитѣ се изучваха, наблюдателнитѣ пунктове се уреждаха, батареитѣ опрѣдѣляха даннитѣ за стрѣлба и пр. Подполковникъ командиръ̀тъ на германския минохвъргачен баталионъ бѣ заявилъ, че за да се инсталиратъ минохвъргачкитѣ, необходимо е пѣхотнитѣ позиции да се изнесатъ напрѣдъ, верни тѣ били изнесени на исканото разтояние. При все това обаче минохвъргачкитѣ, на които се възлагаше толкова голѣма надежда, не се явиха на позицията и не взеха участие въ атаката. За тѣхъ бѣ потрѣбно врѣме, съ което не се разполагаше; а нашитѣ не можаха да чакатъ и методически да настжпватъ. Ето защо, на другия день, при идването на позицията, Командующи армията, като срѣщналъ тоя минохвъргаченъ баталионъ, го повърналъ назадъ, като ненуженъ повече. Добрият минохвъргаченъ командиръ откровено се призналъ, че той е изненаданъ отъ бързото падане на фортоветѣ и считалъ, че сега ще се почне приближаването къмъ тѣхъ и ще има достатъчно врѣме за да настани машинитѣ си. Той бѣ правъ; но вихърътъ не чака машинитѣ, а послѣднитѣ никога не могатъ го стигна.

Противникътъ цѣлиятъ день стрѣля по позициитѣ, но нашитѣ не се обаждаха. I Прѣславска бригада успѣ привечерь да изнесе пѣхотнитѣ и полско артилериискитѣ си позиции още по-сѣверно отъ пжтя Дайдъръ — Чаушъ махле. Тежката артилерия — 24 полски гаубици, 22 тежки и 8 дълги орждия и полскитѣ батареи, 64 орждия, чакаха вече готови за бомбардиране.

Въ изпълнение на оперативната заповѣдь по армията № 17 Командующи войскитѣ генералъ-майоръ Киселовъ бѣ разпоредилъ:

а) I Софииска бригада на полковникъ Недѣлковъ да атакува и завладѣе фортъ № 8;

б) I Прѣславска бригада на полковникъ Икономовъ да атакува и завладѣе фортъ № 7;

в) III Прѣславска бригада на полковникъ Кметовъ да атакува и завладѣе фортоветѣ № № 5 и 6;

г) Германо-българската колона на майоръ Хамерщайнъ да атакува и завладѣе фортъ № 2

д) 47 полкъ да остане въ негово разпореждане при с. Денизлеръ, гдѣто да се окопае.

2) Въ 6 ч. пр. пл., на 5 септемврий, всички тежки и гаубични батареи, подъ началството на полковникъ Ангеловъ, да откриятъ огънь срѣщу указанитѣ имъ обективи. Слѣдъ прѣстрѣлването, батареитѣ да прѣминатъ къмъ поражение, за да разрушатъ фортофикационнитѣ постройки и да отворятъ проѣзи прѣзъ изкуственитѣ прѣпятствия;

3) Командирътъ на IV артилерийска бригада полковникъ Мановъ да обедини командуването на всичката полска артилерия и да опрѣдѣля, спорѣдъ развитието на боя, обективитѣ за биене, съгласно даденитѣ му указания.

4) Врѣмето за началото на пѣхотната атака ще се опрѣдѣли отъ генералъ Киселовъ по телефона. Въ случай, че нѣкоя часть не получи своеврѣменно заповѣдь, тя да се съобразява съ частитѣ на IV Прѣславска дивизия. Тръгването на единъ отъ полковетѣ ще бѫде знакъ за всички, да тръгнатъ рѣшително напрѣдъ. И пр. и пр.

Тутраканския погромъ.

(Глѣдай скица № 2).

Точно въ 6 ч. 30 м. сутриньта на 5 септември се тури началото на славния кървавъ актъ, на открития пристжпъ, който вжтрѣ въ 3—4 часа проби фортовия поясъ на непрѣстжпния Тутраканъ и сломи засѣдналата въ него 40 хилядна неприятелска армия. Въ тоя раненъ часъ, командира на 2-й тежъкъ артилерийски полкъ полковникъ Ангеловъ даде заповѣдь „огънь“ и послѣдва първия топовенъ изстрѣлъ, а въ 7 ч. 10 м. всичкитѣ тежки и гаубични батареи прѣминаха на разрушение . . . И задумтѣха тогава стотина топа и фортоветѣ 5, 6, 7 и 8 и окопитѣ и батареитѣ около тѣхъ бѣха обсипани масово съ бомби и снаряди. По фланговетѣ, по рововетѣ, по вжтрѣшностьта на фортоветѣ и окопитѣ забликаха по редъ фонтаннитѣ взривове на фугаснитѣ снаряди и цѣлото пространство се покри съ дебелъ пластъ димъ, съ стълбове отъ прѣсть, всрѣдъ който често свѣткаха прѣсканията на обикновенитѣ гранати. Ревътъ на топоветѣ, трѣсъкътъ на взривоветѣ и тънтежътъ на развилнѣното ехо се смѣсиха въ хаосни вълни, фучащи бѣсно и друсащи въ небеса атмосферата. Бомбитѣ и гранатитѣ валѣха безъ спиръ, по 3, по 4, по 10 изведнажъ, събаряха закритията, забиваха се дълбоко и проникваха въ галерии и скривалища. Надъ батареитѣ вилнѣеше шрапнелната граната, а тамъ, вжтрѣ въ земята, бомбата намираше укрититѣ се защитници.

Върху участъка на фортоветѣ 7 и 8 бълваха огънь двѣ вълни 12 д. и една 12 см. гаубична батареи; върху участъка на форта № 6 — двѣ гаубични 12 см., двѣ 15 см. д. 12 и една 15 см. д. 30 батареи; върху участъка на фортъ № 5 — двѣ гаубични 12 см. 12 д. не с. с. батареи; — и всички подпомогнати отъ полскитѣ гаубични батареи. Вжтрѣ въ 35 минути нашата артилерия бѣ вече достигнала нужнитѣ резултати: противникъть бѣ силно разколебанъ и неговата артилерия, макаръ и да се обаждаше още, но огъньтъ ѝ бѣ много разхвърленъ.

Наблюдателитѣ отъ балона забѣлѣзали вече силно тичане по ходоветѣ на неприятелскитѣ укрѣпления и къмъ 7 ч. 40 м. пр. пл. полковникъ Ангеловъ намѣрилъ, артилерийската подготовка за достатъчна и донесалъ на Командующи войскитѣ.

Прѣзъ това врѣме нашата пѣхота лѣжеше готова въ боенъ редъ. Точно въ 8 ч. сутриньта генералъ Киселовъ заповѣдалъ артилерийския огънь да се прѣнесе въ тилътъ на фортовата линия и пѣхотнитѣ части да тръгнатъ въ рѣшителна атака, т. е. да отидатъ и съ гърдитѣ си да повалятъ засѣднлия задъ силнитѣ укрѣпления неприятель.

Безъ суета и колебание, заповѣдьта за щурма бѣ незабавно изпълнена. Въ 8 ч. 10 м. сутриньта, съ тичъ и надпрѣварване, прѣдвождани отъ офицеритѣ и подофицеритѣ, при развѣти знамена, подъ музикантскитѣ звукове на „Шуми Марица“ и съ гръмно потресно ура, пѣхотнитѣ части, съ пълно прѣзрѣние къмъ очевидната смъртъ, се литнаха на пристжпъ, на ужасенъ открить пристжпъ срѣщу модерно укрѣпения Тутраканъ. Полската артилерия, слѣдваща задъ пѣхотата, й указваше мощно подкрѣпа; а огъня на неприятелскитѣ батареи се засили до барабаненъ. И завале тогава оловенъ дъждъ, небето се покри съ облачетата на шрапнелнитѣ пукания и стотици картечници нервозно затракаха съ ужасната си косидба върху лѣтящата пѣхота.

Задъ първата линия на литналитѣ вериги, лѣтяха други вериги, задъ тѣхъ още други и други вериги и така, по цѣлата околность, ревящи ура и не гледащи на нищо, се несиха стремглаво дълги линии отъ хиляди и хиляди освирѣпѣли хора. Огъньтъ продължаваше да събаря десятки, стотици; вече офицеритѣ бѣха убити и ранени; подофицеритѣ сжщо. но устрѣма напрѣдъ все пакъ продължаваше съ сжщата интенсивность . . . Вмѣсто да охкатъ, раненитѣ викаха ура, а живитѣ ги прѣскачаха и все повече се приближаваха къмъ укрѣпленията, на ужасенъ ударъ съ ножове, за безжалостна разправа съ врагътъ . . .

Смаянитѣ ромжни трепнаха и групово почнаха да напускатъ окопитѣ, обаче въпъ бѣ по-страшно; тамъ вилнѣеше градушката на българскитѣ шрапнели и тѣ отново се повръщаха и съ огънь се мжчаха да спратъ бѣсния напоръ на разяренитѣ борци. Но ето че българитѣ се спущаха вече въ рововетѣ и, подъ оловния плисъкъ надъ главитѣ, сѣчаха, газяха теленитѣ мрѣжи, затрупваха вълчитѣ ями и се катерятъ по стръмния брѣгъ . . . и още малко, щѣха да се прѣмѣтнатъ въ укрѣпленията. Заплашени отъ острилата, ромжнитѣ вече скочиха масово и, подъ силния шрапнеленъ дъждъ, се спуснаха да бѣгатъ къмъ втората линия. Часть отъ бѣгащитѣ бѣ настигната и повалена, а другата, изпокрита въ галериитѣ, бѣ извлѣчена и плѣнена... По тоя начинъ откритія пристжпъ върху модерно укрѣпения Тутраканъ, пристжпъ непознатъ въ новата история, се завърши блѣстящо и най-скоро. Плѣненитѣ ромжнски офи-

ри послѣ казваха „*За първи пжть сме на война и, спорѣдъ моитѣ разбирания, считахме, че артилерията днесъ рѣшава всичко, но това което видѣхме отъ вашата пѣхота ни изуми. То бѣ нѣщо ужасно! като че не бѣ бой, а нѣкакъвъ маларъ съ ялови снаряди и патрони! вървяха и все вървяха и, докато се осѣтимъ, нахълтаха въ укрѣпленията!*“.

Но нека бждемъ по подробни.

I. Прѣс. бригада на полковникъ Икономовъ, трѣбваше да атакува фортъ № 7 и междинитѣ окопи.

31-й Варненски полкъ стремително се насочи къмъ обекта си и, слѣдъ като измина половината отъ пространството, попавна подъ най-силенъ артилерийски и пушеченъ огънь. Веригитѣ почнаха да прѣбѣгватъ по части, нѣгдѣ да се прѣцѣлватъ, а най послѣ бѣха принудени да се спратъ. Генералъ Киселовъ забѣлѣзалъ това, тутакси изпратилъ капитанъ Куцарова съ заповѣдьта му: „напрѣдъ безъ да се гледа на жертви!“ Полкътъ скочи отново и се понесе срѣщу форта, и къмъ 9 ч. и 35 м. пр. пл., частитѣ му, заедно съ една дружина отъ 7-й Прѣславски полкъ, стигнаха на около 200 — 300 крачки отъ изкуственитѣ прѣпятствия, гдѣто изложени бѣха най-силенъ огънь, бѣха бързо подкрѣпени отъ батареитѣ на 15-и артилирийски полкъ, които се доближиха и почнаха да обсипватъ съ ураганенъ огънь неприятелскитѣ стрѣлци. Тукъ вече загубитѣ станали много голѣми и всѣко забавяне все повече ги увеличавало, — слѣдователно: напрѣдъ! — И всички се втурнаха пакъ къмъ рова, достигнаха го на единъ махъ и почнаха да сѣкатъ теленитѣ мрѣжи, да прѣскачатъ вълчитѣ ями, да пъплятъ по брѣга и, като го послаха съ труповѣ, съ яростенъ ревъ се метнаха въ редута и окопитѣ. Последвала кратка кървава разправа и фортътъ окончателно бѣ завладѣнъ въ 11 ч и 20 м. пр. пл. Въ врѣме на тая атака командира на 2-а дружина подполковникъ Върбановъ и капитанъ Кацаровъ бѣха убити; командира на полка подполковникъ Кара Яневъ раненъ, останалитѣ дружинни командири сжщо бѣха ранени; командуването на полка прие най-младия дружиненъ командиръ капитанъ Тумпаровъ, който довърши завладѣването на форта и води полка и на другия день.

7-й Прѣславски полкъ съ сжщата ярость, слѣдъ като взе голѣми жертви, се прѣмѣтна въ страничнитѣ на редута окопи, завладѣ ги и, попадналъ тамъ подъ фланговъ огънь отъ редутъ № 8, насочи части и спомогна за завладѣването на този редутъ, къмъ 1 ч. сл. пл.

III Прѣс. бригада полковникъ Кметовъ бѣ насочена да атакува фортоветѣ № № 5 и 6-й и междинитѣ окопи.

19-и Шуменски полкъ подкрѣпенъ отъ 48-и полкъ съ 1-а и 4-а дружина, тръгна срѣщу фортъ № 6, а съ 2-а и 4-а дружина — срѣщу фортъ № 5. Подъ най-силенъ артилерийски огънь и настжпващи по съвсѣмъ равна мѣстность, дружинитѣ

продължиха движението си до самитѣ телени мрѣжи, които се указали твърдѣ слабо повредени (понеже срѣщу тоя фортъ бѣ насоченъ огъньтъ само на двѣ нескорострѣлни гаубични батареи). Тукъ подкрѣпени отъ дошлитѣ на помощь полски батареи, тѣ слѣдъ половинъ часъ, отново се втурнаха въ атака, спуснаха се въ рова, съсѣкоха теленитѣ мрѣжи яростно се хвърлиха въ редута и окопитѣ. Послѣдвалъ кратъкъ ударъ съ ножове и къмъ 9 ч. 35 м. пр. пл. форта № 6 окончателно вече бѣ завладѣнъ.

Атакующитѣ форта № 5 дружини вървѣха първоначално безспирно и съ сжщия устремъ, обаче, съ приближаването си къмъ форта, противникътъ отъ форта № 4 (който не бѣ атакуванъ) и отъ съсѣднитѣ окопи почналъ да ги обстрѣлва силно съ фланговъ артилерийски, пушеченъ и картеченъ огънь. Тѣ бѣха принудени да се спратъ, обаче щомъ се явиха на помощь полскитѣ батареи, тѣ се втурнаха отново напрѣдъ, стигнаха въ дола и къмъ 11 ч. пр. пл. съ бой на ножъ завладѣха окончателно форта № 5

I Софийска бригада на полковникъ Нецѣлковъ бѣ насочена да завладѣй форта № 8 и окопитѣ източно отъ форта. Подъ мощния огънъ на гаубичното отдѣление и на полскитѣ батнреи, 1 й Софийски и 6 и Търновски полкове тръгнаха въ 8 ч. пр пл. стремително въ атака. Първоначално неприятелскитѣ батареи стрѣляха бавно и разхвърлено и полковетѣ почти безспирно и безъ особени загуби достигнаха : 1-й Софийски полкъ—на 300 — 400 м. до форта № 8, а 6 й Търновски полкъ на платото, сѣверо-западно отъ с. Антимово. Тукъ обаче, противникътъ изведнажъ откри силенъ кръстосанъ артилерийски, картеченъ и пушеченъ огънь и прикова бригадата. Яви се нужда да й се помогне съ огъня на тежката артилерия, а слѣдъ малко и 2-о артилерийско отдѣление на майоръ Стояновичъ бързо излѣзе напрѣдъ и, като зае позиция задъ гребена, на 2 клм. юго-западно отъ с. Антимово, откри ефикасенъ огънь по форта и по източната междина. Точният артилерийски и пѣхотенъ огънь скоро разколеба противника; куршумитѣ му почнаха да пищятъ високо надъ главитѣ и се забѣлѣзали бѣгащи ромжнски групи, които все повече се увеличавали. Тогава софийци се хвърлиха напрѣдъ и спомогнати отъ другаритѣ си търновци отъ 4-а дружина, заеха окопа прѣдъ редута № 8. 1-о артилерийско отдѣление на капитанъ Прѣображенски, сжщо излѣзе на позиция при второто отдѣление и близкиятъ артилерийски огънь бѣ много засиленъ. Слѣдъ кратка почивка, пѣхотинцитѣ отново полетѣха напрѣдъ, спуснаха се въ рова, нагазиха теленитѣ мрѣжи и, стрѣляни въ упоръ отъ пушкитѣ и картечницитѣ, прегазиха прѣпятствията, прѣмѣтнаха се въ фортоветѣ и окопитѣ и слѣдъ кратка кървава разправа, окончателно заеха форта № 8, въ 1 ч. сл. пл. Едновремнно съ софийци влѣзоха въ

редута и 2 роти отъ 7-й Прѣславски полкъ и 4 а дружина отъ 6 й Търновски полкъ. Другитѣ три дружини търновци прѣвзеха на ножъ източнитѣ междинни окопи и се разпространиха къмъ редутъ № 9, който въ 2 ч. 30 м. сл. пл. бѣ окончателно завладѣнъ. При тая атака бѣ раненъ командира на 6-й Търновски полкъ полковникъ Червенаковъ.

Германо-българскиятъ отрядъ на майоръ Хамерщайнъ (1 германска дружина, 2 български маршеви и 1 опълченска дружини и 3 германски ескадрона) бѣ насоченъ да атакува фортъ № 2. Поради раздалечаването му отъ другитѣ войски и липсата на връзка съ щаба на генералъ Киселова, дѣйствията на тоя отрядъ не бѣха съгласни съ дѣйствията на другитѣ колони. Настжпването закъснѣ, понеже заповѣдьта за атаката е била получена късно. Отъ реляциитѣ на 10-й опълченски полкъ се вижда, че прѣдупрѣдителната заповѣдь за атаката е била прѣдадена на частитѣ едвамъ къмъ 10 ч. пр. пл.; че тръгването е станало въ 12 ч. пр. пл., а въ 1 ч. 20 м. сл. пл. е била достигната линията на Старо село, и въ 5 ч. 30 м. сл. пл. е билъ завладѣнъ форта № 2. Тия части макаръ и закъснѣли, проявиха сжщата стремителность и напоръ въ атаката и спомогнаха достатъчно за общия успѣхъ тоя деаь. Противникътъ, наказанъ силно, бѣ отстжпилъ съ бѣгство въ източна посока.

И така, фортоветѣ на Тутраканската крѣпость бѣха заети още сжщия день: фортъ № 7 въ 11 ч. 30 м. пр. пл. отъ 31-й Варненски полкъ; № 6 въ 9 ч. 30 м. пр. пл. отъ 19-й Шуменски полкъ; № 5 въ 11 ч. пр. пл. отъ 19 й Шуменски полкъ заедно съ 48-й полкъ; № 8 и междината източно отъ него въ 1 ч. 30 м. сл. пл. отъ I Софийски и часть отъ 6 търновски полкъ; № 9 въ 2 ч. 30 м. сл. пл. отъ 6 й Търновски полкъ ; и № 2 въ 5 ч. 30 м. сл. пл. отъ колоната на майоръ Хамерщайнъ.

Противникътъ, слѣдъ като остави по фортоветѣ и окопитѣ всичката си тежка артилерия и хиляди плѣнници, прѣдпочетѣ отстжпването отъ урагания огънь на батареитѣ, избѣга къмъ втората отбранителна линия. По тоя начинъ, само съ единъ замахъ, вжтрѣ въ 4 5 часа врѣме, бѣ пробитъ фортовия поясъ и противникътъ прѣзъ нощьта трѣбваше да очисти и осталитѣ фортове. Обаче послѣдното не биваше да се допуска: гарнизонитѣ и артилерията на тия фортове трѣбваха да станатъ плячка, за което Командующи войскитѣ заповѣда да се продължи атаката.

На I Софийска бригада се заповѣдало да настжпи право на сѣверъ и да завладѣе фортоветѣ 10, 11 и 12; III Прѣславска бригада — да слѣдва като подържка въ устжпъ за лѣвия флангъ на I Прѣславска бригада и да очисти фортоветѣ № № 3 и 4; I Прѣславска бригада, усилена съ 47 полкъ. била насочена на сѣверъ въ зоната между фортоветѣ № № 5 и 8,

за да атакува втората отбранителна позиция на противника.

Горната заповѣдъ бѣ изпълнена само до нѣкждѣ, понеже се указа, че атаката на втората отбранителна позиция сжщия день е невъзможна. Частитѣ бѣха твърдѣ много разстроени и изморени и трѣбваше да имъ се даде врѣме да се устроятъ и починатъ; при това, за полската артилерия, изостанала назадъ, бѣ необходимо да се приготвятъ пжтища за излизане на нова позиция. Мѣстността прѣдъ IV Прѣславска дивизия се бѣ указала много лѣсиста и се заемала отъ силни неприятелски части, и, само за прѣминаването безъ бой прѣзъ нея, сж били потрѣбни нѣколко часа. Тъй че тая атака трѣбваше да се отложи за другия день.

I Софийска бригада до вечерьта успѣ да заеме фортоветѣ №№ 10 и 11, а III Прѣславска бригада — фортоветѣ № 4.

Къмъ 3 ч. сл. пл. на наблюдателния пунктъ на генералъ Киселова пристигна Командующи армията, който одобри исканото отлагане на атаката за другия день. Той благодари на генерала за блѣскавия достигнатъ успѣхъ и, слѣдъ като се запозна съ положението и даде нѣкои указания, върна се въ щаба на армията, гдѣто бѣха получени донесения отъ Добричъ за настжпването на силни неприятелски колони къмъ тоя градъ.

И тъй, първата и най-сериозна прѣграда бѣ вече прѣгазена. Нашитѣ тържествуваха. Началницитѣ се мжчиха да уредятъ частитѣ, обаче това не бѣ лесно. Любопитството да се видятъ фортоветѣ, да се погледа на всичко хвърлено и оставено, да се надзърне всждѣ, прѣчило за бързото възстановяване на реда. 1 Софийски полкъ, успѣлъ вече кое какъ да се уреди, почналъ да се подава напрѣдъ; 6 Търновски полкъ ималъ само 3 роти въ бойна линия; 7 Прѣславски полкъ, намиращъ се на дѣсния флангъ на IV Прѣславска дивизия и въ лѣво отъ 1 Софийски полкъ, билъ значително настрани, поради което се образувала голѣма междина между двата полка. Когато I Софийска бригада бѣ вече почнала да захожда съ дѣсното рамо напрѣдъ, батареитѣ отъ 4 артилерийски полкъ, се намираха назадъ чакъ при с. Антимово. И при това неуредено положение, съвсѣмъ неочаквано, се появи на фланга една ромжнска бригада и се понесе въ контра-атака. Батареитѣ отъ 4 артилерийски полкъ почиващи край с. Антимово, се видѣли изведнажъ подъ прѣградния артилерийски огънь на противника и трѣбвало да се укриятъ. Неприятелскитѣ вериги, подкрѣпени отъ силенъ артилерийски огънь, продължавали да изкачатъ отъ лѣса и да се насочватъ къмъ 1 Софийски полкъ. Командиртъ на полка подполковникъ Лазаровъ, ажждайки опасността, почналъ да ободрява войницитѣ и успѣлъ съ огънь да срѣщне тая контръ-атака; залѣгналитѣ Софийци останаха спокойно да чакатъ съ ножоветѣ си удара. Майоръ Стояновичъ, търсяйки позиция за отдѣлението си, срѣщналъ бригадния командиръ и му доложилъ за положението на дѣсния флангъ и Полковникъ Недѣлковъ бързо отишелъ къмъ височината 60, и, като подбодрилъ търновци, поставилъ фронтъ срѣщу веригитѣ на противника. Въ това врѣме майоръ Стояновичъ, намѣрилъ вече 3 орждия отъ отдѣлението си, излѣзалъ бързо на позиция и открилъ огънь по ромжнскитѣ части.

1 Софийски полкъ трѣбвало да извади въ първа линия всичкитѣ си подръжки, обаче все пакъ междината до 7 Прѣславски полкъ не могла да се запълни, а къмъ тая междина вчасно наблѣгалъ противникътъ. Ураганниятъ огънь продължавалъ да се сипе върху софийци, обаче тѣ стояли твърдо и задържали положението. При все това опасността още не била минала, понеже бойниятъ фронтъ на полка билъ разтегнатъ и много тънъкъ, а въ подръжка му оставали само три взвода. Противникътъ, засѣдналъ въ храсталацитѣ отъ лѣво, все повече се усилвалъ и софийци на нѣколко мѣста трѣбвало вече да се отбиватъ съ ножъ. Бригадниятъ командиръ, за да спомогне, изпратилъ имъ 6 търновски роти въ подкрѣпа, които бързо излѣзли на фланга и, най-напрѣдъ съ огънь и послѣ съ ножъ, заедно съ софийци, атакували ромжнитѣ и ги отхвърлили.

Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. противникътъ, усиленъ съ нови части, атакувалъ дѣсния флангъ на 6-й Търновски полкъ. 9-а рота вече се подала назадъ и почнала да отсжпва, но бригадниятъ командиръ изпратилъ 2 Софийски роти въ подръжка, които бързо отхвърлили противника.

Въ 6 ч. сл. пл., 34-й ромжнски полкъ (прѣвозенъ въ 2 ч. сл. пл. отъ Ромжния) се насочилъ срѣщу Търновци, когато полкътъ завършвалъ захождането си съ дѣсното рамо напрѣдъ. Закрити отъ царевицата, ромжнитѣ неочаквано атакували фланга и се почнала кървава борба, въ която веригитѣ на противника достигнали на мѣста до 50—60 крачки. Излѣзли отъ строя много началници, обаче търновци не се разколебали. Въ този опасенъ моментъ пристигнали въ карiеръ батареитѣ на II-а артилерийско отдѣление и открили бързъ огънь. Нѣколко сполучливо пратени шрапнели и викътъ ура, който надали нашитѣ, разколебали ромжнитѣ и тѣ почнали да отстжпватъ, прѣслѣдвани отъ силни урагани. 6-й Търновски полкъ, подкрѣпенъ отъ софийскитѣ роти, се увлѣкалъ въ прѣслѣдване на отстжпающитѣ и, като разпространилъ дѣсния си флангъ на сѣверъ, изпратилъ части за наблюдение на Дунава.

Страничното прикритие на бригадата, подъ началството на поручикъ Симовъ, къмъ това врѣме, бѣ заело фортоветѣ №№ 10, 11 и 12 и се утвърдило на височинитѣ непосрѣдствено надъ Дунава, (форта № 9 е билъ заетъ по-рано отъ ротата на поручикъ Барбаръ).

Окончателния разгромъ на крѣпостьта и плѣняването на Тутраканския гарнизонъ.

Привечерь и прѣзъ нощьта срѣщу 6-й, противникътъ бѣ получилъ значителни подкрѣпления отъ Ромжния (около три пѣхотни полка) съ които положението на Тутраканския гарнизонъ до нѣгдѣ се бѣ поправило. Съ пристигнаитѣ прѣсни части, боя на другия день е могълъ отново да бжде подновенъ, при твърдѣ възможенъ успѣшенъ контръ-ударъ върху атакующия, особено върху дѣсния му флангъ, който, като издаденъ къмъ Дунава, е билъ най-изложенъ на отхвърляне. Това опасно положение на I Софийска бригада бѣ оцѣнено отъ ромжнското командуване, и още на сутриньта то прѣдприе силна контръ-атака срѣщу тая бригада . . .

За окончателното довършване на противника, на 6 септември, генералъ Киселовъ издалъ слѣдната заповѣдь:

1. Настжпването да се почне въ 6 часа сутриньта.

2. I Софийска бригада да настжпи право на сѣверъ, за да дѣйствува въ флангъ на втората неприятелска отбранителна линия.

3. I Прѣславска бригада да продължи най-енергично настжпването си на сѣверъ, да атакува и вземе втората отбранителна линия на противника.

4. III Прѣславска бригада да ешалонира полковетѣ си въ дълбочина и да атакува втората отбранителна позиция югозападно отъ Тутраканъ като се държи въ устжпъ относно лѣвия флангъ на I Прѣславска бригада.

5. Колоната на майоръ Хамерщайнъ да настжпи рѣшително и да атакува фортъ № 1 и Сакаръ Аларъ; и пр.

Указало се, че II-та отбранителна линия на противника се състояла само отъ линии стрѣлкови окопи (прѣдъ които тукъ тамъ имало телени мрѣжи), и отъ прѣпятствията, които прѣдставлявала гората „Боблата". Ето защо боя тоя день, 6 септември, отъ ромжнска страна, се бѣ изразилъ срѣщу IV Прѣславска дивизия въ постепенното задържане на настжпването ѝ прѣзъ гората; а срѣщу I Софийска бригада — въ силна контръ-атака, срѣщу дѣсния ѝ флангъ, съ цѣль: частитѣ отъ тутраканския гарнизонъ да подадатъ ржка на колоната идяща имъ на помощь отъ Силистра и съ съединени сили да се помжчатъ да деблокиратъ крѣпостьта.

На сутриньта, частитѣ, вече уредени и почнали, настжпиха въ 6 ч. пр. пл.

I Прѣславска бригада на полковникъ Икономовъ, при извънредни усилия и подъ силенъ артилерийски огънъ, трѣбваше да си пробива пжть прѣзъ лѣсистата мѣстность „Боблата", която се указала изпълнена съ засѣки, прѣплетена на мѣста съ телени мрѣжи и съ нарочно оставени пролази, намиращи се подъ дѣйствителенъ артилерийски обстрѣлъ и

пораженани отъ много картечници по дърветата. Въпрѣки тия прѣпятствия, частитѣ постепенно изтласкаха противника на сѣверъ и слѣдъ 5 часово пъпление, успѣха въ 11 ч. пр. пл. да достигнатъ окрайната на гората, отгдѣто вече по-нататъшното настжпване трѣбвало да бжде съпрѣгнато съ голѣми загуби, още повече, че лѣсътъ прѣчилъ на артилерията да подържа пѣхотата и дълго врѣме трѣбвало да се търсятъ излази за заемане на нова артилерийска позиция. Окрайната на гората силно се обстрѣлвала отъ неприятелскитѣ батареи, расположени източно отъ града, а отъ нея до градътъ се простирало равнище съвсѣмъ открито и частитѣ моментално би се изложили подъ ураганенъ огънь. Само, слѣдъ като батареитѣ успѣха да излѣзатъ на позиция, пѣхотнитѣ части тръгнаха отново на щурмъ и къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., като прѣминаха послѣднитѣ неприятелски окопи, спуснаха се да прѣслѣдватъ противника по петитѣ и се надвѣсиха надъ самия градъ.

Къмъ 3 ч. сл. пл., се явилъ при бригадния командиръ ромжски парламентьоръ съ писмено прѣдложение отъ началника на гарнизона (замѣстника на генералъ Тодореску), че се прѣдава съ всичкитѣ си войски безусловно; обаче докато това прѣдложение се получило отъ генералъ Киселова, бригадата бѣ вече стигнала до града. Загубитѣ на частитѣ бѣха голѣми.

III Прѣславска бригада на полковникъ Кметовъ почна настжпването сжщо въ 6 ч. сутриньта. Частитѣ при движението срѣщнаха още по голѣми мжчнотии; тѣмъ имъ се падна да прѣминаватъ прѣзъ самата срѣда на гората, която била още по трудна за движение и дълбочината ѝ прѣчила на дѣйствието на нашата артилерия. Послѣдната вече мълчала, а неприятелскитѣ батарей стрѣляли съ батареини редове и съ точенъ прѣцѣленъ огънь. Макаръ и лишена отъ артилерийска помощь, пѣхотата постепенно прѣодоляваше прѣпятствията и, слѣдъ 7 часово провирание прѣзъ лѣсътъ, като прогони ромжнскитѣ части, засѣднали въ него, тя въ 4 ч. сл. пл атакува съ ножъ послѣдната неприятелска линия и обърна въ бѣгство противника. Бригадата бѣ понесла значителни загуби.

I Софийска бригада на полковникъ Недѣлковъ настжпи сутриньта съ фронтъ отъ истокъ съ цѣлия си боенъ редъ. Къмъ 6 ч. 30 м., по фронта на 6 Търновски полкъ изведнажъ бѣ открита честа картечна и пушечна стрѣлба и се указа, че противникътъ съ значителни сили (откъмъ Дунава) отново е прѣминалъ въ контра-атака. Нѣколко ромжнски роти неочаквано се появиха на фланга на полка и успѣха да достигнатъ на около 100 крачки до 2-а рота. Командира на тая рота поручикъ Христовъ бързо вдигналъ войницитѣ и се хвърлилъ на ножъ, обаче юнака тутакси пада смъртно раненъ и ротата се повърнала назадъ. Къмъ 7 ч. 30 м., дѣсния флангъ

на полка бѣ вече съвсѣмъ обхванатъ, и за да поправи положението, бригадниятъ командиръ изпрати 6 рота отъ 1 Софийски полкъ на капитанъ Руменовъ, която, подпомогната отъ огъня на 5 батарея, се понесе напрѣдъ и, като увлѣче съ себе си и другитѣ роти, накара противника да спре напрѣдването си.

Въ врѣме на тая контра-атака, една силна неприятелска колона се бѣ опитала да се измъкне по брѣга на Дунава къмъ Силистра, но благодарение на ротата на поручикъ Димчевъ (заела вече височината при устието на р. Кузгунъ), а сѫщо и на страничното прикритие, тя бѣ заставена да се върне обратно.

За да осуети по-нататъшнитѣ опити за избѣгване, командирътъ на бригадата заповѣдалъ на двѣ скорострѣлни батареи да заематъ позиция за обстрѣлъ къмъ Дунава и срѣщу противника, който макаръ и отхвърленъ, все още стоялъ на фланга на 6 Търновски полкъ. Тогава ротата на Капитанъ Руменовъ, подпомогната отъ съсѣдитѣ, отново минала стрѣмително въ атака на фланга и прѣслѣдвала противника чакъ до височинитѣ надъ Дунава.

Къмъ 9 ч. 50 м. пр. пл., Капитанъ Руменовъ донесълъ, че гѫсти неприятелски части съ запрѣгната артилерия отстѫпватъ къмъ града и командирътъ на бригадата тутакси заповѣдалъ общо настѫпление. И ето: подъ ураганенъ огънь и при найсилна картечна и пушечна стрѣлба, 1 Софийски и 6 Търновски полкове тръгнали отново на щурмъ по съвсѣмъ открита и равна мѣстность. Загубитѣ почнали да ставатъ голѣми и частитѣ трѣбвало да се спиратъ и прѣцѣждатъ. Особено силно съпротивление срѣщнала бригадата на линията около кантона (находящъ се 4 клм. южно по шосето отъ Тутраканъ за Сарж-Гьолъ). Понеже съсѣдниятъ 7-и Прѣславски полкъ билъ много западно, противникътъ, заемащъ храсталацитѣ въ тоя интервалъ, фланкиралъ силно, 1-и Софийски полкъ, и боя силно се затѣгналъ. Почнало да изглѣжда, като че ли бригадата безъ подкрѣпление мѫчно ще изпълни задачата си, за което е било поискано, чрѣзъ Командующи армията, да й се изпрати единъ полкъ отъ III Софийска бригада, (находяща се източно отъ Тутраканъ, срѣщу Силистра), но понеже въ това врѣме послѣднята бригада сама била заангажирана въ бой съ ромжнитѣ (идящи отъ Силистра), искания полкъ не е билъ изпратенъ.

Врѣмето лѣтѣло; противника продължавалъ да указва сериозно съпротивление и възможно било, ромжнитѣ, за да се съединятъ съ идящата отъ Силистра колона, да се опитатъ още веднажъ да ударятъ въ флангъ на бригадата, поради което трѣбвало да се бърза. Софийци и търновци, подбодрявини отъ началницитѣ си и проявявайки крайни усилия, продължавали постепенно да натискатъ и вече достигнали

около 400 крачки до кантона. Въ това врѣме II-то артилерийско отдѣление, успѣло вече, по батарейно и въ галопъ, да излѣзе на позиция на около 1 километъръ задъ веригитѣ на 6-й полкъ, открило силенъ огънь, подъ който цѣлия боенъ редъ скочилъ и съ викъ ура се понесалъ напрѣдъ, и ромжнитѣ, разколебани, почнали да се отдрѣпватъ на групи, а слѣдъ малко скочили всички и се юрнали на тълпи къмъ града. Послѣдния опитъ на неприятелскитѣ батареи да спратъ устрема пропадналъ и нашитѣ бързо прѣгазили послѣдната линия окопи и, гонейки отстѫпающитѣ, достигнали надъ самия градъ. Огъньтъ на нѣколко роти отъ 6-й Търновски полкъ, надвѣсени надъ Дунава, не позволилъ на пълнитѣ съ ромъни лодки да избѣгатъ. Бѣгълцитѣ се хвърляли въ вълнитѣ и, търсейки спасение плавешкомъ, се давили.

Колоната на майоръ Хамерщайнъ, нощувала на линията форт № 2—с. Калимокъ, настѫпила сутриньта на 6 септември да завладѣе форта № 1 и, като влѣзла въ връзка съ III Прѣславска бригада (48-й полкъ), хвърлиха се върху височината 5 клм. юго-западно отъ града, прѣвзела я и продължила напрѣдването си въ сѣверна посока. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., тя завладѣла на ножъ форта № 1, а слѣдъ това и Сакаръ Аланъ и с. Калимокъ, и окончателно достигнала дадения й обективъ.

По тоя начинъ, силната Тутраканска крѣпость бѣ вече окончателно паднала въ 4 ч. 30 м. сл. пл. и то, вътрѣ въ два дена, при два само устрѣма.

Слѣдъ изблъскването отъ послѣдната линия, ромжнитѣ се спуснали отъ всички страни къмъ града, прѣслѣдвани по петитѣ. Настигналитѣ се прѣдавали и били плѣнени. Къмъ 5 ч. сл. пл., нашитѣ се надвѣсили надъ града и надъ падината край Дунава, изпълнена отъ мравуняци хора, хвърлили пушки, насѣдали и чакащи покорно сждбата си.

Поради липсата на мостъ на Дунава, цѣлиятъ гарнизонъ въ съставъ: 34-и, 36-и, 40-и, 46-и, 76-и, 77-и, 79-и, 80-и и 84-и пѣх. полкове, 2 жандармски дружини, 3-и тежки артилерийски и 5-й гаубиченъ полкове и цѣлата полска артилерия паднаха въ български ржцѣ.

Къмъ вечерьта бѣха прѣброени около 18,000 плѣнници съ 300 офицери, обаче на другия день числото имъ порасна до 28,000 войници и 480 офицери, между които 3 бригадни и 9 полкови командири. Само комендантътъ на крѣпостьта генералъ Тодореску бѣ успѣлъ да избѣга още на 5 въ Ромжния; казваха, че се боялъ да остане за да не отговаря за пакоститѣ и убийствата, които по негова заповѣдь били извършени върху българското население, при обявяването на войната. Трофеи: 2 знамена и стотина разнокалибрени топове, между които и двѣтѣ наши батареи, отвлечени отъ ромжнитѣ при гр. Фердинандъ въ 1913 г. Плячка: грамадно количество

бойни припаси и провизии, инструменти, телефони, автомобили, велисипеди, кола, файтони и много други прѣдмети, които постепенно биваха изнамѣрвани.

На другия день, ужасната картина на Тутраканския погромъ се прѣдстави въ пълната си грозотия Цѣлото пространство отъ фортовия поясъ до самия градъ, самитѣ фортове и окопитѣ отъ първа линия, долищата, лѣсоветѣ и закритията, всичко бѣ прѣпълнено съ застинали, въ разни пози и съ ужасъ изписанъ на лицата, трупове. Прѣдъ фортоветѣ и окопитѣ отъ първата линия и въ дълбокия тамъ долъ лежаха редицитѣ български убити. Вжтрѣ въ фортоветѣ и окопитѣ и пространството задъ тѣхъ, на около 400—500 м., бѣха изпълнени съ камаритѣ на убититѣ ромжни. Прѣдъ втората укрѣпена линия и около окопитѣ — пакъ труповетѣ на нашитѣ убити, а вече въ самитѣ окопи и отзадъ, на голѣмо пространство, чакъ до казармитѣ, се търкаляха хиляди и хиляди ромжни, жертва на ножа и на шрапнелитѣ. Събираха ги за погребение, обаче трѣбваха дни за това. На мѣста се виждаха убити и ранени коне, и тѣла разкжсани отъ гранатитѣ. На леко раненитѣ, събрани на голѣми гнѣзда, правяха прѣвръзка. Топове, ракли, обърнати кола стърчаха всждѣ. Гранати и куршуми между шапки, раници, шинели и обуша се търкаляха по цѣлото пространство. Грамаднитѣ ями на бомбитѣ и браздитѣ на обикновенитѣ гранати спъваха движението на всѣка крачка. Окопитѣ бѣха сгазени отъ хилядитѣ стжпки на щурмуващитѣ; теленитѣ мрѣжи повалени и телътъ имъ развлѣченъ въ разни страни . . . Вообще виждаше се пълно разнебитване и разорение на всичко, що бѣ се противопоставило на урагана, миналъ надъ крѣпостьта!

Нашитѣ загуби прѣзъ двата дена на атаката възлизаха:

I Софийска бригада: убити 7 офицери и 257 войници; ранени 35 офицери и 1386 войници;

IV Прѣславска дивизия: убити 27 офицери и 1275 войници; ранени: 108 офицери и 4477 войници;

Българскитѣ части отъ колоната Хамерщайнъ: убити 60 войници и ранени 2 офицери и 319 войници;

Германскитѣ части отъ сжщата колона: убити 1 офицеръ и 4 войници; ранени 29 войници.

Или всичко излѣзли отъ строя: българи 199 офицери и 7773 войници; германци—1 офицеръ и 33 войници.

Тия сравнително голѣми наши загуби се дължаха на силния устрѣмъ, съ който се водиха атакитѣ. Офицеритѣ и войницитѣ не искаха да чакатъ и да настжпватъ съ помощьта на лопатата, а, обзети отъ бойна стръвь, отъ жажда за мжсть, тѣ търчаха напрѣдъ, прѣскачаха падналитѣ и гледаха часъ по-скоро да стигнатъ до ударъ съ ножъ. Нищожнитѣ германски загуби бѣха послѣдствие отъ слабата численость на пѣхотата имъ (само 3 роти), отъ методичното имъ настжпване

и поради липсата у тѣхъ на ненависть и жажда за отмжщение, каквито имаше у нашитѣ.

Имайки прѣдъ видъ тия грамадни наши загуби, ние се учудваме на оная тенденция, която генералъ Лудендорфъ, само съ нѣколко думи, е прѣчаралъ въ своитѣ мемоари, като казва: *„благодарение на сътрудничеството на слабото германско отдѣление, което ръши боя, атаката на Тутраканъ излѣзе сполучлива“*. Кажете му, за Бога, вие тамъ, бойни другари германци, участници въ тоя пристжпъ, че това е грѣхота и нечувано кощунство съ падналитѣ при Тутраканъ 7773 убити и ранени българи. Кажете му сжщо да поправи мемоаритѣ си, че не слѣдъ кратка съпротива се прѣдадоха тамъ 2 ромжнски дивизии, *а че 40-хилядниятъ ромжнски гарнизонъ бѣ сломенъ отъ бъсния устрѣмъ на българитѣ!*

Ромжнскитѣ загуби бѣха два пжти повече отъ нашитѣ.

Германскитѣ офицери: артилерийски полковникъ Хабикъ и инженерния майоръ Шейнеманъ, очевидци на атаката, не можаха да се начудятъ на бързата ни разправа съ Тутраканъ, когото сравняваха съ Мортомъ при Вердьонъ. Фелдмаршалъ Макензенъ, изненаданъ отъ блѣскавия бързо достигнатъ успѣхъ*), побърза съ телеграма отъ Търново да благодари на Командующи армията и да прѣдаде поздрава и благодарностьта на войскитѣ отъ Н. В. Германския Кайзеръ. Н. В. Българскиятъ Царь още сжщата вечерь, чрѣзъ Командущи армията, изказа Височайшата си благодарность на славнитѣ участници въ Тутраканския погромъ, Главно-командующиятъ генералъ Жековъ издаде специална заповѣдь по дѣйствующата армия, съ която възхвали славното дѣло на прѣславци и софийци и имъ изказа благодарность отъ името на Отечеството. И много, прѣмного телеграми завалѣха до Командующи III армия отъ министри, отъ депутати, отъ висши офицери, отъ частитѣ, на Македонския фронтъ, отъ учителскитѣ тѣла, отъ разни корпорации, дружества, еснафи, отъ заслужили хора и стари дѣйци, отъ управители, кметове и частни лица, отъ всички краища на България и Македония. Неописуемъ възторгъ и радостна полуда бѣ обзела цѣлата страна. Всичко тържествуваше шумно падането на тоя непрѣвземаемъ Тутраканъ, тая неочаквана гръмотевична побѣда на III българска армия. Не по-малко бѣха тържествуванията и радоститѣ въ Берлинъ и Виена отъ тоя първи нашъ успѣхъ въ Добруджа. Намиращитѣ се тамъ българи сж били прѣдметъ на възторжени акламации и поздрави. Вѣстницитѣ били пълни съ похвали за българската армия.

---

*) Негово Високо прѣсвѣщенство Търновския Митрополитъ Иосифъ искалъ да присжтствува на атаката на Тутраканъ, обаче билъ задържанъ отъ Щаба на Макензенъ за да замине слѣдъ два три дена, заедно съ фелдмаршала.

Особенно много се радваха жителитѣ отъ сѣвѣрна България, които имаха злочестината да видятъ и патятъ отъ ромжнското нашествие прѣзъ 1913 год., т. е. при онова нападение на беззащитния български край, въ който бѣха останали само женитѣ, дѣцата и старцитѣ, и което, кой знай защо, безъ да бѣ гръмнала пушка, бѣ въздигнато до степенъ на побѣдоносна война и за славата му бѣха насечени медали и въздигнати памѣтници. Сега опасността за ново нашествие бѣ вече прѣминала и, на тѣхъ прѣдстоеше да посрѣщатъ тия войски като български роби и ликуванията имъ нѣмаха край, обаче при все това, никой, абсолютно никой, даже и дѣцата, не си позволи да вика да хули или плюе върху нещастницитѣ, както това бѣ ставало много пѫти съ нашитѣ паднали въ плѣнъ войници.

При атаката на Тутраканската крѣпость паднаха убитъ слѣднитѣ офицери: Отъ 1-й Софийски полкъ: поручикъ Тулешковъ З., подпоручицитѣ: Драгановъ, Люлянски М., Антовъ А., Савовъ Ст., Ивановъ Т.; отъ 6-й Търновски полкъ: капитанъ Коджовъ К.; подпоручикъ Рашковъ Хр. и офицер. кандидатъ Радомировъ Н.; отъ щаба на 4-а дивизия: капитанъ Куцаровъ; отъ щаба на 1-а Прѣславска бригада: майоръ Сирмановъ и подпоручикъ Х. Денчевъ; отъ 7-и Прѣславски полкъ: подпоручикъ Мариновъ И., поручици: Ангеловъ, Бѣлчевъ, Пастармажиевъ, Кълековъ Н. и Гемеджиевъ Д.; отъ 19-и Шуменски полкъ: капитанъ Чорбажийски Р., подполковникъ Бановъ; поручикъ Йовчевъ Н.; подпоручикъ Поповъ М., Николовъ, Геневъ Ю., Саменевъ В., Байчевъ К., Пенчевъ И., Камбуровъ Д., Дворяновъ Б.; отъ 31-и Варненски полкъ: подполковникъ Върбановъ; капитанъ Касъровъ Н.; подпоручицитѣ:—Марковъ И. (Жечевъ), Русиновъ П., Ковачевъ Х., Харизановъ Ю; отъ 47-и полкъ: поручикъ Хитровъ Кр.; отъ 48 и полкъ: подпоручикъ Червенаковъ Б.; отъ 4-а пионерна дружина: капитанъ Димчевъ Ю.. (За падналитѣ отъ 5 и Маршеви и 5-и Опълченский полкове, отъ колоната на майоръ Хамерщинъ, имената липсватъ, понеже не можаха да се набавятъ).

Вихровиятъ бой при Сарсънларъ.

Когато Богъ помага, Той напълно помага! Когато правдата почне да тържествува, тя не знае граници! Кривиятъ битъ отъ начало, ще бжде битъ и до край!

Грамадниятъ успѣхъ на 6 септември не се завърши само съ Тутраканския разгромъ; тамъ на изтокъ, на 10 — 15 клм. отъ Тутраканъ, се разигра другъ кървавъ бой, славенъ бой, който нанесе тежко поражение на противника и бързо рѣши съдбата и на Силистренската крѣпость.

Когато прѣславци и софийци напрѣгаха тоя день послѣдни усилия за да отхвърлятъ ромжнската контръ-атака и да пробиятъ втората Тутраканска отбранителна линия, една силна ромжнска колона отъ 9 дружини, 4 батареи и 2 ескадрона бѣ тръгнала отъ Силистра за да удари въ тилъ на войскитѣ, атакующи крѣпостьта; а едноврѣменно съ нея друга по-малка колона бѣ настжпила отъ къмъ с. Капаклий за с. Хаскьой, гдѣто се намираше 5:а конна бригада (9-й коненъ полкъ, 1 дружина отъ 42-й полкъ и 2 орждия). Това бѣ единъ отлично комбинираненъ ромжнски маршъ-маневръ, който, при нело малска несъобразителность отъ наша страна, можеше да донесе рѣшителни резултати за противника. Обаче, срѣщу подобна евентуалность, чакаха тамъ отъ три дена останитѣ отъ командующи армията 3-а Софийска бригада на полковникъ Зафировъ и 5-а конна бригада на полковникъ Марковъ.

Боя билъ вече почнатъ, когато се получила заповѣдь отъ Командующи армията: „III-а Софийска бригада да изпрати единъ полкъ съ 1 батарея въ подкрѣпа на 1-а Софийска бригада при Тутраканъ“, и, защото генералъ Киселовъ повторно поискалъ подкрѣпления, то слѣдъ ½ часъ е била пратена още една телеграма съ сжщото съдържание. Понеже слѣдъ малко началникътъ на оперативния отдѣлъ при щаба на армията подполковникъ Давидовъ бѣ узналъ по телефона, че противникъеъ срѣщу 3-а бригада билъ само съ 2 дружини и 3 батареи, Командующи армията, съ бърза телеграма № 4344, заповѣда отново на генералъ Драганова: „веднага енергично атакувайте двѣтѣ дружини на противника при с. Арабаджиларъ и Сарсанларъ и слѣдъ като оставите заслонъ въ тая посока, незабавно изпълнете телеграмата ми № 4335, като изпратите цѣлъ полкъ и батарея при с. Сарж Гьолъ за съдѣйствие на 1-а Софийска бригада“. (Въ тая телеграма се казвало още, че ако генералъ Драгановъ изпусне момента да подкрѣпи тая бригада, ще бжде отговоренъ).

Указало се, че противникътъ срѣщу III-а бригада съвсѣмъ не билъ съ двѣ дружини, а съ цѣла бригада съ 5 батареи, поради което началникътъ на Софийската дивизия рѣшилъ да изпълни заповѣдьта на Командующи армията, слѣдъ като отблъсне прѣдъ себе си силния противникъ . . . И ето, 5 наши дружини (1 дружина отъ 42-й полкъ била при конната бригада при с. Хаскьой, съ 3 батареи, се понесли срѣщу 3 непиятелски полка съ 5 батареи. Боятъ се развилъ така: Сутринята въ 6 ч. 20 м. се получило донесение, че непиятелски вериги съ 2 ескадрона се насочили по шосето и за с. Арабаджиларъ. Това било голѣма изненада за бригадата, частитѣ на която се стѣгали да излѣзатъ на учение. Нашата застава при тоаа село открила огънь, но слѣдъ малко била принудена да се отдръпне; сжщо тъй и заставата при с. Сар-

санларъ трѣбвало да отстжпи. Командирътъ на бригадата полковникъ Зафировъ, щомъ узналъ това, заповѣдалъ на 41-й полкъ съ 1 батарея да тръгне напрѣдъ и да се спрѣ на 3 клм. южно отъ с. Татаръ Атмаджа, а 42-й полкъ да бжде готовъ и да чака втора заповѣдь. Къмъ 9 ч. 11 м. пр. пл. авангардътъ на противника завързалъ бой съ авангарда на бригадата. Задъ бойната му часть се виждала дълга колона отъ пѣхота и артилерия, която се насочвала къмъ с. Сарсанларъ, отъ гдѣто минава шосето за Тутраканъ и се разбрало, че ромжнитѣ прѣдприематъ нѣщо сериозно срѣщу атакующитѣ ни войс и при тоя градъ. Въ сжщото врѣме друга непріятелска колона вече влѣзла въ бой съ V-а конна бригада, намираща се въ дѣсно при с. Хаскьой, и накарала послѣднята да отстжпи на позиция западно отъ селото.

Полковникъ Зафировъ, като се запозналь съ положението, заповѣдалъ на командира на 41-й полкъ да усили авангарда съ 1 дружина, 2 картечници и 1 батарея и да запълни интервала между Арабаджиларъ и Сарсанларъ. Началникътъ на I Софийска дивизия, щомъ узналъ, че за заемането на Сарсанларъ била изпратена само една дружина, заповѣдалъ цѣлиятъ 42-ии полкъ съ 2 батареи да заеме това село и да прѣгради понататъшното напрѣдване на противника. Ромжнската колона настжпвала стремително и, слѣдъ като избліскала прѣднитѣ части на бригадата, принудила и пристигналата въ Сарсанларъ дружина да отстжпи. Вече изглеждало, като че ли противника ще успѣе да се пробие, но пристигналата друга дружина отъ 42-й полкъ, поела на себе си отстжпвающитѣ и съ това пжтя на противника къмъ Тутраканъ билъ прѣграденъ. Полковникъ Зафировъ схваналь рѣшителния моментъ и заповѣдалъ обща атака. Тогава полковникъ Тошковъ разгъналь 41-й полкъ съ фронтъ къмъ сѣверъ и го насочилъ въ флангъ по посока на шосето, а полковникъ Калканджиевъ заповѣдалъ на двѣтѣ дружини отъ 42-й полкъ да настжпятъ къмъ с. Сарсанларъ. По тоя начинъ бойния редъ се нахвърлилъ срѣщу ромжнитѣ отъ двѣ страни, съ ура и съ тичане, се започналъ силенъ натискъ върху непріятелския боенъ фронтъ, който, заплашенъ съ отхвърляване къмъ Дунава, почналъ бързо да се отдръпва. Отстжпването първомъ ставало въ редъ, но, когато веригитѣ били настигнати и ударени съ ножове, започнало се бързо и безредно отстжпване, което се обърнало въ паническо, когато ротмистъра отъ 9-й коненъ полкъ Батоевъ съ двѣ картечници, прикривани отъ 1 взводъ отъ ескадрона на ротмистъръ Горановъ, изкочилъ до шосето при Ялж Чаталджа и почналъ отъ 800 крачки да поразява отстжпающата колона. Тогава настжпило ужасно бѣгане, като хвърляли пушки, патрони, дрехи, кола и тичали прѣзъ глава за Силистра. Орждията и колата, съ прѣпускането си, тъп-

вали хората и още повече увеличавали паниката. Всѣки гледаль да избѣгне куршума, ножътъ и плѣнътъ. Въ това врѣме пристигналъ при Ялж Чаталджа и 9-й коненъ полкъ, обаче, поради гжстата гора отпрѣдъ и блатото въ тилътъ, прѣзъ което се минавало само по два моста, считайки положението много опасно, той не атакувалъ и се отдрѣпналъ на изтокъ. *)

Тъй или иначе, боя при Сансанларъ бѣ славенъ вихровъ бой, вжтрѣ въ 3 — 4 часа, на 5 наши дружини срѣщу 9 непріятелски, — побѣда която успѣ на врѣме да разнебити комбинирания ромжнски маршъ-маневръ къмъ Тутраканъ въ връзка съ контръ-атакитѣ, които ромжнитѣ водиха на 5 вечерьта и тоя день срѣщу I Софийска бригада. Вижда се, че ромжнското командуване е смѣтало да срѣщне въ тая посока само 2 — 3 наши ескадрона, съ които разправата е много лесна, обаче тая важна посока отъ Силистра не бѣ оставена безъ наблюдение и заслонъ; тамъ. вече отъ 3 дена, се гушеше III Софийска бригада съ юначния си командиръ, тамъ бѣ и началникътъ на I Софийска дивизия съ щаба си, та при серіозно настжпване отъ Силистра, да спре противника, като притегли за цѣлта и II бригада отъ Аккаданларъ.

Въ тоя бой полето било осѣяно съ убити. Около с. Сарсанларъ и Арабаджиларъ сж били погребени повече отъ 1000 трупа; били взети около 180 плѣнници и трофеи: 3 полски орждия, 12 ракли, много кола, пушки, амуниции и пр. Цѣлятъ пжть до Силистра е билъ обсолютно запълненъ съ хвърлени прѣдмети, особено съ много ботуши. Слѣдъ два дена около Силистра бѣха намѣрени други нѣколко орждия. Противникътъ още на другия день бѣ очистилъ Силистра Нашитѣ загуби бѣха убитѣ 2 офицери и 133 войници; ранени 10 офицери и 385 войници. Убититѣ офицери бѣха: отъ 42 полкъ подпоручикъ Георгиевъ Ив. и отъ 41 полкъ оф. кандидатъ Медникаровъ Ради.

Понеже плѣнницитѣ отъ Тутраканския гарнизонъ трѣбваше да се евакуиратъ въ България, а пъкъ тѣхното 28,000

---

*) По тоя въпросъ миналата година бѣ се подигналъ голѣмъ споръ, при който едната страна искаше да докаже, че е билъ пропуснатъ момента да се унищожи цѣлата колона, а другата страна, твърдеше, че атаката е била невъзможна, поради блатото и лѣсътъ, още повече, че въ тоя моментъ сж били получени донесения за насочването на непріятелски части къмъ единственитѣ два моста въ тилътъ на полка. Понеже послѣднитѣ данни се срѣщатъ и въ донесението № 41. писано на бойното поле въ 8 ч. вечерьта сжщия день, отъ командира на тоя полкъ, ний мислимъ. че за доброто име на полка, взелъ тъй живо участие въ Добруджа, най-добрѣ ще бжде да се назначи анкета отъ безпристрастни бивши началствующи лица, която да установи истината, тъй много желана отъ офицеритѣ на тоя полкъ.

множество изискваше много конвойни, то, за да не се отдѣлятъ толкова войници отъ строя, щаба на III армия разпоредѝ да се вематъ за цѣлта ученицитѣ отъ Разградската гимназия, които, въоржжени криво лѣво бѣха бързо изпратени въ Тутраканъ, а сжщо да се използуватъ и останалитѣ въ селата стари и негодни за служба мжже.

На 8 септември се почна масовото пристигане на плѣнницитѣ въ Разградъ. Вървяха, вървяха и все вървява. . . На чело на една отъ групитѣ слѣдваха купно офицеритѣ . . 480 офицери съ трима бригадни и осемь полкови командири. По странитѣ се виждаха оригиналнитѣ конвойни, окичени съ разно оржжие, включително и съ кремаклийкитѣ. Ученицитѣ вървяха гордо и съ наперена стойка, а Дели-орманскитѣ турци, сборъ отъ стари и недъгави хора, съ надутъ и повелителенъ тонъ, подканваха плѣнницитѣ да вървятъ и сами напрѣгаха сѣтни усилия за да не изостанатъ. Командующи армията, застаналъ съ щаба си на вратата на училището, пропускаше плѣнницитѣ и слѣдѣше внимателно за тѣхния видъ и здравославно състояние и, чрѣзъ адютанта си, правѣше справка у носящитѣ прѣвръзки — гдѣ и кога имъ е била дадена лѣкарска помощь. Зрѣлището бѣ импозантно и стоеше по-горѣ отъ всѣкакви очаквания. Българскитѣ очи, слѣдъ освобождението, за първи пжть виждаха такава до невѣроятность голѣма тълпа плѣнници, заловени отъ български войници. Старитѣ се кръстеха и благодаряха Бога, че ги е запазилъ живи да дочакатъ тоя радостенъ день. Офицеритѣ и по-възрастнитѣ граждани, старайки се да се държатъ сериозно, не можаха да укриятъ радостьта и гордостьта, изписани тъй живо на лицата имъ. Струпалия се народъ. масата, съ жадно любопитство се взираше върху нескончаемото шествие и само понѣкога се чуваха възклицания, поради познатъ плѣнникъ или смѣхъ по поводъ на извънредниттѣ перчания на нѣкой хромящъ турчинъ, конвоенъ.

Понеже градътъ бѣ прѣпълненъ съ разни тилови служби и болнични учрежднения и не бѣ възможно плѣнницитѣ да бждатъ помѣстени въ здания, бѣ разпоредено: офицеритѣ да се оставятъ въ казармитѣ, а войницитѣ да се разположатъ на бивакъ южно отъ града, и се взеха мѣрки за тѣхната храна . . . Плѣненитѣ бригадни и полкови командири се явиха въ щаба на армията, гдѣто бѣха изпитани за оплакванията. Тѣ заявиха, *че всички офицери желаятъ да бждатъ възможно по-скоро изпратени въ вжтрѣшностьти и ако е възможно за София, гдѣто биха намѣрили по-голѣми удобства*, на което имъ бѣ отговорено, че по много причини отиването имъ въ София е неудобно, но все пакъ ще се запита по въпроса и, както се разрѣши, тъй ще се направи; а за сега ще бждатъ изпратени къмъ Търново . . . И дѣйствително още

на другия день се почна евакуирането имъ, споредъ нареждания отъ Военното Министерство, въ южна България . . .

Едноврѣменно съ пристигането на плѣнницитѣ, ставаше и онова на раненитѣ подъ Тутраканъ. Получили медицинска помощь на бързо въ дивизионнитѣ лазарети и полски болници, тия ранени, за освобождаване на лѣглата, биваха изпращани къмъ Разградъ и пристигаха на дълги керванни прайки голѣми прѣходи, съ крайно неудобнитѣ за цѣлта селски кола, често пжти свити по 6—7 души въ една, охкащи при всѣко друскане и изложени на открито на вѣтъра и дождъ . . . Грамадното число на тия ранени и тѣхния жалъкъ видъ късаха сърдцата на гражданитѣ, и прави бѣха въ щаба на III армия, че при голѣмата радость отъ побѣдата, се въздържаха отъ излишенъ шумъ и ликуване.

Дѣйствията на конницата прѣзъ 4, 5 и 6 септември

Както видѣхме по-горѣ цѣлата конница, още на 2 вечерта, бѣ съсрѣдоточена въ двѣ групи: по-малката 9-й коненъ полкъ — около с. Догруларъ и съ по-голѣмата: Лейбъ-гвардейския, I, II и VI конни полкове при Куртъ Бунаръ.

На 3 септември 9-й коненъ полкъ бѣ останалъ въ сжщото положение за разузнаване между двѣтѣ крѣпости и въ постояненъ контактъ съ противника. На 4, сжщия полкъ получилъ задача отъ бригадния командиръ Полковникъ Маркова да разузнава прѣдъ Силистренската крѣпость на фронта с. с. Алафатларъ до Попина (Дунава) и да отблъсне всички непріятелски части останали още прѣдъ фортовата линия на тоя секторъ. Въ изпълнение на това, полка тръгналъ въ 2 ч. пр. пл. по пжтя Догруларъ — Кара Великьой—Атмаджа—Чаталджа, съ лѣвъ разузнавателенъ ескадронъ по пжтя Хасъкой — Доймушларъ — Сребърна. Къмъ 10 ч. 25 м., с. Чаталджа е било заето отъ главнитѣ сили на полка, а разъѣздитѣ му се приближили до фортовата линия и прѣдизвикали артилерийски, пушеченъ и картеченъ огънь отъ фортоветѣ, въ участъка отъ с Бабукъ до с. Сребърна. Полка оставилъ да нощува при с. Чаталджа, съ охранителни застави при с. Доймушларъ, Чаталджа и Ялж Чаталджа. Прѣзъ нощьта подпоручикъ Ионовъ изпратилъ (по заповѣдь) охотници отъ заставата при с. Доймушларъ, които успѣли да хвърлятъ бомби въ непріятелското разположение и прѣдизвикали непріятелски огънь отъ фортоветѣ.

На 3-и, въ разпорежданието на командира на V конна бригада, пристигнали въ подкрѣпа 1 дружина отъ 42-й полкъ и 2 орждия, които се съсрѣдоточилъ при с. Догруларъ и полковникъ Марковъ далъ назначение на 9-й коненъ полкъ да охранява и наблюдава по цѣлия фронтъ [illegible] с. с. Кочина — Сребърна — Вѣтренъ — Гарванъ, по-

ради което полка тръгналъ сутриньта за с. Доймушларъ. Когато въ 8. 25 м. сутриньта се получило донесение отъ началника на заставата при с. Чаталджа, че силенъ противникъ настжлва отъ с. Кара Омуръ командира на полка изпратилъ заповѣдь на командира на 1-и дивизионъ да свърне и прѣзъ с. Капакли да се насочи право за Чаталджа, въ подържка на 1-я ескадронъ. Боя се развилъ така: неприятелския рекогнисцироваченъ отрядъ, настжлващъ отъ с. Кара Омуръ, успѣлъ сутриньта да отблъсне заставата при с. Чаталджа и продължилъ движението си за с. Атмаджа, гдѣто отстжпилата застава била вече усилена съ 1-й ескадронъ. Завързала се силна прѣстрѣлка и противника, усиленъ още съ една дружина и една батарея, успѣлъ да отблъсне ескадрона и къмъ 9 ч. пр. пл. заелъ с. Атмаджа и продължилъ движението си за с. Хасково, обаче появяването на главнитѣ сили на полка, откъмъ с. Капаклий, го затавило да спре напрѣдването.

Въ 10 ч. пр. пл., противника развърналъ по двѣтѣ страни на пжтя Атмаджа-Хаскьой около 1½ дружини и една батарея и една рота насочилъ къмъ с. Капаклий. При огнева борба отъ двѣтѣ страни, полка успѣлъ да удържи позицията си по гребена източно отъ с. Капаклий, но когато противника изкаралъ още една батарея, западно отъ с. Атмаджа, и почналъ да обстрѣлва спѣшения 2-и ескадронъ, и пѣхотата му тръгнала напрѣдъ, ескадрона, подъ прикритието на 3-я ескадронъ, почналъ отдръпването си прѣзъ гората и се присъединилъ къмъ полка, а противника заелъ селото. Едновременно съ това, 1-я ескадронъ билъ отхвърленъ отъ с. Чаталжа и се спрѣлъ на позиция сѣверо източно отъ с. Кара Великьий, гдѣто билъ подкрѣпенъ съ една рота отъ 42 полкъ, изпратена отъ командира на V конна бригада.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. противника извадилъ нова батарея, (сѣверо-източно отъ с. Атмаджа) и почналъ да обстрѣлва разположението на полка, (особенно на 3-я ескадронъ, охраняющъ въ коненъ строй лѣвия флангъ) и съ енергично настжпване заелъ гребена източно отъ с. Капаклий. Полка е билъ принуденъ да се оттегли на нова позиция, по платото сѣверно отъ с. Капаклий, която успѣлъ да задържи до вечерьта

Къмъ 3 ч. сл. пл. била получена заповѣдь отъ командира на V конна бригада, че отбраната при с. Хаскьой се прѣдоставя на пѣхотната дружина, а на 9-й коненъ полкъ се възлагало охранението на лѣвия флангъ на общото разположение. Къмъ това врѣме ескадронитѣ на полка се намирали: на крайния дѣсенъ флангъ къмъ с. Кара Великьой — 1-й ескадронъ; на позиция западно отъ с. Капаклий — 2-й и 3-й ескадрони; и на крайния лѣви флангъ къмъ с. Попина — 4-й ескадронъ. При послѣдния ескадронъ тоя день произлѣзло слѣдното:

Къмъ 11 ч. пр. пл. ротмистъръ Цѣновичъ изпратилъ единъ взводъ подъ началството на подпоручикъ Ионовъ, за разузнаване къмъ Дунава при с. Попина, гдѣто взводътъ се натъкналъ на три неприятелски роти окопани и билъ принуденъ да се спѣши и влѣзе въ огнева борба. Една ромжнска рота настжпила въ флангъ и почнала да обхожда взвода, поради което послѣдния испадналъ въ лошо положение. Ротмистъръ Цѣновичъ, който се намираль въ с. Сребърна, щомъ узналъ това, вдигналъ тритѣ си взвода и въ галопъ се понесалъ къмъ с. Попина. Стигналъ на платото прѣдъ селото, той заповѣдалъ на вахмистъръ Цанева да атакува съ една взводъ обхватающата рота, а на подпоручикъ Ионовъ да въсѣдне и да атакува съ взвода си фронтално. Подпоручика, не яхналъ още, билъ раненъ въ крака, но при все това той се качилъ и повелъ взвода си въ атака . . . Тоя храбрецъ падналъ убитъ при самитѣ неприятелски окопи, а юнака вахмистъръ Цаневъ атакувалъ успѣшно обхватающата рота и я обърналъ въ бѣгство, но въ това врѣме и той билъ сраженъ отъ куршумъ. Ротмистъръ Цѣновичъ, забѣлѣзалъ станалото, скочилъ съ останалитѣ два взвода и въ пъленъ кариеръ се понесалъ въ атака право срѣщу неприятелскитѣ окопи. Въ врѣме на тоя полѣтъ, той билъ ударенъ на двѣ мѣста въ гърдитѣ, обаче продължилъ да води атаката и, като стигналъ въ окопитѣ, почналъ да сѣче. Ромжнитѣ трепнали и повърнали назадъ, но три други куршума, пратени отъ бѣгащитѣ, пронизали отново юнака, обаче той все още намиралъ сили въ могжщитѣ си гърди да не оставя ескадрона си. Най-послѣ левента кавалеристъ, тоя доблестенъ български синъ, изтекалъ вече отъ кърви, падналъ въ ржцѣтѣ на своитѣ войници и издъхналъ съ слѣднитѣ думи: бѣгатъ ли? гонете ли ги? А въ това врѣме ромжнитѣ дѣйствително бѣгали къмъ Дунава, гдѣто скрити въ храсталацитѣ,, дочакали пристигането на лодки отъ другия брѣгъ . . .

На 6 септември, 9-й коненъ полкъ, охраняющъ лѣвия флангъ на отряда на V конна бригада при Хаскьой, успѣлъ да задържи настжпването на противника при с. Капаклий, на позицията си изпочно отъ шосето Хаскьой—Дормушларъ. Въ 2 ч. 35 м. сл. пл. той получилъ заповѣдь, да обезпечи наблюдението на линията Айдогду-Базиргянъ и съ останалитѣ си сили да настжпи по посока на с. Ходжакьой, за да разузнае и дѣйствува въ тилъ на противника, водящъ бой съ III бригада отъ I Софийска дивизия при с. Арабаджиларъ, Тая си задача той не можалъ да изпълни, поради причинитѣ, за които бѣ упоменато по горѣ, при описанието на боя при Сарсанларъ.

За 4 септември, Конната дивизия имала задача: *да остане при Куртъ Бунаръ и да охранява крайния дѣсенъ флангъ на армията, като осъществява посокитѣ къмъ Силистра, Ку-*

бадинъ и Добричъ и държи свръзка съ II Софийска бригада при Аккадънларъ; въ случай, че противникътъ настжпи срѣщу тая бригада, да й съдѣйствува за унищожението му. Началникътъ на Конната дивизия разпоредилъ:

а) Поручикъ Ивановъ съ разузнавателната си часть да разпростре разузнаването си още на сѣверъ къмъ Силистра и да опрѣдѣли линията на неприятелското разположение; б) ротмистъръ Първанов да простре разузнаването си източно отъ Силистра до Дунава, като прѣкъсне телеграфнитѣ и телефонни съобщения отъ Силистра къмъ Кубадинъ и Меджидие; в) ротмистъръ Кикименовъ да влѣзе въ свръзка съ VI Бдинска дивизия (въ района Екисче-Владимирово, западно отъ Добричъ); г) самостоятелниятъ разѣздъ на поручикъ Попъ Илиевъ да продължи разузнаването си въ обща посокъ къмъ Кубадинъ и пр. и пр.

Ядрото на Конната дивизия, останало при Куртъ бунаръ, готово да тръгне при нужда въ сѣверна или източна посока. Понеже щаба на армията бѣ разпоредилъ да се извърши тоя день атакуването на Добричъ съ войскитѣ на генералъ Кантарджиевъ отъ югъ и съ бригадата отъ VI Бдинска дивизия отъ западъ, бѣ допълнително заповѣдано на Конната дивизия да замине за Добричъ и да съдѣйствува на атаката, поради което дивизията, като оставила слабъ заслонъ при Куртъ бунаръ, тръгнала по пладнѣ усилено за Добричъ. Тя изблъскала прѣднитѣ неприятелски части и къмъ 5 ч. вечерьта, пристигнала при с. Чамурли, но както се каза по-рано, Добричъ бѣ вече очистенъ отъ противника и заетъ отъ войскитѣ на генералъ Кантарджиева.

Вечерьта генералъ Колевъ получилъ донесение за появяването на силни руски разѣзди и за пристигането на една руска конна дивизия, която се разположила въ с. Александрия, Кара Кашлж, Бей Бунаръ и Топчи, и той рѣшилъ още въ 3 ч. сутриньта на другия день, да се върне обратно въ Куртъ бунаръ, гдѣто и стигналъ въ 5 ч. пр. пл.

Тукъ той получилъ допълнително свѣдения за разположението на руската конна дивизия и за кавалерийската завѣса устроена по цѣлия неприятелски фронтъ. На 6 септември Конната дивизия и рускиятъ кавалерийски корпусъ, останали едни срѣщу други, безъ да проявятъ особена дѣйностъ и продължавали да разузнаватъ.

Командующи армията, за да даде възможность на Конната дивизия да настжпи напрѣдъ и да разузнае по-точно за неприятелскитѣ сили, а особено дали има пѣхотни части задъ кавалерийския корпусъ, бѣ разпоредилъ (както бѣ споменато по-горѣ), да се усили съ 2 пѣхотни дружини и 1 планинска батарея. И дѣйствително на 6-й, слѣдъ като пристигнали дружинитѣ, генералъ Колевъ настжпилъ за с. Кеседжикъ и, като отхвърлилъ прѣднитѣ неприятелски части, заелъ положение около шосето Добричъ — Силистра, поставилъ въ разни посоки отбранителни застави и изпратилъ разузнавателни части. Забѣлѣзана е била една значителна неприятелска кавалерийска колона, която далечъ на сѣверъ се насочвала къмъ Силистра.

На другия день, когато генералъ Колевъ се готвѣлъ да тръгне къмъ с. Бей бунаръ и да излѣзе въ флангъ и тилъ на колоната, настжпила къмъ Силистра, почнала да се чува силна топовна стрѣлба къмъ изтокъ. Запитани селянитѣ за посоката на стрѣлбата, казали, че това е къмъ Добричъ, и генералъ Колевъ узналъ по телефона, че VI Бдинска дивизия дѣйствително е атакувана отъ значителни неприятелски сили и че лѣвиятъ й флангъ се намиралъ въ голѣма опастость, поради което той рѣшилъ да остави малъкъ заслонъ срѣщу руския корпусъ и съ главнитѣ си сили и съ 2 ловченски дружини да настжпи отново къмъ Добричъ, въ помощь на VI Бдинска дивизия. Това негово рѣшение тъкмо съвпадало съ заповѣдьта по армията за тоя день, която не била още получена, но гласѣла: „Конната дивизия да се прѣмѣсти по-източно и, като охранява лѣвия флангъ на VI Бдинска дивизия, да й съдѣйствува въ случай на бой.“ Точно въ 10 ч. Конната дивизия, съ двѣтѣ ловченски дружини, тръгнала на изстрѣли. По пѫтя генералъ Колевъ получилъ, една слѣдъ друга, двѣ телеграми отъ Командующи армията, които налагали незабавното настжпване на Конната дивизия къмъ Добричъ, за да атакува въ флангъ и тилъ рускитѣ части, нападнали лѣвия флангъ на бдинцитѣ около с. Арабаджиево, — т. е. това, което той вече вършилъ. Дивизията изпълнила марша си успѣшно и нейното появяване на бойното поле ще бжде изложено подолу, при описването на боевете при VI Бдинска дивизия.

За да не остане необяснено какво е правилъ прѣзъ това врѣме рускиятъ кавалерийски корпусъ, който вчера билъ забѣлѣзанъ при с. с. Надежда, Александрия и Гюргенликъ, а слѣдъ това, като че ли изчезналъ и нищо не проявилъ, трѣбва да си спомнимъ слѣдното: тоя корпусъ, тръгналъ отъ Меджидие на 5-й вечерьта или на 6-й сутриньта, е пристигналъ въ горѣпоменатия районъ, когато вече Тутраканъ бѣ падналъ (7 септ.) день, а боятъ при Сарсънларъ бѣ разпръсналъ Силистренския гарнизонъ. Корпусътъ, крайно изморенъ, изведнажъ се видѣлъ въ много трудно положение; изоставенъ самъ на грамадния фронтъ отъ Силистра до Добричъ, той трѣбвало, безъ всѣкаква пѣхотна подкрѣпа, да прикрива тоя фронтъ и да осигурява движението на рускитѣ части, които се насочвали отъ Кубадинъ за Добричъ. Едноврѣменно съ това, той тутакси трѣбвало да отдѣли значителна часть отъ силитѣ си къмъ Силистра, отъ гдѣто ромжнитѣ вече безредно отстжпвали и въ която посока се намираше почти цѣлата българска армия. Тъй че корпусътъ е билъ заставенъ да се разгъне цѣлъ

по фронта и да отдѣли 2 — 3 полка къмъ Силистра, и съ това трѣбвало да се откаже отъ по-нататъшни агресивни дѣйствия. Корпусътъ се разхвърлилъ и, послѣ ний го виждаме, само като прикритие прѣдъ неприятелската позиция по линията Кузгунъ — Кара Омеръ, а по-послѣ — и да дѣйствува въ пѣши строй. Отъ една заловена радиотелеграма на генералъ Заиончиковски се вижда добрѣ, какво е било положението на тоя руски корпусъ. Генералътъ на 12 септември се оплаквалъ на ромжнското командуване, че българитѣ постоянно обхождали фланга му и че рускиятъ кавалерийски корпусъ останалъ безъ крака (кавалерийски изразъ за силното изтощение на конетѣ). Тази силна измора на рускатѣ конница лесно се обяснява съ факта, че тя бѣ дошла отъ Русия по сухо (прѣзъ Галацъ) и бѣ прѣминала почти цѣла Добруджа.

Рѣшителнитѣ боеве при Добричъ и Чамурлий.

(Глѣдай скица № 3).

На 5, а особено на 6 септемзри, голѣма радость бѣ обзела чиноветѣ отъ III армия, поради падането на Тутраканъ; загриженъ бѣ само щаба на армията, защото, тамъ долу при Добричъ, прѣзъ тия дни отиваха ожесточени боеве, края на които не можеше да се прѣдвиди. Прѣстоеше първото срѣщане на нашитѣ съ части отъ руската армия за бойната стойность на която всѣкой българинъ имаше най-високо мнѣние. При това нашитѣ войски бѣха малко и нѣмаше съ какво да се усилятъ, понеже голѣмата часть отъ армията ни бѣ ангажирана при Тутраканъ и Силистра. Тия наши войски, които ще наричаме за напрѣдъ „Добруджански войски", се състояха: отъ 8-й приморски полкъ — 4 дружини, 1 дружина отъ 48-й полкъ, 1 дружина отъ 4-й маршеви полкъ и 1 артилерийско отдѣление отъ 5-й артилерийски полкъ - всички при гр. Добричъ; отъ 2 портови роти — въ гр. Балчикъ и отъ 2 роти и 1 батарея — при с. Чаушкьой.

На 5 септември, въ 5 ч. сутриньта, единъ ромжнски полкъ съ 4 батареи настжпилъ отъ с. Каралецъ къмъ Добричъ; а задъ него се виждали други колони. Въ 6 ч. неприятелскитѣ батареи открили огънь по околитѣ ни, които били приготвени само за стрѣлба отъ колѣнѣ. Едноврѣменно съ ромжнския боенъ фронтъ, настжпващъ централно (срѣщу участъка на полковникъ Габаровъ), единъ руски коненъ полкъ отъ 6 ескадрона бързо се разгъналъ и стрѣмително се хвърлилъ въ атака срѣщу лѣвия флангъ, гдѣто се намирали 8-а рота отъ Приморския полкъ и 4-а рота отъ 48-й полкъ. Нашитѣ войници запазили спокойствие и открили залповъ огънь, само когато конницата достигнала на 1000 крачки и 2 ескадрона, обстрѣляни силно, бързо повърнали назадъ, но другитѣ 4 продължавали да летятъ. Въ нѣколко минути изпадала половината ездачи, но устрѣмътъ е билъ тъй силенъ, че нѣкои отъ раненитѣ заминали окопитѣ и паднали задъ тѣхъ. Останалитѣ живи, начело съ полковникъ Калмикова, прѣфучали къмъ тила и се хвърлили върху скорострѣлнитѣ ни батареи, прѣпускащи въ това врѣме по шосето, за да излѣзатъ на позиция. Началникътъ на отдѣлението майоръ Илиевъ, забѣлѣзалъ това, бързо отбилъ батареитѣ и, като откачилъ, открилъ силенъ огънь на картечно дѣйствие. Половината ездачи била покосена, обаче другата половина успѣла да стигне до батареитѣ, гдѣто и намѣрила смъртьта си.

Закъснѣването на батареитѣ да заематъ опрѣдѣленитѣ си мѣста на позицията (поради късното прѣдаване на заповѣдьта), дало възможность на ромжнскитѣ вериги да напрѣдватъ безспирно и тѣ вече достигнали на 200 — 300 крачки до окопитѣ, още позече, че вниманието на нашитѣ стрѣлци било устрѣмено къмъ конната атака, и, само слѣдъ като рускиятъ коненъ полкъ билъ поваленъ, тогава вече нашитѣ открили силенъ огънь срѣщу ромжнитѣ. Извинани били на първата линия подръжкитѣ, излѣзли при веригитѣ и всичкитѣ началници и почнали да насърдчаватъ войницитѣ. Пристигнали сжщо и батареитѣ и бързо открили огънь. Тамъ се явили и нестроевитѣ войници, за да замѣстятъ убититѣ и раненитѣ, а тѣхната работа почнали да изпълняватъ мѣстнитѣ жители, българи и турци (отъ всички възрасти), носящи въ веригитѣ вода и патрони и изнисащи ранени и убити, — нѣщо, което силно насърдчило борцитѣ. Никой не мислѣлъ за отстжпване, а чакалъ се моментътъ да се приближи противника по-близо и да се хвърлятъ върху му съ ножове . . . Слѣдъ 10 минутна усилена стрѣлба, изведнажъ се надалъ по цѣлата линия общъ викъ ура и разколебанитѣ ромжни обърнали гръбъ, най-напрѣдъ прѣднитѣ, послѣ заднитѣ, а, слѣдъ това вече, и цѣлиятъ боенъ редъ почналъ бързо да отстжпва, силно прѣслѣдванъ отъ ураканитѣ на батареитѣ, отъ залповетѣ и картечницитѣ. Урата се викала не само отъ бойната линия, но и отъ тила и отъ всички тамъ граждани, докато най-послѣ ромжнитѣ окончателно се изгубили къмъ сѣверо-изтокъ. Така опасно се бѣ почналъ и тъй смѣшно се свършилъ боя тоя день, въ който, между другото, веднажъ за всѣкога бѣ погребена легендата, *че българскитѣ войници нѣмало да се биятъ срѣщу освободителитѣ си руси.*

Понеже сутриньта въ 7 ч. 30 м., генералъ Кантарджиевъ бѣ донесалъ въ щаба на армията, че, за да се удържи, необходими му сж подръжки, Командующи армията заповѣда на началника на VI Бдинска дивизия да го подкрѣпи и да съдѣйствува енергично за отбиване на атаката. Той разпореди още: пристигащиятъ 53-й п. полкъ (отъ VI Бдинска дивизия)

да се прѣдаде къмъ Добричскитѣ войски, а сжщо тъй и очакванията 75-й турски полкъ. При това, той разрѣши на генералъ Кантарджиева да притегли и останалитѣ въ Варненския укрѣпенъ пунктъ войски. Началникътъ на VI Бдинска дивизия още сжщата вечерь изпратилъ бригадата си въ подкрѣпа на Добричскитѣ войски. Рекогносцировачнитѣ отряди донесли, че противникътъ е прѣтърпѣлъ голѣми загуби и е отстжпилъ въ пълно безредие. Узнало се сжщо, че въ боя при Добричъ сж взели участие 30-й и 40-й ромжнски полкове и 1 дружина отъ 9-й стрѣлкови полкъ, 9-й и 10-й Каларашки полкове, 1 руски коненъ полкъ и 8 батареи. Задъ тия войски се намирала 61-а руска дивизия, която не могла да вземе участие въ боя, понеже привършвала съсрѣдоточването си. Противника оставилъ стотица убити; плѣнницитѣ казвали че имало голѣмо число ранени. Нашитѣ загуби били убити 22 войника и ранени 22 офицери и 556 войници.

Цѣлиятъ 6 септември билъ употрѣбенъ за по здраво окопаване и за разпрѣдѣление на войскитѣ по участъцитѣ на позицията. Пристигнали въ Добричъ: 53-й п. полкъ, 75-й турски полкъ и 2 дружини отъ 4-й маршеви полкъ, поради което генералъ Кантарджиевъ трѣбвало да повърне на генералъ Попова изпратената му подръжка отъ 35-й и 36-й полкове. Вече наближавало да се мръкне, когато противникътъ се появилъ неочаквано, и, като изкаралъ нѣколко батареи около с. Ези Бей, почналъ да обстрѣлва нашитѣ позиции. 6 неприятелски дружини се разгънали и бързо се насочили фронтално срѣщу Добричскитѣ войски, а задъ тѣхъ се забѣлѣзвали други още неприятелски части. Къмъ 6 ч. неприятелскиятъ боенъ редъ билъ вече очертанъ напълно и неприятелскитѣ вериги, постоянно викащи ура, продължавали неспирно да се приближаватъ, обаче нашата пѣхота все още не откривала огънь. Тая ура и сивиятъ цвѣтъ на руската униформа, прилична на нашата, ввели въ заблуждение войницитѣ, че това трѣбва да бждатъ наши, поради което послѣдвало едно колебание, а неприятелтъ билъ вече съвсѣмъ близко. Въ тоя критиченъ моментъ, началникътъ на артилерията майоръ Илиевъ бързо отишелъ при генералъ Кантарджиева и му доложилъ, че въ тржбата ясно се виждало че това сж руски части, и послѣдниятъ бързо заповѣдалъ да се открие огънь. Въ мигъ нашитѣ окопи пламнали и достигналитѣ на 200 крачки руски вериги били принудени да залѣгнатъ и да почнатъ да се окопаватъ. Понеже вече се стъмнявало и въ никой случай не трѣбвало да се оставя противникътъ да замръкне близо до окопитѣ и отъ тамъ, прѣзъ нощьта, на единъ дъхъ, да се хвърли съ щикове, генералъ Кантарджиевъ изпратилъ началникъ щаба си подполковникъ Рачевъ, по бойната линия, да прѣдупрѣди частитѣ за прѣдстоящия ударъ, а слѣдъ малко заповѣдалъ

обща контръ-атака. И ето, по даденъ сигналъ, всички скочили и съ гръмко ура, по цѣлата бойна линия, се хвърлили на ножъ. Тоя неочакванъ налѣтъ смаялъ противнака и, часть отъ веригитѣ му избѣгала, а друга останала и намѣрила смъртьта си въ борбата съ ножове и щикове. Бѣгащитѣ вериги повлѣкли съ себе си и подръжкитѣ, и отстжплението станало общо.

Въ това врѣме бригадата отъ VI Бдинска дивизия, връщайки се отъ Добричъ, за да се съсрѣдоточи, споредъ заповѣдьта отъ Командующи армията, въ района Османъ Факж—Арабаджи—Чакърча (за по ефикасно дѣйствие въ флангъ на противника), чула артилерийския силенъ огънь и забѣлѣзала, че двѣ наши роти отъ лѣвия флангъ на Добричскитѣ войски почнали да отстжпватъ. Тогава генералъ Поповъ, за да спомогне на генералъ Кантарджиева, заповѣдалъ бригадата да вземе позиция въ флангъ на руситѣ и артилерията да открие бързъ огънь върху противника. Това разгъване на фланга спомогнало твърдѣ много за успѣшното отбиване на руската атака срѣщу Добричскитѣ войски.

Генералъ Кантарджиевъ, бояйки се, че дѣсния му флангъ може да бжде обходенъ на другия день, поискалъ вечерьта отъ генералъ Попова да му изпрати отново на помощь двѣ дружини и едно артилерийско отдѣление. Най-напрѣдъ генералъ Поповъ не билъ съгласенъ, понеже намиралъ, че дѣсния флангъ на Добричскитѣ войски не е важенъ, и че отъ района на разположението си, при Османъ Факж—Чакърча, бригадата ще бжде много по полезна съ фланговитѣ си дѣйствия, отколкото да отдѣля части и да ги праща въ Добричъ. Оцѣнка твърдѣ правилна; обаче по-късно той се съгласилъ (прѣзъ нощьта срѣщу 7) и му изпратилъ въ помощь 2 дружини и 1 полско артилерийско отдѣление. Съ това VI Бдинска дивизия останала за 7 септември само съ слѣднитѣ сили: 35-й Вратчански полкъ—2 дружини, 36-й Козлудуйски полкъ — 2 и половина дружини, 4 батареи и 3 роти пионери (1 дружина отъ 36-й Козлудуйски полкъ била изпратена западно въ лѣво странично прикритие, а 2 роти заемали интервала между дивизията и Доброчскидѣ войски).

Както видѣхме по-горѣ, настжпването на нощьта бѣ попрѣчило на Добричскитѣ войски и на VI Бдинска дивизия да прѣслѣдватъ и противника, не обезпокояванъ, се бѣ изгубилъ въ сѣверо-източна посока, като оставилъ на полесражението около 500—600 трупа. Въ боя сж участвували тоя день 242-й и 243-й руски полкове (61-а дивизия), съ една руска артилерийска бригада и съ части отъ 12-й, 33-й, 40-й и 73-й ромжнски полкове.

Да, противникътъ билъ отхвърленъ, обаче, знаейки упоритостьта на руситѣ, една нова атака на другия день, 7 септември, се считала повече отъ вѣроятна, и всички се стѣгали

и усилено окопавали. Трѣбва да се отбѣлѣжи, че, и прѣзъ
тоя день, гражданитѣ и гражданкитѣ помагали на войницитѣ.
На дълги върволици тѣ носяли гранати отъ гарата, сандъци
съ патрони, вода за пиене и за картечницитѣ, раздавали
хлѣбъ и сирене, отнисали раненитѣ и, весели и засмѣни, рис-
кували живота си. Болницитѣ били прѣпълнени съ добро-
волки милосердни сестри.

Нашитѣ загуби били: убити 37 войници и ранени 10 офи-
цери и 178 войници. Умрѣлъ отъ рани командира на 8-й При-
морски полкъ подполковникъ отъ генералния щабъ Минковъ.

Прѣзъ нощьта срѣщу 7-й, 2 роти отъ 8-й Приморски
полкъ ненадѣйно нападнали 13-й и 33-й ромжнски полкове,
които заели привечерь с. Гелинжикъ, изблъскали ги съ ножъ
и завладѣли отново селото.

Настжпилъ 7 септември и прѣдположението за нова
руска атака се оправдало. Щабътъ на III-а армия особено
скжпѣше за посоката западно отъ Добричъ, отъ която про-
тивника, при успѣхъ, едноврѣменно щѣше да заплаши, както
Добричкитѣ войски да бждатъ отхвърлени къмъ морето, тъй
и цѣлиятъ дѣсенъ флангъ и тилъ на армията. Ето защо Ко-
мандующи армията бѣ рѣшилъ Бдинската бригада, въ пъл-
ния си съставъ, да остане и тоя день съсрѣдоточена въ ра-
йона Чамурлий — Османъ Факж — Чакърча, като при нужда
притегли и новопристигналиятъ 53-й полкъ. Той не знаеше,
че генералъ Поповъ е далъ прѣзъ нощьта 2 дружини и 2
батареи на генералъ Кантарджиева и считаше че Бдинската
бригада е достатъчно силна, за да нанесе ударъ въ флангъ
на противники, настжпващъ къмъ Добричъ.

Въ 6 ч. сутриньта, противникътъ отново се появилъ и
почналъ да обстрѣлва съ силенъ артилерийски огънь позиц-
ията на Добричкитѣ войски и насочилъ значителни части
къмъ Добричъ, а други, още по-голѣми сили по посока на
Бдинската бригада. Вижда се, че противникътъ, срѣщналъ
вече два пжти сериозна съпротива по фронта и заплашванъ
на фланга отъ Бдинската бригада, рѣшилъ да замахне по-
дълбоко на западъ и да повали войскитѣ на тоя флангъ. Не-
гова планъ билъ: съ часть отъ 61-а руска дивизия да демон-
стрира срѣщу Добричкитѣ войски, а съ масата си да удари
върху Бдинската бригада, която и тоя пжть трѣбваше да отиде
да съдѣйствува на Добричкитѣ войски. (Гледай скица № 4.)

Още съ почването на боя срѣщу Добричкитѣ войски,
генералъ Поповъ рѣшилъ да атакува право на истокъ, въ
флангъ на противника, обаче послѣдния не дочакалъ удара
и самъ ударилъ въ флангъ. Въ 6 ч. сутриньта той открилъ
силенъ огънь по позицията на Бдинската бригада и тръгналъ
да атакува 35-й Вратчански полкъ, който заемалъ позиция по
в. 122 — с. Чакърча. 3-а дружина отъ тоя полкъ, нощувала
при с. Чакърча, тръгнала да си заеме участъка и изведнажъ

попаднала, по съвършенно открита мѣстность, подъ силенъ
артилерийски огънь (съ батарейни редове) и понесла значи-
телни загуби. Доблѣстниятъ й командиръ подполковникъ Чо-
лаковъ падналъ тежко раненъ и въ късо врѣме излѣзли отъ
строя нѣколко офицери и подофицери, обаче при все това
дружината продължила напрѣдъ и успѣла да застане на по-
зицията. Тамъ храбриятъ 35-й Вратчански полкъ (2 дружини),
абсолютно задавенъ отъ силния неприятелски огънь, почналъ
да изнемощява, още повече че 4-тѣ батареи на бригадата,
разпрѣдѣлени по участъци, не могли да се противопоставятъ
ефикасно на неприятелската артилерия.

Командиратъ на бригадата, като видѣлъ тежкото поло-
жение на 35-й Вратчански полкъ и постоянното приближава-
не на противника, заповѣдалъ на 36-й Козлудуйски полкъ да
се насочи сѣверо-източно и да удари въ флангъ на настжпа-
ющия къмъ Вратчанци противникъ. Къмъ 8 ч. пр. пл. арти-
лерийското отдѣление промѣнило позиция и почнало да из-
сипва ураганитѣ си въ флангъ на неприятелскитѣ части, оба-
че тутакси 2 неприятелски гаубични и 2 полски батареи бър-
зо излѣзли на позиция около с. Кара Синанъ и съсрѣдото-
чили фланговия си огънь върху двѣтѣ наши батареи. Непри-
ятелскитѣ части все повече приждали и приближавали и
пѣхотниятъ имъ огънь вече почналъ да поражява батареитѣ.
Противникътъ се указалъ въ голѣмо прѣвъзходство; при това
задала се отъ фланга цѣла сръбска дивизия срѣщу двѣ и по-
ловина Козлудуйски дружини. Борбата била съвсѣмъ неравна;
полкътъ се намиралъ вече въ много лошо положение и за-
губитѣ станали грамадни. 30% отъ офицеритѣ, излѣзли отъ
строя; подофицеритѣ сжщо, и вече, въ 8 ч. 30 м. пр. пл.,
разколебания полкъ почналъ да отстжпва.

Юначното държане на двѣтѣ наши батареи не могло да
помогне; пѣхотата ги заминала и тѣ били принудени да за-
качатъ и се оттеглятъ. Часть отъ неприятелската пѣхота, прѣ-
слѣдвайки, се насочила по дола къмъ Османъ Факж въ об-
хватъ, друга се спуснала къмъ батареитѣ. Къмъ 9 ч. пр. пл.
полкътъ вече въ пълно безредие отстжпвалъ къмъ с. Османъ
Факж. Батареитѣ, заели нова позиция отзадъ, се мжчили да
спратъ фронталното напрѣдване на противника, обаче флан-
говитѣ неприятелски части продължавали силно да напиратъ
и да поражяватъ отстжпающитѣ. Командиратъ на полка пол-
ковникъ Гладичевъ билъ раненъ. Увѣщанията на оцѣлѣлитѣ
пѣхотни и артилерийски началници, да спратъ отстжпващитѣ,
не подѣйствували.

Въ 10 ч. 30 м. пр. пл., положението на 36 й Козлодуйски
полкъ било слѣдното: една батарея стрѣляла отъ могилитѣ
юго-западно отъ с. Арабаджи, друга батарея била въ движе-
ние къмъ сжщата позиция, заобиколена съ около 100 пѣхотин-
ци и, най-сетнѣ, на около 300 крачки отъ Османъ Факж, двѣ

малки вѣриги отъ по 200 човѣка (мѣжду тѣхъ и ранения попковникъ Гладичевъ) чакали да срѣщнатъ фронтално противника, а останалата часть отъ полка продължавала въ безредие да отстжпва къмъ с. Арабаджи-й Голѣмо Чамурлий.

Съ отдрѣпването на 36-й Козлодуйски полкъ, положението на 35-й Вратчански полкъ, останалъ на позицията, се силно влошило. Противникътъ почналъ сериозно да застрашава оголения му лѣвъ флангъ и, за да се помогне, оставали само ротитѣ отъ 6-а пионерна дружина, които бързо били извадени на фланга и заели позиция. Обаче пионеритѣ имали само по 60 патрона и скоро ги изстрѣляли, а пъкъ нѣмали ножове на пушкитѣ; при това тѣ скоро прѣтърпѣли голѣми загуби и офицеритѣ имъ били избити и ранени. Протвникътъ наближавалъ, обаче командирътъ на 35-й Вратчански полкъ не разполагалъ вече, съ подръжки освѣнъ съ остатъцитѣ отъ пионеритѣ и още съ 20 — 30 отпускари; които подъ началството на запасния подпоручикъ Поповъ и на фелдфебеля отъ 35-й Вратчанския полкъ Черешаровъ, заели позиция при една могила и спирали опититѣ на противника да настжпи въ флангъ на Врачанци. Двѣтѣ батареи били принудени да напуснатъ позицията си при Арабаджи и да се оттеглятъ въ южа посока.

Въ тоя критически моментъ, началникътъ на дивизията генералъ Поповъ, помолилъ генералъ Кантарджиевъ да му повѣрно възможно по-скоро взетитѣ прѣзъ нощьта 2 дружини отъ 35-й Вратзански полкъ и 2 тѣ батареи. При това той донесалъ за тежкото си положение и въ щаба на армията, гдѣто, още сжщата мимута, Командующи армията телеграфиралъ на генералъ Кантарджиевъ да съдѣйствува енергически съ дѣсния си флангъ на Бдинската дивизия, а на генералъ Колева — да настжпи незабавно къмъ Добричъ и да атакува въ фланга и тилъ рускитѣ части, дѣйствующи въ флангъ на Бдинцитѣ, като добавялъ: *„насочването на конната дивизия да стане най-енергично и влиянието ѝ върху боя незабавно да се прояви."* Началникътъ на Конната дивизия получилъ тая заповѣдь, когато е билъ вече на пжть къмъ Добричъ.

Въ сжщото това врѣме, вървялъ силенъ бой и при Добричкитѣ войски. Къмъ 10 ч. 40 м. пр. пл. генералъ Кантарджиевъ, слѣдъ като се увѣрилъ, че опасность за дѣсния му флангъ не сжществува (каквато дѣйствително и нѣмало) и че противника е насочилъ главния си ударъ къмъ Бдинската бригада, разпоредилъ Добричкитѣ войска да настжпятъ съ дѣсния си флангъ и да атакуватъ лѣвия неприятелски флангъ. Това му рѣшение съвпадало напълно съ заповѣдьта отъ Командущи армията № 4366. Частитѣ отъ Добричкитѣ войски, ако и бавно, почнали да се подаватъ напрѣдъ и накарали противникътъ да притегля войски срѣщу тѣхъ. При това генералъ Кантарджиевъ позъорналъ и изкаитѣ 2 дружини отъ VI Бдинска дивизия, а двѣтѣ ѝ батареи поставилъ на позиция близо до фронта на тая дивизия.

Къмъ 1 ч. сл. пл. генералъ Поповъ отишълъ при двѣтѣ батареи при с. Чакърча и взелъ бързи мѣрки: 36-й Козлодуйски полкъ да се спре при тѣхъ, а другитѣ двѣ батареи да заематъ позиция за обстрѣлване на дола, по който противникътъ обхождалъ дѣсния флангъ на 35-й Вратчански полкъ. Иѣснофланговата дружина отъ 35-й Вратчански полкъ, която отблъсквайки неприятелскитѣ атаки, все още се задържала на първоначалната си позиция, загубила вече офицеритѣ и подофицеритѣ си, била принудена най-послѣ да се оттегли на слѣдния гребенъ, при което 2 нейни картечници съ прислугата били обхванати отъ противника и картечницитѣ плѣнени, а прислугата избита. Вторият вече дружиненъ командиръ билъ раненъ и третия поелъ командуването ѝ. Патронитѣ били вече на привършване, а, при бъркотията, нѣмало какъ да се подсѣтъ.

Въ тоя критиченъ моментъ, 2-тѣ роти отъ 36-й Козлодуйски полкъ, останали отъ вчерашния день на лѣвия флангъ на Добричкитѣ войски, подъ командата на храбрия поручикъ Календеровъ, прѣминали въ енергично настжпление и обхващали неприятелскитѣ части, които отъ своя страна вече обхващали фланга на 35-й полкъ, и, съ вѣрния си залповъ огънь, успѣли да задържатъ по-нататъшното напрѣдване на противника. 35-й Вратчански полкъ, насърченъ отъ това, почналъ да проявява нова упоритость и противника се спрѣлъ, обаче отъ развития до максимумъ артилерийски и пушечетъ огънь, Вратчани отново понесли голѣми загуби. Въ 1-а дружина и третият вече командиръ билъ раненъ и командуването поелъ единственият оцѣлѣлъ офицеръ, запасният подпоручикъ Димитровъ. Едва чакъ къмъ 3½ ч. сл. пл., когато противникъ вече пъплялъ къмъ лѣвия флангъ на полка и положението висяло на конецъ, задали се дългоочакванитѣ 2 дружини отъ тоя полкъ, повърнати отъ генералъ Кантарджиева, и тутанси едната е била насочена къмъ лѣвия флангъ на 35-й полкъ, а другата — въ подкрѣпа на 36-й полкъ при с. Арабаджи, съ което положението за извѣстно врѣме било затвърдено. Противникътъ се спрѣлъ и не проявявалъ вече опитъ за напрѣдване; виждало се, че той сигурно се бои отъ нѣщо откъмъ сѣверъ и като че нарочно изчаква.

Конната дивизия, тръгнала въ 10 ч. пр. пл. на изстрѣли вече къмъ 4 ч. сл. пл. се появила на бойното поле въ флангъ и тилъ на противника при с. Чамурлии. Придаденитѣ къмъ нея 2 Ловчански дружини, успѣли да изминатъ цѣлия пжть съ най-усиленъ маршъ и току слѣдъ конетѣ, бързо се насочили къмъ с. Османъ Факж. Срѣщу имъ настжпилъ откъмъ с. Настардинъ цѣлъ сръбски полкъ, обаче изморенитѣ Ловчани бързо се разгънали и, слѣдъ кратка прѣстрѣлка, стремително се хвърлили въ атака и го обърнали въ бѣгство. Едноврѣменно съ това Конната дивизия, като оставила за-

слонъ срѣщу противника при с. с. Настардинъ и Сейдали, се насочила още по дълбоко, въ флангъ и тилъ на срѣбския боенъ редъ. Изненадания противникъ първоначално стоялъ твърдо по окопитѣ си, обаче задавенъ отъ артилерийския и картеченъ огънь и заплашенъ на фланга отъ конницата и отъ Ловчанци, почналъ да отстжпва, а слѣдъ малко и да бѣга. Прѣслѣдвани отъ ураганитѣ и атакувани отъ 2-й коненъ полкъ, срѣбскитѣ части били повалени, и цѣлия дѣсенъ флангъ на противника билъ окончателно компрометиранъ. Веригитѣ, натискащи до това врѣме тъй силно върху изнемощелия фронтъ на 35-й Вратчански и 36-й Козлодуйски полкове, както и батареитѣ, майсторски укрити въ гънкитѣ на мѣстността, съ бѣгане и прѣпускане отивали назадъ, гледайки по-скоро да излѣзатъ отъ влиянието на конния ударъ. И послѣдвало ужасно безредие; което се прѣдало и на частитѣ срѣщу Добричскитѣ войски: всичко бързало и бѣгало разнебитено, докато най-после тъмнината не турила край на паниката и не спомогнала на разбития противникъ да избѣга ударъ, който конницата му готвила съ всичкитѣ си части. *)

Но достатъчно бѣ и това поражение, което окончателно затвърди положението при Добричъ и опасностьта, да се отхвърлятъ Добричскитѣ войски къмъ морето и да се компрометира дѣсния флангъ на армията, бѣ вече прѣмахната . . . И имаха право да ликуватъ въ щаба на III армия; имаха още по-голѣмо право да се радватъ и войскитѣ, участници въ тѣзи бой, що успѣха да се одържатъ срѣщу стрѣмителния напоръ на числено по-силния противникъ и да го отхвърлятъ. Неговитѣ колони отъ страхъ да не бждатъ отрѣзани сж отстжпвали безредно цѣла нощь и, само на разсъмване, като се увѣрили, че нѣма вече опасность, почнали да се настаняватъ на позициия въ района Дураси — Дурбали — Деведжикьой — Литъ. Повече тѣ не се появиха при Добричъ.

Нашитѣ загуби бѣха сравнително голѣми тоя день, и особено въ 36-й Козлодуйски полкъ, загубилъ 30% отъ наличния си съставъ. 35-й Вратчански полкъ имаше: убити 1 офицеръ и 120 войници и ранени — 18 офицери и 514 войници; а 36-й Козлудуйски полкъ — убити 8 офицери и 334 войници и ранени — 24 офицери и 1134 войници; 6-а пионерна дружина — убити: 2 офицери и 23 войници и ранени 3 офицера и ранени 16 войници.

Убититѣ офицери прѣзъ врѣмето на тия тридневни боеве бѣха: отъ 8 приморски полкъ Подполковникъ Минковъ и подпоручицитѣ Георгиевъ И. и Костовъ Л.; отъ 35 Вратчански полкъ

*) Генералъ Колевъ счелъ за нужно да задържи конното ядро, поради донесенията, че силни неприятелски конни части се появяват сѣвѣрно отъ дивизията, и нѣкой даже достигнали и до гр. Куртъ-бунаръ.

Майоръ Чолаковъ Д., отъ 36 Козлудуйски полкъ: Поручикъ Ценовъ С., подпоручицитѣ Станчевъ, Василевъ А., Гетовъ Д., Добриновъ Г., Поповъ К., Минковъ М., Бошнаковъ П.; отъ 53 полкъ подпоручикъ Даскаловъ В,; отъ 48 полкъ подпоручикъ Дишевъ С.; отъ 6-а пионерна дружина подпоручицитѣ Юрдановъ Д. и Павловъ Н. и отъ 2 артилерийски полкъ подпоручикъ Юрганджиевъ.

Загубитѣ на противника били още по-голѣми, особено на дѣсния му флангъ, който бѣ попадналъ подъ фланговия ударъ на Ловчанци и на Конната дивизия: тѣ възлизали на около 50% отъ състава на войскитѣ му. — Противника е дѣйствувалъ тоя день съ 61-а руска дивизия, съ сборната Сръбско-Хърватска дивизия и съ други сборни ромжнски части, плюсъ една Каларашка бригада.

Трѣбва да се признае, че успѣха въ тоя сждбоносенъ бой се дължи прѣди всичко на храбростьта и силната съпротива проявени отъ войскитѣ на VI Бдинска дивизия, (особенно на 35-й Вратчански полкъ), които ако и слаби числено, трѣбваше нѣколко часа да издържатъ удара въ флангъ отъ цѣлата Сръбско-Хърватска дивизия; а така сжщо и на съдѣйствието указано отъ Добричскитѣ войски, а най-вече на своеврѣменния бързъ маршъ-маневръ на усилената Конна дивизия за появяване въ флангъ и тилъ на дѣсното неприятелско крило.

За да се обединятъ дѣйствията около Добричъ при единъ повторенъ бой, Командующи армията намѣри за нужно да назначи за общъ началникъ на Добричскитѣ войски и на Бдинската дивизия, генералъ-майоръ Кантарджиевъ. При това, като поздрави войскитѣ съ достигнатия успѣхъ, той заповѣда да се затвърдятъ силно на позициитѣ, за да дочакатъ пристигането на идящитѣ вече подкрѣпления (турския корпусъ и XII българска дивизия).

Маршъ-маневрътъ на IV Прѣславска дивизия.

Слѣдъ падането на Тутраканъ, прѣдстоеше завладѣването на Силистренската крѣпость, което, поради пристигането на рускитѣ войски, трѣбваше да се извърши възможно по-скоро. Понеже I и III Софийски бригади се намираха близо до западния фронтъ на тая крѣпость, а II Софийска бригада (при Аккаданларъ) срѣщу южния й фронтъ, щабътъ на III армия, за по-нататъшнитѣ дѣйствия, рѣши: I Софийска дивизия да остане врѣменно на мѣстото си, а IV Прѣславска да се насочи къмъ Аккадънларъ и, заедно съ II Софийска бригада, да атакува южния и юго-източния сектори на тая крѣпость. За цѣлта, IV Прѣславска дивизия трѣбваше да извърши единъ маршъ около 50 клм., за което й бѣха потрѣбни най-малко 2 дена. Ето защо щаба на III армия, още на 7 сутриньта, телеграфира на частитѣ отъ I Софийска дивизия да се групиратъ източно и юго-източно отъ Тутраканъ

и IV дивизия да бѫде готова да тръгне още на 8 септември. Вечерьта на 7, частитѣ вече бѣха заели слѣдното разположение: III Софийска бригада на линията Арабаджиларъ — Сарсънларъ; V конна бригада—с. с. Атмаджа—Голобина—Чаталджа; II Софийска бригада въ района Аккадънларъ—с. Балтаджекьой; I Софийска бригада при с. Татаръ-Атмаджа; IV Прѣславска дивизия около с. с. Вискьой—Антимово, а останалитѣ части отъ армията останаха по мѣстата си. На 8септември IV Прѣславска дивизия почна движението си къмъ Аккадънларъ.

На 9 септември, слѣдъ донесението, че гребенътъ източно отъ с. Сребърна и с. с. Попино и Сребърна били очистени отъ противника и край Дунава сж намѣрени четири 15 см. хвърления орждия, щаба на армията телеграфира на началника на I Софийска дивизия да настѫпи незабавно съ I и III пѣхотни и V конна бригади и да заеме линията: височинитѣ при с. Вѣтренъ и височинитѣ около с. Синечъ, а II бригада да заеме линията: Кочина — Казимиръ и да изпрати флангардъ къмъ с. Алфатаръ за свръзка съ Конната дивизия. На началника на Конната дивизия бѣ заповѣдано да се насочи къмъ с. Малка Кайнарджа и да разкжса завѣсата отъ неприятелскитѣ конни части и енергично да атакува противника, който би отстѫпилъ отъ Силистра. Къмъ 12 ч. 35 м. сл. пл., щомъ бѣ получено второ донесение, че въ Силистра имало само неприятелски разѣзди, съ бърза телеграма категорически бѣ заповѣдано на генералъ Драгановa да настѫпи и заеме още сжщата вечерь крѣпостьта. И дѣйствително, указа се, че Силистра била вече изпразнена.

IV Прѣславска дивизия продължи движението си къмъ Аккадънларъ. Понеже маршътъ й, поради липса на удобни пѫтища и слѣдването по лѣсоветѣ, а особено поради голѣмото безводие, бѣ много уморителенъ и хората постоянно падаха, Командующи армията разрѣши на тая дивизия да стигне тоя день само до Аккъданларъ.

На 10 септември Силистра бѣ заета и рускитѣ конни части се отдръпнаха по шосето за Кузгунъ. I Софийска дивизия достигна вечерьта до източния фронтъ на крѣпостьта. Армията трѣбваше да продължи прѣслѣдването на отстѫпващия противникъ, който по имѣющитѣ се свѣдения, се отдръпвалъ къмъ линията Кара Омеръ — Кузгунъ. Отъ донесенията на нашитѣ разузнавателни части бѣ установено, че рускитѣ и сърбитѣ сж се съсрѣдоточили около с. Аптаатъ, Дурбалии, Дураси и пр., и че тамъ се произвежда усилена окопна работа, а при Кара Омеръ имало прѣдварително укрѣпена позиция. Това показваше, че противникътъ ще се опита да спрѣ на тая линия напрѣдването ни. Понеже армията трѣбваше по-скоро да заеме нужното изходно положение за прѣдстоящия маршъ, телеграфира се на IV Прѣ-

славска дивизия да продължи движението и да излѣзе на една линия съ I Софийска дивизия, намираща се у Силистра и съ VI Бдинска дивизия и Добричкитѣ войски при Добричъ.

Къмъ конната дивизия бѣ придадена V конна бригада (до това врѣме дѣйствуваща къмъ I Софийска дивизия). и съ това дивизията стана по-силна и почна да се навира още напрѣдъ и да събира по-точни свѣдѣния за разположението на противника. IV Прѣславска дивизия пристигна вечерьта около гр. Аккандаларъ.

Тоя день, по заповѣдь отъ Фелдмаршала Макензена, бѣ формирувана германската бригада на полковникъ Боде, въ съставъ: 45-й рез. германски полкъ (3 дружини), 1 дружина отъ 21-й германски полкъ, 2 тежки и 1 австрийска дълнобойни батареи и 3 ескадрона. Тая бригада трѣбваше да настѫпва заедно съ I Софийска дивизия, покрай Дунава.

Конната дивизия настѫпила отъ с. Бей-Бунаръ къмъ с. Текке-Дереси, почти въ самото неприятелско разположение. Въ тоя день срѣщната отъ неприятелска пѣхота и артилерия и трѣбваше да се спре. Забѣлѣзанъ е билъ при с. Крановo единъ руски коненъ полкъ съ картечници, а въ с. Гергенлий, Аптаатъ, Александрия и Надежда имало по значителни конни части съ артилерия и пѣхота. Ескадронътъ на ротмистръ Кямилевъ се бѣ сблъскалъ съ 3 неприятелски ескадрона, западно отъ с. Крановo. Ротмистритѣ Драгиевъ и Донев константирали единъ руски коненъ полкъ въ с. Кадиево. Когато ядрото на Конната дивизия бѣ достигнало до с. Кюгенлий, изведнажъ, отъ разни мѣста по фронта, се появили неприятелски конни части, които почнали тутакси да се отвлечават въ сѣверно-източна посока, старайки се да прѣпятствуват на нейното разузнаване.

Въ Силистренската крѣпость бѣха намѣрени: 4 ромжнски 15 см. батарии, 2 орждия 12 см., 2 куполни и едно 53 м. м. орждие съ лафети и 2 орждейни прѣдника. Шосето отъ Ялачаталджа до Силистра се указало осѣяно отъ снаряди, патрони бомби и разни войнишко облекло и снаряжение. По разни мѣста се виждали обърнати и счупени кола и се намѣрили още нѣколко хвърлени орждия, — всичко това послѣдица отъ паническото бѣгство слѣдъ боя при Сарсанларъ, на 6 септември.

Генералъ-майоръ Драгановъ донесе за константиранитѣ звѣрства, извършани при отстѫпването отъ ромжнскитѣ войски. Той казваше: „Още отъ първия день на минаването границата, редъ безчовѣчни и срамни дѣла срѣщнахме и останахме поразени отъ голѣмата жестокость, съ която тѣ сж били извършени. Абсолютно всичкия добитъкъ на населението билъ отнаранъ; организирани банди запалили българскитѣ села: Вискьой, Антимово, Сребърна, Джумалий, Татаръ махле, Атмаджа и много други въ околноститѣ на Тутраканъ и Сили-

стра, които и до днесъ сж въ пламъци. Слѣдъ ромжнското разбиване при Сарсанларъ, една ромжнска рота съ 2 офицери вмѣзла въ с. Срѣбърна, изловила жителитѣ и ги изклала. Въ другитѣ села сжщо били изловени мжжетѣ и, изведени при Дунава, били изклани. Въобще ромжнитѣ сж извършили голѣми насилия върху българското население въ Силистренско и Добричско. Освѣнъ откарването на заможнитѣ селяни отъ селата, тѣ задигнали и цѣлото население, изтезавали го, мжчили го и ограбили покжщнината и стадата му" — Горното не само излѣзе вѣрно. но слѣдъ малко врѣме, бѣха констатирани още други звѣрства и жестокости извършени върху българското население. Въ надвечерието на войната само отъ южна Добруджа сж били откарани отвъдъ Дунава, като заложници, 17,518 мжже, жени и дѣца Отъ голѣмото българско с. Амалий, брояще 1819 жители, сж били откарани 1534 души, мѣжду които 138 дѣца и 38 старци, мѣжду 75 и 105 годишна възрасть. Всички останали сж били жени, юноши и дѣвици и мжже отъ 50 до 75 години. Отъ града Тутраканъ сж били отвлечени 691 заможни българи; отъ Добричъ — 512; отъ Силистра — 427; отъ Каварна — 134; отъ Калипетрово — 384; отъ Голѣмо Кайнарджа — 117; отъ Вѣтренъ — 162; отъ Срѣбърна — 104; отъ Попино — 115; отъ Хасж Кюсенеръ — 175; отъ Каралецъ — 94 и отъ разни други добруджански села по 50—100 души. Изобщо отъ цѣла Добруджа сж били отвлечени повече отъ 25,000 хиляди мжже, жени и дѣца. Тия ужасни ромжнски золуми бѣха провѣрени и констатирани отъ една анкетна комисия, въ която влизаха и разни чужди кореспонденти, а сжщо и прѣдставителя на Сѣверо Американскитѣ държави. Казваха че девизътъ на ромжнитѣ билъ: „стига тази прѣстжпна толерантность къмъ този варварски народъ, къмъ тѣзи хуни и татари; трѣбва сѣмето имъ да изчезне отъ земното кълбо"!

Настжпването на армията къмъ неприятелската позиция на линията Кузгунъ—Кара Омеръ.

(Гледай скица № 4-а)

Намѣренията на щаба на III-а армия бѣха да се настжпи възможно по-скоро и да не се остави противникътъ да се устрои на укрѣпената си позиция. Въ сжщата смисъль бѣха и наблѣганията отъ Главнокомандующия и отъ щаба на Макензенъ, които искаха да се почне марша още на 11 септември. Обаче условията, въ които се намираха частитѣ на 10 септември, наложиха тръгването да се отложи за 12 сжщия. IV-а Прѣславска дивизия маршируваше безспирно (тръгнала току слѣдъ падането на Тутраканъ), и се намираше още много назадъ отъ другитѣ групи при Силистра и Добричъ. Движуща се въ районъ безъ паралелни пжтища, прѣзъ бранища

и гори, при силна задуха и голѣмо безводие, частитѣ й бѣха изморени и силно разтѣгнати, даже въ колона „по единъ", и трѣбваше да имъ се даде поне единъ денъ, и то не за почивка, а колкото само да се подтѣгнатъ и да придатъ обозитѣ си, изостанали много назадъ. Знаейки това положение. Командующи армията подаде слѣдната телеграма до фелдмаршалъ Макензенъ: „Заповѣдьта ви ще настжпя още днесъ къмъ сѣверо-изтокъ и възможно по-скоро да достигна линията Кузгунъ — Кара Омеръ, не мога да изпълня, понеже IV Прѣславска дивизия е още далечъ (назадъ); I а Софийска дивизия е направила вчера усилень прѣходъ за заемане източния фронтъ на Силистра, а турскиятъ 75-й полкъ едва другидень ще пристигне въ Добричъ. Дивизиитѣ твърдѣ много се отдалечиха отъ армейскитѣ си складове при Разградъ, Шайтанджикъ и Каспичанъ. За да изпълня заповѣдьта ви, разпоредихъ да се тръгне на 12 септември и частитѣ да се хранятъ съ каквото намѣрятъ изъ селата".

Фелдмаршалъ Макензенъ удобри това рѣшение още повече, че и новоформираната бригада Боде не бѣ пристигнала въ Силистра; обаче поиска — *прѣследването, освънъ съ конната дивизия, да се произведе съ по-широкъ фронтъ, съ смѣсени отряди, които, като авангарди, да влѣзатъ въ съприкосновение съ противника, и тамъ, гдѣто е възможно, да разкжсятъ фронта му.* Понеже Командующи армията намираше, че, докато фронта на армията не се подтѣгне и частитѣ не бждатъ готови за пжть, подобни изнесени напрѣдъ отряди, макаръ че нѣма да успѣятъ да разкжсатъ неприятелския фронтъ, но могатъ да се подвъргнатъ и на отдѣлно разбиване, той съобщи, чрѣзъ германския офицеръ за свръзка майоръ Хенигъ, че повече отъ това, което е направено съ оперативната заповѣдь № 23, а именно: *I-а Софийска дивизия да изпрати авангарди на линията Гърлица — Алифакъ и една отдѣлителна застава при с. Буджакъ, а Добричкитѣ войски — рекогносцировачни отряди въ сѣверо-източна посока,* другаде нѣщо той нѣма да прѣдприеме.

Въ отговоръ на горното, фелдмаршалътъ, считайки, че не е разбранъ, се обърна съ слѣднитѣ разяснения къмъ щаба на III армия: *„Съ изпращането на авангарди отъ I Софийска дивизия не се иска тѣ да вематъ извѣстна опрѣдѣлена линия, непосрѣдствено прѣдъ фронта й, но да напрѣднатъ докато намѣрятъ противника или поне толкова напрѣдъ, до колкото имъ позволявитъ силитѣ. Изпратенитѣ по този начинъ авангарди ще бждатъ сжщеврѣменно една желателна опора на усилената конна дивизия, която не трѣбва да се държи на едно опрѣдѣлено мѣсто, а да се опита да дойде въ допиръ и тилъ на противника, за да го разстрои още повече".* Тия елементарни пояснения се явяваха излишни, понеже положението не допускаше исканото изпращане на сил-

ни рекогнисцировачни отряди (или по германски авангарди) да лечъ напрѣдъ, независимо отъ направеното въ туй отношение съ заповѣдьта по армията № 22. Защото армейскитѣ групи бѣха много раздалечени една отъ друга: Добричскитѣ войски и VI Бдинска дивизия — при Добричъ, IV Прѣславска дивизия току достигнала при Куртъ бунаръ; бригадата Боде още се очакваше въ Силистра. Само I Софийска дивизия, съставляюща крайното лѣво крило, се намираше по-близо до противника. Прѣди всичко необходимо бѣ армията да се съсрѣдоточи и колонитѣ ѝ да се изравнятъ поне относително и тогава вече да се прѣдприема не частично, а общо настъпване къмъ линията Кузгунъ — Кара Омеръ. А дотова врѣме не биваше да се рискува съ далечно изпращане части напрѣдъ, които противника можеше да бие по пакети и съ това да въведе безредие по фронта на армията. При това III армия за първи пѫть щѣше да се срѣщне съ цѣлата непріятелска армия, а главно съ руската и, слѣдователно, трѣбваше много да внимава и да стѫпя по-здраво. Конната дивизия и така носеше задачата да прикрива походния фронтъ на армията и на нея не можеше да ѝ се възлагатъ и дѣйствия въ флангъ и тилъ на противника, още повече, че дѣсниятъ непріятелски флангъ бѣ обезпеченъ отъ Дунава, а за да отиди къмъ свободния лѣви флангъ, тя трѣбваше да слѣзе долу, чакъ къмъ желѣзно-пѫтната линия Добричъ — Меджидие, и съ това да открие неустановения още фронтъ на армията. При това, тази дивизия бѣ достатъчно вече изнесена напрѣдъ и се намираше въ тѣсенъ контактъ съ противника, който стоеше и ни очакваше на самата си позиция. Даже, ако ли Конната дивизия бѫдеше подкрѣпена съ авангарди или рекогнисцировачни отряди, тя все пакъ не можеше да отиде по-напрѣдъ, понеже линията Кадиево — Гергенлий — Александрия бѣ заета съ силни прѣдни части отъ трита рода оржжие, а току задъ тѣхъ стоеше на позиция и цѣлата непріятелска армия.

Ето защо Командующи армията не възприе тия упътвания и остана на рѣшението си: докато армията не се групира, да не се изпращатъ *други авангарди и рекогнисцировачни отряди, освънъ онія, които бѣха вече изпратени отъ I Софийска дивизия и Добричскитѣ войски, и Конната дивизия да продължава да си служи съ придаденитѣ ѝ по-рано 2 ломчански роти, 2 колоѣздачни роти и пѣшитѣ картечни ескадрони.*

Въ свръзка съ тоя въпросъ, бѣ обсѫденъ и начина на организирането на марша, който, съ директива № 1380 отъ щаба на групата Макензенъ, бѣ опрѣдѣленъ да се извърши несъобразно съ положението на армията, а именно: *Слѣдъ вземането на Силистра, да се прѣдприеме на първо врѣме настѫпване съ широкъ фронтъ срѣщу линията Кузгунъ — Кара Омеръ, съ резерви за дѣсния флангъ и срѣдата; марширующитѣ колони трѣбва да настѫпватъ, щото, при евентуално непріятелско съпротивление, да могатъ да се подкрѣпятъ взаимно, чрѣзъ флангово съдѣйствие*".

Армията, както казахме, се намираше на грамаденъ фронтъ, а противникътъ стоеше на укрѣпена позиция, съ всичкитѣ си сили, и то само *на единъ прѣходъ отъ нея.* Ако ли се изпълнеше първото искане на директивата — *да се настѫпва съ широкъ фронтъ,* трѣбваше да се отиде противъ втората часть на тая директива — *марширующитѣ колони да се подържатъ взаимно чрѣзъ флангово съдѣйствие.* Ако ли колонитѣ тръгнѣхатъ и така широкия фронтъ на армията, щѣше между всѣкатъ тѣхъ да се яви интервалъ отъ 10 до 15 клм., и тѣ въ подобенъ видъ трѣбваше да излѣзатъ още сѫщата вечерь прѣдъ непріятелската позиция, т. е. разединени. Тъй сѫщо много трудно бѣ искането на директивата, да се настѫпи *съ резерви за дѣсния флангъ и срѣдата,* понеже главнитѣ сили на армията се намираха къмъ Силистра, а засилването на дѣсния флангъ можеше да стане само съ нѣколко денно забавяне на марша. Ето защо щабътъ на армията дойде до убѣждението, че директивата трѣбва да е съставена при прѣдположение, *че противникътъ нѣма да даде сериозенъ бой на позицията Кузгунъ — Кара Омеръ и ще отстѫпи още при първия натискъ,* а това бѣ тъкмо противъ свѣденията, които имаше, че противникътъ силно се окопава по тая линия и, по всѣка вѣроятность, ще даде на нея сериозенъ бой. Прѣдъ видъ на горното, Командующи армията рѣши: „а) армията да тръгне напрѣдъ на 12 септември; б) Добричскитѣ войски и VI Бдинска дивизия да се насочатъ полу-налѣво, за да съкратятъ походния фронтъ и да излѣзатъ по-съсрѣдоточено прѣдъ непріятелската позиция; в) I Софийска дивизия и бригадата Боде да се насочатъ фронтално, откъмъ фланга, край Дунава и г) IV Прѣславска дивизия да слѣдва между I и VI Бдинска дивизия, въ устѫпъ задъ тѣхъ, готова да подкрѣпя колонитѣ имъ или пъкъ да рѣже централно." Че това рѣшение бѣ най-подходяще за случая, показаха боевете на 13 и 14 септември, въ които, и при направеното отъ щаба на армията стѣснение на походния фронтъ, все пакъ остана голѣма междина въ бойния фронтъ, която противникътъ използува, не само за противодѣйствие, но даже се опита за да пробие фрота на армията. Вечерьта на 11 септември бѣ издадена оперативната заповѣдь № 23, съ слѣдното съдържание:

А) I Софийска дивизия съ бригадата Боде, утрѣ 12 того, да настѫпи по посока на с. с. Куру Орманъ, — Калаичи — Горно Ябланово. Къмъ 8 ч. пр. пл. авангардитѣ на дивизията да минатъ линията с. Гърлица-Кочуларъ и се спратъ на линията Липница — Крапово; нощуване въ района Малка Кайнарджа — Гарванулъ; да изпрати странично прикритие по шосето Силистра — Острово — Липница, а сѫщо и свързоченъ

отрядъ при с. Кюсе Айдънъ съ IV Прѣславска дивизия; 2-й тежки артилерийски полкъ да се притегли къмъ с. Куру Орманъ. Б) VI Бдинска дивизия (35-й, 36 й, 53-й полкове), утрѣ 12 септември въ 10 ч. пр. пл., да настжпи и да стигне съ прѣднитѣ си части линията сѣверо западно отъ Козлуджа — Дурбалий; да открие връзка съ IV дивизия при с. Хасж Кюселеръ и съ Добричскитѣ войски — при с. Айдънъ бей. В) Добричскитѣ войски утрѣ, 12 того, въ 10 ч. пр. пл, да настжпятъ и съ прѣднитѣ си части да стигнатъ линията сѣверо-източно отъ Касаплж — Айдънъ кьой — Чобанъ Куюсу; да обърнатъ особено внимание на дѣсния си флангъ. Г) IV Прѣславска дивизия утрѣ, 12 септември, 6 ч. пр. пл., да продължи движението си въ сѣверо-източна посока и се групира въ района Кара Кашлж — Хаджи Кюселеръ — Баракларъ; да открие връбка съ I дивизия въ с. Кюсе Айдънъ и съ VI дивизия при с. Армутлии; дивизията да остане въ разпореждането на Командующи армията, готова за дѣйствие, като се дава право на началника ѝ, по своя инициатива, да подържа VI и I дивизии. Д) I Конна дивизия утрѣ, 12 септември, да се насочи въ южна посока и къмъ 9 ч. пр. пл. да достигне с. Армутлий, гдѣто да се спре и да прикрива настжпването на VI Бдинска дивизия отъ евентуални неприятелски нападения срѣщу лѣвия ѝ флангъ и п. пр. и пр.

Послѣдното, относно Конната дивизия, бѣ допълнено съ телеграма: „Щомъ утрѣ VI дивизия и Добричскитѣ войски заематъ даденитѣ имъ обективи и съдѣйствието стане излишно, още сжщия день цѣлата дивизия да се изнесе въ юго-източна посока и, съ бързъ алюръ, задъ фронта на VI дивизия и Добричскитѣ войски, да излѣзе на крайния дѣсенъ флангъ на армията, къмъ с. Писарево, за охранение на тоя флангъ.

Сутриньта на 12 септември дивизиитѣ настжпиха къмъ опрѣдѣленитѣ си обективи. Маршътъ и бойнитѣ имъ дѣйствия тоя день се развиха така:

1. Добричскитѣ войски тръгнаха въ 10 ч. пр. пл. въ двѣ колони: дѣсната (8-и Приморски полкъ съ 2 батарои и 6 картечници), по пжтя Добричъ — Чобанъ Куюсу; лѣвата колона (74-й турски полкъ и 3 германски 10, 5 батареи), по пжтя Добричъ — Айдънъ бей; дѣсностранично прикритие (1 дружина, 1 батария и 2 картечници), по пжтя Тавли бейкьой — Касъмъ кьой; 1 рота отъ Балчикъ и 1 ескадронъ — въ сѣверна посока по пжтя за с. Дураларъ. Слѣдъ смитането на слабитѣ неприятелски части, и двѣтѣ колони заеха опрѣдѣленитѣ обективи и до мръкване водиха пѣхотна прѣстрѣлка съ прѣднитѣ неприятелски части.

2. VI Бдинска дивизия настжпи сжщо въ двѣ колони и въ 1 ч. сл. пл. дебушира отъ с. с. Мансурово и Алианифе; въ 2 ч. сл. пл. авангардътъ на лѣвата колона зае височината

западно отъ с. Есетли, а тоя на дѣсната — височината южно отъ с. Дурбалий, гдѣто почнаха да се затвърдяватъ. Привечерь противникътъ обстрѣля колонитѣ съ силенъ огънъ. Неприхтелската позиция се очертала ясно по гребена при с. с. Есетлий и Дурбалий.

3. I-а Софийска дивизия, съ авангарда на II бригада достигна и зае височинитѣ източно отъ с. Краново, който бѣ обстрѣлянъ съ силенъ артилерийски огънь отъ височинитѣ задъ това село. Главнитѣ сили на бригадата прѣнощуваха около с. Малка-Кайнарджа и Зарничъ. Авангардътъ на III бригада привечерь бѣ обстрѣлянъ съ силенъ артилерийски огънъ около с. Великьой; главнитѣ сили нощуваха около с. Гарванулъ. Бригадата Боде достигна с. Липница и откри артилерийски огънь по противника, находящъ се на височината до с. Куру Орманъ. I бригада занощува при с. Куюджикъ.

4. IV Прѣславска дивизия вечерьта достигна района Кара Кашлж — Хасж Кюселеръ — Баракларъ.

5. I конна дивизия се съсредоточи къмъ пладнѣ съ ядрото си при с. Армутлий. Въ 8 ч. вечерьта тя замина, за да излѣзе на крайния дѣсенъ флангъ на армията.

Отъ произлѣзлитѣ частични сблъсквания тоя день и отъ видѣното и отъ узнатото. положително бѣ установено, че цѣлата неприятелска армия се намира на позиция по линията Кузгунъ — Добромиръ - Сараджа — Дураси — Кара Омеръ, а съ по значителна часть — въ центъра, при с. Антаатъ и Деведжи кьой.

На 13-и септември конната дивизия продължи движението си къмъ Писарево и достигна съ ядрото си с. Чуфутъ Куюсу (до желѣзнопжтната линия Добричъ — Меджидие). Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. тя бѣ забѣлѣзала една ромжнска бригада съ артилерия и кавалерия да се движи откъмъ станция Кара Омеръ къмъ с. Порѣзъ, т. е. къмъ дѣсния флангъ на Добричскитѣ войски и, като се насочила срѣщу нея, обстрѣляла я съ артилерийски огънъ и я накарала да заеме позиция, а на мръкване, и да се отдрѣпне.

Боевете на 13 септември.

Добричскитѣ войски съ двѣтѣ си колони заеха височинитѣ между с. Муси бей и Караачъ. Противникътъ, намиращъ се на позиция около с. Муси бей и по платото сѣверо-източно отъ това село, откри артилерийски огънь, на който се обадиха и нашитѣ батареи. Понеже нашитѣ части почнали да се окопаватъ неправилно (по топографическия гребенъ), генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ да излѣзатъ напрѣдъ и да се окопаятъ на тактическия гребенъ, поради което, противникътъ, взелъ разиърдването за настжпление, открилъ ураганенъ огънь и самъ прѣминалъ въ атака. Той искалъ да демострира съ лѣвия си

флангъ, а съ дѣсния се насочилъ за силенъ ударъ срѣщу лѣвия флангъ на Добричскитѣ войски и срѣщу дѣсния на VI Бдинска дивизия. Макаръ и посрѣщнатъ съ силния огънь на 4 наши батареи, той продължавалъ да напира въ тоя участъкъ, поради което генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ да се усили лѣвия флангъ съ една турска дружина (отъ 74-й низамски полкъ) и съ една дълга 10·5 см. германска батарея, а двѣ роти отъ дѣсния флангъ да минатъ въ атака срѣщу лѣвия неприятелски флангъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. било забѣлѣзано нѣкакво особено движение къмъ лѣвия флангъ на Добричскитѣ войски, нѣщо подобно на отстжпване, и се помислило, че противникътъ сигурно трѣбва да има успѣхъ, поради което станало нужда самъ генералъ Кантарджиевъ да отиде тамъ и да провѣри положението. Указало се, че бъркотията била придизвикана отъ турската дружина, изпратена да усили фланга. Подполковникъ Георгиевъ заповѣдалъ на тая дружина да се разгъне и заеме интервала между неговитѣ роти, обаче турцитѣ извършили това открито и бавно, и, забѣлѣзани отъ противника, били обсипапи съ шрапнеленъ огънь, отъ които изненаданитѣ турци се объркали, и почнали да блуждаятъ, да тичатъ насамъ нататъкъ и даже повърнали назадъ. Намѣсили се началницитѣ и редътъ билъ скоро въдворенъ, а пристигналитѣ 2 приморски роти и батареята заздравили положението на тоя лѣви флангъ, и неприятелската атака била отблъсната.

Въ това врѣме е била получена бърза телеграма отъ Командующи армията, щото Добричскитѣ войски непрѣменно да достигнатъ линията сѣверо-източно отъ Дукузачи и сѣверо-източно отъ Черкезъ кьой, обаче тя е била вржчена на генералъ Каетарджиевъ твърдѣ кжсно, поради което и понатъшното настжпване се отложило за сутриньта.

VI Бдинска дивизия, слѣдъ като била обстрѣлвана съ силенъ артилерийски огънь, успѣла да заеме съ двѣтѣ си колони височината сѣверно отъ с. Есетлий (235) и височината източно отъ с. Дурбалий (237). Противникътъ, за да спрѣ понатъшното й напрѣдване, извадилъ още нѣколко батареи и къмъ 12 ч. по пладнѣ, прѣминалъ самъ въ настжпление, поради което дивизията се спрѣла и посрѣщнала контръ-атаката. Командущи армията, узналъ за това, бързо телеграфиралъ на генералъ Поповъ да продължи настжплението, а на генералъ Киселова—да го подържа съ дѣсната си колона; обаче това не могло да се изпълни. Дѣсната колона (35-й Вратчански полкъ), която се насочила по платото между с. с. Есетлий и Муси бей, била обстрѣлвана тъй силно съ гаубиченъ огънь, че трѣбвало да настжпва съ прѣцеждане, и слѣдъ малко да се спре, а едноврѣменно съ нея се спрѣла и лѣвата колона (36-й Козлодуйски полкъ). Настжпването слѣдъ малко отново почнало, обаче бавно и частитѣ достигнали само около 1000 м. до неприятелската позиция при с. Дурбалий. Къмъ 4 ч. сл. пл. против-

никътъ насочилъ значителни части срѣщу дѣсната колона на дивизията, а друга негова колона се показала отъ Чамурлийския долъ въ обхватъ на лѣвия й флангъ. Ураганиятъ огънъ на нашитѣ батареи не успѣлъ да спрѣ неприятелскитѣ вериги които, поддържани отъ силенъ артилерийски огънь, се приближили на 100—200 крачки до нашитѣ позиции и почнали да се окопаватъ. Въ 6 ч. сл. пл. ромжнскитѣ вериги отново скочили въ атака но посрѣщнати съ магазиненъ и картеченъ огънь, били отхвърлени назадъ съ голѣми загуби.

IV Прѣславска дивизия бѣ тръгнала въ 7 ч. пр. пл., сжщо въ двѣ колони: I бригада (7 й Прѣславски полкъ) по пжтя за Хаси Кюселеръ-Аптаатъ и III бригада (19-й Шуменски и 47-й полкове) по пжтя Кара Кашлж-Азапларъ-Деведжи кьой. I бригада въ 11 ч. пр. пл. прѣминала с. Александрия, което се оказало очистено отъ противника. Понеже се констатирало, че противника заема силно позицията си съ прѣдни части източно отъ с. Александрия, авангарда се разгъналъ въ боенъ редъ и продължилъ движението си. Къмъ пладнѣ се узнало, че противникътъ заема укрѣпена позиция по линията с. Хардалий-Аптаатъ и в. 203 (южно отъ с. Аптаатъ). Слѣдъ малко авангарда на лѣвата колона, посрѣщнатъ съ силенъ артилерийски огънь, настжпилъ бързо и заелъ гребена, източно отъ селото. Тукъ колоната е била усилена съ 2 дружини отъ 31-й Варненски полкъ и 1 отдѣление отъ 15-й артилерийски полкъ (отъ дивизионната подръжка), и за водене на бой. тя вече разполагала съ цѣлия Прѣславски полкъ, 2 дружини отъ 31-й Варненски полкъ, 2 артилерийски отдѣления и 1 гаубично отдѣление. Бригадата занощувала на тая линия.

III бригада продължила да се движи безпрѣпятствено, но, когато главнитѣ и сили достигнали гребена западно отъ с. Азапларъ, колоната е била посрѣщната съ силенъ артилерийски огънь отъ височинитѣ прѣдъ с. Деведжи кьой, поради което авангардътъ й се разгъналъ и, като прѣминалъ с. Азапларъ, зяврѣзалъ бой съ противника. Двѣтѣ артилерийски отдѣления отъ 5-й артилерийски полкъ бързо излѣзли на позиция и почнали да обстрѣлватъ неприятелското разположелие, а на дружината на капитанъ Бакаловъ било заповѣдано да произведе усилена рекогнисцировка. Обаче още съ тръгването си, тя е била обсипана съ ураганенъ огънь и капитанъ Бакаловъ билъ раненъ и излѣзалъ отъ строя, поради което явила се нужда да се вкарятъ въ бойната часть и другитѣ роти отъ 47 й полкъ. Напрѣдването продължило, обаче твърдѣ бавно. Противникътъ тъй добрѣ приспособилъ окопитѣ си, че даже най-близкитѣ отъ тѣхъ (разположени на обратния склонъ на височината) не можали да бждатъ поражавани отъ нашитѣ батареи, а отъ тѣхъ именно се указало най-силно съпротивление. Бригадниятъ командиръ полковникъ Кметовъ настоявалъ да се продължи настжпле-

нието а сѫщо и командирътъ на полка полковникъ Авра-
мово (застаналъ съ полковия си адютантъ току задъ самитѣ
вериги). Обаче, изложенитѣ, подъ силенъ огънь, части про-
дължавали да пъплятъ и полека да се приближаватъ къмъ
противника Къмъ 6 ч. сл. пл. бойниятъ редъ, достигналъ вече
до най-високата часть на гребена (източно отъ с. Азапларъ),
почналъ да се окопава и противникътъ билъ принуденъ да
се оттегли и да заеми втората си отбрѣнителна позиция, на
около 500—600 крачки задъ тактическия гребенъ. Привечеръ
командирътъ на бригадата, за да даде тласъкъ напрѣдъ, за-
повѣдалъ на 19-й Шуменски полкъ да излѣзи, като вторъ
ешалонъ задъ 47-й полкъ, и заедно да атакуватъ противника
Къмъ 5 ч. тоя полкъ пристигналъ и застаналъ на мѣстото си,
обаче тъмнината попрѣчила за понататашното настѫпване.
Тукъ е билъ убитъ полковникъ Дяковъ, юнака командиръ на
19-й Шуменски полкъ, а 47-й полкъ останалъ безъ двамата
си дружинни командири, които били ранени. Прѣзъ цѣлата
нощь стрѣлбата не прѣстанала.

I Софийска дивизия бѣ тръгнала въ 7 ч. пр. пл.; II бри-
гада по пѫтя Краново — Реджебъ Куюсу — Добромиръ; I
и III бригади по пѫтя Великьой-Паракьой-Каранлъкъ-Кузгунъ;
бригадата Боде слѣдвала по пѫтя Липница-Куру Орманъ-Бѣ-
личъ. Дѣсната колона на II Софийска бригада (16-й Ловчан-
ски полкъ), при достигането си при с. Теке Дереси, е била
обстрѣляна съ силенъ артилерийски огънь отъ противника,
който, съ 3 сръбски дружине и 2 батареи, заемалъ платото
източно отъ това село. Лѣвата колона на бригадата (25-й
Драгомански полкъ), прѣзъ цѣлото си движение, е била об-
стрѣлвана съ артилерийски огънь, поради което напрѣдва-
нето й ставало бавно. Къмъ 11 ч. пр. пл., 16-й Ловчански
полкъ, подъ прикритието на батареитѣ, настѫпилъ къмъ До-
бромиръ. Противника указалъ силно съпротивление, обаче
заплашенъ отъ ударъ съ ножове, билъ принуденъ да напусне
платото. Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл., двѣтѣ колони на бригадата
продължили настѫпването и, когато 16 й Ловчански полкъ до-
стигналъ вече при могилитѣ, юго-западно отъ с. Добромиръ,
той попадналъ подъ накръстния огънь на 4 неприятелски ба-
тареи и срѣщу му се насочили значителни неприятелски части,
които почнали да обхождатъ двата му фланга, поради което
той билъ принуденъ да се оттегли на 1 клм. назадъ, гдѣто
останалъ да нощува. 25-й Драгомански полкъ продължилъ
да напрѣдва съ бой и се приближилъ на около 200 крачки
до неприятелската позиция, гдѣто, около единъ стръменъ и
широкъ долъ се спрѣлъ съ устѫпъ назадъ отъ Ловчанския
полкъ. Противникътъ билъ много разколебанъ и, щомъ съ-
сѣднитѣ части отъ 6-й Търновски полкъ се появили на фла-
нга му, бързо очистили позицията, която тутакси била заета
отъ Драгоманци.

I Софийска бригада настѫпила въ 7 ч. сутринѣта. Аван-
гардътъ ѝ (41-й полкъ, 6 картечници, 3 батареи и 1 пионерна
рота), завързалъ бой съ единъ неприятелски полкъ и 2 ба-
тареи, заемащи позиция по гребенитѣ западно отъ с. Кара-
нѫкъ. Авангарднитѣ части бързо и стрѣмително се хвърлили
върху неприятелскитѣ окопи, обаче противникътъ не дочакалъ
удара и избѣгалъ на втората си посиция. 41-й полкъ продъл-
жилъ по-нататъкъ, и къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл., посрѣщнатъ вече
отъ значителни сили, билъ принуденъ да се спрѣ и да се окопае.
Слѣдъ малко, други неприятелски дружини се появили на
фланга на полка и заедно съ другитѣ части прѣминали въ
контръ-атака. Доблестниятъ 41-й полкъ издържалъ удара и,
съ своя силенъ и вѣренъ огънь, накаралъ противника да за-
лѣгне и да почне да се окопава. Това е било къмъ 12 ч. 30
м., и командирътъ на бригадата полковникъ Недѣлковъ за-
повѣдалъ на 1-й Софийски полкъ да удари върху лѣвия не-
приятелски флангъ, по посока на с. Калаичи. Подполковникъ
Аваровъ разгъналъ полка си и го насочилъ стремително въ
фланга на противникътъ, който не издържалъ удара и обър-
налъ въ бѣгство, прѣслѣдванъ съ ножъ отъ Софийци. Пол-
ковникъ Недѣлковъ, за още по-голѣмъ ефектъ, насочилъ и
6-й Търновски полкъ въ още по-севѣроизточна посока. Тър-
новци бързо настѫпили и се явили на крайния флангъ и,
слѣдъ като разнебитили противника, заели гребена юго-източно
отъ с. Калаичи. Неприятелскитѣ части едвамъ успѣли да сти-
гнатъ слѣдующия гребенъ, гдѣто, подкрѣпени отъ резервитѣ,
се спрѣли на позиция.

Частитѣ на дивизията заняощували на достигнатитѣ мѣста.

Отъ разпита на плѣнницитѣ се установило, че срѣщу
дивизията тоя день сѫ дѣйствували: 8-й, 9-й, 23-й, 35-й, 38-й
и 48-й пѣхотни и 3-й и 20-й артилерийски ромѫнски полкове
Отъ множеството трупове, останали по позицията, се виждало,
че ромѫнитѣ сѫ прѣтърпели голѣми загуби. По бойното поле
имало разхвърляни много прѣдмети отъ войнишко снаряжение
и облѣкло, — признаци на паническо бѣгство; трофеи осемъ
8 и 5 см. орждия, 9 картечници, пушки, и пр.

Бригадата Боде заела съ бой височината 135 и с. Куру
Орманъ и отнела трофеи: 4 орждия 53 м. м. и разно снаря-
жение.

Прѣзъ тоя день, 13 септемврий, въ щаба на армията бѣ
получена директивата на Фелдмаршалъ Макензенъ № 7446 съ
слѣдното съдържание: *„Прѣпоржчвамъ армията на 14 септем-
врий съ своя силенъ лѣвъ флангъ да се мѫчи да притиска про-
тивника къмъ морето“*. Съ тая директива въпросътъ за на-
стѫпването се разрѣшаваше вече по-правилно (отхвърлянето
на неприятелската армия отъ съобщенията ѝ съ Ромѫния),

обаче положението прѣдъ армията тоя день не позволяваше подобно натискане съ лѣвия флангъ. понеже тоя флангъ и така бѣ изолиранъ и издаденъ напрѣдъ, и за да дѣйствува успѣшно, непрѣменно трѣбваше да се усили. I Софийска дивизия съ своитѣ 18 и половина дружини и съ 4-тѣ дружини на бригадата Боде (послѣднята поради слабия си численъ съставъ се равняваше изобщо на числеността на 1 и половина българска дружина), разтѣгната на единъ фронтъ около 18 клм., съ дѣсенъ флангъ висящъ въ въздуха (понеже IV дивизия бѣ още назадъ), не бѣ въ състояние сама да произведе успѣшно натискане, а пъкъ нейното усилване не можеше да стане. При това, развоятъ на дѣйствията на 13 септемврий бѣ вече наложилъ да се вземе отъ тая дивизия единъ полкъ и едно артилерийско отдѣление и да се съсрѣдоточатъ за засилване на крайния й дѣсенъ флангъ и за евентуално съдѣйствие на IV Прѣславска дивизия, която, поради упорната руска съпротива, не бѣ успѣла да заеме обективитѣ си тоя день и поне относително да подравни фронта си съ I-а Софийска дивизия.

Ето защо Командующи армията се видѣ принуденъ да жертвува стратегическата идея въ полза на дѣйствията за 14 септемврий. Той рѣши: прѣди всичко да бие противника на тактическото поле, който, съ издаденото си положение при с. с. Аптаатъ и Деведжикьой, стоеше твърдо срѣщу центъра и не допускаше напрѣдването на IV Прѣславска дивизия, и съ това можеше да използува образувалия се, между послѣднята и Софийската дивизии, 12-километровъ интервалъ за дѣйствие срѣщу вжтрѣшнитѣ имъ флангове. — Прѣди всичко необходимо бѣ да се ударятъ въ флангъ издаденитѣ напрѣдъ руси и, съ разбиването имъ, да се разкжса неприятелския фронтъ. За да достигне това, Командующи армията заповѣда на началника на I Софийска дивизия *да прѣмѣсти на 14-и сутриньта единъ пѣхотенъ полкъ съ едно артилерийско отдѣление на дѣсния си флангъ*, а за да введе противника въ заблуждение за насоката на главния ударъ (централна), той разпорѣди: *I Софийска бригада и оная на Боде да заходятъ съ лѣвото рамо напрѣдъ, а Добричскитѣ войски съ дѣсното рамо.* Възъ основа на това, за дѣйствията на 14 септември, бѣ издадена слѣдната заповѣдь по армията № 25:

1. I Софийска дивизия да настжпи утрѣ, 14 того, въ 6 ч. пр. пл., съ лѣвия си флангъ напрѣдъ и да атакува противника на заетата му позиция. *Дѣсниятъ й флангъ да остане на занимаемото си мѣсто, като открие тѣсна свръзка съ IV Прѣславска дивизия. Отъ срѣдната колона да се прѣхвърли на дѣсния флангъ единъ пѣхотенъ полкъ и едно артилерийско отдѣление, за да се усили тоя флангъ и за евентуално съдѣйствие на IV Прѣславска дивизия.*

2. IV Прѣславска дивизия, утрѣ 14 того, въ 6 ч. пр. пл., да атакува противника на линията: Аптаатъ — Деведжикьой по посока на с. Сараджа. Да държи тѣсна свръзка съ съсѣднитѣ I Софийска и VI Бдинска дивизии.

3. VI Бдинска дивизия утрѣ, 14 того, въ 6 ч. пр. пл., да настжпи и атакува противника, който се намира срѣщу нея.

4. Добричскитѣ войски утрѣ, 14 того, въ 6 ч. пр. пл., *да настжпятъ съ дѣсния си флангъ напрѣдъ* и атакуватъ противника, като лѣвата имъ колона съ 2 дълги батареи се насочи къмъ с. Муси бей за съдѣйствие на VI Бдинска дивизия.

5. Конната дивизия утрѣ, 14 того, въ 6 ч. пр. пл., да настжпи въ сѣверо-западна посока за съдѣйствие на Добричскитѣ войски и за енергично прѣслѣдване на противника въ флангъ и тилъ, и

6. 1-й тежъкъ артилерийски полкъ да продължи движението отъ Куртъ бунаръ за Хасж Кюслеръ за присъединяване къмъ IV Прѣславска дивизия.

И пр. и пр.

Рѣшителнитѣ дѣйствия и 14 септември и кризата тоя день.

(Гледай скица № 5.)

На 14 септември, двѣтѣ армии за пръвъ пжть застанаха една срѣщу друга, въ пълния си съставъ, твърдо рѣшени да се атакуватъ и повалятъ. Отъ изхода на тоя бой зависѣше понататъшното напрѣдване на сѣверъ или отстжпване на югъ, съ прѣслѣдване и разгромяване. Противникътъ трѣбваше непрѣменно да се разбие; но най-напрѣдъ необходими бѣха извънредни усилия за да се сломи руското упорство, а слѣдъ това вече, съ една рѣшителна атака, да се пробие неприятелския фронтъ. Дѣйствията тоя день се развиха така:

Конната дивизия настжпила въ 8 ч. пр. пл. 2-тѣ Ловчански роти, 7-тѣ спѣшни картечни ескадрони и 2-тѣ колоѣздачни роти, подъ началството на майоръ Соларовъ, се насочили фронтално отъ с. Чифутъ куюсу за с. Кара Омеръ, а конното ядро тръгнало въ сжщата посока отзадъ, за дѣйствия въ флангъ и тилъ на противника. Къмъ 11 ч. пр. пл., силнията артилерийски огънь заставилъ пѣшитѣ части да се разгънатъ въ боенъ редъ и да настжпятъ право къмъ силно укрѣпената Кара-Омерска позиция. Нѣмайки артилерия, тѣ залѣгнали на открито и били обсипани съ шрапнеленъ и пушеченъ огънь, а неприятелската пѣхота стояла спокойно въ дълбокитѣ и добрѣ приспособени окопи. Понеже позицията била дълга, то Ловчанци, колоѣздачитѣ и картечнитѣ ескадрони, попаднали подъ най-силно накръстно обстрѣлване, се спрѣли за да чакатъ появяването на конницата, а особено на конната

батарея, която имъ идяла вече на помощь. Батареята на юнака Векилски заела позиция западно отъ Ловчанци, а около нея се разгъналъ и авангардътъ на дивизията, който се спѣшилъ и сжщо влѣзълъ въ боя.

Указало се, че неприятелската позиция била прѣдварително укрѣпена съ непрѣкъсната линия окопи, съединени съ ходове за съобщения, обградени съ непрѣкъсната телена мрѣжа (широка отъ 8 до 10 м.), а на мѣста и съ вълчи ями, въ една полу-джга около 8—10 клм. Тая отбранителна линия се заемала отъ цѣла ромжнска бригада (40-й и 51-й ромжнски полкове), 3 батареи и Каларашката бригада. При подобно положение, генералъ Колевъ намѣрилъ, че форсирането на тая позиция не е по силата на Конната дивизия и че за дѣйствие въ флангъ и тилъ не можало да се мисли, още повече, че е било възможно появяването на руския кавалерийски корпусъ между Кара-Омеръ и морето.

Той счелъ, че самото влизане въ бой на дивизията срѣщу крайния лѣвъ неприятелски флангъ и приковаването на неговитѣ тамъ части, е прѣдостатъчно за тоя день, и оставилъ пѣхотния бой да се продължи до късно вечерьта, а съ конницата заелъ с. с. Канлж Чукаръ и Даулкьой и съ това заелъ охранително положение на крайния дѣсенъ флангъ на армията. Поради крайно неопрѣдѣленото положение на тоя флангъ и за избѣгване на възможни случайности, както и поради силния отпоръ, който срѣщнали пѣшитѣ части прѣдъ Кара-Омерската позиция, дивизията трѣбвало да се отдрѣпне за нощуване съ пѣхотнитѣ си части при с. Харманъ куюсу, а съ конното ядро — въ с. с. Рогозина и Черно око, въпрѣки правилото: *влѣзлитѣ въ боя части да не напускатъ спечелния теренъ; освѣнъ ако не бждатъ принудени.* Казватъ, че една отъ причинитѣ за отдрѣпването на Конното ядро била липсата на вода за конетѣ (цѣлата околность е силно безводна) и такава се намирала само въ горѣпомѣнатитѣ села, а пъкъ да се оставятъ сами пѣшитѣ части срѣщу Кара-Омерската позиция било опасно.

Щабътъ на армията, улисанъ тоя день отъ създалата се неблагоприятна обстановка срѣщу дѣсния флангъ на Софийската дивизия и лѣвия на Прѣславската, пропустна да се намѣси въ развоя на дѣйствията при Конната дивизия.

Добричскитѣ войски настжпили на разсъмване съ дѣсния си флангъ напрѣдъ, атакували лѣвия неприятелски флангъ и изблъскали противника. Къмъ 8 ч. сутриньта дѣсната имъ колона заела платото западно отъ с. Хасърлъкъ и противникътъ отстжпилъ въ сѣверо-западна посока. Къмъ това врѣме генералъ Кантарджиевъ получилъ телеграфическа заповѣдь отъ Командующи армията, като достигне обективитѣ си, да прѣслѣдва противника и заеме линията: в. Балжие (195)—в. 181 (сѣвери-източно отъ с. Армутлакъ). Той рѣшилъ: съ дѣсната колона да атакува незабавно противника и, като завие съ дѣсното рамо напрѣдъ, да обхване лѣвия му флангъ, а лѣвата колона да атакува фронтално едноврѣменно съ дѣсната, и въ свръзка съ VI Бдинска дивизия. Войскитѣ отъ двѣтѣ колони, съ единъ замахъ отхвърлили противника, и понеже се видѣло, че той срѣщу дѣсния флангъ не можалъ повече нищо да прѣдприеме, а къмъ лѣвиятъ флангъ боятъ много се засилилъ, особено къмъ VI Бдинска дивизия, то генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ на полковникъ Габарева да продължи настжпването, да заеме в. 200 (тригонометрическия знакъ) и да бжде готовъ да подкрѣпи лѣвия флангъ. Частитѣ отъ лѣвата колона, слѣдъ като достигнали с. Муси бей, макаръ и обстрѣлвани силно, заели селото, изкачили се по височинитѣ, атакували противника източно отъ това село и го обърнали въ бѣгство. Къмъ 11 ч. пр. пл. лѣвата колона заела безименатa височина при с. Муси бей (обекта си).

Тъкмо въ това врѣме, 35-й Вратчански полкъ поискалъ артилерийско съдѣйствие и майоръ Илиевъ бързо извадилъ своитѣ батареи и почналъ да обсипва съ урагененъ огънь противника, насочилъ се срѣщу дѣсния флангъ на Бдинци. Ромжнитѣ се пръснали и избѣгали, обаче, слѣдъ малко се появили нови неприятелски колони, настжпващи срѣщу сжщата дивизия, и батареитѣ отново прѣнесли ураганния си огънь върху тѣхъ и ги заставила да се пръснатъ и избѣгатъ къмъ сѣверо-западъ.

Генералъ Кантарджиевъ разпоредилъ да се доведатъ дълготѣ 10·5 см. батареи на позиция и рѣшилъ да прѣмине рѣшително въ атака съ дѣсния си флангъ. Това му рѣшение съвпадало тъкмо съ заповѣдьта отъ Командующи армията, която прѣдадена като бърза телефонна бѣлѣжка, гласяла: „Началникътъ на Добричскитѣ войски да настжпи енергично напрѣдъ въ сѣверна посока, за да облегчи положението на IV Прѣславска дивизия, срѣщу лѣвия флангъ на която противникътъ напира, за да прибие фронта при с. Аптаатъ" (сжщо такава бѣлѣжка е била прѣдадена и на началника на VI Бдинска дивизия). Въ това врѣме противникътъ отново прѣминалъ въ атака, но батареитѣ на майоръ Илиевъ бързо промѣнили позицията си, а нашата пѣхота, съ викъ ура, се понесла напрѣдъ. Съсѣдитѣ Вратчанци сжщо прѣминали въ атака и се насочили къмъ с. Каралий, и настжпващиятъ противникъ се разколебалъ и почналъ да се отдрѣпва бързо. Въ желанието си да тласне по-скоро заднитѣ части, генералъ Кантарджиевъ налѣзалъ много напрѣдъ и билъ раненъ съ куршумъ въ ржката (счупване на костьта). Сл. пладнѣ, дѣсната колона атакувала съ ножъ в. 200— и се доближила до с. Хайдаръ. Войскитѣ заноцували на линията в. 200— с. Енидже Хайдаръ—с.

Каралий. Срѣщу Добоичскитѣ войски дѣйствували тоя день цѣлата спѣшна руска конна дивизия, 1 пѣхотна ромжнска бригада и 7 батареи.

VI Бдинска дивизия, слѣдъ ефикасна артилерийска подготовка, настжпила сутриньта и въ 7 ч. 30 м. и успѣла съ дѣсната си колона да заеме неприятелскитѣ окопи, обаче посрѣщната съ прѣвъзходенъ артилерийски огънь, трѣбвало да се спре. Слѣдъ малка почивка, частитѣ отново [настжпили и успѣли да завладѣятъ с. Муси бей, а къмъ 10 ч. пр. пл., съ ударъ на ножъ, изблъскали противника и заели южната крайнина на лозята при това село и обхванали двата фланга на втората линия неприятелски окопи. Къмъ 12 ч. по пладнѣ, бойниятъ редъ съ ножъ заелъ и сѣверната крайнина на тия лозя и се спрѣлъ да се устрои. Противника оставилъ стотини убити и отстжпилъ въ голѣмо безредие. Колоната продължила настжпването си къмъ гората, сѣверо-западно отъ с. Каралий, гдѣто вече силни неприятелски части се появили отъ сѣверо-източна посока, въ флангъ на колоната. При 2-а Вратчанска дружина, минаваща прѣзъ гората, изведнажъ пламнала силенъ пѣхотенъ бой и, ротитѣ ѝ сж указали застрашени отъ обкржжване, поради което 4-а дружина бързо заела позиция на фланга, а слѣдъ малко при нея се присжединила и 1-а дружина. Тия двѣ дружити открили магазиненъ огънь и успѣли да парират по-нататъшното напрѣдване на противника. Притекли се на помощь и батареитѣ, които въ галопъ и на-риеръ, заели позиция сѣверно отъ лозята, а въ това врѣме и 3-а дружина, по инициативата на дружинния си командиръ, излѣзла още по-надѣсно и застанала срѣщу гората, (съ фронтъ на изтокъ), въ обхватъ на неприятелскитѣ вериги. Артилерията отъ лѣвата колона на Добричскитѣ войски сжщо прѣнесла огъня си върху настжпающата неприятелска колона. Почналъ се силенъ огненъ бой, който най-послѣ разколебалъ противника и, ромжнитѣ, слѣдъ като дали голѣми жертви, били принудени да избѣгатъ на сѣверъ. Слѣдъ отблъскването на тая атака, 35-и Вратчански полкъ прѣслѣдвалъ противника и на смъркване се спрѣлъ на 3-4 клм. сѣверно отъ с. Каралий.

Лѣвата колона (36-и Козлодуйски полкъ) настжпила въ 7 ч. сутриньта, обаче напрѣдването ѝ, поради извънредно силната съпротива на противника, ставало много бавно. Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на дивизията получилъ по-кана отъ генералъ Киселова за съдѣйствие къмъ с. Деведжикьой, а въ 9 ч. 45 м. и заповѣдь отъ Командующи армията, щото Дивизията, поради тежкото положение на 4-а Прѣславска дивизия, да се насочи енергично на сѣверъ. Въ 10 ч. пр. пл. батареитѣ на колоната заели нова позиция за-падно отъ с. Чамурлий, въ флангъ на противника срѣщу IV-а дивизия и цѣлиятъ ѝ боенъ редъ се изнесълъ напрѣдъ. Сами началникътъ и щабътъ на дивизията излѣзли на могилата

около в. 235, и цѣлата лѣва колона влѣзла въ бой около с. Хаджикьой срѣщу рускитѣ части, пазящи фланга на войскитѣ си, които дѣйствували при с. Деведжикой, и, съ силенъ натискъ, тя успѣла да отхвърли противника отъ това село. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл., генералъ Поповъ получилъ нова заповѣдь отъ Командующи армията за безспирно настжпване въ сѣверна посока въ помощь на IV дивизия, поради което той заповѣдалъ на колонитѣ да усилятъ напрѣдването си по посока на с. Хасанча и Калайджи, и, противникътъ застрашенъ въ флангъ и тилъ, билъ принуденъ да отстжпи къмъ с. Сараджа, но тъмнината не позволила понататашното му прѣслѣдване. Ромжнитѣ оставили само въ лозята около 200 трупа. Били заловени 85 войници и взети трофеи: 1 картечница, стотина пушки, раници, амуниции, полуботуши и около 5050 бомби и пр. Загуби: 35-й Вратчански полкъ — убити 85 войници; ранени 3 офицери и 200 войници; 36-й Козлодуйски полкъ—убити 2 офицери и 83 войници, ранени 1 офицеръ, 1 кандидатъ офицеръ и 136 войници.

IV Прѣславска дивизия започнала боя въ тъмни зори. Собствено, той не се прѣкратявалъ почти цѣлата нощь, особено при дѣсната колона (47-й и 19-й Шуменски полкове), която се намирала на около 500—600 крачки до неприятелската позиция. I брагада (лѣвата колона) прѣзъ нощьта успѣла да се затвърди на позицията сѣверо-източно отъ с. Александрия и съ страничното си прикритие западно отъ с. Кардалий. Тая позиция била паралелна съ неприятелската и я тѣ се раздѣляли отъ единъ голѣмъ долъ, широкъ около 1300—1600 м. и дълбокъ около 70 м., а при с. Аптаатъ този долъ се разширявалъ още повече, за да се стѣсни изведнажъ отъ отдѣлната височина „Ада Юстю", която се врѣзвала въ дола и, като укрѣпена силно, прѣдставлявала сжщински капониръ, за надлъжно обстрѣлване на подстжпитѣ.

На бригадата било заповѣдано да атакува, въ 6 ч. сутриньта, (съ съдѣйствието на страничното прикритие срѣщу Кардалий), позицията при с. Аптаатъ. Въ сжщото врѣме III бригада трѣбвало да атакува позицията при с. Деведжикьой, като дѣто да продължи движението си за с. с. Шахвели и Сараджа, за да отрѣжи руситѣ, упорствующи прѣдъ с. Аптаатъ.

Противникътъ не дочакалъ атаката на I бригада, а въ 6 ч. сутриньта, въ гъсти маси се спусналъ отъ височината „Ада Юстю" и самъ прѣминалъ въ контръ-атака. Забѣлѣзанъ своевременно, той билъ обсипанъ съ артилерийски, пушеченъ и картеченъ огънь, и слѣдъ като оставилъ доста трупове, билъ принуденъ да се върне обратно. Бригадата поискала да използува отхвърлюването на противника и тръгнала напрѣдъ, но посрѣщната отъ най-силенъ артилерийски и пушеченъ огънь, била принудена да спрѣ. Противникътъ ѝ указалъ силно съпротивление, като въ сжщото врѣме се опит-

валъ да подаде лѣвия си флангъ напрѣдъ и да фланкира боймия й редъ. Къмъ 9 ч. 15 м. пр. пл. противника се насочилъ къмъ лѣвия флангъ на бригадата, но сжщо е билъ отбитъ, обаче напрѣдването на частитѣ не можло да успѣе и тѣ съ пълзение прѣминали само десетина крачки. Огъня е билъ много силенъ и трѣбвало да се настжпва съ помощьта на лопатата, а пъкъ донесенията отъ фланговетѣ не допускали на бригадния командиръ да наложи едно напрѣдване по фронта на всѣка цѣна. Станало нужда да се изпрати на дѣсния флангъ дружината на капитанъ Тумпарова, и когато той донесалъ, че на тоя флангъ положението е сигурно, бригадния командиръ получилъ важното донесение, *че съсѣдния 16 ловченски полкъ отстжпвалъ въ безредие и прѣслѣдвания отъ противника е заминалъ вече с. Теке дереси,* — отъ което лѣвия флангъ на Прѣславци се указалъ силно заплашенъ. Слѣдъ това донесение, той получилъ двѣ други, че противника обхожда лѣвия флангъ на бригадата, и че страничното й прикритие се заплашвало съ отрѣзване, поради което той усилилъ послѣднето съ 2 роти и 2 каречници. Въ 3 ч. сл. пл. сръбски части, използували голѣмия интервалъ между бригадата и страничното прикритие, и прѣдвождани отъ руски офицери, произвели отчаяна атака върху лѣвия флангъ на бойното разположение, но Прѣславския полкъ успѣлъ да имъ се противопостави и съ вѣренъ близъкъ огънь покосилъ ужасно тия части. Слѣдъ отбиването на тая атака, бригадния командиръ получилъ друго донесение за постояно прѣхвърляне на неприятелски сили отъ фронта къмъ лѣвия му флангъ, т. е. въ обхватъ на бригадата, поради което той трѣбвало да обърне особенно внимание къмъ тоя флангъ. Цѣй че боя прѣдъ Аптаатъ силно се затѣгналъ и едва къмъ 4 часа сл. пл., съ пълзение и прѣцѣждание, Прѣславци успѣли да се спуснатъ въ голѣмия долъ, но щомъ почнали да се катерятъ по срѣщния склонъ, Руситѣ бързо скочили и се хвърлили въ контръ атака, особенно срѣщу дружината на майоръ Ванковъ, която, поддържана отъ съсѣдитѣ, възприела удара и съ ножъ посрѣщнала руситѣ и ги изтласкала къмъ втория имъ редъ окопи. Бригадата завладѣла неприятелската позиция по линията в, Чалж Мазарлжкъ — в. 203, гдѣто, поради настжпването на нощьта, останала да нощува.

III Прѣславска бригада почнала боя въ 6 ч. сутриньта. Тя атакувала противника при с. Деведжикьой, въ два, единъ задъ другъ, ешалона: 47-я полкъ въ прѣденъ и 19-й Шуменски полкъ въ заденъ ешалонъ. Обаче това ешалониране, поради разсъмването и опасността да се прѣдизвика ураганниятъ огънь на противника, не можло да се използва и 19-й Шуменски полкъ, при всичкитѣ си опитвания, не успѣлъ да напрѣдне. Къмъ 8 ч. 40 м. сутриньта полка отново направилъ опитъ, но върху му се излѣла такава маса отъ

шрапнели и куршуми, че той отново билъ принуденъ да залѣгне и, едва къмъ 11 ч., съ единични прѣцѣждания, можалъ да заеме мѣстото си. Командиръть на бригадата полковникъ Кметовъ излѣзълъ на бойната линия и силно настоявъ за почването на атаката. Подъ сжщия, както при Шуменци, огънь се намиралъ и стоящия отпрѣдъ 47-й полкъ и тръгването му се забавяло. Тогава командиръть на полка полковникъ Авраамовъ заповѣдалъ на командира на 6-а рота, запасниятъ подпоручикъ Сакеларовъ, да тръгне напрѣдъ съ ротата си и да увлѣче и другитѣ части. Тоя храбрецъ скочилъ и се втурналъ напрѣдъ, но обсипанъ съ куршуми, падналъ тежко раненъ и ротата, силно пострадала, се върнала назадъ. Положението билъ нетърпимо; загубитѣ все повече се уваличавали, и полковникъ Аврамовъ, като прѣдупрѣдилъ командира на 3-а дружина капитанъ Шахировъ да бжде готовъ да го слѣдва, за да даде личенъ примѣръ, той изкочилъ отъ окопа, избѣгалъ 15 - 20 крачки напрѣдъ и извикалъ гръмко: „Напрѣдъ, юнаци слѣдъ мене!“. Капитанъ Шахировъ, поручикъ Ангеловъ и нѣкои още офицери се втурнали слѣдъ него; скочили и близитѣ роти, а слѣдъ малко, съ тичане и съ потрѣсно ура. цѣлиятъ полкъ се понесълъ напрѣдъ. Отначало неприятелскиятъ огънь билъ много силенъ и полкътъ далъ голѣми загуби, но съ приближаването къмъ неприятелската позиция, той постепенно намалялъ. Ревящи ура, ротитѣ все повече се приближавали и противникътъ, стрѣснатъ отъ устрема, се разколебалъ и първоначално на групи, а слѣдъ малко и масово, почналъ да напуска окопитѣ си. Това насърдчило воиницитѣ и тѣ още по-стремително се втурнали напрѣдъ. Противникътъ заелъ втората си линия окопи, обаче билъ принуденъ и нея да напусне. Къмъ 12 ч. сл. пл. полкътъ прѣминалъ и втората неприятелска позиция и продължилъ безспирно да прѣслѣдва руситѣ, които отново залѣгнали и открили най-силенъ огънь. Обаче бѣсниятъ напоръ пакъ не спрѣлъ и нашитѣ заминали и третата отбранителна линия, завладѣли с Деведжикьой и почнали да се катерягъ по стръмния склонъ задъ селото, гдѣто се намирала послѣдната неприятелска отбранителна линия. Плѣняването на неприятелскитѣ части и плячкосването на артилерията било почти осигурено, ако ли въ това врѣме артилерията на I бригада, прѣдполагайки, че това сж неприятелски части, не е открила огънь по тия дружини и не бѣ ги накарала да се спратъ. Докато по телефона успѣли да сбатъ за прѣкратяването на огъня, минали се десетина минути и противникътъ успѣлъ да закачи батареитѣ си и да избѣга отъ платото. Въ 2 ч. сл. пл. 47-й полкъ заелъ вече послѣдната позиция на противника, гдѣто частитѣ се уредили и назначени били замѣстници на излѣзлитѣ отъ строя началници. Боятъ при Аптаатъ все още продължавалъ.

Въ тоя славенъ боя 47-й полкъ далъ (отъ 3 дружини) слѣднитѣ загуби: убити 6 офицера, 12 подофицери и 161 войници; ранени 91 офицери, 63 подофицери и 680 войници, или всичко излѣзли отъ строя 25 офицери, 75 подофицери и 841 войници. Между раненитѣ билъ и славниятъ командиръ на полка полковникъ Аврамовъ (леко раненъ и останалъ да командува полка си) и двама дружинни командири. Указало се, че първата неприятелска позиция дѣйствително се намирала по южния склонъ на гребена и се състояла отъ три реда окопи, грижливо маскирани, свързани съ входове за съобщения, снабдени съ блиндажи и бойници. С. Деведжикьой било организирано за отбрана, като зидоветѣ и сградитѣ били приспособени за пушечна стрѣлба, а за картечницитѣ имало направени гнѣзда по таванитѣ. По тоя начинъ се получавалъ двухяросенъ обстрѣлъ по прѣдлежащата мѣстность.

I-а Прѣславска бригада бѣ понесла съвсѣмъ ничтожни загуби, и то даже до тамъ, че е нѣмала убити и ранени офицери, а съвсѣмъ малко число войници. При всичко че напора на противника срѣщу нея е билъ силенъ, все пакъ урокътъ полученъ при откритото атакуваие на Тутраканската крѣпость, гдѣто тя бѣ дала голѣми жертви, бѣ научилъ частитѣ да се окопаватъ добрѣ на заетия теренъ и да настжпватъ само съ помощьта на лопатата. 47-и полкъ, който при Тутраканъ, като оставенъ въ маневрени войски, бѣ далъ малко жертви, бѣ се хвърлилъ срѣщу Деведжикьой въ безспирна открита атака, а стоящия задъ него 19-и Шуменски полкъ, който, сжщо бѣ понесалъ голѣми загуби при атаката на Тутраканъ, и вътрѣ въ 1½ часа бѣ прѣвзелъ редутитѣ №№ 5 и 6; не се бѣ рѣшилъ да върви тъй открито задъ 47-и полкъ и прибѣгналъ до прѣцеждание и рѣдки скокове . . .

За малкитѣ загуби на I Прѣславска бригада бѣ повлияло и създаденото при нея положение тоя день, което парализирало настжпването ѝ по фронта, и отвличало усилията ѝ къмъ лѣвия флангъ, къмъ който противника правялъ опити за обхвати и атакуване. Това положение е било тъй сериозно, че Началника на дивизията генералъ Киселовъ е билъ принуденъ да употрѣби, за усилване на лѣвия флангъ, по слѣднитѣ 2 роти отъ поддържкитѣ си. Генералъ Киселовъ постоянно очаквалъ появяването на 6-й Търновски полкъ и на артилерийското отдѣление въ флангъ и тилъ на противника, вмъкналъ се къмъ с. Харадлий, за което два пжти телеграфиралъ на началника на I Софийска дивизия, а до това врѣме I Прѣславска бригада не трѣбвало да рискува съ силенъ напоръ, за да не изложи още повече лѣвия си флангъ и да даде безцѣлно жертви.

Слѣдъ пладнѣ положението малко се поправило. III бригада заела вече с. Деведжикьой, а I бригада достигнала сѣверната крайнина на с. Аптаатъ и заела часть отъ в. 103, обаче при все това, кризата все още не била минала. Особено

опасно било станалото отдръпване на дѣсния флангъ на I Софийска дивизия къмъ с. Текедереси и навлизането въ тоя голѣмъ интервалъ (между двѣтѣ дивизии) на значителни неприятелски части. Противникътъ, разбитъ отъ III Прѣславска бригада, отстжпилъ къмъ с. Сараджа, обаче при Аптаатъ той продължилъ да се държи най-упорно и неговитѣ части били свободни да маневриратъ и дѣйствуватъ къмъ с. с. Хардалий и Теке Дереси. При това положение настжпила нощьта и дивизията се спрѣла: I бригада на сѣверната крайнина на с. Аптаатъ—в. 218, а III бригада—при с. Шахвели. Срѣщу IV Прѣславска дивизия е дѣйствувала тоя день цѣлата 61-а руска дивизия съ съдѣйствие на сръбски части отъ участъка при с. Хардалий. Заловени плѣници 6 офицери и 50 войници отъ 242-й руски полкъ.

I Софийска дивизия, която трѣбваше да настжпи съ лѣвия си флангъ напрѣдъ (за да отвлѣче сили къмъ тоя флангъ), а съ дѣсния да остане на мѣсто (като усили тоя флангъ съ 1 пѣхотенъ полкъ и 1 артилерийско отдѣление за евентуално съдѣйствие на IV Прѣславска дивизия), тръгнала въ 6 ч. пр. пл., въ двѣ колони. Дѣсната колона (II Софийска бригада), вмѣсто да остане на мѣстото си (както това се налагаше отъ заповѣдьта по армията), неизвѣстно защо е била изпратена да излѣзе напрѣдъ и да се утвърди до втора заповѣдь на височинитѣ източно отъ с. Добромиръ и гребена, южно отъ с. Базиргянъ, т. е. вжтрѣ въ разположението на противника. Когато прѣднитѣ части на Ловчанския полкъ достигнали на 1 клм. до с. Добримиръ, тѣ били посрѣщнати съ силенъ кръстосанъ артилерийски огънь и полкътъ едвамъ успѣлъ да се разгъне, и батареитѣ заели позиция около могилитѣ. Едноврѣменно съ това, значителни неприятелски части (2 сръбски и 1 ромжнски полкове), се спуснали въ долищата прѣдъ с. с. Горни и Долни Добромиръ и, прикрити отъ царевицата, бързо се появили въ обхватъ на двата фланга. Това неочаквано хвърляне на противника, придружено съ ураганния огънь на батареитѣ му, било тъй стрѣмително и тъй силно повлияло върху полка, че той бързо се разколебалъ. За избѣгване отрѣзването, всички почнали да отстжпватъ, а знае се добрѣ, че отстжпване при подбни условия всѣкога бива придружено съ голѣмо безредие. Полковата подръжка поискала да спре отстжпващитѣ, но и тя била увлѣчена отъ тѣхъ. 25-й Драгомански полкъ, находящъ се въ лѣво, билъ самъ ангажиранъ въ бой и не е могълъ да подкрѣпи Ловчанци; даже по едно врѣме и той трѣбвало да завие дѣсния си флангъ на изтокъ.

Очевидци разправятъ за този инцидентъ така: Дѣснофланговата дружина, ударена въ флангъ, бързо повърна назадъ и увлече съ себе си и другата дружина. Дружиниятъ командиръ майоръ Байровъ, събралъ около себе си единъ взводъ, поиска да задържи противника, но насмалко щѣше да

бѫде плѣненъ отъ Сърбитѣ. Пѣхотнитѣ части заминаха батареитѣ, и тѣ останаха неприкрити; Планинската батарея се спаси само съ разглобяване и скриване на частитѣ й въ хръсталацитѣ. Полската батарея на капитанъ Куюмджиевъ успѣ да се оттегли, благодарение на хладнокръвието на своя командиръ и на самопожертвуването на пѣхотното прикритие. Виждайки, че противникътъ се е приближилъ вече на стотина крачки, капитанъ Куюмджиевъ заповѣдалъ на офицерския кандидатъ Киряковъ да излѣзе съ взвода си на фланга и да прикрие батареята. Юнакътъ Киряковъ вдигналъ взвода и бѣгомъ изтичалъ напрѣдъ, но уви, направилъ 70—80 крачки, падналъ убитъ на повалъ. Юначния му взводъ продължилъ напрѣдъ и, като залѣгналъ на фланга, отстранилъ за извѣстно врѣме опасността. И тамъ, тия юнаци се държали до послѣденъ моментъ, и вече обкръжени, въ бѣсна борба съ ножови, намѣрили славната си смъртъ. Вѣчна паметъ на тая шепа български спартанци!

Благодарение на това геройско самопожертвуване, батареята, като пратила послѣдния си ураганъ (съ мѣрникъ 6), успѣла да отстѫпи на друга позиция и открила огънь съ постепенно намаляване на мѣрника, 12, 10, 8. Не дала още 25 изстрѣла, отново се появили на фланга й сръбски вериги, викащи „живио" и трѣбвало пакъ да отстѫпва. 4-а дружина въ това врѣме минавала край батареята и капитанъ Куюмджиевъ заповѣдалъ на команиира на 14-а рота поручикъ Петковъ да излѣзе на фланга и да открие огънь. Храбриятъ поручикъ повелъ ротата си, обаче скоро падналъ раненъ и войницитѣ му се пръснали. Вече всичко бързало назадъ, още повече, че никой не можалъ да разбере какъ тъй скоро противникътъ напрѣдва на фланга и даже се насочва въ тила. Царевицитѣ скривали движението му, а това още повече увеличавало страха отъ обкржжаване. Неприятелската стрѣлба почнала да се слуша вече и въ тилътъ къмъ с. Теке Дереси, пѫтътъ на батареята билъ прѣграденъ и тя трѣбвало да върви направо прѣзъ царевицата и, съ забикалки и съ голѣми усилия, едва можла да се отдрѫпне западно отъ с. Теке Дереси, гдѣто заела нова позиция. Долищата и царевицитѣ били изпълнени съ пѣхотинци,

За да поправи положението, командирътъ на бригадата полковникъ Цонковъ присрѣщналъ идящия 6-й Търновски полкъ съ артилерийското отдѣление и го насочилъ къмъ в. 192, западно отъ с. Теке Дереси, къмъ който вече сърбитѣ пъплели. Търновци бързо се разгънали въ боенъ редъ и заели позиция, а батареитѣ почнали да обстрѣлватъ увлѣклитѣ се напрѣдъ неприятелски части и напрѣдването на сърбитѣ било спрѣно. Ловчанскиятъ полкъ почналъ да се събира, но, едвамъ къмъ 5 ч. вечерьта, можалъ да се уреди и заеме позиция въ лѣво отъ Търновци.

Ето защо 6-й Търновски полкъ, който съ такъвъ трепетъ се очакваше отъ Прѣславци, за да се появи въ флангъ и тилъ на руситѣ при с. Хардалий, не можа да изпълни това. Увлѣченъ въ боя при с. Теке Дереси, той остана тамъ и вечерьта.

Произлѣзлото не може да бѫде отнесено всецѣло за смѣтка на Ловчанци, защото е чисто послѣдствие отъ положението, въ което тѣ сж били поставени. Ловчанския полкъ съ своитѣ 3 и половина дружини, разгънати на единъ фронтъ отъ 4—5 клм., съ дѣсенъ флангъ висящъ въ въздуха, разбира се, мжчно е можалъ да устои на неочакваната контръатака въ флангъ. Най-голѣмата грѣшка е въ изпращането на тоя полкъ да атакува участъкъ отъ неприятелската позиция, когато, поради заангажирането на IV Прѣславска дивизия въ боя при Аптаатъ, дѣсния му флангъ, и безъ това изложенъ, се явявалъ съвършенно изложенъ. Това тръгване напрѣдъ още повече увеличило интервала, и противникътъ използувалъ случая и се нахвърлилъ върху съвсѣмъ вече оголения му флангъ. Интересното е, че още прѣзъ щощьта е било забѣлѣзано прѣдвижение на неприятелски части къмъ тоя флангъ, обаче по това нищо не е било донесено въ щаба на I Софийска дивизия, който, ако е знаялъ точно положението, едва ли би се рѣшилъ тъй рано да прати II Софийска бригада за атака на неприятелската позиция, и то въпрѣки заповѣдьта по армията, която изрично налагаше да се държи тѣсна свръзка съ IV Прѣславска дивизия и да й се съдѣйствува.

Произлѣзлото повлия твърдѣ чувствително върху успѣха на дѣйствията тоя день. I Софийска дивизия бѣ принудена да се спре; противника, който съ отхвърлянето на Ловчанци заплаши и лѣвия флангъ на Прѣславци, парализира напрѣдването и на IV дивизия, която, застрашена, трѣбваше да се отбива, а всичко това се изрази въ изгубването на цѣлия день и не може да се нанесе прѣдвидения рѣшителенъ ударъ отъ армията . . . Дѣйствително, 6-й Търновски полкъ успѣ да поправи положението, обаче неприятелскитѣ части останаха и вечерьта на платото източно отъ Теке Дереси, а прѣзъ ношьта се отдрѫпнаха спокойно.

Лѣвата колона на полковникъ Недѣлковъ (безъ 6-й Търновски полкъ) настжпила въ 8 ч. сутриньта. Противникътъ съ около една бригада и три батареи заемалъ окопана позиция на линията в. 172 (юго-западно отъ с. Каранлжкъ) в. 196 (Каличи). Вч. 10 ч. пр. пл. полковникъ Недѣлковъ донесълъ, че противникътъ стои срѣщу фронта му по горѣпоменатия гребенъ, но се забѣлѣзвало, че негови части се движатъ въ юго-източна посока, за което молилъ да се заповѣда на II Софийска бригада да настжпи и да ангажира тия неприятелски части, та и бригадата му да настжпи и да ги атакува. Къмъ 12 ч. по пл. I-й Софийски полкъ, съ силенъ натискъ,

изблъскалъ противника и заелъ сѣверния склонъ на в. 200 (сѣверо-западно отъ Теке кьой), а 41-й полкъ сжщо тъй успѣшно атакувалъ по платото юго-западно отъ Каранлжкъ. Противникътъ не издържалъ ударитѣ и бързо отстжпилъ и заелъ позиция на слѣдующия гребенъ. На тая именно линия полковникъ Недѣлковъ е получилъ заповѣдьта отъ генералъ Драгановъ: *„Поради създаденото положение при 16-й Ловчански полкъ спрете по-нататъшното напрѣдване."* (Бригадата Боде сжщо се спрѣла западно отъ с. Демирча).

Донесението за произлѣзлото спиране на тая бригада бѣ получено въ щаба на армията къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл., т. е., тъкмо въ това врѣме, когато руситѣ и сърбитѣ, врѣзали се въ интервала между двѣтѣ дивизии, заплашваха сериозно съ пробивъ фронта на армията. Неприятелскитѣ части, дѣйствующи въ района Кечедереси — Текедереси — Хардалий, можаха да прѣтиснатъ I Софийска дивизия къмъ Дунава или да отхвърлятъ на югъ IV Прѣславска дивизия. Его защо спирането на лѣвата колона отъ генералъ Драганова не можеше вече да се отмѣни, още повече, че повторното напрѣдване на тая колона (съ бригадата Боде), слѣдъ 3—4 часово бездѣйствие, вече се явяваше закъснело и нѣмаше да прояви нужното влияние върху успѣха на неприятелскитѣ части врѣзали се въ интервала между двѣтѣ дивизии. На щабътъ на III армия не оставаше друго, освѣнъ да погледне на направеното отъ генералъ Драганова, като на срѣдство за да може послѣдния да притегли повече сили къмъ заплашения му дѣсенъ флангъ. Ето защо Командующи армията, въ допълнение телеграмитѣ № № 4637 и 4644 *) подаде нова № 4650 и заповѣда: *Противникътъ е насочилъ сили къмъ Хардалий и Теке Дереси; вземете мѣрки да си притеглятъ незабавно още части къмъ дѣсния ви флангъ и войскитѣ му при с. с. Теке Дереси и Хардалий да се атакуватъ стремително въ флангъ".*

Прѣзъ това врѣме, Командующи армията и цѣлия му щабъ стояха на телефонитѣ и всѣка минута счакваха извѣстието за появяването на 6-й Търновски полкъ въ флангъ на противника, а сжщо и на допълнително насоченитѣ подржжки отъ 1 Софийска дивизия. Това тѣхно появяване трѣбваше да стане едноврѣменно съ изпълнението на заповѣдьта до началницитѣ на IV Прѣславска и IV Бдинска дивизия: *да прѣслѣдватъ съ пълна енергия противника въ сѣверна посока* (за IV Прѣславска дивизия — съ дѣсната колона) и можеше да донесе пълна катастрофа за неприятеля. Обаче тия очаквания не се оправдаха. Началникътъ на I Софийска дивизия съ № 6507 (радиотелеграма, получена вечерьта въ щаба на армията), съобщи, че, поради ангажиране въ бой при Теке Дереси, 6-й Търновски полкъ вечерьта ще остане при това село.

*) Съ които го подканяше да съдѣйствува на 4 Прѣславска дивизия

а слѣдъ малко се узна, че дѣсната Прѣславска колона и колонитѣ на VI Бдинска дивизия, поради настжпването на нощьта, не успѣли да достигнатъ даденитѣ имъ обективи за отрѣзване на врѣзалитѣ се неприятелски части. Нощьта побърка и противникътъ се изкопчи отъ клѣщитѣ, които му се приготвиха, особено за ония сръбски и руски части, врѣзали се въ участъка Теке Дереси — Хардалий.

Така се свърши тоя двудневенъ упоритъ бой, въ който армията отъ нападающа, почти че не се обърна въ отбраняюща се, и то само за туй, че, при марша си отъ грамадния фронтъ, тя не можа да стѣсни походния си фронтъ до толкова, за да се яви прѣдъ неприятелската позиция съ колони въ тѣсна връзка. При заповѣданото, въпрѣки директивата на Фелдмаршала и точно изпълненото движение въ сѣверно източна посока отъ VI Бдинска дивизия и Добричскитѣ войски, все пакъ бѣ останалъ грамаденъ интервалъ между I Софийска и VI Бдинска дивизия, за запълването на който не стигна даже цѣлата IV Прѣславска дивизия.

По тоя начинъ, нашиятъ планъ за боя на 14 септември не можа да се изпълни. Искаше се, съ едно силно напрѣдване на фланговитѣ крила (I Софийска бригада и Добричскитѣ войски), да се отвлѣкатъ неприятелскитѣ сили въ тая посока, а съ IV Прѣславска и VI Бдинска дивизии и съ усилената II Софийска бригада да се нанесе централенъ ударъ. Противникътъ самъ прѣмина въ настжпване и то въ сжщата посока. Армията съ извънмѣрни напрѣжения, съ отбиване на контра-атаки и съ произвеждане на атаки, можа най послѣ да съкруши неприятелското упорство, да разстрои силно противника и да го постави въ положение да бѣга на сѣверъ, за което се употреби цѣлия 14 септември. Неприятеля, разбитъ при Деведжикьой отъ III Прѣславска бригада, атакуванъ и отхвърленъ отъ VI Бдинска дивизия и Добричскитѣ войски и силно заплашенъ отъ напрѣдването на Прѣславци и Бдинци къмъ с. Пасека, бѣ рѣшилъ да напусне още прѣзъ нощьта бойното поле.

Ето, за тоя именно бой генералъ Лудендорфъ, се произнася: *Германското отдѣление на полковникъ Боде, разположено на лѣвия флангъ, съ голѣмъ устремъ нрѣби неприятелската позиция и напрѣдна надолу по Дунава; българитѣ се забавиха; наистина и тѣ атакуваха, но неприятельтъ се оттегли на 15 септември; българската армия изгуби единъ голѣмъ успѣхъ"* Това съвсѣмъ не бѣ тъй. Напрѣдъ ще кажемъ, че германското отдѣление на полковникъ Боде на 14 септември бѣше спрѣно отъ генералъ Драгановa и нощува на в. 173 (юго-западно отъ с. Демирча), на една линия съ I Софийска бригада, която нощува на линията сѣверно отъ в. 200 (Калаичи). Така че, това германско отдѣление на полковникъ Боде, съ никакъвъ силенъ устремъ не

е пробивало неприятелската позиция и съвсѣмъ не е напрѣдвало на долу по Дунава, а си е останало на мѣстото, гдѣто го е сварила заповѣдьта отъ началника на I Софийска дивизия. Що се отнася до твърдението, че българитѣ били закъснѣли, — ще кажемъ, че всичко това е само една проста антитеза, за да се изтъкне още по-силно въображаемото напрѣдване на германско отдѣление. Защото българитѣ не само че не закъснѣха, но цѣли два дена водиха атаки, отбиваха контръ-атаки и пакъ атакуваха, докато най-послѣ успѣха да накаратъ противника да напусне позицията си и нощемъ да отстжпи на сѣверъ.

Ний признаваме, че успѣха дѣйствително можеше да бжде още по-рѣшителенъ, обаче само при условието: ако ли III армия имаше достатъчно сили, па като обгърнеше неприятелския фронтъ, да можеше да насочи една силна колона за дѣйствие на свободния неприятелски флангъ къмъ Кара Омеръ, или за пробиване на фронта въ центъра или къмъ Дунава . . . Ний казахме по-рано, че III армия, тръгнала отъ грамадния фронтъ Добричъ-Силистра, не можа за единъ прѣходъ да стѣсни походния си фронтъ до толкова, за да излѣзе съсрѣдоточено прѣдъ неприятелската армия. Противника, имащъ равни сили, използува положението и самъ прѣмина въ настжпване. Той атакува най-напрѣдъ Добричскитѣ войски, послѣ дѣсната колона на VI Бдинска дивизия, и слѣдъ малко и лѣвата й колона; той повали лѣвия флангъ на I Софийска дивизия, атакува и лѣвата колона на IV Прѣславска дивизия; той дѣйствува и двата дена съ контръ-атаки по фронта и съ обхватъ на вжтрѣшнитѣ флангове на I и IV Дивизии. Необходимо бѣ той да се отбие, а слѣдъ това и да се атакува,—нѣщо, което, отне почти цѣлия 14 септември, III българска армия, атакувана отъ противника, сама прѣмина въ атака на разни пунктове и привечерь разнебити неговитѣ колони. Мръжна се и успѣхътъ не можа да бжде довършенъ; обаче не сж виновни българскитѣ началници, че нѣмаха властьта на Исуса Навина надъ слънцето, за да му заповѣдатъ да спре пжтя си, докато уничтожатъ окончателно неприятеля.

Тъй, че, III армия не само не изтърва единъ голѣмъ успѣхъ, но при положението, въ което бѣ попаднала, успѣ да нанесе рѣшителна побѣда надъ противника, който имаше всичкитѣ шансове да бие тоя день българитѣ, — побѣда, която накара цѣлата неприятелска армия, прѣзъ нощьта да се спасява отъ разгрома на сутриньта. Дѣйствително българитѣ не забѣлѣзаха това бѣгане въ тъмнината, обаче обикиовено всѣкога така става въ боевете; не ги настигнаха на сутриньта, защото този който бѣга нощемъ, мжчно се стига на другия день. Противникътъ бѣ вече опрѣлъ мжжки и още къмъ обѣдъ на другия день бѣ почналъ да се съсрѣдоточва на Кубадинската позиция.

На другия день, на 15 септември, дивизиитѣ тръгнаха още въ зори да атакуватъ противника, но се указа, че той е очи-

стилъ цѣлия фронтъ, поради което I Софийска дивизия се насочи къмъ линията Кузгунъ — Добримиръ; IV Прѣславска дивизия — къмъ линията Сараджа — Калаичи; Добричкитѣ войски — къмъ линията Калаичи — Хайранкьой; и Конната дивизия — на дѣсния флангъ на армията, по посока на сѣверо-изтокъ.

При настжпването, си частитѣ намѣриха по полето хиляди хвърлени пушки, прѣдмети отъ войнишко снаряжение и облекло, сандъци съ патрони, гранати, телефони, шансови инструментъ и пр. Полето на сраженията е било покрито съ трупове. Противникътъ, въ бързането, оставилъ и раненитѣ си. Едни отъ тѣхъ лежали, други били настигани и прибрани отъ нашитѣ. По пжтищата се виждали слѣдитѣ на безпорядъчното отстжпление: обърнати кола, счупени зарядни ракли, неприбранъ телефоненъ кабелъ, изхвърленъ багажъ, барабани, музикантски инструменти и пр. 41-й полкъ взелъ трофеи: 6 орждия, десетина ракли и кола и плѣнилъ 3 офицера и 112 ромжнски войници. Другитѣ части сжщо плѣнили нѣколко стотинъ войници.

Убити офицери прѣзъ тия тридневни боеве бѣха: отъ I Софийски полкъ подпоручикъ Гарановъ Ив., и подпоручикъ Митковъ Г.; отъ 6-и Търновски полкъ офиц. кандидатъ Цвѣтковъ Ник.; отъ 16-и Ловченски полкъ поручицитѣ Георгиевъ Тод. и Ганчевъ Г., подпоручикъ Поповъ Б. и офиц. кандидатъ Киряковъ Борисъ (героя); отъ 25-и Драгомански полкъ подполковникъ Кожухаровъ Д. и поручикъ Желѣзаровъ Ив.; отъ 41-и полкъ поручикъ Желѣзаровъ и подпоручицитѣ Щеренбергъ, Драгановъ и Доневъ И.; отъ 35-и Вратчански полкъ поручикъ Лозаровъ; 36-и Козлодуйски полкъ подпоручикъ Гетовъ А.; отъ 19-и Шуменски полкъ подполковникъ Дяковъ и офиц. кандидитъ Поповъ С.; отъ 47-и полкъ капитанъ Тасевъ Ст., поручицитѣ Станчевъ М., Ставревъ Б, Терзиевъ Б., Шоповъ Б. и Куртбунарски и отъ Лейбъ-гвардейски полкъ ротмистръ Сиромаховъ Вл. и санитар. капитанъ отъ 3-и коненъ полкъ Д-ръ Ковачевъ.

Прѣслѣдването на противника и излизането прѣдъ неприятелската укрѣпена позиция на линията Расово — Кубадинъ — Тузла.

На 15 септември колонитѣ виждайки, че противникътъ е отстжпилъ, сгънали въ походенъ редъ и продължили движението по-нататъкъ. Конандующи армията, щомъ получи донесението за неприятелското отстжпване, тутакси заповѣда да се продължи енергически прѣслѣдването по петитѣ. Едноврѣменно съ това щаба на III армия получи слѣдната директива отъ щаба на Макензенъ: „I Софийска дивизия и бригадата Боде, чрѣзъ своето настжпване, трѣбва да по-

прѣчатъ на разбития противникъ да се оттегли и заеме приготвената укрѣпена позиция на линията Меджидие — Черна вода (?), за което тѣ не трѣбва да се задържатъ на линията Добромиръ — Кузгунъ, а да настжпятъ енергично задъ тая линия. На лѣвия флангъ на настжпването да се остави едно флангово прикритие въ устжпенъ редъ за разузнаване до Меджидие — Черна вода (?) На дѣсния флангъ на армията да се избѣгва притискането между нашитѣ части; на Добричкитѣ войски да се даде повече едно сѣверо — източно направление за успоредно прѣслѣдване. На I Конна дивизия прѣдстои задачата да настжли въ тилъ на противника, да скжса съобщенията между Кюстенджа, Меджидие и Черна вода и, чрѣзъ разузнаване, да има грижата да прѣпятствува на едно приждане на нови неприятелски сили".

Терминологичното и опрѣдѣлително обърквание въ тая директива не попрѣчиха да се разбере нейната сжщность. *„Да се остави на лѣвия флангъ едно странично прикритие въ устжпенъ редъ за разузнаване до Меджидие — Черна вода"* — се разбира: да се изпрати едно отдѣление на фланга за разузнаване напрѣдъ. Изразътъ: *Да се попрѣчи на противникътъ да се оттегли и да заеме укрѣпената си позиция на линията Черна вода — Меджидие"* — се взе като грѣшка при писането, понеже щаба на групата Макензенъ не можеше да не знае, че неприятелтъ се намира поблизо, на заблаговрѣменно укрѣпената си позиция по линията Расово — Кубадинъ — Тузла. Задачата на конната дивизия: *да настжли въ тилъ на противника, да скжса съобщенията между Кюстенджа, Меджидие и Черна вода, и чрѣзъ разузнаване да има грижата да прѣпятствува на едно приждане на нови неприятелски части"* — се разбра: да се насочи източно отъ желѣзно-пжтната линия Добричъ — Меджидие за да удари въ тилъ на отстжпающия противникъ, прѣди той да е заелъ укрѣпената си позиция, а съ самостоятелни разѣзди, да се помжчи да скжса желѣзнопжтнитѣ съобщения Черна вода — Кюстенджа и да разузнава и да донася своеврѣменно въ щаба на армтята за усилването на противника. — Иначе, при намирането на противника на укрѣпената позиция Расово — Кубадинъ — Тузла, Конната дивизия не би могла да изпълни възложената й отъ тая директива задача. Що се отнася до искането *I Софийска дивизия и бригадата Боде да не се задържатъ на линията Кузгунъ — Добромиръ*, счете се — че това напомняване е вече безпрѣдметно и се отнася до оперативната заповѣдь № 26, която уреждаше боя за 15 септември и бѣ вече измѣнена съ заповѣдьта № 27 за прѣслѣдването на противника по петитѣ. Съ послѣднята заповѣдь, I Софийска дивизия и бригадата Боде бѣха вече насочени въ обща посока Сутулай гьолъ Баску — Арабаджи — Кокарджа (дѣсния флангъ на неприятелската позиция).

Относно изпращането напрѣдъ, край Дунава, на едно отдѣление за разузнаване къмъ Черна вода — Меджидие, Командующи армията не се съгласи, понеже се знаеше, че тая посока е абсолютно затворена съ укрѣпената непріятелска позиция въ участъка Дунава — Кокарджа и подобно изолирано отдѣление можеше да бжде бито (както това стана на 16-ий съ бригадата, Боде при общото настжпване на армията), па и колкото да би то бързало, нѣмаше да изпрѣвари армията, която вече цѣла се приближаваше до неприятелската укрѣпена линия Дунава — Кубадинъ — Тузла (а не както казваше директивата: по линията, Меджидие Черна вода).

Въобще на цѣлата тая директива се погледна, като на съставена безъ да се взема въ внимание неприятелското разположение отъ Дунава прѣзъ Кубадинъ до морето. Подходящо се намѣри само указаното движение съ по-широкъ фронтъ, което движение щаба на армията бѣ вече уредилъ съ заповѣдь № 27 за 15 септември, която гласеше:

I Софийска дивизия да се насочи къмъ линията Арабаджи — Кокарджа; IV Прѣславска дивизия — къмъ линията Кокарджа до в. 147 (западно отъ с. Качамакъ); VI Бдинска дивизия — къмъ линията в. 147 до Кубадинъ включително; Добричкитѣ войски въ двѣ колони въ устжпъ за с. Кавакларъ; I конна дивизия — източно отъ желѣзно-пжтната линия въ обща посока Меджедие, за охранение дѣсния флангъ на армията и да удари въ тилъ на отстжпающия противникъ и скжса желѣзно-пжтната линия Кюстенджа — Черна вода.

На 16 Септември Конната дивизия, стигнала вече прѣдъ Кубадинската позиция, се подаде още напрѣдъ и вдѣсно, и зае гара Аджемлеръ и с. Енгецъ. Добричкитѣ войски достигнаха съ лѣвата си колона с. Кавакларъ и съ дѣсната си с. Гювенлия. 6-а Бдинска дивизия се бѣ насочила къмъ с. Карабаба (южно отъ Кубадинъ) и авангарда й слѣдъ пладнѣ бѣ посрѣщнатъ съ артилерийски огънь отъ Кубадинскигѣ височини, а дѣсното й странично прикритие зае в. Кавгаджи (130). IV Прѣславска дивизия, подъ артилерийски обстрѣлъ отъ къмъ с. Кокарджа, завладѣ височинитѣ Кюселеръ (156) Сувать югъ (158).

При I Софийска дивизия, прѣзъ врѣме на марша, къмъ 8 ч. 30 м. сутриньта, 8 ромжнски дружини съ 2 — 3 полски батареи неочаквано се нахвърлиха върху бригадата Боде, слѣдваща на крайния лѣви флангъ, край Дунава, и я откърлиха върху, при което нѣкои отъ тежкитѣ германски батареи едва не не бѣха плѣнени. Ромжнитѣ заеха височинитѣ около с. Получи и заплашиха сериозно и лѣвия флангъ на I Софийска дивизия. Въ това врѣме командира на съсѣдния 41-й полкъ (вачващъ се вече по височината между с. с. Талишманъ и Арабаджи) получи заповѣдь да атакува въ флангъ увлѣклитѣ се напрѣдъ ромжни и да възстанови положението на бригадата Боде, и дутакси той изпрати дружината на майоръ

Михаиловъ въ помощь, която бързо се разгъна и, подъ покровителството на тритѣ батареи отъ фланга, се хвърли върху ромжнскитѣ части. Послѣдва живъ скоротеченъ бой и ромжнитѣ избѣгаха по пжтя край Дунавъ, а дружината, слѣдъ като отне обратно изгубената височина, окончателно затвърди положението при бригадата Боде и остана да нощува при нея.

Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. нови ромжнски части се спуснаха да атакуватъ 41-й полкъ, който, като ги подпусна близо, хвърли се на ножъ и ги прѣслѣдва стремително. Трофеи: 3 орждия и 2 ракли и плѣнници 3 офицери и 103 войника.

Вече слѣдъ пладнѣ, на 16 септември, цѣлата III армия се намираше прѣдъ неприятелската укрѣпена позиция Дунава — Кубадинъ — Черно море и заемаше линията Алиманъ — Енижеа — в. Кюселеръ — в. Суватъ — южно отъ Карабака — южно отъ Софуларъ — сѣверо-източно отъ Говенлия. (Глѣдай скица № 5).

На мѣстото на ранения генералъ Кантарджиевъ бѣ назначенъ за началникъ на Добричскитѣ войски генералъ-майоръ Топаловъ; пристигна тоя день при армията и щабътъ на 25-а турска дивизия и се установи въ с. Пчеларово, гдѣто трѣбваше да се съсрѣдоточатъ и очакванитѣ отъ Добричъ турски войски и да останатъ въ разпореждането на Командующи армията.

Понеже фронта на неприятелската позиция бѣ много голѣмъ, а пъкъ отъ турсия корпусъ бѣха пристигнали само 3 дружини и 2 батареи, Командующи армията помоли Щаба на Макензенъ да побърза съ изпращането на турския корпусъ, та да могатъ да се образуватъ войски отъ II линия.

Отбранителната линия Расово—Кубадинъ—Тузла.

Отъ имеющитѣ се отъ по-рано свѣдения, отъ разпитъ на плѣнницитѣ и отъ авиаторскитѣ наблюдения, се знаеше слѣдното:

1. Че главната отбранителна линия върви отъ Дунавъ по гребена на височинитѣ: Сапата Баща (158), в. 159, в. 164, в. 151, по височинитѣ около с. Кокарджа, в. 147 (Коджа югъ), с. Качамакъ, с. Кубадинъ, в. 123 и по възвишенията около с. с. Османча, Узунларъ, Топра Хисаръ, Тузла. Линията била силно укрѣпена и се раздѣляла на три главни групи.

2. Участъкътъ на дѣсната група започвалъ отъ Дунавъ и се свършвалъ у в. 141 (сѣверо-западно отъ Кокарджа), съ силни прѣдни пунктове при с. с. Сатулуй Гьолъ Баску, Арабаджи, Мулчьова и по пжтя Мулчьова-Кокарджа. Окопи имало въ нѣколко линий и се свързвали съ ходови съобщения и били обградени съ телени мрѣжи. Отбранителната сила на тоя участъкъ, въ дѣсната му половина, се увеличавала отъ нея-

вящитѣ се отзадъ гребени на Караманджа и Аймарлж баиръ и съ прѣднитѣ позиции на Черно-водската прѣдмостна крѣпость. При все това, тоя участъкъ, поради вълнистата прѣдлежаща мѣстность и издаденото си положение, прѣдставлявалъ изгоди за една атака, особено срѣщу лѣвата половина (в. 151 — с. Кокарджа), която при това била и по-слабо укрѣпена. Мѣстността, изпълнена съ долища въ разни посоки, позволявала движение по подстжпи, а, като ограничена на западъ съ гребена при с. Ениджеа — Талишманъ — Алиманъ, тя прѣдставлявела сгодни позиции за артилерията на настжпающия. Послѣдния гребенъ се отдѣлялъ отъ гребена на неприятелската позиция съ грамаденъ долъ, въ който се намиратъ с. с. Сатулуй Гьолъ Баску, Арабаджи и Мулчьова и веднажъ той заетъ, можело да се прѣхвърлятъ части къмъ западъ и изтокъ.

3. Участъкътъ на централната група започвалъ отъ с. Кокарджа, прѣзъ в. 147 (Коджа югъ) — Качамакъ — Кубадинъ до в. 121, съ силно укрѣпени прѣдни пунктове: прѣдъ с. Кокарджа, чифликъ Сосусъ Али бей и в. 138—в. 137— западно отъ Чобанъ Иса) и с. Чобанъ Иса, Най-силно е билъ укрѣпенъ участъкътъ прѣдъ Кубадинъ. Отбранителната сила на тая група се увеличавала отъ комадното положение на гребена по линията с. с. Кокарджа — Качамакъ — Кубадинъ, който прѣдставлявалъ улобство за скрито маневриране на войскитѣ. Веднажъ тоя гребенъ заетъ, противникътъ се поставялъ въ невъзможность да подкрѣпя участъцитѣ и главно, заплашвало се цѣлото негово разположение.

4. Участъкътъ на лѣвата група започвалъ отъ с. Узунларъ и прѣзъ с. Топра Хисаръ продължавалъ чакъ до морето съ укрѣпени прѣдни позиции при с. с. Османча и Едилкьой, в. Балабанларъ тепе, — с. Муритано и в. Балдарюгъ. Отбранителната сила на тоя участъкъ се увеличавала съ заднитѣ групи при с. с. Мулчьова — Абдулахъ и Ебекьой.

5. Обстрѣлътъ прѣдъ цѣлата отбранителна линия билъ отличенъ, особено прѣдъ Кубадинъ, а най вече прѣдъ Топрахисарската група, гдѣто, макаръ и да имало успоредни долове и падини, но неудобствата били отстранени съ фланкове обстрѣлване отъ съсѣднитѣ пунктове. Мѣстността не позволявала на артилерията на настжпающия да става на по-близки позиции. и

6. Въ цѣлата отбранителна линия, Кубадинъ заемалъ централно и командно положение и билъ възелъ на много пжтища, които водили радиално въ разни посоки. Падането на тоя пунктъ изведнажъ би заставило противникътъ, поради опастността да не бждатъ крилата му притиснати къмъ Дунава и морето, да чисти цѣлата отбранителна линия.

Силитѣ и разположението на неприятелската армия и съставътъ на нашитѣ войски.

Слѣдъ разбиването си на 14 септември, руско-ромжнската армия бѣ се цѣла съсрѣдоточили на укрѣпената позиция Расово-Кубадинъ-Тузла. Рускитѣ части бѣха сжщитѣ ония, съ които III армия вече два пжти бѣ влизала въ бой. Тѣхнитѣ подкрѣпления не бѣха още пристигнали. Имаше само едно значително увеличение на ромжнскитѣ части. Отъ разпита на плѣнницитѣ се бѣ узнало: че отъ Дунава до Кокарджа се намиратъ 2-а и 12-а ромжнски дивизии и 1 сборна ромжнска бригада; около Кокарджа — 1 сръбско-хърватска дивизия; около Качамакъ — 65-а руска дивизия; около Кубадинъ — 19-а ромжнска дивизия; при Топра Хисаръ — 5-а ромжнска дивизия; отъ Топра- Хисаръ до морето — руската конница съ ромжнската каларашка бригада; и въ резервъ при с. Идрисъ Кюосу — 1 сборна ромжнска бригада.

Срѣщу тия неприятелски сили, III българска армия разполагаше: съ 19 дружини на I Софийска дивизия (42-й полкъ бѣ оставенъ за гарнизонъ въ Силистра); съ 16 дружини отъ IV Прѣславска дивизия (безъ 8-й приморски и 48-й полкове, прѣдадени къмъ Добричскитѣ войски); съ 12 дружини отъ VI Бдинска дивизия, съ 8 български и 3 турски дружини отъ Добричскитѣ войски: съ 4 германски дружини отъ бригадата Боде, и три германски ескадрона и съ 24 ескадрона на Конната ни дивизия; а всичко съ 55 български дружини, 4 германски дружини, 3 турски дружини и 24 български и 3 германски ескадрона. Въ окакване бѣха още 3—4 дружини отъ 25-а турска дивизия.

Споредъ тая смѣтка излизаше, че 70 неприятелски дружини щѣха да се противопоставятъ срѣщу 62 наши, тъй че противникътъ даже ни прѣвъзходваше съ нѣколко дружини, обаче ние се считахме значително по-силни въ артилерията.

Съображения за начина на атаката на Кубадинската позиция.

Безпорядъчното отстжпване на противника прѣзъ ноцьта на 14 септември и достигането му, тъй да се каже, на единъ дъхъ до укрѣпената му позиция, безъ да остави ариергардни части за задържането на нашитѣ колони, свидѣтелствуваха за голѣмото му разнебитване и за силно падналия духъ у войскитѣ му. Бити и принуждавани да бѣгатъ вече два пжти, тия войски се считаха неспособни, даже и като се намираха на укрѣпена позиция, да издържатъ напора на българскитѣ части. Дѣйствително нашитѣ дивизии бѣха изморени, обаче не по-малко бѣха изморени и неприятелскитѣ части. Слѣдователно, не трѣбваше да се дава врѣме на противника да се опомни и устрои, а главно да се усили съ подкрѣпления. За бързането особено наблѣгаха Щабътъ на Макензенъ и Щабътъ на българската дѣйствующа армия, поради което Командующи армията рѣши, атаката да се произведе още на 17 септември, за което бѣ издадена слѣдната оперативна заповѣдь № 29:

1. I Софийска дивизия съ бригадата Боде, съ 2-й тежки артилерийски полкъ и минохвъргачния баталионъ утрѣ, 17 септември, въ 8 ч. пр, пл., слѣдъ достаточна артилерийска подготовка, да прѣмине въ рѣшителна атака и да отблъсне противника, като достигне: в. 158 (Сапата Баца) и в. в. 150 и 151, източно отъ с. Мулчова, гдѣто и да се утвърди. Главниятъ ударъ да се произведе по посока на с. Кокарджа, въ флангъ на противника, който заема укрѣпената позиция при Кубадинъ, съ цѣль да се облекчи атаката на IV Прѣславска и VI Бдинска дивизии.

2. IV Прѣславска дивизия (съ 1-й тежки артилерийски полкъ), още прѣзъ нощьта да изнесе тежкитѣ си батареи и утрѣ сутриньта да започне подготовка на атаката на неприятелската позиция. Началникътъ на IV Прѣславска дивизия да остави силенъ резервъ къмъ дѣсния си флангъ, съ цѣль да поддържа тоя си флангъ и да съдѣйствува на VI Бдинска дивизия. Слѣдъ подготовката на атаката, дивизията да се насочи на фронта в. 147 (Коджа югъ)— и западно отъ Качамакъ — до пжтя Карабака — Кубадинъ.

3. VI Бдинска дивизия, усилена съ двѣ 10, 5 см. батареи, слѣдъ достатъчна артилерийска подготовка, едноврѣменно съ IV Прѣславска дивизия, да атакува по фронта: отъ пжтя Карабака за Кубадинъ до в. 137 (западно отъ Чобанъ хиса). Дивизията да държи силенъ резервъ къмъ дѣсния си флангъ и да влѣзе въ тѣсна връзка съ войскитѣ на генералъ Топалова, лѣвата колона на който се намира при с. Кавакларъ. Понеже VI Бдинска дивизия не разполага съ достатъчно артилерия, то IV Прѣславска дивизия да разположи часть отъ тежкитѣ си батареи повече къмъ дѣсния си флангъ, съ цѣль да поддържа съ огънь VI дивизия.

4. Добричскитѣ войски да продължатъ настжпването си, като лѣвата колона достигне височинитѣ между Софуларъ и Казичи, а дѣсната — височинитѣ 4 клм. сѣвероизточно отъ с. Сарандия. *Колонитѣ да бждатъ готови или да подкрѣпятъ VI дивизия или да отбиятъ всъкъ опитъ на противника да обхване дѣсния флангъ на армията.* Началникътъ на Добричскитѣ войски да разпореди да се прѣдадатъ още тая нощь на VI Бдинска дивизия двѣ 10, 5 см. батареи; и

5. I Конна дивизия да охранява дѣсния флангъ на армията отъ желѣзно-пжтната линия до морето, като съдѣйствува на атаката на Кубадинската позиция и удари въ флангъ и тилъ на противника; въ случай на настжпване на неприятеля отъ

сѣверо-източна посока. да го задържа до пристигане на подкрѣпления.

И пр. и пр.

Така бѣ разпоредено, обаче атаката на 17-й не се състоя. Тежката артилерия и при двѣтѣ дивизии не успѣ да се настани на позиция прѣзъ нощьта и трѣбваше да й се даде врѣме за инсталиране. Атаката се отложи за другия день, 16 септември, за което, съ оперативна заповѣдъ № 30, като се потвърдиха даденитѣ разпоредби съ заповѣдьта № 29, направиха се и слѣднитѣ допълнения:

Началникътъ на Добричскитѣ войски да разпореди: а) отъ дружината, завладѣла вече Мангалия, да се остави за гарнизонъ тамъ, една рота и половинъ ескадронъ, а другитѣ 3 роти, батареята и полуескадрона да тръгнатъ незабавно за с. Азапларъ и влѣзатъ въ подчинение на началника на Конната дивизия; 2-й тежки артилерийски полкъ и минохвъргачния германски баталионъ да станатъ на позиция при II-а Софийска бригада; в) германската 10, 5 см. батарея отъ Добричскитѣ войски да заеме такава позиция, за да може да подържа атаката на VI Бдинска дивизия и да отбива възможнитѣ контръ атаки на противника отъ сѣверо-източната посока; г) до 3 ч. пр. пл, на 18, донесенията да се изпращатъ въ щаба на армията, а слѣдъ тоя часъ - на наблюдателния й пунктъ на височината 138 южно отъ с. Карабака и е) наредено е за утрѣ въздушно наблюдение съ аероплани; резултатитѣ отъ тия наблюдения авиаторитѣ ще пущатъ въ кутии съ германски флагъ, (като прѣдварително даватъ сигнали съ червени или зелени ракети), върху наблюдателнитѣ пунктове на началницитѣ на дивизиитѣ; за Конната дивизия аеропланнитѣ наблюдения ще се пускатъ въ с. Енгесъ,

Прѣзъ деня на 17 септември, въ положението на частитѣ отъ армията произлѣзоха слѣднитѣ промѣни :

I-ва Конна дивизия се съсрѣдоточи източно отъ желѣзопѫтната линия и разузнаваше въ района до морето. Разузнавателнитѣ й ескадрони бѣха въ непосрѣдственъ контактъ съ противника на линията: с. с. Аджемлеръ — Османча — Еникьой—Муритано. Неприятеля се опита да отнеме с. с. Аджемлеръ и Османча, но бѣ отхвърленъ. Дивизията бѣ събрала слѣднитѣ свѣдения за противника : а) че участъка при Топра — Хисаръ е заетъ съ около 1 ромжнски полкъ съ 3 батареи ; б) че при с Тузла се намиратъ 9-й и 10-й Калъ рашки полкове ; в) че противникътъ заема съ пѣхотни части в. 137 (1 клм. източно отъ Кубадинъ), в. 123 — Тарла баиръ и в. 101 (западно отъ с. Узунларъ).

Добричскитѣ войски, съ лѣвата си колона (Приморскиятъ полкъ, 1 картечна рота и 2 батареи) заеха височината между с. с. Софуларъ и Казичи, а съ дѣсната си колона (47-й новозамски полкъ, 1 батарея и 1 картечна пота) — височината Чаталъ Югъ (сѣверо-източно отъ с. Гювенлий).

VI. Бдинска дивизия зае височинитѣ сѣверо-източно отъ с. Карабака и в. 137 (западно отъ с. Чобанъ Иса).

IV. Прѣславска дивизия се утвърди окончателно на позицията си при в. в. Кюселеръ — Соватъ югъ.

При I Софийска дивизия, 45-й германски полкъ успѣшно отблъсна атаката на една ромжнска бригада и зае височинитѣ южно отъ селото Сатулуй Гьолъ Баску ; трофеи 5 оржия и 4 картечници.

Атаката на Кубадинската позиция на 18 септември.

Прѣзъ нощьта срѣщу 18 произлѣзе нощенъ бой при I Софийска дивизия, който указа голѣмо влияние върху боя на другия день. Понеже II тежки артилерийски полкъ бѣ назначенъ да подготви атаката на II Софийска бригада срѣщу участъка западно отъ с. Кокарджа, командира му, полковникъ Ангеловъ, избирайки позиция за батареитѣ (на 17 августъ), намѣрилъ за необходимо наблюдателнитѣ пунктове на батареитѣ да се уредятъ възможно по-напрѣдъ, поради което поискалъ и първоначалнитѣ пѣхотни позиции на бригадата да се изнесатъ сжщо напрѣдъ . . . Командира на бригадата полковникъ Цонковъ първоначално отказалъ, а привечерь се съгласилъ съ полковникъ Ангеловъ, като за линия на новата пѣхотна позиция, поради особенното сливане на мѣстностьта, е била погрѣшно опрѣдѣлена оная западно отъ в. 142 (западно отъ с. Кокарджа), т. е. въ самото неприятелско разположение . . . Издадения връхъ 142 изглеждалъ много близко и неговото заемане се счело необходимо (за осигуряване дѣсния флангъ на новата позиция) . . . По мѣстность съвсѣмъ непозната и изпълнена съ дълбоки долове, частитѣ на бригадата тръгнали въ 8½ ч. вечерьта и криво лѣво успѣли да се доближатъ до тая линия едва къмъ 10½ ч. . . . Командира на 16-й Ловчански полкъ полковникъ Ивановъ искалъ вече да спрѣ полка си, обаче открития огънь увлѣкалъ дружинитѣ му и тѣ съ викъ ура се понесли по-нататъкъ къмъ с. Кокарджа. Противника почналъ да стрѣля отъ нѣлата си позиция и 25-й Драгомански полкъ се спрѣлъ, обаче увлѣченитѣ Ловчанци въ тъмотата съвсѣмъ се обърнали, и вече контръ-атакувани, почнали да се отдръпватъ назадъ на старата си позиция (прѣдъ с. Енижеа), подъ прикритието на II дружина отъ 41-й полкъ. Така поне се развиява въ реляцитѣ за тоя нощенъ бой, обаче изхождайки отъ установеното за нощнитѣ дѣйствия (по добрѣ изучена мѣстность, на кратки разстояния, безъ стрѣлба и викове, и главно съ малки части), може смѣло да се каже, че тоя ударъ, произведенъ съ такава голѣма часть, каквато е бригадата, на съвсѣмъ непозната и силно прѣсѣчена мѣстность, при

едно отдалечаване на около 4 километра, не е можалъ да донесе друго, освѣнъ едно объркване още въ началото, едно пръскане и пълно изтърване на частитѣ отъ ржка, и слава Богу, че тѣ не сж се прѣстрѣляли едни други въ тъмнината. 25-й Драгомански полкъ се отдръпналъ по заповѣдь и почти не пострадалъ, обаче увлѣклитѣ се Ловчанци били силно разстроени и за уреждането имъ на другия день, дивизията е трѣбвало да почне атаката не по-рано отъ 11 ч. пр. пл. Тоя полкъ скиталъ се цѣла нощь, силно изморенъ и угнѣтенъ много поради неуспѣха, сутриньта трѣбваше отново да води бой по сжщата мѣстность . . .

На 18 сутриньта, щомъ завѣсата отъ утринната мъгла бѣ разкъсана и се очерта неприятелското разположение, започна се артилерийската подготовка на атаката отъ 2-и тежки артилерийски полкъ при I Софийска дивизия и отъ едно отдѣление отъ 1 тежки артилерийски полкъ при IV Прѣславска дивизия, спомогнати отъ гаубичнитѣ отдѣления при тия дивизии и отъ три германски дълги батареи; а слѣдъ тѣхъ се заобаждаха и всичкитѣ полски батареи въ участъка отъ Дунава до желѣзния пжть Добричъ—Меджидие. Противника първоначално отговаряше само съ гаубицитѣ и съ нѣкои отъ полскитѣ си батареи, но къмъ 11 ч., когато пѣхотата ни тръгна въ рѣшителна атака, то и останалитѣ му батареи, бързо насочиха огъня си върху веригитѣ и ги обсипваха съ оловото на шрапнелнитѣ си яти. Подъ тоя шрапненъ дъждъ, бойния редъ, слѣдвайки по гънкитѣ и падинитѣ на мѣстността, продължаваше безспирно къмъ укрѣпената линия, и успѣшно падналитѣ въ окопитѣ наши гаубични снаряди и безредието, което тѣ причиняваха тамъ, се спровождаха съ ура и съ весели викове и увеличаваха импулситѣ за напрѣдване. Но ето веригитѣ достигнаха на 1200 — 1500 крачки и мълчащитѣ неприятелски окопи тутакси се увенчаха съ хилядитѣ глави на стрѣлцитѣ и пушкитѣ запукаха често и картечницитѣ почнаха да косятъ. Нашитѣ залѣгнаха и сжщо откриха огънь, и по неприятелскитѣ окопи забръмчаха хиляди куршуми, инервирующи вражескитѣ стрѣлци. Нашитѣ батареи бързо използувжа момента на хубави цѣли и заобливаха позициитѣ съ куршумения дъждъ на шрапнелитѣ си ураганъ, а подъ тоя мощенъ огънь залѣгналитѣ вериги отново скочиха и съ тичъ се заприближаваха къмъ бълващата олово позиция. Нприятелскитѣ батареи, развили огъня си до максимумъ, се мжчаха да спратъ напора, но напраздно. Съ пребѣгване, съ скокове, а на мѣста и съ прѣцѣждания, нашитѣ все повече напрѣдваха и отиваха за ужасна разправа, за удара съ ножъ. Тѣ бѣха вече близо, и противникътъ, запашенъ отъ ножоветѣ, трѣбваше да чисти. Той почна да бѣга и да се натъкмява въ слѣдующия редъ окопи, но прослѣдванъ отъ ураганитѣ, не можа и тамъ да се задържи.

I Софийска бригада почна настжпването си въ 11 ч. пр. пл., безъ да дочака бригадата Боде, която, поради вчерашната контръ-атака, трѣбваше да се урежда. Частитѣ на бригадата продължиха движението си напрѣдъ и, когато почнаха да се спускатъ въ дола около с. Мулчьова, противникътъ ги обсипа съ накръстенъ ураганенъ огънь. 1-а и 3-а Софийски дружини, използувайки закрититѣ подстжпи, прѣминаха бързо дола, изкачиха стръмнината и слѣдъ като изтласкаха противника отъ окопитѣ, заеха височинитѣ прѣдъ това село; но 2-а дружина, порада силно изложения склонъ, трѣбваше да се крие въ гънкитѣ на мѣстността и да се прѣцѣжда, и, едва къмъ 3 ч. сл. пл., успѣ да заеме западната половина на с. Мулчьова. Противникътъ, забѣлѣзалъ издаденото положение на 1-й Софийски полкъ, се хвърли въ контръ-атака, обаче, артилерийскиятъ огънь, пушкитѣ и картечницитѣ, и силниятъ викъ ура на Софийци, го накараха да се разбѣга и да повърне назадъ.

6-й Търновски полкъ, изложенъ подъ силенъ артилерийски обстрѣлъ, настжпваше бавно, особено лѣвиятъ му флангъ, който, до 3 ч. сл. пл., съвсѣмъ малко бѣ напрѣдналъ. Германската бригада закъснѣ съ настжпването си и флангътъ на полка се биеше силно отъ западнитѣ височини (обекта на бригадата Боде). Противникътъ, съ неангажиранитѣ си части отъ дѣсния флангъ, прѣмина въ контръ-атака и полкътъ бѣ принуденъ да спре и да срѣщне тоя ударъ. За поправяне на положението спомогна своевременното прѣнасяне на огъня отъ 2-то артилерийско отдѣление и контръ-атаката бѣ отбита; обаче все пакъ Търновци бѣха задържани, и едва къмъ 1 ч. сл. пл., дѣсниятъ имъ флангъ успѣ да достигне на 200 крачки до дола при с. Арабаджи и да се окопае.

Командующиятъ армията узналъ за слабото напрѣдване, заповѣда на генералъ Драгановъ (въ 3 ч. 15 м. сл. пл.) дивизията да настжпва по-енергично, понеже IV Прѣславска и VI Видинска дивизии значително сж вече напрѣднали. Обаче, и слѣдъ тая заповѣдь, дивизията не можа да усили настжпването си. 6-й Търновски полкъ, въпрѣки постояннитѣ настоявания отъ бригадния командиръ, едва къмъ вечерьта напрѣдна стотина крачки. *„Противникътъ, съ своя фланкирующъ огънь и съ обхватъчното си положение, правелъ напрѣдването невъзможно“*,—така се донасяло отъ тоя полкъ прѣзъ всичкото врѣме. Това спиране на 6-и Търновски полкъ повлече слѣдъ себе си и спирането на издадения напрѣдъ 1-й Софийски полкъ. Чувствувало се силно отсжтствието на титулярния командиръ на 6-й полкъ полковникъ Червенаковъ, раненъ при Гутраканъ.

II Софийска бригада, усилена съ 41-и полкъ, тръгна въ атака въ 11 ч. пр. пл.. Подъ най-силенъ обстрѣлъ частитѣ напрѣдваха непрѣкъснато и, къмъ 12 ч. 30 м. по пладнѣ, под-

крѣпени отъ съсѣдната прѣславска колона, успѣха да изтласкатъ противникътъ отъ окопитѣ му около с. Кокарджа и да се утвърдятъ: 16-й Ловчански полкъ на в. 141, а 25-й Драгомански полкъ — на в. 132. Къмъ 1 ч. 15 м. сл. пл., противникътъ съ значителни сили се спусна откъмъ с. Спапунаръ и стремително атакува частитѣ на бригадата, обаче, Драгомански и Ловчански не мръднаха и ромжнитѣ, слѣдъ като дадоха голѣми жертви, бѣха принудени да се пръснатъ и скриятъ въ доловетѣ. Бригадата се опита да настжпи по-нататъкъ, но, срѣщнала твърдѣ силно съпротивление, бѣ принудена да се спре. Слѣдъ като отби още нѣколко контръ-атаки, тя, къмъ 5 ч. сл. пл., окончателно отблъсна противника и зае гребена южно отъ с. Спапунаръ.

Бригадата Боде настжпи едва въ 3 ч. сл. пл., обаче, контръ-атакувана привечерь отъ значителни неприятелски сили, бѣ принудена отново да се отдръпне назадъ. Изпратенитѣ 2 роти отъ софийскитѣ поддръжки съ ударъ въ флангъ, поправиха положението и отхвърлиха бързо противника.

Указа се, че участъка срѣщу I Софийска дивизия е силно заетъ (съ около 2 и половина ромжнски дивизии и 1 сръбски полкъ) и много добрѣ приспособенъ за отбрана. Началникътъ на I Софийска дивизия вечерьта донесе, *че за по-нататъшно напрѣдване на I Софийска бригада необходими му сж поддръжки и полковникъ Боде заявилъ, че, ако бжде още веднажъ контръ-атакуванъ прѣзъ нощьта, ще бжде принуденъ да отстжпи на височинитѣ при с. Талишманъ.* Понеже Командующи армията не разполагаше съ повече войски, щабътъ на армията разпореди да се изпратятъ въ подкрѣпа 2 турски дружини, които се очакваха да пристигнатъ при с. Пчеларово (20 клм. сѣверно отъ Добричъ).

IV Прѣславска дивизия, слѣдъ ефикасна артилерийска подготовка, настжпи въ 10 п. пр. пл.. — I бригада (7-и Прѣславски и 31-и Варненски полкове) се насочи къмъ участъка отъ с. Кокарджа до чифлика Сусусъ Али бей; а III бригада — въ участъка чифликъ Сусусъ Али бей — в. 138 и склоноветѣ източно отъ тая кота. Въ маневрени войски на дивизията бѣ оставенъ 47-й полкъ, а общото командуване на артилерията бѣ възложено на командира на IV артилерийска бригада полковникъ Мановъ. Подъ могжественния артилерийски огънь, настжпването продължаваше безспирно. Противникътъ, заслѣналъ задъ силно укрѣпени пунктове, усилени съ телени мрѣжи, прояви сериозна съпротива, обаче, слѣдъ жаркъ бой, I бригада атакува и завладѣ групитѣ окопи между Кокарджа и чифликъ Сусусъ Али бей и противникътъ масово и въ пълно безредие отстжпи въ сѣверна посока. Прѣслѣдванъ по петитѣ, той вечерьта се изгуби по посока на с. Спапунаръ. Едноврѣменно съ тоя успѣхъ, III Прѣславска бригада, съ силенъ напоръ, изтласка противника отъ групата окопи при чифлика

Сусусъ Али бей и го застави сжщо да отстжпи съ бѣгство и въ безредие къмъ в. 147 (Коджа югъ).

По тоя начинъ противникътъ бѣ изблъсканъ прѣдъ IV Прѣславска дивизия и прѣдъ II Софийска бригада, и фронтътъ му бѣ вече пробитъ. Споредъ заповѣдьта по дивизията, III Прѣславска бригада трѣбваше да заеме тоя день и в. 147 (Коджа югъ), но тоя командующъ пунктъ се указалъ силно укрѣпенъ и за завладѣването му била необходима силна артилерийска подготовка, а понеже било вече късно да се вадятъ тежкитѣ бятареи, то атаката се изоставила за слѣдующия донь.

Частитѣ на VI Бдинска дивизия, съ почването на артилерийската подготовка, настжпиха къмъ обективитѣ си: 35-й Вратчански полкъ къмъ възвишението 137 (прѣдъ Кубадинъ има двѣ възвишения 137 и трѣбва да се разбира по южното; 53-й полкъ къмъ в. 135 и 36-й Козлодуйски полкъ въ маневрени воиски на дивизията. Указало се, че позицията на противника, поради сливането на мѣстностьта, е малко уязвима отъ нашия артилерийски огънь, а неприятелскитѣ батареи, добрѣ укрити, обстрѣлвали на кръстъ платото, и отъ окопитѣ, едвамъ забѣлѣжими се сипелъ точенъ пушеченъ и картеченъ огънь. Веригитѣ се прѣцѣждали, пълзяли. спирали се често по низинитѣ и отново продължавали да се приближаватъ къмъ неприятелскитѣ окопи. Къмъ 1 ч. сл. пл., Командующи армията, виждайки слабото напрѣдване на Бдинци, заповѣда да се прѣмине стремително въ атака и непрѣменно още вечерьта да бжде взетъ Кубадинъ. Генералъ Поповъ издалъ нужната заповѣдъ и накаралъ батареитѣ да развиятъ огъня си до максимумъ Веригитѣ продължили да се прѣцѣждатъ и да пъплятъ, а задъ тѣхъ по сжция начинъ слѣдвали и веригитѣ на подръжкитѣ. Къмъ 3 ч. сл. пл., дѣсния флангъ на 35-й Вратчански полкъ се приближилъ на около 400—500 крачки до теленитѣ мрѣжи на в. 137, (сѣверния), 53-й полкъ на около 800 крачки до теленитѣ мрѣжи на 135, и 36-й Козлодуйски полкъ се съсрѣдоточилъ задъ дѣсния флангъ на 35-й Вратчански полкъ. Отъ това мѣсто нататъкъ, поради твърдѣ силния огънь и съвършенно откритата мѣстность, полковетѣ не можели повече да напрѣднатъ и почнали да се окопаватъ. По тоя начинъ VI Бдинска дивизия (както I Софийска бригада), не успѣ да заеме тоя день обектива си и занощува по линията на в. в. 135 и 137; тя само прикова прѣдъ себе си противника и съ това указа извѣстно влияние на успѣха на IV Прѣславска дивизия и на II Софийска бригада.

Добричкитѣ войски, съ дѣсната си колона, достигнаха с. Аджемларъ и заеха позиция съ фронтъ на сѣверо-изтокъ (за прикриване фланга на армията), а съ лѣвата си колона застанаха прѣдъ с. Софуларъ. Къмъ 4 ч. сл. пл. Командующи армията заповѣда на генералъ Топалова да изнесе 15 см. гаубична и 10, 5 см. дълга батареи на позиция при в. 130 (сѣ-

веро-западно отъ с. Софуларъ, които да подържатъ настжпването на VI Бдинска дивизия. Привечерь Добричскитѣ войски достигнаха линията Аджемлеръ — Османча — Едилкьой.

Конната дивизия се прѣмѣсти източно, около с. Амузача, и прѣднитѣ ѝ ескадрони (9-й коненъ полкъ) водиха пѣши бой съ противника при с. с. Узунларъ — Топра хисаръ — Тузла (единъ видъ усилена рекогнисцировка).

Назначеното въздушно разузнаване тоя день не даде ефикасни резултати. Получено бѣ всичко едно аеропланно донесение и то само за успѣшната артилерийска стрѣлба на IV Прѣславска дивизия.

Благоприятниятъ развой на боя при IV Прѣславска дивизия и II Софийска бригада, който се слѣдѣше добрѣ отъ наблюдателния пунктъ на Командующи армията, прѣдполагайки че VI Бдинска дивизия ще успѣе до вечерьта да заеме Кубадинъ, даваше голѣма надежда, че противникътъ непрѣменно ще бѫде отхвърленъ отъ отбранителната линия, поради което бѣ изпратена слѣдната заповѣдь до началника на конната дивизия: „I-а дивизия е завладѣла в. 142 западно отъ Кокарджа и настжпва къмъ в. 151 и с. Спапунаръ; IV дивизия е заела Кокарджа — чифликъ Сосусъ Али бей и прѣслѣдва отстжпающия противникъ. Тоя успѣхъ може да се отрази върху цѣлата неприятелска линия, поради което да се усили разузнаването и щомъ се забѣлѣжи, че и лѣвиятъ неприятелски флангъ почва да отстжпва, да се атакува енергично и унищожи".

Така успѣшно се бѣ развилъ боятъ за насъ на 18-й септември. Неприятелския фронтъ бѣ пробитъ и противникътъ въ тоя участъкъ бѣ отстжпилъ съ бѣгство. Оставаше само да се изпратятъ за подкрѣпа достатъчно части отзадъ, обаче армията не разполагаше съ повече войски (току бѣха пристигнали само 2 дружини отъ 75-й турски полкъ при с. Пчеларово), но се намираха далечъ на югъ отъ бойния фронтъ), а необходимо бѣ, по какъвто и да е начинъ, още на сутриньта, да се доразвие и използува тоя пробивъ, Малкитѣ жертви, дадени тоя день отъ частитѣ, вдъхваха вѣрата, че е възможно съ една комбинирана атака, при взаимното съдѣйствие на колонитѣ. да се разшири пробивътъ и да се бие окончателно неиздържливия противникъ. Ето защо, слѣдъ дълго обмисляне, бѣ рѣшено: *I Софийска бригада и бригадата Боде да останатъ като ость на въртене по мѣстата си; II Софийска бригада (усилена съ 41-й полкъ), IV Прѣславска и VI Бдинска дивизии подпомогнати отъ лѣвата колона на Добричскитѣ войски (около 7 дружини), да ударятъ едновръменно съ 46 дружини на участъка Спапунаръ — Качамакъ — Кубадинъ; 74-й турски полкъ да остане като заслонъ въ сѣверо-източна посока къмъ с. Османча; а усилената Конна дивизия, като охранява крайния дѣсенъ флангъ, да съдѣйствува на атаката, съ единъ пробивъ къмъ с. Османъ Факѫ.* Възъ основа на това рѣшение бѣ издадена слѣдната оперативна заповѣдь № 31:

1. Противникътъ слѣдъ днешния бой е отхвърленъ отъ прѣднитѣ си позиции (южно отъ Кубадинъ и сѣверно отъ Кокарджа); всичкитѣ негови контръ-атаки срѣщу I Софийска дивизия сѫ отбитѣ съ голѣми загуби.

2. I Софийска дивизия завладѣ с. Мулчова и се изнесе сѣверо-източно отъ това село и сѣверо-западно отъ Кокарджа. IV Прѣславска дивизия се е изнесла сѣверно отъ в. 147) *)

3 Утрѣ, 19 того, армията да продължи атаката на Кубадинската позиция, като лѣвиятъ ѝ флангъ остане на мѣсто, а ударътъ се нанесе съ дѣсния флангъ, за което:

а) I Софийска бригада и бригадата Боде да се затвърдятъ и задържатъ на всѣка цѣна заеманата си позиция, *а II бригада (11 дружини) първоначално да остане на мѣстото си и да слѣдва атаката на IV Прѣславска дивизия,*

б) IV Прѣславска дивизия да продължи атаката на неприятелската позиция въ дадения ѝ участъкъ.

в) VI Бдинска дивизия да продължи атаката въ дадения ѝ участъкъ,

г) Добричскитѣ войски, като оставятъ въ сѣвероизточенъ заслонъ къмъ с. Османча, 47-й турски полкъ и 2 турски батареи, *съ останалитѣ войски да атакуватъ Кубадинската позиция отъ югоизтокъ, съвмѣстно съ VI Бдинска дивизия.* Още утрѣ да притеглятъ втората германска гаубична батарея, която слѣдва отъ Кара-Омеръ.

д) Подготовката за атака да се почне отъ 7 ч. пр. пл., слѣдъ което да започне самата атака,

е) Конната дивизия да продължава да охранява дѣсния флангъ на армията и да съдѣйствува на атаката на Кубадинската позиция, като се промъкне къмъ Османъ-Факъ и дѣйствува въ флангъ и тилъ на противника.

— Съ горѣизложеното, пълното пробиване на неприятелската позиция се считаше вече за положително, обаче съвсѣмъ не така излѣзе. Явиха се случайности, които, още въ началото на боя, дадоха други обратъ на дѣйствията, като: едно недочакване съсѣдитѣ, едно закъснѣване да се тръгне тутакси съ съсѣдната колона, едно недоглеждане за сигурността на фланга, едно пропускане да се изнесе напрѣдъ тежката артилерия, едно увличане въ друга посока и пр.

Бойниятъ редъ на IV Прѣславска дивизия, останалъ вечерьта съ устжпъ (I Прѣславска бригада сѣвероизточно отъ Кокарджа, а III Прѣславска бригада назадъ около чифликъ Сосукъ Али-Бей), не е билъ поправенъ и прѣзъ нощьта. Началникътъ на IV Прѣславска дивизия узналъ за това късно, (отъ провѣрката на началникъ щаба подполковникъ Нойковъ), заповѣдалъ на III бригада да тръгне на 19-й въ 7 ч. сутриньта

*) Това положение на 4 Прѣславска дивизия се указа невѣрно, понеже Щаба на тая дивизия, погрѣшно бѣ донесалъ, че върха 147 е билъ вече заетъ.

и да завладѣе в. 147., та по тоя начинъ да се изравни бойниятъ фронтъ на дивизията. До като III Преславска бригада се готвѣла сутриньта да настжпи и заеме в. 147 (Коджа-Югъ), противникътъ използувалъ устжпното положение на дивизията и се нахвърлилъ срѣщу дѣсния флангъ на I Преславска бригада, а едновременно съ това и срѣщу 19-й Шуменски полкъ. Тая контра-атака, макаръ и да бѣ отбита, повлия твърдѣ много върху дѣйствията тоя день.

Кризата на 19 септември.

(Гледай скица № 6-а)

Настжпи 19 септември, при пълно оптимистично настроение у всички. Защото удара, който трѣбваше да се нанесе тоя день съ комбинираната атака отъ 46 дружини върху участъка: в 151 — Кокарджа — Качамакъ — Кубадинъ, даваше самоувѣреностьта, че противника непрѣменно ще бжде битъ и гоненъ като вчера. Особено голѣма надежда се възлагаше на едновременната атака на самия Кубадинъ, която трѣбваше да се произведе съ 12-тѣ дружини на VI Бдинска дивизия, подпомогнати на дѣсния си флангъ съ 7-тѣ дружини отъ лѣвата колона на Добричкитѣ войски . . . Боя се разви така:

II Софийска бригада, поддържана отъ огъня на 2-й тежки артилерийски полкъ, почна боя въ 6 ч. сутриньта. Прѣди тръгването си напрѣдъ, тя трѣбваше да отбие силната неприятелска контръ-атака срѣщу лѣвия й флангъ, къмъ който противникътъ бързо се спусналъ отъ в. 151 и наблѣгналъ въ интервала между 25-й Драгомански и 1-й Софийски полкове. Посрѣщнатъ отъ съсрѣдоточения огънь на Драгомански и ударенъ отъ поддръжкитѣ на I Софийска бригада, той твърдѣ скоро бѣ отхвърленъ. Къмъ 7 ч. сутриньта, противникътъ насочи нови части откъмъ с. Спапунаръ и атакува цѣлия фронтъ на бригадата, обаче слѣдъ скоротеченъ горещъ бой и тая контръ-атака бѣ отбита. Къмъ 9 ч. 30 м. сутриньта, полковникъ Цонковъ забѣлѣзалъ, че настжпилиятъ къмъ с. Спапунаръ лѣвъ флангъ на I Преславска бригада отстжпя бързо подъ силния натискъ на гжсти неприятелски вериги, тутакси разпореди да се изпратятъ 1-а дружина отъ 41-й полкъ и 1 с. с. батирея, за да ударятъ прѣзъ с. Кокарджа въ флангъ и тилъ противника. Едновременно съ това, за по-ефикасна подкрѣпа на IV Преславска дивизия, той заповѣда на цѣлата бригада да тръгне напрѣдъ. Обаче противника изпрѣвари и съ значителни сили самъ се насочи въ атака срѣщу дѣсния флангъ на бригадата. Нѣколко неприятелски батареи усилено обстрѣляха позицията на Ловчанския полкъ (по в. 142) и гжсти негови вериги захванаха да се приближаватъ къмъ окопитѣ. Дѣйствително веригитѣ бѣха скоро отбити, но артилерийскиятъ огънь още повече се усили и разколебанитѣ Ловчанци почнаха да се отдрѣпватъ въ безредие, обаче въ тѣхна подкрѣпа тутакси се намѣси дружината на майоръ Михаиловъ, отъ 41-й полкъ, която успѣ да въдвори редътъ и полка отново зае позицията си. Понеже нашитѣ батареи трѣбвало вече да пестятъ снарядитѣ си, а противникътъ продължаваше да напира, то по-нататъшното задържане на настжпващитѣ вериги трѣбвало да става повече съ картечници и пушки, а на мѣста и съ ножове.

Къмъ 3 ч. 30 м. неприятелскиятъ артилерийски огънь отново достигна максимално развитие и позицията на 16-й Ловчански полкъ пакъ бѣ засипана съ снаряди, поради което Ловчанци почнаха да се колебаятъ, и, слѣдъ малко, напуснаха мѣстата си и бързо отстжпиха назадъ. Командирътъ на полка полковникъ Ивановъ трѣбваше да излѣзи напрѣдъ и, съ единственната останала, въ негово разпореждане полурота, можа скоро да спре отстжпващитѣ. Ловчанци отново заеха позицията си и останаха до вечерьта на нея, отбивайки нѣколко подъ редъ послѣдователни контръ-атаки. Привечерь неприятельтъ, понесълъ вече значителни загуби и силно разколебанъ, бѣ принуденъ да се отдрѣпне по посока на с. Спапунаръ.

По тоя начинъ II Софийска бригада, слѣдъ като нѣколко пжти попада въ критическо положение, успѣ най-послѣ да отхвърли численно прѣвъзходния противникъ и да задържи завладѣната позиция. 25-й Драгомански полкъ цѣлия день остана непоколебимъ на заетия теренъ, а Ловчанци, макаръ и разколебани два пжти, бързо се връщаха на мѣстата си и поправяха положението. Бригадата по-нататъкъ не можа да напрѣдне. 16-й Ловчански полкъ, пострадалъ по-рано при Теке Дереси и при нощната атака на 17 вечерьта, бѣ останалъ на 19 вечерьта въ съставъ само на една дружина. Когато противникътъ, разбитъ и силно разнебитенъ, вече се отдрѣпваше на сѣверъ, бригадата сама не бѣ въ състояние да развие по-нататъкъ успѣха си.

При I Софийска бригада, която бѣ ношувала на позициитѣ около с. Мулчьова и Арабаджи, боя се бѣ почналъ още въ зори. Неприятелската артилерия съ непрѣкъснатъ огънь засипваше окопитѣ на частитѣ и батареитѣ, които, поради изложената мѣстность, не бѣха достатъчно закрити; даже по едно врѣме отдѣлението на майоръ Стояновичъ бѣ принудено да замълчи. Въ 8 ч. 45 м. пр. пл., командирътъ на бригадата, за да облегчи настжпването на бригадата Боде, й бѣ изпратилъ въ подкрѣпа 1 рота и 1 полска батарея. Слѣдъ малко той прати други 6 роти съ 4 картечници и 1 батарея, подъ началството на майора отъ генералния щабъ Бакърджиевъ, срѣщу противника, насочилъ се въ интервала между 1-й Софийски и 25-й Драгомански полкове, поради което 1-а Софийска бригада остана по фронта само съ 5 дружини. Къмъ 3

ч. 30 м. сл. пл., една ромжнска бригада се разгъна и насочи въ контръ-атака срѣщу 1-й Софийски полкъ, заемащъ издадено положение (сѣверо-източно отъ с. Мулѣьова). Полкътъ не мръдна и, като подпусна бойния редъ близо до позицията, откри най-силенъ огънь. Ураганитѣ на батареитѣ довършиха работата, и ромжнитѣ, понесли чувствителни загуби, повърнаха назадъ, гледайки по-скоро да стигнатъ до ходоветѣ за съобщения. Тогава 1-а рота отъ 1-й Софийски полкъ, заедно съ два-три съсѣдни взвода, на чело съ командира си поручикъ Куртевъ, се хвърли да прѣслѣдва и, слѣдъ като пръсна двѣ неприятелски роти, продължи по петитѣ на бѣгащитѣ. Увлѣченитѣ взводове настигаха послѣдователно групитѣ, унищожаваха ги и, съ пушечна стрѣлба и съ ура, летѣха по-нататъкъ и най-послѣ се изкачиха на главната неприятелска позиция на в. 161, гдѣто вече, посрѣщнати съ силенъ артилерийски огънь и отъ сгжстени неприятелски части, бѣха принудени да се върнатъ на позицията. Това бѣ извършено тъй бързо, че командиритъ на 1-й Софийски полкъ не бѣ успѣлъ да се намѣси и да подкрѣпи тия увлѣкли се напрѣдъ взводове. При това, положението, въ което се намирала бригадата, не допускало подобно увличане на полка, който и така бѣ издаденъ напрѣдъ и, съ по-нататъшно напрѣдване, можеше да изложи фланга си и да компрометира дѣйствията на цѣлата бригада. На всѣки случай, тоя вихѣръ отъ тия 6—7 взвода бѣ нанесалъ достатъчни загуби на ромжнитѣ, а главно, че имъ внуши страхътъ да не се навиратъ тъй много

Току слѣдъ отбиването на атаката при 1-й Софийски полкъ, противникътъ се насочи въ флангъ на 6-й Търновски полкъ, но слѣдъ жаркъ бой, ромжнскитѣ части и тамъ бѣха отблъснати. При това положение бригадата занощува вечерьта.

Бригадата Боде бѣ контръ-атакувана въ 6 ч. сутриньта, и прѣднитѣ ѝ части се върнаха на снощната си позиция. Въ 7 ч. 25 м. пр. пл. полковникъ Боде поискалъ подкрѣпления и командиритъ на бригадата разпоредилъ да му се изпратятъ 1 рота и 1 полска с. с. батарея, които бързо спомогнали за отхвърлюването на противника.

Въ 3 ч. 20 м. сл. пл., генералъ Драгановъ донесе въ щаба на армията слѣдното: *„Отъ тая сутринь дивизията води бой съ пръвъзходенъ противникъ, който насочва главнитѣ си усилия срѣщу II бригада; съ голѣми колебания за удържане сегашното положение, дивизията изобщо държи позицията; нито азъ, нито бригаднитѣ командири имаме подрѣжки; снарядишѣ сж изчерпани; положението го крѣпимъ съ послѣдни усилия“*,

Мислимъ, че тукъ му е мѣстото да пояснимъ какви бѣха тия постоянни ромжнски контръ-атаки срѣщу германската бригада Боде. Прѣди всичко ще кажемъ, че повръхностно погледнато на тѣхъ, тѣ се прѣдставлявагъ смѣшни и глупави. Защото всички биваха бързо отразявани съ голѣми загуби, и ромжнитѣ, днесъ отбити, утрѣ пакъ се

явяваха за да бѫдатъ отново отбити. Нашитѣ се смѣяха и казваха: „Защо ли пъкъ германцитѣ не имъ дадатъ малко колбаси (намекъ за германската колбасница въ с. Талишманъ), та да патаксатъ сиромаситѣ власи“. Така бѣ, обаче тия контръ-атаки имаха голѣма смисъль и значение; тѣ парализираха за извѣстно врѣме и всѣкой день, дѣйствията на крайното ни лѣво крило, и то не само на германската бригада Боде, но и на цѣлата I Софийска бригада. Така ромжнитѣ правѣха въ врѣме на марша къмъ Кубадинската позиция, така правѣха и въ врѣме на самата атака, както и по-послѣ при прѣминаването на армията къмъ отбрана, макаръ и постоянно да даваха голѣми загуби. Германското отдѣление, съ голѣмо име бригада, но съ много малъкъ съставъ, не можеше изведнажъ да се противопостави срѣщу изпъкналитѣ прѣдъ нея, въ тъмни зори или привечерь, значителни ромжнски части и трѣбваше врѣменно да се отдръпва назадъ, докато се явятъ на фланга изпратенитѣ български подкрѣпления. Тая бригада се състоеше само отъ 4 дружини, всѣка дружина отъ 3 роти, всѣка рота отъ 120—130 човѣка, а всичко съ наличность малко повече отъ 1 и половина наша дружина. При това тя бѣ прѣтоварена съ баластъ отъ 3 тежки батареи, 4 полски, струва ни се, нѣмаше,—тъй че липсваха ѝ достатъчни срѣдства да разстрои прѣдварително противника, който всѣкога вкарваше въ дѣйствие 3, 4, 5, полски батареи. Щаба на Макензенъ много скжпѣше съ самостоятелното дѣйствие на тая бригада и командира ѝ глѣдаше по всѣкой начинъ да се държи по-настрани отъ българскитѣ части, поради което всѣкога се явяваше достатъченъ интервалъ между нея и послѣднитѣ, и ромжнитѣ използуваха това и тамъ именно набѣгаха и добиваха тактически успѣхи.

Трѣбва да бѫдемъ справедливи и да признаемъ факта, че и при грамаднитѣ неуспѣхи, които бѣха донесли боеветѣ при Тутраканъ, Добричъ, Сарсанларъ, Куртъобунаръ, Каралии и пр., ромжнското командуване все още продължаваше да бѫде настойчиво и да се мжчи да печели поне тактически успѣхи на бойното поле. Прѣдприетитѣ денски контръ-атаки отъ 15 до 21 септември срѣщу лѣвия флангъ на армията, ония на 19 сжщи срѣщу II Софийска бригада и лѣвия флангъ на I Прѣславска бригада, както и послѣдующитѣ нѣколко дена срѣщу цѣлата дивизия, показваха, че това командуване не бѣ се още отчаяло и смѣеше да тласка частитѣ си напрѣдъ, даже при малъкъ шансъ за успѣхъ и при очевидността на голѣми жертви. При подобни условия, вмѣсто войски съ по-високъ моралъ, можеше въ много случаи да добие благоприятни резултати; обаче частитѣ му не издържаха силния огънь, а особено контръ-ударитѣ, поради което всичкитѣ му комбинации и усилия отиваха напраздно.

Боя при IV Прѣславска дивизия произлѣзе така :

Споредъ заповѣдьта тоя день, III Прѣславска бригада трѣбваше да тръгне въ 7 ч. сутриньта и да атакува и завладѣе в. 147 (Коджа югъ), слѣдъ което, да остави 1 дружина и 1 батарея въ заслонъ къмъ с. Качамакъ и да продължи настжпването си къмъ линията в. 127 и горичката западно отъ нея. I Прѣславска бригада трѣбваше да настжпи въ сѣверо-източна посока къмъ линията: горѣпомѣнатата горичка—с. Мамутъ Куюсу, като държи връзка съ III Прѣславска бригада и на лѣвия си флангъ съ II Софийска бригада. За подрѣжка на атаката, полската артилерия още прѣзъ нощьта трѣбвало да се изнесе по-близо до пѣхотата, а тежката артилерия да заеме позиция въ участъка на III бригада.

Въ изпълнение на горното, I Прѣславска бригада, на мѣсто да дочака изравняването си съ III Прѣславска бригада,

започна настжпването си въ 9 ч. сутриньта и тутакси бѣ контръ-атакувана отъ значителни неприятелски сили. Неприятельтъ, съсрѣдоточилъ най-силенъ огънь върху 31-й Варненский полкъ, намиращъ се на дѣсния флангъ на бригадата, бѣ използувалъ дола прѣдъ него и неочаквано се появилъ на крайния дѣсенъ флагъ, за наблюдението на който, командира на полка пропусналъ да вземе ефикасни мѣрки. Бригадниятъ командиръ полковникъ Добревъ, виждайки застрашеното положение, заповѣдалъ на подполковникъ Харизанова да задържи на всѣка цѣна позицията си, а на командира на 4-а прѣславска дружина майоръ Куцаровъ (отъ бригадната подръжка)—да излѣзе бързо къмъ дѣсния флангъ и да посрѣщне съ огънь неприятелскитѣ части. Той заповѣдалъ сжщо и на артилерията да обстрѣля дола, по който неприятелскитѣ части постоянно приждаха, обаче, по липса на удобни наблюдателни пунктове, послѣднята не можла ефикасно да ги поражава. Противника безнаказано все повече се засилвалъ и, къмъ 9 ч. пр. пл., негови части вече напълно обхванали фланга на Варненци; а една негова група се появила даже при крайната гаубична батарея. Дѣснофланговата варненска дружина, стрѣсната отъ това, скоро се разколебала и почнала да отстжпва въ безредие, а слѣдъ нея повърналъ и цѣлиятъ боенъ редъ на полка. Полковникъ Добревъ се помжчилъ да спре отстжпващитѣ, но не успѣлъ; той падналъ раненъ и билъ заминатъ отъ частитѣ. Противникътъ проникналъ до гаубичнитѣ батареи, а слѣдъ малко и до 2-тѣ полски батареи и ги плѣнилъ. Настанала грозна паника между артилерийската прислуга, и предницитѣ и раклитѣ, ударили вече назадъ, още повече увеличили безредието въ тилътъ. Дружината отъ 7-й Прѣславски полкъ на майоръ Куцарова едвамъ успѣла съ огънь отъ фланга да позадържи извѣстно врѣме бързото напрѣдване на противника, който почналъ да обръща плѣнените орждия за стрѣлба върху отстжпающитѣ.

Ето какво се говори за тоя инцидентъ, въ реляцитѣ на 15-й артилерийски и 5 й гаубиченъ полкове:

Сутриньта бѣ забѣлѣзано, че неприятелски части се насочватъ въ дѣсно къмъ интервала между I и III Прѣславска бригади, обаче, прѣнесениятъ върху имъ артилерийски огънь бързо ги разпръсна и се помисли, че противникътъ е окончателно отбитъ. Слѣдъ нѣколко минути видѣхме, че нашитѣ вериги почнаха да отстжпватъ. Бригадниятъ командиръ полковникъ Добревъ заповѣда на командира на 31-й Варненски полкъ, да спре частитѣ и да задържи противникътъ; сжщо той заповѣда и на батареитѣ да съсрѣдоточатъ най-силенъ огънь. Обаче веригитѣ на 31-й Варненски полкъ вече почнаха да заминаватъ бригадния наблюдателенъ пунктъ и безспирно да отиватъ назадъ. Полковникъ Добревъ и подполковникъ Джумалиевъ, съ адютантитѣ си и съ чиноветѣ отъ щабоветѣ, излѣзоха напрѣдъ и почнаха да заповѣдатъ, да убѣждаватъ, даже да стрѣлятъ върху отстжпающитѣ, но никой не искаше да слуша. Подполковникъ Джумалиевъ по-воли полковникъ Добрева да се отдръпнатъ до шосето и тамъ да се помжчатъ да възстановятъ редътъ, обаче Добревъ остана непрѣклоненъ и продължаваше да вика и да заповѣдва: „момчета, спрете се! ето и азъ съмъ тука! спрете се! противникътъ е слабъ!"—Подполковникъ Джумалиевъ отишелъ къмъ батареитѣ и по пжтя се помжчилъ да спре отстжпающитѣ, и да ги накара да стрѣлятъ. На шосето той събралъ група войници и успѣлъ да открие огънь. Отишелъ по на дѣсно и намѣрилъ само 1-а батарея, и разбралъ че другитѣ сж плѣнени.

Въ реляцитѣ на 5-й гаубиченъ полкъ се казва слѣдното: „Къмъ 9 ч. сутриньта отдѣлни хора отъ дѣснофланговата дружина на 31-й Варненски полкъ, а слѣдъ това и цѣли групи, почнаха да бѣгатъ край наблюдателния пунктъ, слѣдъ което се появи цѣла бѣгаща линия, която замина батареитѣ и слѣдъ малко се появи и друга такава линия, която сжщо отиде по-нататъкъ. Батарейнитѣ офицери се опитаха да спратъ отстжпающитѣ, но не успѣха. Полковникъ Добревъ и азъ, сжщо се опитахме, обаче тѣ ни заминаха и ние останахме на 400 крачки отъ противника. Прѣзъ това врѣме, виждаме че пристигнаха прѣдницитѣ на полскитѣ батареи за да закачатъ, но не успѣха и бързо отстжпиха назадъ; дойдоха и прѣдницитѣ на гаубичнитѣ батареи, но успѣха да закачатъ само едно гаубично орждие и другитѣ бързо избѣгаха назадъ, понеже противникътъ бѣ много близо, а главно, че се показваше вече отъ фланга и тила".

Отъ горѣизложеното се вижда, че положението на 31-и Варненски полкъ е било много лоше. Дѣсиятъ флангъ на Прѣславския полкъ, останалъ вече оголенъ, по едно време и той се разколебалъ. Ранения бригаденъ командиръ билъ изоставенъ и катастрофата била вече неминуема, но именно въ тоя критически моментъ, 47-и полкъ, намиращъ се въ дивизионна подръжка (при чифликъ Соусъ и Али бей) се притекналъ на помощь. Юначниятъ му командиръ полковникъ Аврамовъ, забѣлѣзалъ отстжплението на Варненци, вдигналъ полка си и подъ звуковетѣ „Шуми Марица" и, съ продължително ура отъ всички войници, повелъ го стрѣмително напрѣдъ. Въ врѣме на движението, той е билъ настигнатъ отъ офицера за връзка при щаба на дивизията поручикъ Мацановъ, който му носялъ заповѣдьта отъ генералъ Киселева да подкрѣпи първата линия. Когато единъ артилерийски фелдфебелъ му доложилъ, че батареитѣ сж плѣнени отъ противника, полковникъ Аврамовъ заповѣдалъ на частитѣ да усилятъ крачката, да викатъ още по-силно ура и полкътъ поч-

налъ почти да тича. Устрема на тоя полкъ бързо увлѣкалъ всички отстжпающи и послѣдвалъ грозенъ ударъ, който обърналъ въ бѣгство противника и не му далъ врѣме да отвлѣче плѣненитѣ батареи. 2-а дружина се насочила въ сѣверо-източна посока и, гонейки противника, прѣминала шосето Кокарджа — Качамакъ и се спрѣла на позиция на гребена сѣверно отъ това шосе. Вмъкналитѣ се въ интервала неприятелски части били почти всички уничтожени съ помощьта на повърналитѣ се и силно озлобени Варненци, които искали да поправятъ грѣшката си. Другитѣ двѣ роти, съ останалитѣ роти отъ Варненския полкъ, се увлѣкли още по-нипрѣдъ и, прѣслѣдвайки бѣгащия противникъ, достигнали сѣверно отъ кантона на шосето, гдѣто вече посрѣщнати отъ силенъ огънь отъ в. 147 (Коджа Югъ), се окопали и отбили три нови контра-атаки. Бригадниятъ командиръ полковникъ Добревъ билъ спасенъ и отнесенъ на прѣвързочния пунктъ; плѣненитѣ батареи били отнети обратно, Противника понесалъ значителни загуби.

Почти едноврѣменно съ контръ-атаката срѣщу 31-й Варненски полкъ, сръбски и ромжнски части атакували и лѣвия фланъ на 7-й Прѣславски полкъ, който настжпвалъ къмъ с. Спапунаръ. II Софийска бригада, намѣсто да слѣдва съ IV Прѣславска дивизия, както това бѣ заповѣдано, изостанала назадъ и противникътъ стремително ударилъ на оголения прѣславски флангъ. Той скоро повалилъ тоя флангъ и насмалко щѣлъ да плѣни и двѣтѣ тамъ батареи, обаче благодарение на своеврѣменото пристигане на подържкитѣ и на пратената подкрѣпа отъ II Софийска бригада, противникътъ е билъ скоро отхвърленъ съ голѣми загуби. Дружината на капитанъ Цановъ излѣзла напрѣдъ и въ встрани и, съ пѣхотенъ и картеченъ огънь, обстрѣляла врѣзалитѣ се неприятелски вериги, а дружината отъ 41-й полкъ и батареята, изпратени отъ полковникъ Цонковъ, ги ударили въ флангъ и тилъ и дословно ги унищожили. Отъ тѣхъ се спасили само единични хора.

III Прѣславска бригада, на която бѣ заповѣдано да настжпи въ 7 ч. пр. пл. отъ чифлика Сосусъ Али бей и да атакува и завладѣй в. 147 (Коджа югъ), изпратила въ 6 ч. 40 м. сутриньта прѣдни взводове, които достигнали на около 1000 крачки отъ неприятелскитѣ окопи. Подъ силенъ артилерийски огънь и подъ защитата нн тия взводове, 19-й Шуменски полкъ, имащъ 2 дружини въ първа линия и 1 дружина въ подръжка, почналъ да се приближава къмъ в. 147, при което артилерийския огънь на противника не билъ точенъ, но затуй пъкъ пушечната и картечна стрѣлба отъ върха била извънредно силна. Къмъ 8 ч. 30 м., веригитѣ успѣли да достигнатъ на около 1500 крачки до неприятелскитѣ окопи, но по-нататашното имъ напрѣдване изисквало артилерийска подкрѣпа, която именно липсвала. Противникътъ, извадилъ

въ бойната линия още нѣколко батареи, задавилъ нашата артилерия, и пѣхотата била оставена да се бори сама. Въ 9 ч. 40 м. пр. пл. противникътъ прѣдприелъ силна контръ-атака по цѣлия фронтъ на 19-й Шуменски полкъ (едноврѣменно съ контръ-атаката срѣщу 31-й Варненски полкъ), обаче Шуменци не мръднали, дочакали спокойно противника и го засипали съ магазинень и картеченъ огънь. Послѣдния понесълъ чувствителни загуби, билъ принуденъ да залегне, обаче влѣво отъ дола, около кантона, 3-4 негови роти ударили въ флангъ на 3-а дружина и я заставили да завие назадъ съ лѣвофланговитѣ си роти. Послѣдвала втора контръ-атака и противника, успѣлъ вече да достигне на 200 — 300 крачки, билъ срѣщнатъ отъ пристигналитѣ подръжки и слѣдъ като оставилъ много убити и ранени, отръпналъ се е въ голѣмо безредие. Въ сжщото врѣме 1-а дружина, която се приближила вече на 300 крачки до неприятелскитѣ окопи, сжщо била контръ-атакувана, но безуспѣшно. Понататъшното напрѣдване на полка продължило съ огнева борба и подъ найсиленъ артилерийски обстрѣлъ. Командиръть на полка подполковникъ Милановъ донесълъ на бригадния командиръ: *„За да може лѣвиятъ ми флангъ да атакува в. 147 е необходима силна артилерайска подкрѣпа, а пъкъ такава липсва съвършенно, защото орждията на 3-о артилерийско отдѣлене* (прѣправени сръбски орждия) *сж вече негодни и съвсѣмъ прѣкратиха стрѣлбата; противникътъ свободно ни обстрѣлва съ артилерията си; отъ полковата подръжка ми оставатъ само двѣ роти; бойната частъ на полка се намира на южния склонъ на в. 147; моля да ми се изпратятъ гаубични батареи“.* Въ отговоръ на това, полковникъ Кметовъ му заповѣдалъ да атакува и завладѣй съ ножъ в. 147, и му изпратилъ 6-а и 7-а роти и 4 картечници отъ бригадната подръжка.

Прѣдстояло на полка, безъ артилерийска подкрѣпа, да атакува командующъ пунктъ, съ заблаговрѣменно приготвени окопи, обградени съ телена мрѣжа, съединени съ ходове за съобщения и построени върху склонъ полегатъ и съвършенно открить, обаче заповѣдьта била категорична и трѣбвало непрѣменно да се вземе в. 147. И ето почнало се постепенно приближаване, едно пъпляне по склона и, слѣдъ половинъ часъ, дружинитѣ били вече на стотина крачки отъ окопитѣ. Тукъ лѣвофланговата дружина почнала да страда силно отъ фланговия огънь, сипящъ се отъ двата реда ходове за съобщения, заети отъ противникътъ. 3-а и 10-а роти, подъ командата на офицерския кандидатъ Христовъ (ротниятъ командиръ на 10 рота поручикъ Стояновъ билъ раненъ), бързо се насочили въ атака и, като изтласкали противника, завели окопитѣ западно отъ в. 147. Другитѣ двѣ роти се завързали срѣщу горѣпомѣнатитѣ ходове и съ ножъ изтласкали противника, който избѣгалъ въ безрѣдие. Дружинитѣ вече

успѣли да се намѣстятъ на платото около в. 147, когато отъ дола, срѣщу кантона, отново се показали сгжстени непри телски части, които прѣдшествувани отъ гжсти вериги, уда рили въ флангъ на лѣвата 3-а дружина, поради което тя бил принудена отново да отстжпи назадъ. Оттеглюването е бил подържано отъ огъня на картечния взводъ на подпоручик Кабранджиевъ и отъ картечната рота на 19-и Шуменск полкъ, както и отъ оная на 47-и полкъ, поради което дру жината могла да се спре и залѣгне на около 200 крачк отъ кантона. Едноврѣменно съ това, противникътъ отново с нахвърлилъ и върху 1-а дружина, обаче тя пакъ не мръднала н съ магазинень огънь и съ бой на ножъ, отблъснала напаля нието. Оттеглянето на трета дружина съвсѣмъ не повлиял на тая юначна дружина и тя, съ роти разгънати въ една линия и увеличана отъ личния примѣръ на началницитѣ, продължил напрѣдването си и успѣла да заеме часть отъ неприятелскит окопи юго-източно отъ в. 147. Тамъ отблъсквайки редов контра-атаки, тя останала и прѣзъ нощьта срѣщу силенъ про тивникъ, отстоящъ на нѣколко крачки отъ фланга й. Ротни останали безъ офицери, обаче и това не и попрѣчило да с задържи на завладения теренъ. Противникътъ не можалъ по вече да наддѣлѣе и дружината останала господарка на позици ята. Командира й капитанъ Казанаклиевъ донесълъ слѣдното:

„Подъ ужасенъ ураганъ настжпихъ и заехъ неприятел скитѣ окопи въ дъсно отъ в. 147; дружината ми е съ по-малъкъ отъ половинния си съставъ; 3-а дружина се отегли назад и лѣвия ми флангъ е открить; ротата, която щѣше да м подкрѣпи, още я нѣма. Чакамъ подкрѣпление, чакамъ патрони"

— По поводъ на това донесение, подполковникъ Миланов заповѣдалъ на командира на 2-а дружина, който проявилъ въ случая слаба инициатива, съ колкото роти разполага щомъ се мръкне, веднага да се яви на командира на 1-а дружина капитанъ Казанаклиевъ и да остане въ негово раз пореждане.

Съ настжпването на тъмнината, неприятелскитѣ части започнали отново да се приближаватъ къмъ двата фланга на бойния редъ на полка. Ракетитѣ, които тѣ пускали, заявя нали да падатъ въ самитѣ окоци. Противникътъ все повече се усилвалъ и се готвилъ за нова контръ-атака, обаче Шу менци стояли непоколебимо и съ частични атаки се не чели да парализиратъ прѣдприемчивостьта на неприятеля. На стрѣлбата отговаряли съ стрѣлба, на бомбата съ бомба и на щика съ ножъ. Борили се по фасоветѣ, въ рововетѣ и прѣдъ окопитѣ. Ту напрѣдвали, ту бивали отхвърляни; вкопчвали се пакъ, и отъ ново спечелвали изгубения теренъ. Тъмнината прѣдавала фантастиченъ образъ на двубоя, въ който искали да ги катурятъ отъ платото, но юнацитѣ не се давали и по валяли хвърлилитѣ се върху тѣхъ руси. Въ продължение на

2—3 часа, височината четири пжти минавала ту въ едни, ту въ други ржцѣ и най-послѣ Шуменци запазили положението. Въ 9 ч. 30 м. вечерьта, 14-а и 15-а роти се явили на линията на 1-а дружина и продължили фланга, и съ това положението закрѣпнало още повече. Опититѣ на противника да избълска нашитѣ части отъ в. 147 окончателно пропаднали.

Срѣщу 7-й Прѣславски полкъ противникътъ не се задо волилъ съ контръ-атаката, произведена сутриньта на лѣвия флангъ; прѣзъ денътъ, той нѣколко пжти контръ-атакувалъ цѣлата позиция. По нѣкога неприятелскитѣ вериги достигали по десетина крачки, обаче Прѣславци стояли твърдо и съ контръ-атаки ги повръщали назадъ. Дружинитѣ дѣйствували почти самостойно; артилерийска подкрѣпа нѣмало; особено привечерь, неприятелскитѣ контръ-атаки били отбивани само съ ножове. При отбиването на една контръ-атака, изчезналъ безслѣдно юнакътъ командиръ на 3-а дружина майоръ Ванковъ и нѣколко десетки войници. Казватъ, че увлѣченъ въ прѣслѣдването, майоръ Ванковъ, като късогледъ, попадналъ на една сръбска засада и всички били изклани. 7 й Прѣслав ски полкъ удържалъ положението, което много пжти е било повече отъ критическо. Подържкитѣ били изразходвани, час титѣ били разтегнати и много разредени; свръзката между дружинитѣ и полка липсвала; изпращанитѣ ординарци недо стигали мѣстоназначението си; свръзка съ съсѣдно дѣйствую щитѣ части сжщо нѣмало. Прѣзъ ноцьта положението стана ло още поопасно. Трѣбвало твърдѣ много да се внимава и но воветѣ постоянно да бждатъ готови срѣщу изненадитѣ. Къмъ 10 ч. сл. пл. полкътъ получилъ заповѣдь да се оттегли на старитѣ си позиции, обаче можли да прѣдадатъ тая заповѣдь само на 1-а дружина; другитѣ дружини продължавали да се държатъ на позицията си до 4 ч, и чакъ на разсъмване поч нали да се отдрѣпватъ.

Прѣзъ тоя день IV Прѣславска дивизия бѣ водила борба съ два пжти по силенъ противникъ, — борба, която, ако и съ прѣгната първомъ съ едно безредно отстжпване на фланговетѣ и съ оставянето на батареитѣ, съставлява честь и гор дость на дивизията. Тя остана господарка на платото при в. 147. Но както всѣко физическо и морално напрѣжение си има граници, задъ които вече значатъ само числата, тъй и юна цитѣ Прѣславци, слѣдъ като разбиха противника, който, силно разколебанъ и изнемощелъ, е билъ вече готовъ да отстжпи, самитѣ тѣ, силно изтощени и разрѣдени, не можаха повече нищо да прѣдприематъ. Численния съставъ на дивизията, по страдала още при Тутраканъ и Антаатъ, бѣ спадналь, въ тия двудневни кубадински боеве, на около 6000 бойци.

Началникътъ на дивизията генералъ-майоръ Киселовъ донасяше редовно въ щаба на армията за положението на дивизията. Въ 10 ч. 10 м. пр. пл., той съобщи, че противни-

който настжпва съ голѣми колони и съ силна артилерия срѣщу фланга на дивизията, който почналъ да се отдръпва; слѣдъ малко — че противникътъ контръ-атакувалъ дѣсния му флангъ и плѣнилъ батареитѣ, като добавяше, че и положението на II Софийска бригада било сжщо лоше. Той молеше разрѣшение за отстжпване, като единствено срѣдство за поправяне положението. Командующи армията, поради важностьта на тия донесения, и познавайки добрѣ настойчивата упоритость на генерала и знаейки, че той ще отстжпи, само въ крайенъ случай, му отговори по телефона, *че ако положението е толкова сериозно, да дѣйствува споредъ обстановката, като предупреди за това I и VI дивизии.* Слѣдъ малко, когато генералъ Киселовъ донесе, че противника е отбитъ и батареитѣ сж отнети обратно, Командующи армията допълни горната си заповѣдь така: *„Никакво отстжпване; вие имате още достатъчно срѣдства за да се задържите на линията, на която се държатъ съсѣднитѣ I и VI дивизии; възможнитѣ подкрѣпления ще ви се изпратятъ още тая нощь или утрѣ рано; въ случай, че едно отстжпване се наложи прѣзъ нощьта повелително, ще поискате моето разрѣшение“.* Едноврѣменно съ това, Командующи армията, за всѣка евентуалность, заповѣда 8-й Приморски полкъ, съ една германска 10, 5 см. и една полска батарея да излѣзатъ отъ състава на Добричскитѣ войски и привечерь да заминатъ за усилване на IV Прѣславска дивизия.

Къмъ 1 ч. сл. пл., генералъ Киселовъ донесе подробно въ щаба на армията, какъ се бѣ развилъ боятъ, че вече сж били изразходвани всичкитѣ подръжки и че наличното състояние на пѣхотнитѣ части и на артилерията силно намалѣло, като добавяше, че възъ основа на послѣдната заповѣдь на Командующи армията, той заповѣдалъ частитѣ да се задържатъ на достигнатата линия до послѣдна крайность, Къмъ 7 ч. вечерьта, Командующи армията, за да се ориентира още по-подробно за положението на IV Прѣславска дивизия, въ свръзка съ това, която вече се знаеше за другитѣ дивизии, извика отново по телефона генералъ Киселова, който му докладва най-подробно за развоя на боя и заключи съ думитѣ: *„ще изпълнимъ заповѣдьта ви; ще умремъ на позициитѣ; обаче длъжность ми е да заявя, че частитѣ прѣживѣватъ криза и още 2—3 контръ-атаки отъ противника, всичко може да се свърши“.*

Прѣзъ врѣме на тия донесения, борбата при I и III Прѣславски бригади тродължаваше съ най-голѣмо ожесточение. Тя продължи и до късно вечерьта, Сжщо такава борба вървеше и при II Софийска бригада. Само при VI Бдинска дивизия тя бѣ вече свършена, поради станалото слѣдъ плановъ отдръпване на частитѣ й на изходнитѣ имъ позиции.

IV Прѣславска дивизия загуби тоя день: убити 5 офицери, 5 кандидатъ-офицери, 116 подофицери и 592 войници и

ранени: 21 офицери, 15 кандидатъ-офицери, 290 подофицери и 1517 войници, а всичко излѣзли отъ строя 2568 военни чинове. Повредени бѣха по развала отъ стрѣлбата: 2-о отдѣление отъ 1-й тежки артилерийски полкъ и 3-о отдѣление отъ 5-й артилерийски полкъ; повредени при плѣняването имъ отъ неприятеля: артилерийското отдѣление отъ 3-й гаубиченъ полкъ и 2 батареи отъ 15-й Артилерийски полкъ, — всичко 43 орждия. Въ боя тоя день не взе участие I-то отдѣление отъ 1-ий тежки артилерийски полкъ, което, поради неточно разбиране на заповѣдьта и като запрѣгнато съ волове, не можло да се настани своеврѣменно на позиция, и съ това VI Бдинска дивизия бѣ лишена отъ помощьта, която трѣбваше да й укаже тежката артилерия за по-ефикасна подготовка на атаката върху Кубадинъ . . .

Всичкитѣ тия нѣща, въ свръзка съ грѣшкитѣ произлѣзли въ врѣме на дѣйствията, доведоха работата до тамъ, че вечерьта IV Прѣславска дивизия не бѣ въ състояние да продължава успѣшно нападателната борба. Ако ли I Прѣславска бригада би дочакала заемането на в. 147 (Чаталъ Югъ) отъ III Прѣславска бригада и тогава вече тръгнеше напрѣдъ, тя не би се изложила на контръ атаката на противника срѣщу дѣснофланговия Варненски полкъ. Ако ли командира на 31-и Варненски полкъ не би пропусналъ да устрои наблюдение на дѣсния си флангъ, неочакваното появяване на противника въ флангъ и тилъ нѣмаше да стане или да достигне до изненада, която прѣдизвика паническо отстжпване на цѣлия полкъ. Ако ли II Софийска бригада послѣдваше сутриньта настжпването на I Прѣславска бригада, както това бѣ заповѣдано, успѣшната контръ-атака на противника срѣщу лѣвия флангъ на послѣднята нѣмаше да се състои и бойния редъ на двѣтѣ бригади щѣше да успѣе да завладѣй новъ теренъ по посока на с. Спапунаръ и Мамутъ Куюсу. Иначе казано, безъ тия грѣшки, неприятелския фронтъ отъ с. Спапунаръ до Качамакъ щеше да бжде ударенъ едноврѣменно съ 28 дружини и успѣха въ тоя участъкъ можеше да бжде пъленъ и нѣмаше да се дадатъ толкова лишни жертви, каквито се дадоха при неедноврѣменнитѣ удари . . .

VI Бдинска дивизия, за ефикасно подготвяне атаката, бѣ изнесла прѣзъ нощьта полскитѣ си батареи напрѣдъ, обаче германскитѣ 10, 5 см., поради малкото имъ снаряди, оставила да дострѣлятъ на вчерашнитѣ имъ позиции, Огньтъ на 4 полски и 2 дълги батареи е билъ съсрѣдоточенъ върху в. 137 (близкия до Кубадинъ) и на 2 полски батареи върху в. 135 (юго-източно отъ Кубадинъ). Първото възвишение трѣбвало да бжде атакувано отъ 35-и Вратчански полкъ, а второто — отъ 53-и полкъ. Въ 1 ч. 15 м. пр. пл., Вратчанци почнали да се приближаватъ прѣдпазливо, съ прибѣгване, прѣбѣждане и

окопаване на всѣко достигнато мѣсто. Четвъртата дружина, попаднала подъ силенъ фланкирующъ огънь отъ лѣво, останала по-назадъ въ устжпъ. При приближаването къмъ непріятелската позиция, пушечниятъ и картечния огънь се усилилъ и се обърналъ въ непрѣкжсната трѣскотня. Неприятелскитѣ окопи били тъй добрѣ приспособени, че обстрѣлвали накръстно подстжпитѣ и се указали почти неповрѣдни отъ артилерийската подготовка. Положението на 53-и полкъ сжщо не било добро, понеже подстжпитѣ къмъ възвишението 135 се обстрѣлвали най-силно откъмъ с. Качамакъ и по-нататъшното напрѣдване било твърдѣ рискувано, поради голѣмия интервалъ между тоя полкъ и III-та Прѣславска бригада. Очакваната артилерийска подкрѣпа отъ тежкитѣ батареи на IV Прѣславска дивизия не станала (както казахме и по-рано, тия батареи не взеха участие въ боя.) Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., противникътъ контръ-атакувалъ III Прѣславска бригада и командирътъ на дружината майоръ Иванчевъ трѣбвало да съдѣйствува за отбиването ѝ. Къмъ пладнѣ началникътъ на VI-та Бдинска дивизия, щомъ получилъ допълнителната заповѣдь отъ Командующи армията за незабавно почване на атаката, тутакси заповѣдалъ бойната часть да се усили съ бригадната поддръжка, маневренитѣ войски (36-й Козлудуйски полкъ) да излѣзатъ на фланга на 35-и Вратчански полкъ и да се почне най стремително атаката на Кубадинъ.

35-и Вратчански полкъ тръгналъ, безъ да дочака усилването си съ подръжкитѣ, а 53 и полкъ, понеже лѣвиятъ му флангъ билъ открить и трѣбвало да се движи подъ фланговъ обстрѣлъ отъ Кубадинъ и Качамакъ, останалъ прикованъ на мѣстото си. 35-и Вратчански полкъ, още съ тръгването си, билъ посрѣщкатъ отъ най-силенъ огънь и трѣбвало да пълзи и да се прѣдѣжда, обаче при все това той успѣлъ да изтласка противника и да заеме първата линия окопи. Тукъ вече изложенъ на гаубиченъ и накръстенъ картеченъ огънь, вжтрѣ въ нѣколко минути той загубилъ около 150 войници и дружинитѣ му се разколебали; раненитѣ увлѣкли здравитѣ и всички почнали бързо да се отдръпватъ назадъ. 36 и Козлодуйски полкъ (маневренитѣ войски), който отивалъ за да излѣзе на дѣсния флангъ на вратчанци, билъ принуденъ сжщо да се оттегли. 53-й полкъ останалъ на мѣстото си. По тоя начинъ VI Бдинска дивизия, не само не можа да завладѣе Кубадинъ, но бѣ принудена по пладнѣ да се отдръпне на исходнитѣ си позиции и да спре по-нататъшнитѣ опити за атака.

Причината за тоя неуспѣхъ се дължеше главно на слабата артилерийска подготовка и на недочакването на бригаднитѣ подръжки и на маневренитѣ войски да усилятъ бойната линия и да излѣзатъ на фланга. Германскитѣ дълги батареи изразходвали снарядитѣ си още на 18, останали на заднитѣ позиции. Липсата на гаубични батареи сжщо бѣ повлияла твърдѣ много, понеже противникътъ, скритъ дълбоко въ окопитѣ, не можалъ да бжде разколебанъ само съ огъня на полскитѣ батарей. Послѣднитѣ батареи били само 6, срѣщу единъ фронтъ за биене около 6 клм. Поради слабото въздушно наблюдаване и особеното сливане на мѣстностьта, ефектътъ на огъня не е могълъ да бжде наблюдаванъ. Очевидци разправятъ, че огъньтъ на една отъ дългитѣ батареи е билъ насоченъ на 13-й къмъ водния резервоаръ на гара Микъ Бюлбюлъ, отстояща нѣколко клм. назадъ, който е билъ взетъ за камбанарията въ с. Кубадинъ, на която ужъ се виждали и картечници. Нашиятъ артилерийски огънь се сипѣлъ повече по крайнината на селото, а неприятелскитѣ окопи, замаскирани добрѣ, оставали незасѣгнати. Заповѣданата подкрѣпа отъ тежкитѣ батареи на Прѣславската дивизия не се проявила. — Така се говори въ реляциитѣ на дивизията, обаче трѣбва да се признае, че главната причина за неуспѣха тоя день се заключава въ обстоятелството, че атаката на Бдинци не бѣ подържана отъ лѣвата колона на Добричкитѣ войски, на която бѣ заповѣдано да настжпи за съдѣйствие на дивизията и едноврѣменно да атакува отъ юго-източна посока Кубадинската позиция. Добричкитѣ войски се бѣха увлѣкли въ сѣверо-източна посока, и, вмѣсто да атакуватъ Кубадинъ, влѣзли въ бой съ противника къмъ с. Османча.

Тъй или иначе, ранното отдръпване на VI Бдинска дивизия на исходнитѣ ѝ позиции, безъ тя да бжде контръ-атакувана отъ противника и то, когато IV Прѣславска дивизия и II Софийска бригада водѣха най-упорита борба и се задържаха на завладения теренъ, повлия твърдѣ много за общия неуспѣхъ тоя день. Командующъ армията, узналъ за това къмъ 3 ч. сл пл., не можеше вече да тласне тая дивизия въ нова атака, още повече, че Добричкитѣ войски, увлѣчени къмъ Османча, не можаха да ѝ съдѣйствуватъ. Единственната надежда за успѣха оставаше само върху IV Прѣславка дивизия и II Софийска бригада. Тая надежда се увеличи, щомъ се узна, че III Прѣславска бригада е заела в. 147 (Коджа югъ).

Началникътъ на VI Бдинска дивизия, като донасяше за това отдръпване, добавяше, че *снарядитѣ били вече изстрѣляни и само въ нѣкой батареи имало по 20 снаряда.*

Дѣйствията при Добричкитѣ войски се развиха така: лѣвата имъ колона, на която бѣше заповѣдано да съдѣйствува на атаката на VI Бдинска дивизия, се бѣ увлѣкла по посока на с. Османча, срѣщу противникъ, появилъ се отъ сѣверо-истокъ. Понеже генералъ Топаловъ бѣ донесълъ сутринята, че при с. Узунларъ се появила неприятелска артилерия, която обстрѣлвала колонитѣ му и че насочването на лѣвата му колона за атака

на Кубадинъ било опасно, бѣ му телеграфирано: *да измъкне цѣлия боенъ редъ вляво къмъ Аджемларъ за по тѣсна свръзка съ VI Бдинска дивизия, да изнесе тежката си артилерия по-близо до оная на VI Бдинска дивизия, и, като остави въ заслонъ въ сѣверо-източна посока 75-й турски полкъ съ 2 батареи, съ останалитѣ сили да атакува Кубадинъ.* Обаче нито първата, нито втората заповѣдь бѣха изпълнени. Частитѣ, увлѣчени къмъ Османча не могли вече да се повърнатъ къмъ Кубадинъ. Дѣсната колона е водила бой съ окопания при с. Узунларъ противникъ и частитѣ ѝ достигнали до 200 крачки до неприятелскитѣ окопи, а лѣвата колона се заангажирала сѣверо-източно отъ Османча. Тамъ противникътъ прѣдприелъ контръ-атака, обаче билъ отблъснатъ. Слѣдъ пладнѣ неприятеля получилъ подкрѣпление 3 дружини и 1 батарея, а на гара Микъ-Бюбюлъ се стоваряли нови подкрѣпления. Къмъ 4 ч. сл. пл., поради тежкото положение при IV Прѣславска дивизия, Командующи армията виждайки, че отъ Добричскитѣ войски повече не може да се очаква помощь на VI Бдинска дивизия, заповѣда на генералъ Топалова да спре атаката къмъ с. с. Узунларъ и Османча и да изпрати 8-й Приморски полкъ съ една германска и 1 полска батареи при IV Прѣславска дивизия, а съ останалитѣ си войски да се затвърди на позиция, като заслонъ въ сѣвероизточна посока. И досега не може да се установи точно причината, по която лѣвата колона, вмѣсто да се насочи къмъ Кубадинъ, е отишла къмъ Османча. Въ всѣки случай едно е положително, че ако ли 7 тѣхъ дружини на тая колона се явяха на фланга на VI Бдинска дивизия, то атаката на Кубадинъ съ цѣли 19 дружини щѣше да донесе сигуренъ успѣхъ. Ето защо тая случайность или просто грѣшка стана главна причина за общия неуспѣхъ тоя день.

Конната дивизия прѣзъ цѣлия день бѣ водила бой за съдѣйствие на атаката и за обезпечаване дѣсния флангъ на армията. Генералъ Колевъ насочилъ II конна бригада къмъ с. Узунларъ. Спѣшнитѣ ескадрони отъ бригадата на полковникъ Мархолева успѣли да достигнатъ близо до неприятелскитѣ окопи, но понесли чувствителни загуби, трѣбвало да се спратъ. Генералъ Колевъ, като донасяше за това, молеше бригадата да бѫде извадена отъ боя и да се смѣни отъ пѣхотни части. На лѣвия флангъ на конната бригада се намѣсилъ по-късно въ боя и 74-й турски полкъ. Останалитѣ части отъ Конната дивизия маневрирали въ коненъ строй срѣщу руската конна дивизия, която била групирала източно отъ с. Узунларъ. Прѣдаденитѣ къмъ конницата 1 дружина отъ 16-й ловченски полкъ и 1 погранична дружина, насочени къмъ с. Топра Хисаръ, успѣли да стигнатъ до теленитѣ мрѣжи, но повече не могли да напрѣднатъ. На I-ва конна бригада било заповѣдано да обхване противника отъ изтокъ, при с. Топра Хисаръ, обаче се указало, че неприятелскитѣ части заематъ позиция по цѣ-

ната линия до морето. 9-й коненъ полкъ, въ спѣшенъ строй, успѣлъ да отхвърли 2 неприятелски роти, които се насочвали да заематъ в. 70 (сѣверно отъ с. Первелия); забѣлѣзало се, че неприятелски части се движатъ отъ Топра Хисаръ къмъ с. Узунларъ.

Положението на дѣсния флангъ станало още по-трудно, когато сѣверно отъ с. Узунларъ, се показала цѣлата непиятелска конница, построена въ три линии. Това явяване на руската конна дивизия, за която вече отъ една седмица нищо не се чуваше, накарало генералъ Колева да постави въ линията повече картечници и да усили своята пѣхота, а за да гарантира по сериозно фланга на армията, той групиралъ коното ядро къмъ в. 90, готово да срѣщне руската конница. Боятъ продължилъ до късно вечерьта съ пълна интензивность. Противникъ вкарвалъ въ бойната линия все повече артилерия и картечници. Всѣко подаване напрѣдъ било посрѣщано съ силенъ огънь отъ три страни. Напрѣдване между Топра Хисаръ и морето било невъзможно; пробивъ на неприятелската линия къмъ с. Османъ Факъ сѫщо не могло да стане.

Конната дивизия бѣ загубила прѣзъ тия дни: убити 2 офицери и 20 войници, ранени 10 офицери и 208 войника войника; убититѣ офицери били: ротмистръ Чунчевъ и майоръ отъ пограничната дружина Иванчевъ; раненитѣ: ротмистъръ отъ 3-й коненъ полкъ Калчевъ; отъ пограничната дружина поручицитѣ Кумановъ и Стоевъ, поручицитѣ отъ 4-и коненъ полкъ Продановъ и Гѫдевъ и подпоручикъ Диковъ; ротмистъръ отъ 2-и коненъ полкъ Сирмановъ; поручикъ отъ 3-и коненъ полкъ Поповъ и подпоручикътъ отъ 1-й коненъ полкъ Ивановъ Въ останалитѣ части отъ армията паднаха убити: отъ 1 Софийски полкъ—поручицитѣ Ковачевъ И., Ивановъ В. и Титковъ И.; отъ 6-и Търновски полкъ: поручикъ Наумовъ П.; офицер. кандидатъ Поповъ И.; отъ 16-и Ловчански полкъ Майоръ Петковъ Х., офицер. кандидатъ Стояновъ Д.; отъ 25-и Драгомански полкъ подпоручици Кръстевъ В. и Яневъ Д.; отъ 4-и артилер. полкъ капитанъ Данчевъ Ст. отъ 14-и артилерийски полкъ поручицитѣ Чепишевъ и Георгиевъ; отъ 35-и Вратчански полкъ Димитровъ и Курешански; отъ 36-и Козлодуйски полкъ подпоручикъ Сиджаковъ; отъ 7-и прѣскавски полкъ майоръ Ванковъ; подпоручицитѣ Ефтиновъ, Гатевъ и Спировъ; отъ 8-и приморски полкъ поручикъ Ивановъ; отъ 19-и шуменски полкъ оф. кандидатъ Христовъ Ю.; отъ 31-и Варненски полкъ подпоручикъ Славовъ; отъ 5-и артилерийски полкъ поручикъ Сивковъ*)

*) Тия загуби въ убити заедно съ раненитѣ се явяватъ голѣми, понеже половината отъ офицерския съставъ бѣ излѣзълъ отъ строя въ боевете при Тутраканъ и срѣщу укрѣпената линия Кузгунъ—Кара Оверъ и не бѣ още попълненъ.

Отъ всичко горѣизложено се вижда добрѣ, че частитѣ отъ армията на 19 вечерьта бѣха попаднали въ много трудно положение. Силно разнебитени и потърпѣли сериозни загуби, IV Прѣславска дивизия и II Софийска бригада се явяваха разтѣгнаги на единъ фронтъ около 18 километра, безъ да имать вече подържки.—Тѣхната артилерия, поради развала отъ дългата стрѣлба и отъ приведенитѣ въ негодность, при падането врѣменно въ неприятелски ржцѣ, батареи, бѣ силно намаляла. Снарядитѣ въ I Софийска и VI Бдинска дивизия бѣха почти изразходвани. Прѣславци и Софийци, макаръ и колебливо, все още се задържаха на завладѣния теренъ, обаче VI Бдинска дивизия още на пладнѣ бѣ прѣустановила атаката и отстжпила на изходнитѣ си позиции, отъ което дѣсния флангъ на IV дивизия се явяваше силно изложенъ отъ къмъ Кубадинъ. Добричскитѣ войски, увлѣчени къмъ с. Османча, бѣха спрѣни и отъ тѣхъ бѣха отнети и изпратени за усилване на IV дивизия 8-й Приморски полкъ и 2-а батареи Конната дивизия, намираща се къмъ крайния дѣсенъ флангъ на армията, не успѣ да пробие неприятелския фронтъ.—Противника, заемащъ фронтъ отъ Дунава до морето, постоянно получаваше подкрѣпления. Бойния фронтъ на армията бѣ се вече прострѣлъ значително на изтокъ и не прѣдставляваше отъ себе си яка линия за произвеждане на по-нататъшни удари; напротивъ, при единъ силенъ неприятелски контръударъ въ извѣстенъ пунктъ, той можеше лесно да бжде пробитъ Не се знаеше какво можеше да донесе слѣдния денъ за армията и на нея й оставаше само едно: *да спре атаката и частитѣ й да се отдрѣпнатъ заблаговрѣменно на изходнитѣ си позиции.* Командующи армията привечеръ се видѣ принуденъ да взема бързи и крайни мѣрки, за да извади частитѣ отъ трудното положение, та да могатъ да се борятъ при по-изгодни условия и да дочакатъ по-благоприятенъ моментъ за по-нататъшни настжпателни дѣйствия. Врѣме за бавяне нѣмаше, а още повече да се иска разрѣшение отъ фелдмаршалъ Макензенъ отъ Търново или отъ Щаба на дѣйствующата армия отъ Кюстендилъ.—Узналъ подробно за критическото положение и за оная нова обстановка, създадена прѣзъ армията поради пристигането на неприятелски подкрѣпления, той рѣши да поеме тутакси отговорностьта и да спре по-нататъшното настжпване, като още сжщата нощь отдрѣпне армията на позициитѣ, отъ които тя бѣ тръгнала въ атака на 18 сутриньта. Това свое рѣшение, той основа върху слѣдните съображения :

1. Че контръ-атакитѣ на противника, прѣдприемани прѣзъ цѣлия день на 19 и до късно вечерьта срѣщу IV Прѣславска дивизия и II Софийска бригада, ако и отбити, бѣха успѣли силно да разстроятъ и разрѣдятъ частитѣ и, ако бждѣха повторени и на 20-й, можаха да донесатъ единъ успѣхъ за про-

тивника и да наложатъ отдрѣпването на армията денемъ, съ прѣслѣдване по петитѣ.

2. Че маневрътъ съ лѣвата колона на Добричскитѣ войски за да удари въху Кубадинъ заедно съ VI Бдинска дивизия, бѣ окончателно пропадналъ.

3. Че неуспѣхътъ на VI Бдинска дивизия да завладѣе Кубадинската позиция, а най-вече нейното отдрѣпване прѣзъ деня на изходнитѣ си позиций, не позволяваше да се използува пробивътъ, направенъ отъ IV Прѣславска дивизия и II Софийска бригада.

4. Че IV Прѣславска дивизия, останала въ съставъ на около 6000 бойци, а 16-й Ловчански полкъ до 1 дружина, не прѣдставляваха вече сила, която би могла да продължи по-нататъшния успѣхъ за пробиването на неприятелския фродтъ.

5. Че развалата на орждията въ едно артилерийско отдѣление отъ 1-й тежки артилерийски полкъ и на 8 орждия отъ 2-й тежки артилерийски полкъ и на едно полско артилерийско отдѣление отъ 5-й артилерийски полкъ, а сжщо и поврѣдата на плѣненитѣ отъ противника 2 полски и 5 гаубични батареи, значително бѣха намалили численото ни прѣвъзходство въ артилерията.

6. Че цѣлата армия, поради голѣмия неприятелски фронтъ, се намираше въ една линия, а очакванитѣ 59-й и 75-й турски полкове току пристигнаха, и армията нѣмаше готови войски за втора линия.

7. Че противникътъ постоянно получава подкрѣпления и се засилва, когато на армията бѣха потрѣбни най-малко 10 дни за окончателното съсрѣдоточване на турския корпусъ.

8. Че артилерийскитѣ снаряди прѣзъ двудневнитѣ боеве въ I и VI дивизии бѣха изразходвани, а, поради далечностьта на артилерийскитѣ складове и неуреденото още желѣзно-пжтно съобщение, не можеха дв се попълнятъ скоро (едвамъ успѣваше да се привезе съ кола най-ограничено количество).

9. Че при подобни условия, ако се прсдължеше атаката, даже и да излѣзеше сполучлива, частитѣ още повече щѣха да се разстроятъ и разрѣдятъ и не ще бждатъ въ състояние, не само да доразвиятъ по-нататъшния успѣхъ (особенно поради Черноводската крѣпость и новата отбранителна линия Меджидие-Кюстенджа), но и да отговорятъ на единъ контръ-ударъ отъ противника, който получава и ще получи други още подкрѣпления (това се потвърди още на другия день съ стоварването въ Кюстенджа на една нова руска дивизия) и

10. Че прѣдъ видъ на риска, армията да бжде отхвърлена и прѣслѣдвана денемъ, наложително се явява, частитѣ да излѣзатъ незабѣлѣзано отъ сферата на артилерийския обстрѣлъ и да се спратъ на една позиция, за да се устроятъ, да починатъ и да дочакатъ подкрѣпления, — т. е. да заематъ силно

укрѣпенъ теренъ, гдѣто армията да издържи извѣстно врѣме и най-мощнитѣ удари на два-три пжти по-силенъ противникъ.

Възъ основа на горното, щабътъ на армията издаде оперативната заповѣдь № 32, която налагаше на дивизиитѣ да се отдрѣпнатъ незабѣлѣзано още прѣзъ ношьта на позициитѣ, които заемаха на 18 септември, при началото на атаката (около 4 клм. отъ позицията на противника).

Разбира се, че фелдмаршалъ Макензенъ който винаги обича само „напрѣдъ", остана недоволенъ отъ заповѣданото отдрѣпване, още повече, че не бѣ питанъ. Прѣзъ нощьта, неговата телеграма гласѣше: *„частитѣ да се задържатъ на завладѣния теренъ"*. Но тая заповѣдь бѣ получена слѣдъ отдрѣпването на армията, па даже и да бѣ получена на време, тя нѣмаше да измѣни взетото рѣшение. Дѣйствително щаба на Макензенъ твърдѣ много скжпѣше за успѣхитѣ, но въ сжщото врѣме той не особенно би се разтревожилъ, ако армията бждеше принудена да се отдрѣпне назадъ, даже чакъ къмъ Шуменъ. Къмъ това той би се отнесалъ, като къмъ обикновенно явление въ войната, което е поправимо, стига само да пристигнатъ достатъчно подкрѣпления и отново да се прѣмине къмъ офансива. Обаче щабътъ на III армия съвсѣмъ иначе гледаше на тоя въпросъ; той трепереше да не би да дойде работата до едно отхвърлюване на армията, което сигуръ щѣше да донесе изгубването на Добруджа, а даже и опожаряването и оплячкосването на сѣверна България. Ето защо Командующи армията, въ тоя критически моментъ, счете се длъженъ да прѣдотврати това и да заеме положение за успѣшна борба срѣщу настжпването, което противникътъ неминуемо трѣбваше да прѣдприеме.

Нашата главна квартира сжщо не бѣ доволна. Поради лошия обратъ на дѣйствията по Македонския фронтъ, тя очакваше само бързи и рѣшителни успѣхи отъ Добруджанската армия. Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдникътъ и самъ фелдмаршалъ Макензенъ, които слѣдъ нѣколко дена пристигнаха за да анкетиратъ станалото, намѣриха, че само благодарение на своеврѣменното отдрѣпване е било избѣгнато разбиването на армията и тя е могла да стане на укрѣпена позиция, у която силниятъ вече противникъ бѣ принуденъ послѣ, цѣлъ мѣсецъ, да си разбива главата.

Командующи армията, като донесе за отдрѣпването, моли отново щаба на Макензенъ да се изпратятъ исканитѣ, още прѣди атаката, подкрѣпления, а особено, повече артилерия, а сжщо да се попълнятъ възможно по-скоро загубитѣ въ частитѣ, понеже до това врѣме никакво попълване не бѣ направено.

Въ заключение на горѣизложеното, необходимо е да се изтъкне, че най главната причина за неуспѣха на атаката, независимо отъ произлѣзлитѣ грѣшки и изникналитѣ случайности въ врѣме на самия бой, се заключаваше главно въ прѣбързаното произвеждане на тая атака, съ армия въ подобенъ налъкъ съставъ, съ части изморени и съ непопълнени редове, и то срѣщу по-силенъ противникъ, засѣднѣлъ на прѣдварително укрѣпена позиция. Бързаше фелдмаршалъ Макензенъ, бързаше нашата главна квартира, бързаше и щабътъ на III армия, за да не се даде врѣме на противника да се засили съ подкрѣпления. Обаче страхътъ да не се закъснѣе излѣзе неоснователенъ, защото послѣ, когато неприятельтъ се бѣ вече значително усилилъ, отпочиналата III армия, подкрѣпена съ нови части, успѣ пакъ да бие и отхвърли числено по силната му армия. Кубадинската позиция имаше голѣма дълбочина и за атаката ѝ бѣха необходими повече войски, а пъкъ срѣщу нейнитѣ укрѣпления трѣбваше да дѣйствува мощна и числено по-силна артилерия. Ето защо Командующи армията, като противопостави на заповѣдьта на фелдмаршала *за повторната атака на Кубадинската позиция слѣдъ 10 дена*, т. е. почти при сжщитѣ условия, въ които се намираше армията при първата атака, и заяви, че ще изпълни заповѣдьта само ако му се дадатъ исканитѣ подкрѣпления. Ето защо, сжщия, слѣдъ окончателното съсрѣдоточване на турския корпусъ и на Маршевата бригада отъ 12-а дивизия и щомъ узна за скорото пристигане на 217-а германска дивизия и на германската тежка артилерия, веднага разпореди да се почне подготвителната работа за втората атака на Кубадинъ. Опитътъ накара щаба на 3-а армия да обмисля повече, да стжпва по-здраво и въобще да избѣгва увлѣченията, до като армията се засили числено и се снабди съ достатъчно срѣдства за борба.

Но тъй или иначе, рискътъ въ военно врѣме всѣкога стои на първи планъ. Безъ тоя рискъ едва ли бихме имали щастието да запишемъ въ аналитѣ на историятѣ разгромяването на Тутраканската крѣпость и ония отъ голѣмо значение побѣдоносни боеве при Добричъ, Сарсанларъ и Аптаатъ. Вѣрата въ високитѣ качества на нашия войникъ бѣ голѣма и побѣдата се смѣташе за повече отъ сигурна. Атаката на Кубадинъ не успѣ, обаче тя послужи за още по-силно калѣване на българскитѣ части и за добиване на още по-голѣма увѣреность у началницитѣ въ силната издържливость и жилава непоколебимость на борцитѣ, прѣзъ врѣме на най-опаснитѣ перипетии на боя. Показаха се чудеса отъ храбрость и самопожертвуване. Офицеритѣ и войницитѣ изпълниха достойно дълга си. Тѣ не четѣха числата, не гледаха на искуственитѣ прѣпятствия и, подъ накръсния огънь, артилерийски, пушеченъ и картеченъ, прѣвземаха окопитѣ, заливяха се за спечелення теренъ, отбиваха десетки контръ-атаки и, сами умаломощени,

умаломощаваха противника до степенъ да не може повече нищо да противопостави на ужасното имъ упорство. Ефектътъ отъ тоя напоръ, отъ тая крайна съпротива и хвърляне въ контръ-атака прѣзъ най-отчаянитѣ моменти, бѣ тъй голѣмъ, че на 19-и вечерьта вече е имало голѣма паника въ неприятелския тиль и жителитѣ отъ Черна вода и Меджидие си събрали багажитѣ, и часть отъ тѣхъ избѣгала въ Ромжния.

ЗАБѢЛѢЖКА. Отдръпването на частитѣ бѣ само за бойната линия; а всички други подраздѣления отъ спомагателнитѣ служби се останаха на сжщитѣ мѣста, които заемаха прѣди атаката. Само при I Софийска дивизия бѣ произлѣзло извѣстно безредие въ тилътъ. II и тѣжки артилерийски полкъ не разбралъ заповѣдьта за отдръпването и почналъ да оттегля батареитѣ си назадъ, и нѣкои отъ болницитѣ, видѣли това, почнали сжщо да се изтѣглятъ назадъ.

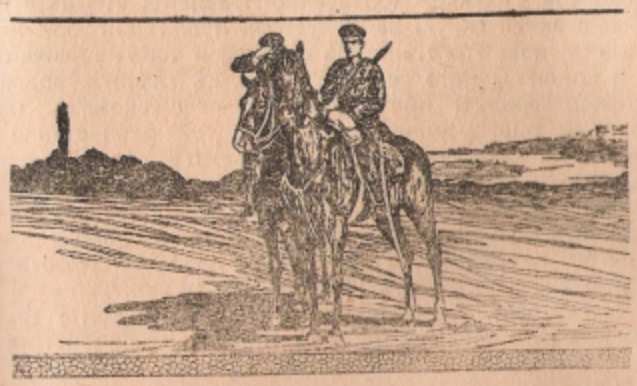

II-ий ПЕРИОДЪ.

(Отъ 20 септември до връщането на армията отъ марша й къмъ Бабадагъ, 3 ноември)

Отбранителни дѣйствия.

На 20 септември на разсъмване всички части бѣха вече застанали на позицията въ пъленъ редъ, готови да посрѣщнатъ настжпването на противника. Интересно бѣ, че това отдръпване на 3—4 клм. назадъ, не повлия за падането на духоветѣ. Офицеритѣ и войницитѣ, макаръ и силно изморени отъ силнитѣ напрѣжения прѣзъ двудневния непрѣкъснатъ бой, не се чувствуваха побѣдени, и на връщането си на старитѣ позиции гледаха само като на една врѣменна мѣрка. Рѣшението — да не се отстжпва повече ни крачка назадъ бѣ общо и всички се стѣгаха за борба на животъ и смъртъ по тая линия, съзнавайки, че ако противника успѣе да я прѣодолѣе, вече гибельта на армията и наслуването въ отечественитѣ прѣдѣли сж неминуеми. Защото нѣстностьта, разширяюща се все повече на югъ, не позволяваше спиране за отбрана на друга линия, поради което налагаше се на армията на всѣка цѣна, да се одържи до пристигането на подкрѣпления . . . Въ сжщата смисълъ гласѣше и телеграмата отъ Командующи армията, отправена още сжщия день до началницитѣ на дивизиитѣ: „Отъ положителни свѣдѣния се установява, че противникътъ въ вчерашнитѣ боеве е билъ разбитъ и е правилъ послѣдни усилия за да прикрие отстжпването си. Още единъ нашъ замахъ

и той щѣше да бжде окончателно поваленъ. Армията прѣустанови атакитѣ си, за да се устрои и попълни бойнитѣ си припаси за нови дѣйствия. Да се обясни това на всички офицери и войници, като се добави, че, съ тѣхнитѣ подвизи и самопожертвование, противникътъ е вече сломенъ, но ни прѣдстоятъ още усилия, за да бжде той окончателно унищоженъ. На сегашнитѣ позиции частитѣ да се затвърдятъ здраво, да си приготвятъ отбранителни линии съ ходове за съобщения, и да се внуши на всички, че на тая позиция ще се държимъ но всѣка цѣна, слѣдъ което въ скоро врѣме ще се мине въ настжпване. Нито крачка назадъ. Самоотверженитѣ дѣла на частитѣ отъ III армия ще се увѣнчаятъ съ още по-славенъ край. Апелирамъ къмъ Васъ да внушите горното на подчиненитѣ си и да удвоите енергията и бодростьта имъ прѣзъ тия нѣколко дена на затишие. И пр. и пр.".

Дивизиитѣ, както се каза, незабѣлѣзано се оттеглиха и заеха по-раншнитѣ си позиции: I Софийска дивизия, полковникъ Недѣлковъ (генералъ Драгановъ бѣ назначенъ на друга длъжность) и бригадата на Боде заеха участъка отъ с. Алиманъ до с. Ениджеа; IV Прѣславска дивизия, генералъ-майоръ Киселовъ (добавена съ 8-и приморски полкъ) — участъка отъ с. Ениджеа до в. 156 (Кюселеръ) и в. 158 (Соватъ Югъ); VI Бдинска дивизия, генералъ-майоръ Поповъ — участъка прѣдъ с. Карабака до с. Мердевенли бунаръ; Добричскитѣ войски, генералъ-майоръ Топаловъ, участъка отъ пжтя Кавакларъ—Софуларъ прѣзъ в. 134 (Чаталъ Югъ) по пжтя Гювенлий—Енгецъ; коната дивизия — между желѣзния пжть и морето.

Противникътъ не бѣ забѣлѣзалъ отдръпването и, едва къмъ 8 ч. сутриньта, неговитѣ патрули почнаха нерѣшително да се подаватъ напрѣдъ. Къмъ пладнѣ прѣдъ I Софийска дивизия се появиха отдѣлни роти и дружини, но бѣха разпръснати съ артилерийски огънь. Конната давизия зае слѣдното разположение: авангардътъ й V конна бригада, полковникъ Марковъ, — на линията с. с. Амузача—Первелия—Каракьой, а конното ядро при с. Азапларъ. Противникътъ привечерь настжпи къмъ с. Амузача и се спрѣ на височинитѣ сѣверно отъ селото. Прѣзъ деня противникътъ постоянно усилваше частитѣ си срѣщу дѣсния флангъ на армията. Къмъ 2 ч. сл. пл. той извади нови 2 — 3 дружини съ 2 батареи срѣщу дѣсния флангъ на Добричскитѣ войски. Непиятелскитѣ разѣзди настжпиха отъ с. Османча къмъ с. Енгецъ. На станция Микъ Бюлбюлъ продължаваха да се стоварватъ войски.

Въ 6 ч. 15 м. сутриньта, пристигна въ Кюстенджа една руска ескадра съ около 20 голѣми единици, придружени отъ миноносци. Началникътъ на флотата, полковникъ Кирковъ, отъ Варна, донесе, *че тая ескадра е прикривала десанта на една руска дивизия.* Сжщото се съобщи и отъ щаба на Маккензенъ. Това потвърди напълно основателностьта на станалото отдръпване на армията на изходнитѣ й позиции, и стана очевидно за всички на какъвъ голѣмъ рискъ би се тя изложила, ако продължеше и тоя день, 20-и септември, атакитѣ си.

Настжпването на неприятелската армия.

(Гледай скица № 7.)

На 21 септември противника почна офансивнитѣ си дѣйствия, които се изразиха въ 17-дневни атаки върху дѣсното крило на армията, позицията на което не бѣ още добрѣ организирана и се заемаше съ слаби части (Добричскитѣ войски и Конната дивизия). Поваляването на това крило отъ засиления вече противникъ би компрометирало сериозно тилътъ на армията и застрашенитѣ I Софийска, IV Прѣславска и IV Бдинска дивизии трѣбваше тутакси да се отдръпватъ на югъ, при постоянната евентуалность да бждатъ ударени колонитѣ имъ въ флангъ, а пъкъ отстжпване, при подобни условия, бива всѣкога катастрофално. Необходимо бѣ, по всѣки начинъ, да се отстрани тая опасность съ засилването на това крило и съ вземане бързи мѣрки за солидно затвърдяване на фронта му. Ето защо щаба на III армия, на 20 вечерьта, заповѣда на началника на 25-а турска дивизия, съ пристигналитѣ дружини отъ 59-и и 75 низамски полкове, да замине незабавно за дѣсния флангъ и да почне укрѣпяването на позицията при с. с. Ереблеръ и Азапларъ и по в. 120 (източно отъ послѣдното село) и да бжде готовъ да се намѣси въ боя на тоя флангъ срѣщу настжпването на противника въ участъка между Добричскитѣ войски и Конната дивизия. Сжщо се заповѣда и на частитѣ отъ 15-а турска дивизия, които щѣха да се прѣвозватъ по желѣзницата за станция Кара Омеръ, да се съсрѣдоточатъ и тѣ задъ дѣсното крило, въ разпореждането на началника на 25-а турска дивизия.

Сутриньта сжщия день, три неприятелски полка настжпиха срѣщу лѣвия флангъ на Добричскитѣ войски, по посока на с. Енгецъ, гдѣто се намираше 74-и турски полкъ, но посрѣщнати съ силенъ ариилерийски огънь бѣха принудени да се спратъ и окопаятъ. Понеже Командующъ армията, забѣлѣзалъ тая атака, бѣ заповѣдалъ на началницитѣ на VI Бдинска, на 25-а турска и на I конна дивизии да подкрѣпятъ Добричскитѣ войски, то привечерь пристигнаха на фланговетѣ изпратенитѣ отъ тѣхъ подкрѣпления и заедно съ Добричскитѣ войски прѣминаха въ контръ-атака и отхвърлиха противника, който прѣслѣдванъ отъ урагана на батареитѣ, отстжпи съ бѣгство. — Срѣщу Добричскитѣ войски дѣйствуваха тоя день

6 сборна ромънска бригада (по 1 дружина отъ 11-и, 12-и, 40-и, 52-и и 74-и ромжнски полкове) и 5 сборна ромжнска бригада (по една дружина отъ 33-и, 34-и, 39-и, 51-и и 73-и ромжнски полкове).

Боятъ при Конната дивизия тоя день произлѣзалъ така: Въ 9 ч. 40 м. пр. пл., 1 ромжнски полкъ съ артилерия се насочилъ къмъ с. Амузача, и въ 11 ч. пр. пл. заелъ с. Амузача, а задъ веригитѣ му се виждала друга колона, на която силитѣ и рода, поради далечината, не можли да се опрѣдѣлятъ. Авангарда отъ 9-и конненъ полкъ при котитѣ 74 и 80, почналъ да се отдръпва къмъ в. 90 (Ташлж югъ) гдѣто се намирали главнитѣ сили на тоя полкъ, но понеже единъ неприятелски конненъ полкъ се явилъ въ флангъ на тая кота, полка се отеглилъ още назадъ. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. противникътъ засилилъ своя огънь срѣщу 9-и конненъ полкъ, който, въ изпълнение на получената заповѣдь, почналъ да се отдръпва къмъ с. Азапларъ и къмъ 6 ч. вечерьта се съсрѣдоточилъ въ долината юго-източно отъ селото. Противника продължилъ фронталното си настжпление къмъ с. с. Мустафа Ачи и Азапларъ, а една негова колона се насочила къмъ с. Енгецъ въ флангъ на Добричскитѣ войски, обаче генералъ Колевъ не можалъ да укаже съдѣйствие на послѣднитѣ, понеже Конната дивизия била вече сама ангажирана въ бой съ противника, настжпващъ съ фронтъ по двѣтѣ страни на шосето Амузача — Мустафа Ачи), а пъкъ часть отъ колоната му, насочена къмъ с. Енгецъ, се вече разгънала и настжпила къмъ с. Мустафа Ачи, въ флангъ на Конната дивизия. Въ сжщото това врѣме ромжнската Каларашка бригада се появила на дѣсния фланъ на дивизията, по посока на с. Азапларъ. — 6-и конненъ полкъ изпратенъ по-рано да заеме станция Казичи, билъ принуденъ да остане тамъ, за да прикрива дѣсния флангъ на Добричскитѣ войски*).

Къмъ 3 ч. сл. пл. когато боя при конната дивизия билъ вече въ пълненъ разгаръ, се получила заповѣдь отъ Командующи армията: Конната дивизия да удари въ флангъ на противника, дѣйствуващъ срѣщу Добричскитѣ войски, но понеже въ това врѣме настжпили отъ с. Каракьой нови неприятелски части, въ обхватъ къмъ с. Азанларъ, генералъ Колевъ рѣшилъ, докато не отблъсне противника прѣдъ себе си, да не прѣдприема нищо къмъ Добричскитѣ войски. Противникътъ продължавалъ да настжпва въ права посока отъ с. Каракьой, старайки се да обгърне и двата фланга на Кон-

*) При отдржването на армията на старитѣ ѝ позиции, желѣзопжтната гара Казичи бѣ останала вънъ отъ позицията, а пъкъ тя бѣ единствената гара, снабдена съ водна помпа по желѣзно-пжтната линия Варна—Добричъ—Кара Омеръ. Тя трѣбваше непрѣменно да се заеме. Обстрѣлванъ съ неприятелски артилерийски огънь, безстрашния началникъ на движението капитанъ Трояновъ отиваше съ локомотива и подъ огъня вземаше вода.

ната дивизия (къмъ с. Мустафа Ачи и къмъ с. Азапларъ). Посрѣщнатъ съ силенъ огънь, той билъ принуденъ да спре устрема си по фронта и къмъ с. Мустафа Ачи, но къмъ дѣсния фланъ (срѣщу с. Азапларъ), гдѣто мѣстностьта давала закрити подстжпи, веригитѣ му твърдѣ много приближили до селото, заето съ една пѣхотна рота и 3 спѣшени, 2 картечни ескадрона и отъ 9-и конненъ полкъ въ конненъ строй (източно отъ селото за охранение на крайния дѣсенъ флангъ). Започналъ се силенъ бой, особенно когато неприятелскитѣ части били подкрѣпени съ още нѣколко роти. Близкия неприятелски огънь почналъ силно да фланкира позицията, а подкрѣпената съ пѣхота Каларашка бригада заставила 9-и конненъ полкъ, да се отдръпне и прикрие задъ южната селска окрайна, поради което фланга на бойното разположение билъ сериозно заплашенъ. Генералъ Колевъ тутакси разпоредилъ за изпращанието на 1 конненъ полкъ на застрашения пунктъ и полковникъ Марковъ засилилъ отбраната на селото съ пристигналитѣ ескадрони, които бързо се спѣшили и успѣли да отвърлятъ противника, готвящъ се вече да се хвърли въ атака. Съ това дѣсния флангъ е билъ вече окончателно усигуренъ за тоя день.

Едноврѣменно съ боя при с. Азапларъ, отивалъ и боятъ при Мустафа Ачи, който станалъ особено ожесточенъ къмъ 5 ч. сл. пл. Прѣвъзходниятъ артилерийски огънь на противника сипѣлъ батарейнитѣ си редове върху слабо изработенитѣ окопи. Срѣщу 4-тѣхъ неприятелски батареи се борила единствената батарея на капитанъ Векилски, която по едно врѣме даже успѣла да извади отъ строя една неприятелска батарея. Неприятелскитѣ вериги заплашвали вече сериозно фланга, а липсата на телени мрѣжи по окопитѣ и нѣмането на ржчни бомби, правяло положението много тежко. Колоѣздачната рота и съсѣдниятъ ѝ картеченъ ескадронъ останали безъ патрони и чакали противника съ ножове и къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл., развѣзката на боя били вече близко. Пѣхотната подръжка, една полурота, била изразходвана, конната батарея минала вече на картечно дѣйствие и противникътъ, стигналъ на десятки крачки, се готвилъ да се хвърли за ударъ съ ножове. Пристигналия при генералъ Колева ординарецъ му доложилъ, че батареята се намира въ опасность и вече това било достатъчно, за да се изпълни взетото рѣшение — да се тласне въ послѣдния моментъ конното ядро. Той заповѣдалъ на двата конни полка да се хвърлятъ въ атака. Вече се здрачавало и било полутъмно, когато конетѣ се ѣхнали и ескадронитѣ се втурнали върху противника. Лейбъ-гвардейския полкъ се хвърлилъ въ дължъ на шосето, 3-й конненъ полкъ — източно, а 4-й конненъ полкъ — останалъ отзадъ въ втора линия. Прѣднитѣ ескадрони моментално изчезнали въ дрезгавината, а задъ тѣхъ съ сжщия

устремъ се понесли и заднитѣ, и грозно ура процѣпила въ
духа. Противникътъ, изплашенъ, бързо избѣгалъ; нѣкой не
гови групи били застигнати и изсѣчени отъ 3-и коненъ полкъ
Бѣгающитѣ ромжни, подъ защитата на настжпилата тъмнина
се спасили въ с. Каракьой, а ескадронитѣ, не виждайки вече
нищо въ мрачината, трѣбвало да прѣкратятъ прѣслѣдването
и да се откажатъ отъ събиране на трофеитѣ. Узнало се, че
дѣйствующата срѣщу Конната дивизия 19 ромжнска бригада съ
3—4 батареи и Каларашката конна бригада, имала заповѣдь
да повали дѣсния флангъ на армията, да заеме гара Кара
Омеръ и да компрометира сериозно нашия тилъ. — По тоя
начинъ първия сериозенъ отпоръ на армията срѣщу на-
стжпающия върху дѣсното крило противникъ, бѣ завършенъ
вечерьта съ пъленъ успѣхъ и това повлия силно върху зав-
кването на рѣшителностьта за отстояването, на позицията.
— Противника бѣ наказанъ и разбра, че срѣщу си има войски,
готови да посрѣщатъ ударитѣ непоколебимо.

Тъй като поради настжпването на тъмнината, Конната
дивизия, при атаката на 21, не бѣ прѣслѣдвала далечъ, за-
повѣда се на генералъ Колевъ да направи това на 22 сутриньта,
и той, слѣдъ като отблъсналъ противника при с. Каракьой,
настжпилъ и прѣслѣдвалъ сѣверно отъ с. Амузача, гдѣто вече
силния артилерийски огънь заставилъ конницата да се спре.

Понеже на 21 вечерьта генералъ Колевъ бѣ донесалъ,
че при конната атака противника билъ оставилъ голѣми тро-
феи, и настжпването на нощьта побъркало на събирането имъ,
той бѣ запитанъ на другия день: какво е станало съ тѣхъ и
за количеството и видътъ имъ, на което отговори, че про-
тивника прѣзъ нощьта и на сутриньта на 22-й, успѣлъ да ги
прибере. Обаче, вижда се, че донесението за трофеитѣ трѣбва
да е било много прибързано, току подъ горещото впечатление
отъ атаката и при пълната самоувѣреность за единъ много
голѣмъ успѣхъ. Нѣкаква картечна рота като че е била
прѣгазена и плѣнена отъ единъ ескадронъ и много пушки са
били взети още вечерьта, обаче батареи не сж били наст-
гани, отъ което може да се заключи, че трофеитѣ не сж били
много.*)

Сжщия тоя день, 21 септември, тамъ край Дунава, ро-
мжнитѣ бѣха направили опитъ да отхвърлятъ лѣвия фланг
на армията. 3 — 4 ромжнски роти, засилени слѣдъ малко съ
цѣлъ ромжнски полкъ, настжпили сутриньта неочаквано за

*) Интересно е, че напослѣдъкъ се писа въ единъ отъ софи-
скитѣ ежедневници, че ужъ конната атака при Мустафа Ячи била про-
изведена само отъ единъ ескадронъ отъ Лейбъ-гвардейския полкъ.
Вѣрно ли е това твърдение, може добрѣ да се види отъ реляцията на
ескадронитѣ отъ Лейбъ-гвардейския и на 3 конни полкове; послѣдния
полкъ е далъ загуби въ тая атака: 40 войници убити и ранени и 4
коня.

Влахкьой и съ стремителна атака отхвърлиха прѣднитѣ части
на бригадата Боде. Застрашенъ да изгуби главната си позиция
полковникъ Боде бѣ поискалъ едноврѣменно помощь отъ
началника на I Софийска дивизия и направо отъ щаба на ар-
мията (чрѣзъ офицера за свръзка майоръ Хенингъ), обаче до-
като щаба се разпореди, полковникъ Недѣлковъ бѣ му вече
изпратилъ въ подкрѣпление 1 българска дружина и 2 батареи,
които нападнали ромжнитѣ въ флангъ и ги обърналъ въ бѣг-
ство и съ това положението при бригадата Боде било вече
затвърдено. — Плѣнникъ разказалъ, че ромжнската колона
се състояла отъ 66-и полкъ, който заедно съ 3-и, 19-и и 41-и
п. полкове, 19-и артилерийски полкъ и 3 каларашки ескад-
рона съставлявали 12-а ромжнска дивизия, пристигнала нѣ-
колко дена прѣди атаката на Кубадинъ.

Сжщия тоя день щаба на Макензенъ, между другото, бѣ
счелъ за нужно да поиска отъ щаба на армията за да се прѣ-
нахне устжпния редъ на дѣсното крило, въведенъ при нас-
тжпването на армията, и частитѣ да се изтеглятъ въ една ли-
ния, обаче това напомнюване се бѣ явило много късно, по-
неже, както видѣхме по-горѣ, единъ день по рано бѣ вече
разпоредено да се организира непрѣкъснатъ боенъ фронтъ
до морето и за цѣлта бѣха изпратени тамъ частитѣ отъ 25-а
турска дивизия и бѣ заповѣдано да се съсрѣдоточатъ и оста-
налитѣ пристигащи части отъ турския корпусъ. (За тия раз-
поряждания бѣ своеврѣменно донесено въ щаба на Макензенъ
и бѣ необяснимо защо се правеше това напомнюване).

Понеже противника постоянно засилваше частитѣ си
срѣщу дѣсното крило на армията и възможно бѣ, съ изваж-
дането въ бойната линия на новопристигналата въ Кюстенджа
руска дивизия, да развие срѣщу дѣсното крило най-рѣши-
телни дѣйствия, бѣ заповѣдано на началницитѣ на Конната,
и 25-а турска дивизии, съ съвмѣстни дѣйствия, да осуетятъ
по всѣки начинъ опититѣ на противника да пробие фланга;
сжщо бѣ разпоредено и пристигащитѣ части отъ Маршевата
бригадада бждатъ стоварени на гара Гювенлий (току задъ
центра на бойния фронтъ на армията) и да останатъ въ раз-
поряждане на Командующи армията. Обаче въпрѣки очаква-
нията, противника на 23 прояви слаба активность. Сблъсквания
станаха само между конните части и срѣщу 25-а турска ди-
визия. Руската конница, която заемаше съ авангарда си с. Ге-
ренджикъ, а съ ядрото си с. Первелия, бѣ нападната отъ
авангарда на нашата Конна дивизия, (2 бригада на полковни-
ка Марколева), и слѣдъ упоритъ бой, ескадронитѣ отъ 3-й
руски коненъ полкъ бѣха изтласкани отъ Геренджикъ и село-
то бѣ заето отъ нашитѣ. 25-а турска дивизия води бой съ
около 3 неприятелски дружини, 2 батареи и 4 ескадрона,
юго-западно отъ с. Амузача и, съ съдѣйствието на батареитѣ

отъ Добричскитѣ войски, тя настжпи стремително напрѣдъ и отхвърли противника въ сѣверна посока.

Поради слабата активность на противника, щабътъ на армията рѣши: позицията на дѣсното крило на армията да се изнесе на 24 й още по-сѣверно, гдѣто мѣстностьта даваше по-голѣми изгоди за отбрана и се осигуряваше гара Казичи и съобщенията въ тила на позицията. За такава линия бѣ избрана: с. Енгецъ—с. Амузача—в. 90—с. Первелия, за което бѣ заповѣдано: *25 турска дивизия да завладѣе с. Амузача, Добричскитѣ войски да спомогнатъ, като подадатъ дѣсния си флангъ напрѣдъ, а Конната дивизия да настжпи и заеме с. Первелия.*

На 24 септември, въ 5 ч. сутриньта, противникътъ съ спѣшена конница и съ пѣхотни части атакува Конната дивизия при с. Геренжикъ, но бѣ отблъснатъ кърваво. Въ 6 часа сутриньта, часть отъ ядрото на Конната дивизия, отивайки за сждѣйствие на 25-а турска дивизия, се срѣщнала съ една неприятелска конна колона и слѣдъ отхвърлюването ѝ въ сѣверна посока, продължила движението си за с. Енгецъ, при което Конната батарея съ огъня си подържала настжпването на 25-а турска дивизия. Къмъ това врѣме друга една неприятелска конна бригада, съ артилерия и пѣхота, се появила въ интервала между с. Первелия и с. Акчиларъ, но посрѣщната отъ дѣсното странично прикритие на дивизията (2 ловчански роти, спѣшенитѣ картечни ескадрони и 2 орждия) била принудена да отстжпи на сѣверъ.

25-а турска дивизия, подпомогната отъ изпратената ѝ конна бригада, настжпи къмъ 7 часа сутриньта къмъ с. Амузача — в. 104 и, като избльска неприятелскитѣ части (40 ромжнски полкъ, 3 батареи и 4 ескадрона), зае с. Амузача и се спрѣ на позиция 2 клм. сѣверно отъ това село.

Добричскитѣ войски настжпиха първомъ съ дѣсния си флангъ, а слѣдъ това тръгнаха всички стремително напрѣдъ и заеха линията: височината южно отъ с Софуларъ и 1 клм. сѣверно отъ с. Казичи и Енгецъ и почнаха да се окопаватъ. Тукъ 3-а дружина на 74-й низамски полкъ (отъ Добричскитѣ войски), по погрѣшка на дружинния си командиръ, вмѣсто да се спре и почне да се окопава, продължила движението си къмъ с. Аджемлеръ и, попаднала подъ кръстосанъ ураганенъ огънь, дала значителни загуби (между убититѣ билъ и дружинния командиръ).

Къмъ 9 ч. пр. пл. противникътъ, засиленъ вече значително, прѣмина рѣшително въ настжпване срѣщу Добричскитѣ войски и, макаръ обсипванъ съ силни урагани, успѣ да се приближи на около 500 кр. до позицията, гдѣто се спрѣ и почна да се окопава. Командующи армията забѣлѣзалъ, че неприятелски части постоянно се прѣхвърлятъ отъ Кубадинъ въ юго източна посока, заповѣда на току пристигналия при

ѣ. Гюзенлий 6-й маршеви полкъ да изпрати 1 дружина, а слѣдъ малко още 1 дружина, въ подкрѣпа на Добричскитѣ войски. Сжщо той заповѣда на началника на VI Бдинска дивизия да укаже енергическо сждѣйствие на генералъ Топалова, или като атакува отпрѣдъ стоящитѣ на дивизията в. в. 121 и 130 (Кавгаджи) или като насочи части къмъ дѣсния си флангъ, за да ударятъ на противника, настжпващъ отъ Кубадинъ срѣщу Добричскитѣ войски . . . Привечерь противникътъ засиленъ, отново прѣмина въ стремителна атака, обаче допуснатъ близо, бѣ контръ-атакуванъ и отстжпи безъ да дочака удара. Отъ плѣнници се узна, че срѣщу Добричскитѣ войски тоя день е дѣйствувала II бригада отъ 61-а руска дивизия, а вльво други ромжнски части. Противникътъ оставила само прѣдъ позицията около 150 трупа; нашитѣ загуби били: убити 61 войници и 340 ранени.

Понеже измѣстването на едната бригада отъ 61-а руска дивизия, отъ Кубадинъ къмъ Аджемлеръ, показваше, че противникътъ сериозно се подава на изтокъ и е възможна една нова силна атака върху дѣсното крило на армията, заповѣда се на частитѣ да усилятъ работитѣ по окопаването и да свържатъ позициитѣ си въ една непрѣкъсната линия, като ги снабдятъ съ ходове за съобщения, блиндажи, телени мрѣжи и пр. На началника на Конната дивизия, Командующи армията заповѣда да изгони всички неприятески части край морето и да се затвърди силно върху участъка: с. Первелия — в. 90 (Ташлж югъ).

На 25 сутриньта Конната дивизия успѣ, съ силенъ натискъ, да отхвърли противника още по-сѣверно и авангарда ѝ зае участъка: с. Первелия — 90, а ядрото ѝ се разположи въ с. Гереңджикъ.

Узнато бѣ отъ плѣнници, че новопристигналата руска 115-а дивизия е вече извадена на бойната линия.

Затишие прѣдъ фронта на армията.

Като за щастие, отъ 25 септември до 1 октомври, настжпи тишина по цѣлия фронтъ. Армията можа да използува това врѣме за по-солидно укрѣпяване на позициитѣ и за подготвяне на частитѣ къмъ настжпателна акция. Противникътъ, силно наказанъ при опититѣ си да пробие фронта на армията, вижда се бѣ разбралъ, че безъ значителни подкрѣпления, а особено безъ силна артилерия, това е невъзможно. Ние сжщо не прѣдприемахме нищо, понеже очаквахме съсрѣдоточването на цѣлата Маршева бригада и на 15-а турска дивизия, а сжщо и прѣвозката на ешалонитѣ отъ 217-а германска дивизия и тежката артилерия, която, слѣдъ нѣколко дена трѣбваше да се почне.

Това врѣменно затишие даде възможность и за по-добро уреждане на тилътъ. а особено за устрояването на по-близки артилерийски депа и за редовното подвозване на огнестрѣлни припаси по желѣзницата до гара Кара Омеръ, заемаща централно положение относно бойния фронтъ. Тъй сжщо бѣ уредена по-добрѣ и санитарната часть въ армията, въ която санитарнитѣ подраздѣления, слѣдъ атаката на Кубадинската позиция, се указаха недостатъчно добрѣ уредени и имъ липсваха удобства за евакуиране на раненитѣ . . . При това, предстоящето засилване на армията, станало скоро извѣстно на всички, подѣйствува твърдѣ много за още по-силно подигане на духътъ у офицеритѣ и войницитѣ, и всички се радваха, че скоро ще се тури точка на тая отвратителна отбрана, тъй несвойствена на българския темпераментъ, при която човѣкъ неволно се намира на щрекъ, за да не би противника да има успѣхъ на нѣкой пунктъ . . .

А въ това врѣме и противника постоянно се засилваше. Знаеше се, че 115-а и 3-а стрѣлкова руски дивизии бѣха вече пристигнали на бойния фронтъ и че неприятелската артилерия бѣ значително увеличена. Обаче, при все това, голѣмото желание: *„напрѣдъ и да се бие на всѣка цѣна противника“*, стоеше по-горѣ отъ всѣкаква смѣтка. Така бива всѣкога въ боя, гдѣто морала постоянно се колебае, като вѣзни, и, само тоя, който може по-продължително да задържи наклона имъ къмъ себе си, той бива побѣдитель. Защото на бойното поле, едноврѣменно съ плисъка на оловния и чугуненъ дъждъ и съ проявитѣ на крайнитѣ физически усилия за прѣодолѣване прѣпятствията или за спиране напоритѣ, постоянно прѣлива и отлива съзнанието на духовното надмощие, което силно увеличава или намалява непоколебимостьта и крайната рѣшителность у сражающитѣ се . . . Тамъ при Кубадинъ, Кокарджа и Топра Хисаръ вѣзнитѣ на самоувѣреностьта бѣха почнали да се надигатъ и силно да се наклоняватъ къмъ нашитѣ позиции, и вече въ неуспѣха на противиика никой не се съмнѣваше . . . и, щомъ приготовленията се свършаха, всичко щѣше да литне отново на пристжпъ . . .

Въ щаба на III армия закипя усилена работа по прѣдстоящата атака. Бѣха произведени нѣколко рекогнисцировки за опрѣдѣляне пункта на главния ударъ, при които бѣ намѣренъ, за най-подходящъ и най-рѣшителенъ по резултатитѣ си, централния пунктъ при с. Кубадинъ (въ участъка: Качамакъ — Кубадинъ и източно отъ това село). Възъ основа на доклада, направенъ отъ началникъ щаба полковникъ Поповъ, Командующи армията се установи окончателно върху плана за прѣдстоящата атака, и вече бѣха направени разпореждания за прѣгрупирането на тежката артилерия срѣщу Кубадинъ, когато щабътъ на групата Макензенъ, като съобщаваше, че пристигането на 217-а германска дивизия и не-

тежката артилерия ще закъснѣе, запита: *„пристигнали ли сж частитѣ отъ маршевата бригада и отъ турския корпусъ, и дали III армия, само съ тѣхната подкрѣпа, е готова да прѣдприеме атака на неприятелската позиция, при непрѣменното условие: тя да се произведе източно отъ желѣзнопжтната линия.“* Това бѣ изненада.

Командующи армията отговори, че окончателното пристигане на останалитѣ два полка отъ 15-а турска дивизия и на артилерията на Маршевата бригада зависи отъ маршрутитѣ, които имъ е далъ щабътъ на групата Макензенъ; а относно атаката, той добави, че, по, тоя отъ капиталното значение, въпросъ ще прѣдстави обстоенъ докладъ. Тоя докладъ бѣ изпратенъ и гласѣше: *„Атаката да се произведе едноврѣменно по цѣлия фронтъ, като главниятъ ударъ се нанесе централно, по посока на с. Кубадинъ, отъ Бдинската дивизия, Добричскитѣ войски и маршевата бригада, усилени съ 31-й Варненски полкъ, т. е. всичко съ 28 дружинн. Атаката да се подкрѣпи отъ всичката тежка артилерия, поставена срѣщу Кубадинъ (на позицията, която бѣ вече избрана отъ командира на 2-й тежки артилерийски полкъ полковникъ Ангеловъ и германскиятъ артилерийски полковникъ Хабикъ). 217-а германска дивизия да остане въ втора линия, задъ центъра“*, и пр. и пр.

Основанията за произвеждане тоя централенъ ударъ срѣщу Кубадинъ бѣха: а) че мѣстностьта прѣдъ тоя участъкъ прѣдставлява удобства за настжпването на пѣхотата; б) че съ тоя централенъ ударъ се пробива въ срѣдата неприятелската отбранителна линия и се заплашватъ, съ притискане къмъ морето и Дунава, двѣтѣ неприятелски крила; в) че тамъ се намиратъ удобни позициии за близко настаняване на тежката артилерия и г) че съсрѣдоточаването на войскитѣ за тая атака нѣма да повлече почти никакво размѣстване, освѣнъ на тежката артилерия.

Въ горѣпоменатия докладъ се изтъкна още, че армията, въ настоящия си съставъ (безъ 217-а германска дивизия и тежката артилерия), не може да очаква успѣхъ въ тая атака, за доказателство на което се привеждаха цифрови данни за състава на двѣтѣ армии и за наличното състояние на българскитѣ части, а именно:

а) III-а армия числи 62 български дружини, 48 батареи и 26 ескадрона; 4 германски дружини, 3 ескадрона; 6 батареи и 1 австрийска батарея; 12 турски дружини и 4 батареи; а всичко 79 дружини, 62 батареи и 29 ескадрона.

б) Че неприятелската армия се състои отъ около 94 дружини, 63 батареи и 38 ескадрона.

в) Че при подобно числено прѣвъзходство на противника, което може би да не е точно опрѣдѣлено, но съ дебаркиралата въ Кюстенджа руска дивизия, това прѣвъзходство става вече положително, то необходимо е III българска армия, прѣди

атаката, да се доведе до численость поне равна на неприятелската.

г) Че прѣзъ врѣме на боевете, поради развала, сж излѣзли отъ строя около 27 полски и 24 тежки орждия, въ замена на които сж притеглени отъ Тутраканъ 8 тежки не с. с. орждия и 4 австрийски гаубични орждия. Двѣтѣ батареи отъ 12-а дивизия не сж още пристигнали, а отъ турската сж пристигнали само 4 батареи. Тежката артилерия, която заедно съ австрийскитѣ и германски орждия, възлиза всичко на 39 орждия, не е достатъчна за прѣдстоящата атака.

д) Че въ боевете при Тутраканъ, по линията Кузгунъ — Кара Омеръ и при атаката на Кубадинската позиция и въобще досега, частитѣ отъ армията иматъ загуби: убити, ранени и заболѣли 528 офицери и 22877 войници, а за попълване сж получени само 3755 войници, така че III армия, въ сравнение съ числения си съставъ при обявяването на войната, има недостигъ отъ 19122 човѣка (разбира се, тоя недостигъ ще може послѣ да се попълни донѣкждѣ слѣдъ завръщането на оздравелитѣ ранени и болни офицери и войници). Въ замѣна на това къмъ армията сж пристигнали и ще пристигнатъ: 6-и и 11-й маршеви полкове и 18 турски дружини и

е) Отъ въздушното разузнаване и по разпити се указва, че неприятелската отбранителна линия има голѣма дълбочина и се състои отъ три отбранителни линии, което налага едно по-голѣмо засилване на войскитѣ на атакующия, още повече, че на фланговетѣ на послѣдната линия се намира Черноводската прѣдмостна крѣпость и укрѣпената Кюстендженска група.

Кой знай защо, щабътъ на Макензенъ нищо не отговори на тоя докладъ. Разбира се само (по думитѣ на майоръ Хенингъ), че фелдмаршалътъ е останалъ на рѣшението си — *да се произведе главния ударъ източно отъ желѣзопѫтната линия и то безъ да се чака пристигането на 217-а германска дивизия и тежката артилерия.*

На 27 и 28 септември пристигнаха и останалитѣ части отъ 6 турски корпусъ и отъ Маршевата бригада.

На 28 се получи аеропланно донесение, *че въ Ромжния било забѣлѣзано голѣмо движение западно отъ гр. Олтеница (срѣщу Тутраканъ), а сжщо и нѣколко колони, отиващи отъ разни направления къмъ Дунава, както и натрупване на кола съ мостовъ материалъ при с. Пуени.* Макаръ тия свѣдѣния да бѣха съобщени отъ авиаторитѣ направо въ щаба на Макензенъ, обаче щабътъ на армията счете за нужно и той да ги съобщи. На началника на Дунавската отбрана генералъ-майоръ Назлъмовъ бѣ телеграфирано да провѣри тия свѣдѣния и да влѣзе въ свръзка съ началника на Русенския укрѣпенъ пунктъ полковникъ Енчевъ.

Отказътъ на Командующъ армията за произвеждане на втора атака върху Кубадинската позиция.

На 29 септември, федмаршалъ Макензенъ пристигна врѣменно въ Добричъ. На приема направенъ въ вагона му, той заповѣда на Командующи армията да атакува неприятелската позиция не по-кжсно отъ 2—3 дена, безъ да чака 217-а германска дивизия и тежката артилерия. Генералъ Тошевъ изложи съображенията си, които налагаха тая атака непрѣменно да се отложи още съ 10 дена.

Федмаршалътъ, ненавикналъ да му се противопоставятъ, повтори заповѣдьта си, но Командующи армията пакъ отказа. Произлѣзе споръ въ който и двамата подържаха своето, и по едно врѣме федмаршала даже повиши тона си, обаче Командующия отново настоя върху отказа си. *Ако намирате, че силитѣ ви сж малко, вземете гарнизонитѣ оставени въ Тутраканъ и Силистра и вече ще имате още 7 дружини* — добави той. Тогава Командующи армията заповѣда на началникъ щаба да изложи донесенията отъ авиаторитѣ за забѣлѣзаното движение въ Ромжния, слѣдъ което изтъкна, че е опасно да се опразватъ тия двѣ крѣпости, особено Тутраканъ, който е станалъ вече български Иерусалимъ и падането му въ ромжнски ржцѣ би се отразило злѣ върху духа въ III армия. Федмаршалътъ, който въобще не обича да се бои отъ случайноститѣ, махна прѣзрително съ жезъла си и каза: „Въ Тутраканъ стига само единъ ескадронъ, защото ромжнитѣ сж се объркали съвсѣмъ и сега мислятъ само за своя Букурещъ".

На тоя приемъ присжтствува и Н. Ц.. Височество Прѣстолонаслѣдника и, благодарение Нему, можа да се дойде до едно удовлетворително рѣшение по въпроса. Той прѣдложи, вмѣсто частитѣ, които ще бждатъ взети отъ Тутраканъ и Силистра, да се изпратятъ тамъ други отъ Русенския укрѣпенъ пунктъ. (Тоя укрѣпенъ пунктъ се намираше въ подчинение на германското командване), Федмаршалътъ възприе това и Командующи армията тутакси се подчини на заповѣдьта за атаката (при условие, че ще се изпрати още артилерия и ще се попълнятъ снарядитѣ). Щабътъ на III армия незабавно направи слѣднитѣ разпореждания:

„а) 42-и полкъ и 1 дружина отъ 48-и полкъ и 2 дружини отъ 5-й маршеви полкъ, съставляци Силистренския и Тутрабански гарнизони, да тръгнатъ и да се присъединатъ къмъ армията;

б) Отъ русенския гарнизонъ да се изпратятъ 1 опълченска и 1 маршева дружини за Тутраканъ;

в) Двѣтѣ роти отъ 8-и Приморски полкъ и 1 дружина отъ 4-и маршеви полкъ, останали въ Варненския гарнизонъ, да тръгнатъ и се присъединатъ къмъ армията, като се замѣнятъ съ 2 допѫляющи дружини отъ Шуменъ; и

г) 2-и опълченски полкъ, който бѣ назначенъ въ състава на ариията, да тръгне отъ Бургазския укрѣпенъ пунктъ и да се прѣвезе по желѣзницата до Шуменъ, отъ гдѣто по сухъ пжть да се насочи за Силистра.

Произлѣзлото слѣдъ два дена потвърди напълно основателнитѣ доводи на Командующия армията и прѣдвидливостьта му за опасностьта отъ ромжнски десантъ около Тутраканъ.

6-дневни упорити боеве прѣдъ центъра и лѣвото крило на армията.

(Гледай скица № 8).

Слѣдъ 5-дневна почивка, противника, засиленъ достатъчно, особено съ гаубични и дълги батареи, отново почна дѣйствията си, които продължиха непрѣкъснато отъ 1 октомври до 7 сжщи, срѣщу цѣлото дѣсно крило на армията, на единъ фронтъ около 25 клм. Генералъ Заинчиковский, вижда се, искаше на всѣка цѣна да повали това крило, за което бѣ усилилъ частитѣ срѣщу него, съ измѣстването на 61-а руска дивизия влѣво и съ прѣхвърляне на Сръбско-харватската дивизия отъ дѣсното къмъ лѣвото крило на армията си. Той разчиташе съ силния устремъ на рускитѣ части срѣщу центра или да произведе единъ рѣшителенъ пробивъ или да съдѣйствува на останалитѣ части отъ армията си, които трѣбваше да атакуватъ фронта: Амузача — кота 90—с. Първелия (срѣщу турския корпусъ и Конната ни дивизия). Въ изпълнение на това си рѣшение, той поведе 7 дневни атаки по цѣлия фронтъ срѣщу центрра и дѣсното крило на III армия, — атаки при най-силенъ напоръ отъ рускитѣ части откъмъ Кубадинъ, Аджемлеръ и Едилкьой. Настжпващи по падинитѣ и силно поражавани отъ нашата артилерия, разположена по комаднитѣ пуктове прѣдъ с. с. Казълъ Мурадъ, Кавакларъ и в. 142 (Четалъ юкъ), руситѣ, ако и носейки твърдѣ голѣми загуби прѣзъ тия седемь дена, повтаряха постоянно опититѣ си да завладѣятъ позицията. Отъ върховетѣ при Казълъ Мурадъ се виждаше много добрѣ тѣхното стрѣмително настжпване, придружено съ извънредни усилия да устоятъ на бомбитѣ и шрапнелитѣ, пратени имъ флангово и фронтално; тѣхното ту залѣгание по равнинитѣ, ту крияние по гънкитѣ и доловетѣ, ту отновото скачане и прибѣгване напрѣдъ . . . Тоя устремъ, слѣдъ като тѣ биваха всѣкой день съсипвани отъ артилерийския огънь и отъ оня на нашата пѣхота, бѣ дѣйствително изумителенъ. Тѣ просто минаваха прѣзъ сжщински адъ, за да стигнатъ, при сетня сила, до позициитѣ и тамъ вече да бждатъ посрѣщнати съ контръ-ударъ . . . И така се то повтаряше непрѣкъснато отъ 1 до 7 октомври, по слѣдния редъ:

На разсъмване на 1 октомври, неприятелската армия атакува едноврѣменно дѣсното крило и центъра на позицията. Срѣщу Конната дивизия ромжнитѣ бѣха насочили нѣколко колони отъ с. Мулчьова (около Топра Хисаръ), които слѣдъ като прѣминаха линията на с с. Муритано и Карлжкьой, продължиха да напрѣдватъ къмъ в. 74 (сѣверно отъ с. Първелия), гдѣто се намираха прѣднитѣ части на Конната дивизия. Генералъ Колевъ се обърналъ къмъ началника на 25-а турска дивизия да му изпрати една дружина да заеме в. 90 (сѣверо-източно отъ с. Амузача) и да осигури лѣвия флангъ на позицията му, заета така: а) около в. 90 три роти отъ 16-й Ловчански полкъ, 1 спѣшенъ и 1 картеченъ ескадрони отъ Лейбъ-гвардейския полкъ, 4 пѣши картечни ескадрона, 1 колоѣздачна рота и 4 конни орждия и б) при с. Първелия — 9-й и 2-й конни полкове, 1 рота отъ 16-й Ловчански полкъ, 1 рота отъ Мангалския гарнизонъ, 1 пѣши и 1 коненъ картечни ескадрони и 2 конни орждия.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл., ромжнитѣ, като извадили нови батареи, почнали да обсипватъ съ снаряди в. в. 90 и 74 (послѣдния върхъ се заемалъ съ прѣдни части). Слѣдъ малко въ разгара на артилерийския и пѣши бой, се появила нова неприятелска колона отъ около 18 ескадрона, идяща отъ с. Мулчьова за с Топра-Хисаръ. Това усложнявало положението и понеже поисканата турска дружина не била още пристигнала на в. 90 и лѣвия флангъ на Конната дивизия се явявалъ несигуренъ, заповѣдало се на обозитѣ да напуснатъ с. Геренджикъ. Подъ силенъ неприятелски натискъ, прѣднитѣ части (9-и коненъ полкъ) отъ в. 74 били принудени да се отдръпнатъ къмъ с. Първелия и ромжнитѣ, слѣдъ заемането на тая височина, се насочили къмъ послѣднето село. Едноврѣменно съ това, ромжнскитѣ вериги, настжпващи къмъ в. 90 (лѣвия флангъ), въ обхватъ на позицията, били засилени съ нови части, поради което, за по-сериозно заемане на тоя участъкъ, билъ изпратенъ още 1 ескадронъ отъ 4-й коненъ полкъ.

Слѣдъ пладнѣ ромжнскитѣ вериги се приближили твърдѣ много до лѣвия флангъ, при в. 90, и вече се очаквало хвърляне на ножъ, а веднажъ падналъ тоя връхъ, то цѣлата позиция трѣбвало да се напуска. Нѣкои отъ войницитѣ отъ спѣшенитѣ ескадрони свършили патронитѣ си и, нѣмайки ножове, захванали да се отдръпвагъ, а това е можало да увлече и другитѣ. Тогава генералъ Колевъ, рѣшилъ да отстрани опасността съ конна атака и заповѣдалъ на 1-й коненъ полкъ да удари върху противника. Полкътъ поведенъ отъ командира си полковникъ Кметовъ, тръгналъ по дивизионно: въ първа линия—подполковникъ Войниковъ съ 1-й и 2-й ескадрони и въ втора линия—майора отъ генералния щабъ Николаевъ съ 3-й и 4-й ескадрони. Въ строй „линия отъ колони" и подъ силенъ артилерийски обстрѣлъ, ескадронитѣ бързо излѣзли

напрѣдъ, разрѣдили се и съ тръсъ и галопъ се втурнали върху неприятелскитѣ части, стоящи срѣщу лѣвия флангъ. Указало се, че трѣбва да се скача около 800 кр. по равнище и по орани мокри ниви, обаче, негледайки на това, 1-я дивизионъ полетялъ въ кариеръ и почналъ силно да се затруднява отъ затъването на конетѣ; 2-я дивизионъ, насоченъ вляво, сжщо прѣминалъ въ кариеръ по калната и разорана почва. Противникътъ изненаданъ, почналъ да бѣга отъ фланга, но частитѣ му, намиращи по вдѣсно, продължавали да стрѣлятъ усилено и да прикриватъ бѣгащитѣ. Конетѣ силно се изморили и не оставало вече друго, освѣнъ полкътъ да повърне на лѣво и съ врѣме да се скрие отъ магазинния огънь и отъ урагана на батареитѣ. Атаката, отъ тръгването до завръщането на ескадронитѣ, траяла около 25 минути и имала за резултатъ тактическия успѣхъ — *отхвърлянето на ромжнскитѣ части отъ фланга, и произвела мораленъ ефектъ върху противника,* който до вечерьта не се опитвалъ повече да обхваща.

Въ това врѣме, положението прѣдъ участъка между в. 90 и с. Първелия станало сжщо опасно. Командиртъ на V конна бригада полковникъ Марковъ билъ вече принуденъ да усили бойния редъ съ цѣлия 9-й коненъ полкъ. Къмъ 3 ч. сл. пл., противникътъ, приближилъ вече до позицията, се готвилъ за ударъ съ ножове, обаче въ това врѣме пристигналитѣ на помощь на в. 90—2-а низамска дружина отъ 65-й турски полкъ и 1 с. с. батарея отъ Маршевата бригада заплашили фланга на противника, който обстрѣлянъ силно, бързо се отдръпналъ назадъ и почналъ да се окопава. Съ това, положението при Конната дивизия било вече затвърдено.

За да не се позволи на противника да се окопае на достигнатата линия, Командующи армията заповѣда на генералъ Колева да атакува прѣзъ нощьта и да отхвърли близкитѣ части. Полковникъ Мачевъ направилъ нужнитѣ разпорежданія за тая атака и частитѣ вече тръгнали, но поради дъжда и мъглата и по липса на сигнални патрони, ракети и глухи фенерчета, се изгубили въ тъмнината и едвамъ на разсъмване се прибрали на позицията. Само бомбоносачитѣ хвърлили нѣколко бомби въ ромжнскитѣ окопи. Тоя день усилената конна дивизия загубила: убити 45 войници и 75 коня, ранени 118 войници и 102 коня.

Срѣщу 25-а турска дивизия, заемаща участъка прѣдъ с. Амузача:—в. 104 (на около 3 клм. източно отъ с. Енгецъ)—3 клм. източно отъ с. Амузача, противникътъ насочилъ още сутриньта нѣколко колони и успѣлъ да се прибижи наоколо 1 клм. до позициитѣ; други негови части се появили въ интервала между Добричскитѣ войски и лѣвофланговия турски 56-и полкъ. Вървежътъ на тоя бой се слѣдѣше добрѣ отъ Командующи армията и щомъ бѣ забѣлѣзано, че неприятелски

части сж насочени въ участъка между турскитѣ и Добричскитѣ войски, тутакси той заповѣда на 1 дружина отъ 35-и Вратчански полкъ (намиращъ се въ негово разпореждане) да тръгне за в. 116 (югоизточно отъ с. Енгецъ), а когато, къмъ 4 ч. сл. пл. стана явно, че противникътъ се е вече врѣзалъ въ тоя интервалъ, допълнително бѣ заповѣдано на дружината да заеме празнината.

Понеже частитѣ отъ турската дивизия не бѣха още изпитани въ сериозенъ бой, а противника насочваше удара си върху тая дивизия, Командующи армията рѣши да я засили съ български части и заповѣда на 6-и маршеви полкъ да заеме за с. Мустафа Ачи и да влѣзе въ разпореждането на Командира на турския корпусъ (пристигналъ сжщата вечерь).

Едноврѣменно съ настжпването срѣщу турската и конната дивизии, неприятелътъ атакува съ значителни сили и Добричскитѣ войски. Къмъ 8 ч. сутриньта, единъ неприятелски полкъ съ 2 батареи, насоченъ къмъ турската дивизия, отдѣлилъ една дружина по посока с. Енгецъ; къмъ 2 ч. сл. пл. една неприятелска дружина се появила къмъ. с. Кючукъ-Енгецъ, и други 3 дружини къмъ с. Казичи. Къмъ 3 ч. сл. пл. други нѣколко дружини тръгнали отъ с. Аджемларъ за с. Софуларъ, а други 4—5 дружини се спуснали отъ с. Кубадинъ къмъ в. 137. Командующи армията, забѣлѣзалъ това, незабавно разпореди 11-й маршеви полкъ, да се изнесе на всѣки случай по-близо до бойната линия и да застане на в. 142 (Чаталъ югъ).

Къмъ 4 ч. 45 м, сл. пл., противника атакува лѣвия участъкъ на Добричскитѣ войски, но обсипанъ съ силенъ артилерийски и пушеченъ огънь, бѣ разколебанъ и отстжпи въ безредие. Той прѣтърпѣ голѣми загуби, особенно отъ австрийската гаубична и германскитѣ дълги батареи, които обстрѣлваха флангово бойния му редъ. Къмъ 5 ч. вечерьта, генералъ Кантарджиевъ (оздравѣлъ и встжпилъ вече въ командуването) заповѣда обща контръ-атака и частитѣ тръгнаха стремително напрѣдъ, обаче противникътъ не дочака и се отдръпна на линията в. 147 — Чобанъ Иса — Османча—Едилъ-кой. На тоя бой присжтствува и Н. Ц. Внсочество Прѣстоенаслѣдникътъ.

При VI Бдинска дивизия противникътъ настжпи къмъ лѣвия й участъкъ, но посрѣщнатъ съ силенъ огънь, не издържа и повърна назадъ. Само единъ, стигналъ на 800 крачки, руски полкъ успѣ да се задържи и да се окопае, и сега привечерь, съ контръ-атака, бѣ отхвърленъ къмъ с. Софуларъ. Срѣщу дивизията тоя день дѣйствуваха части отъ новопристигналата 115-а руска дивизия.

По тоя начинъ, макаръ че противника да бѣ засиленъ вече съ цѣла руска дивизия, напора да се повали дѣсното крило на ар-

мията не „успѣ и Руситѣ, понесли сериозни загуби, бѣха отхвърлени по фронта на цѣлото това крило. — Очакваше се, че на другия день тѣ ще повторятъ нападенията си съ още по-голѣмъ устремъ и ще се помжчатъ на всѣка цѣна да разбиятъ III армия, поради което нашитѣ части усилено се окопаваха и приготвяха за прѣдстоящия бой.

Прѣдъ фронта на I Софийска и IV Прѣславска дивизии, привечерь, неприятелскитѣ вериги поискаха да се доближатъ до позициитѣ, но бѣха спрѣни отъ ураганитѣ на батареитѣ.

Къмъ 5 ч. сл. пл. противника ако и вече окончателно отбитъ, обаче на нѣкои мѣста частитѣ му останаха за нощуване близо до позицията, отгдѣто можаха лѣсно да прѣдприематъ нощни атаки, поради което щаба на армията изпрати слѣднята заповѣдъ до началницитѣ на дивизиитѣ и командира на турския корпусъ: „Тая вечерь, противника не трѣбва да се оставя да занощува близо до позицията, а съ енергически контръ-атаки да се отхвърли на старитѣ му позиции. Командующия армията държи отговоренъ всѣки началникъ, който би оставилъ прѣдъ себе си неотхвърленъ противникъ".

Понеже слѣдъ пладнѣ бѣ получено съобщение, че ромжнитѣ сж произвели десантъ прѣзъ Дунава около с. Рѣхово (западно отъ Тутраканъ), Командующий армията, за да вземе мѣрки срѣщу станалото, замина къмъ 5 ч. сл. пл. отъ бойното поле за гр. Добричъ. Узнало се, че десанта е билъ извършенъ съ значителни сили и трѣбвало да се бърза за групиране на части, до като още той не е успѣлъ да се дооразвие, поради което Командующий армията остана и прѣзъ нощьта въ Добричъ. Той подаде до началникъ щаба полковникъ Поповъ слѣднята телеграма: „До моето завръщане утрѣ, оставате да ме замѣствате. Генералъ Кантарджиевъ остава като началникъ на Сборната дивизия и да влѣзе въ свръзка съ войскитѣ оставени въ мое разпореждане (11 маршеви полкъ) и да поддържа постоянно свръзка съ IV дивизия и турския корпусъ. Вземете мѣрки противъ неприятелскитѣ изненади прѣзъ нощьта" — Едноврѣменно той телеграфира и на началника на Сборната дивизия слѣдното: „Началникъ щаба до моето връщане остава мой замѣстникъ по цѣлия фронтъ, а Вие оставате като началникъ на Сборната дивизия; обаче ако не сте приели участъка отъ генералъ Поповъ, нека и утрѣ той остане като началникъ на тоя участъкъ. Въ случай, че противникътъ проникне тая нощь въ участъка ви, давамъ Ви право да използувате дружинитѣ отъ 35-й Вратчански полкъ, а въ случай на нѣщо по-сериозно, да употрѣбите и часть отъ 11-й маршевъ полкъ, находящъ се на в. 142 (Чаталъ Югъ). Обърнете особено внимание на лѣвия флангъ, гдѣто се свършва вашиятъ и се почва дѣсниятъ флангъ на VI Бдинска дивизия."

За да бждемъ послѣдователни въ изложението на събитията, длъжни сме тукъ да прѣкъснемъ врѣменно обзора на дѣйствията прѣдъ фронта на III армия и да разгледаме онова, което произлѣзе тия дни въ тила ѝ, тамъ негдѣ между Русе и Тутраканъ.

Ромжнскиятъ десантъ при с. Рѣхово (западно отъ Тутраканъ).

Било сждено опасенията на щаба на III армия за ромжнски десантъ да се оправдаятъ току 3 дена слѣдъ срѣщата между Фефлдмаршалъ Макензенъ и Командующъ III армия, (за която споменахме по-горѣ), а като пъкъ за щастие се случи, че пжтующитѣ за Тутраканъ двѣ дружини отъ Русенския укрѣпенъ пунктъ (изпратени по прѣдложението на Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника за заемание на Тутраканъ), първи да влѣзатъ въ бой съ прѣминалитѣ вече Дунава ромжни.

Макаръ Командующъ III армия да не носѣше отговорностьта за отбиването на десанта, но прѣдъ видъ на лошето впечатление, което той щѣше да укаже върху морала на армията и възможнитѣ лоши послѣдствия за Добруджанската операция, той направи слѣднитѣ бързи разпореждания: „42-й полкъ, дружината отъ 48-й полкъ, 2-тѣ маршеви дружини съ батареитѣ, (които се прибираха къмъ армията), незабавно да се върнатъ назадъ и да се съсрѣдоточатъ при Тутраканъ; тежкитѣ батареи и 1 полска батарея отъ Силистра да заминатъ незабавно за Тутраканъ; пристигналиятъ въ Добричъ 1-й ешалонъ отъ 217-а германска дивизия незабавно да тръгне съ камиони за Силистра; 2-й опълченски полкъ идящъ при армията отъ Бургазъ да се стовари при Разградъ и отъ тамъ да се насочи за Тутраканъ; началникътъ на Дунавската отбрана въ сектора на армията генералъ-майоръ Назлъмовъ незабавно да замине за Тутраканъ и да организира отбраната му." За горнитѣ разпореждания той донесе въ щаба на Макензенъ, за да си иматъ прѣдъ видъ при по-нататъшнитѣ разпореждания. Понеже прѣдъ фронта на армията се водѣха сериозни боеве, повече отъ тия мѣроприятия, Командующия не можеше да вземе и отбиването на десанта оставаше вече работа на германското командуване, носяще отговорностьта за осигуряване тила на армията.

Десанта произлѣзълъ така: Командиръть на 17-а погранична дружина, на 1 септември въ 4 ч. 30 м. сутриньта, донесълъ на началника на Русенския укрѣпенъ пунктъ полковникъ Енчева, че ромжнитѣ, съ силенъ артилерийски огънь, обстрѣлвали отъ другия брѣгъ с. с. Рѣхово, Бабово и Бръшленъ, и въ 4 ч. 45 м. — че ромжнитѣ съ много лодки се насочили къмъ с. Рѣхово и източно отъ него, и даже имало вече слѣзли

войски на нашия брѣгъ. Полковникъ Енчевъ разпоредилъ подвижния резервъ на Русенския укрѣпенъ пунктъ (2 роти 1 батареи) да се насочи незабавно отъ с. Гагаля къмъ с. Борисово; подполковникъ Влаховъ да поеме общото командуване на тия части и на всички, които се намиратъ около с. Рѣхово, и да отхвърли излѣзлия на брѣга противникъ; стигналитѣ въ с. Враново 1 дружина отъ 5 й опълченски полкъ и 1 дружина отъ 5 маршеви полкъ (слѣдващитѣ за Тутраканъ) да се насочатъ: опълченската дружина отъ с. Старо село по пѫтя с. Кютеклий—Бръшленъ — Бабово — Рѣхово, а Маршевата дружина — по пѫтя за с. с. Бабово и Рѣхово и да атакуватъ срѣщнатия по пѫтя неприятель, като влѣзатъ въ свръзка съ войскитѣ на подполковникъ Влаховъ.

Подполковникъ Влаховъ усиленъ съ 2 роти и 1 батарея отъ Русенския укрѣпенъ пунктъ, сварилъ, въ 11 ч. пр. пл. при с. Кая махле, слѣднето: а) с. с. Сливо поле и Кая махле заети отъ по една наша рота, а с. Борисово съ 2 погранични роти; б) неприятелтъ заемалъ изходно положение: срѣщу с. Сливо поле съ 1 дружина и срѣщу с. с. Кая махле и Борисово съ 2 полка. Пристигналитѣ отъ Русе 1 взводъ отъ 15 см. германска батарея, 1 австрийска батарея и 1 австрийски артилерийски полски 12 см. взводъ заели позиция юго-западно отъ с. Кая махле и открили огънь.

Къмъ 2 ч. сл. пл., ромжнитѣ съ значителни сили настѫпили къмъ с с. Сливо поле и Кая махле и нашитѣ роти отстѫпили западно отъ с. Кая махле; сѫщо и ротитѣ отъ Борисово отстѫпили къмъ с. Просена. Подполковникъ Влаховъ, не намирайки другъ начинъ за борба, рѣшилъ: къмъ 11 ч. прѣзъ нощьта да произведе нощна атака и да изтласка противника отъ с. с. Сливо поле и Кая махле. Тая нощна атака сполучила и ромжнитѣ бързо напуснали горѣломѣнатитѣ села и нашитѣ отново ги заели. Тая българска дързость изненадала ромжнитѣ, тѣ счели, че сѫ атакувани отъ голѣми сили.

На 2 октомври, при подполковникъ Влахова пристигнали 1 германски ескадронъ и половинъ германска гаубична батарея, които този часъ се намѣсили въ боя. Ромжнската дивизия отново настѫпила съ широкъ фронтъ срѣщу с. с. Сливо поле и Кая махле и почнала вече да обхожда двата фланга на ротитѣ обаче частитѣ ѝ достигнали на около 200 крачки до позицията, трѣбвало да се спратъ и да отдрѫпнатъ фланга си, понеже е билъ заплашенъ отъ майоръ Фудуловъ, който се появилъ съ 2 роти отъ къмъ с. Просена за с. Борисово. Къмъ 4 ч. сл. пл., нашитѣ роти отново заплашени съ обхватъ, трѣбвало пакъ да се отдрѫпнатъ на позиция юго-западно отъ с. Кая махле. Къмъ 9 ч. вечерьта на подполковникъ Влаховъ пристигнали подкрѣпления 1 опълченска дружина отъ Русе и двѣтѣ дружини, пѫтуващи за усилване на тутраканския гарнизонъ. Тия двѣ дружини, слѣдъ цѣлъ денъ бой съ противника при с. Голѣмо Враново, тръгнали

за присъединяване къмъ отряда на подполковникъ Влахова и пѫтувайки цѣла нощь, успѣли сутриньта на 2 октомври да заематъ позиция сѣверно отъ с. Просина и да прѣградятъ и отъ тая страна пѫтя на противника, а вечерьта — и да се присъединятъ къмъ отряда на подполковникъ Влахова. Снаятитѣ ромжни повече не прѣдприели атака. Цѣла нощь тѣ били обезпокоявани съ огънь, особено отъ австрийскитѣ монитори, и не могли да се окопаватъ спокойно.

Сутриньта на 3 октомврий, подполковникъ Влаховъ, като забѣлязалъ, че с. с. Борисово, Кая махле, Паре махле и Сливо полѣ се заематъ слабо отъ ромжнитѣ, настѫпилъ съ отряда си и заелъ тия села. Къмъ 10 ч. пр. пл. голѣма ромжнска маса се появила южно отъ с. Рахово и подполковникъ Влаховъ, въ изпълнение на получената заповѣдь отъ полковникъ Енчева, атакувалъ ромжнитѣ, които се измѣстили и групирали между с. с. Рѣхово и Бабово. Тоя день пристигнали при отряда: 1 дружина отъ 2-й опълченски полкъ (отъ Бургазъ). 1 дружина отъ 48-й полкъ, 2 германски роти и 4 картечници, и се задали по шосето отъ Тутраканъ и изпратенитѣ на помощь отъ генералъ Назлъмовъ български дружини. Нощьта турила край на боя. Изглеждало вече, че ромжнитѣ сѫ се отказали отъ развиването на десанта и като че се готвяли да отстѫпятъ.

Трѣбва да се отбѣлѣжи, че въ боя на 2 и 3 октомври сѫ взели живо участие австрийскитѣ монитори, които съ артилерията си обстрѣлвали неприятелскитѣ войскв и разрушили почнатия да се строи ромжнски мостъ, и съ това спомогнали най-ефикасно за отбиването на десанта. На сутриньта на 4-й се указало, че ромжнитѣ вече успѣли, съ лодки и шлепове, да се прѣхвърлятъ обратно. Въ наши ржцѣ паднали само около 100 души плѣнници. Имало ранени повече отъ 2000 души, обаче тѣ били отвѣзвани постепенно, прѣзъ Тритѣодена, оттатъкъ Дунава. Виждали се много гробове на заровени убити, числото на които се прѣсмѣтало на 600—700 души.

Прѣзъ първитѣ два дена, когато прѣхвърлената ромжнска дивизия е водила бой на отсамния брѣгъ, на другия се намирала още една дивизия, чакаща да се построи моста и тогава да мине. Това е билъ цѣль ромжнски корпусъ, който, слѣдъ събарянето на моста и поради пристигащитѣ български подкрѣпления, трѣбвало да се откаже отъ по-нататъшни дѣйствия и да си отиде.

Така се свърши десанта, които произведе на първо врѣме голѣма тревога въ страната и създаде извънредни грижи на щаба на Макензенъ и на щаба на III армия. Опасното скоро стана смѣшно. Знаейки, че българскитѣ войски водятъ сериозни боеве при Кубадинъ и че нѣма кой да имъ се противопостави, ромжнитѣ бѣха прѣминали Дунава, обаче посрѣ-

щатъ ги съ огънь, слѣдъ малко се насочватъ срѣщу нѣ 2-3 роти; пристига една нова дружина; привечерь пристигатъ други двѣ дружини и картечници и кой знае колко могатъ още да пристигнатъ! Българитѣ атакуватъ нощемъ и сигуръ трѣбва да сж станали силни! Отъ югъ дохождатъ нѣкакви други дружини, отъ Тутраканъ се насочватъ други; пристига и нѣкакъвъ ескадронъ... По всѣка вѣроятность трѣбва да идатъ голѣми български сили. Надеждата оставала само на моста, но и той вече билъ разрушенъ... Тогава хайдѣ да си ходимъ докато е още врѣме!

А пъкъ на всичко отгорѣ, дѣ се е намѣрилъ старика отъ 5-й опъл. полкъ, който, попадналъ въ плѣнъ сутринята на 3 октомврий, билъ тутакси заведенъ при ромжнския генералъ... Спрѣлъ го при единъ орѣхъ, гдѣто били събрани на чай по-висшитѣ офицери отъ ромжнската дивизия; дали му да сѣдне и, слѣдъ като го напоили съ чай, генерала го разпиталъ отъ кой полкъ е и какви части има въ Русе. Бай Ганю далъ точни свѣдѣния за русенския гарнизонъ и съ това спечелилъ ромжнското довѣрие. Генерала, слѣдъ като заповѣдалъ да му дадътъ и бисквити, разпиталъ го: дали не знае ако идатъ нѣкои други войски срѣщу тѣхъ? Хитрия старикъ посмънкалъ, съ което още повече възбудилъ любопитството. Почнали да го убѣждаватъ да каже, но той се озърталъ по странитѣ и продължавалъ да мълчи. Ромжнския генералъ, за да го разположи, потупалъ го по рамото и заповѣдалъ на конвойнитѣ да го оставятъ и да си отидатъ... Подали му двѣ, три чаши хубавъ конякъ, придружени съ нови увѣщания да каже всичко. „А бе нали знаете — клѣтва съмъ давалъ!... ама какво да правя, като сте добри хора... вашъ да е грѣха... ще кажа. Сноши ротния ни събра и ни говори да се държимъ юнашки, защото помощь голѣма ни идяла; дивизията на германския Царь се стоварвала вече въ Разградъ и една наша дивизия вчера тръгнала отъ Добруджа"... Ефекта билъ поразителенъ. Офицеритѣ се размърдали, скочили, донесли карти, почнали да мѣрятъ съ цирку-ли, а войницитѣ набързо събрали закускитѣ и си отишли съ кошницитѣ. Понеже генерала се отдалечилъ на страна, находчивия българинъ отишелъ и се обтѣгналъ подъ орѣха... и, глѣдайки прѣзъ пръсти, видѣлъ, че всички офицери бързо заминали за селото. Въ смущението, забравили го и той бързо се намърдалъ въ кукурузитѣ, гдѣто слѣдъ два деня гладенъ и жаденъ, дочакалъ пристигането на нашитѣ. Тоя достовѣренъ случай е станалъ още тогава извѣстенъ на офицеритѣ отъ 5-й опълченски полкъ и жалко е, че днесъ не помнятъ името на тоя българинъ... Че ромжнитѣ сж били изплашени отъ нѣкакви значителни насочени срѣщу тѣхъ сили, се потвърждава и отъ заловената заповѣдь на ромжнския генералъ Войтияно, въ която отдръпването се мотивирало съ насочването на силенъ противникъ.

Въ всѣки случай, едно е положително вѣрно, че нѣкакви 3—4 наши опълченски и маршеви дружини се противопоставиха на ромжнския десантъ и не допуснаха на една дивизия да спечели плацдармъ за по-нататъшни дѣйствия.

Плѣнницитѣ разправяли, че офицеритѣ увѣрявали войницитѣ, че нѣма да срѣщнатъ на нашия брѣгъ ни единъ български войникъ, обаче пушкитѣ запукали тозъ часъ и произлѣзли три дневни сблъсквания и контръ-атаки. Разбира се, че, при подобни условия, желанието и куража да се навлѣзи въ България сж били скоро застжпени отъ колебанията и страхътъ прѣдъ неизвѣстностьта, а особенно да не би да се повтори Тутраканската работа.

Добрѣ, че така се случи, а то иначе, ако ли ромжнитѣ успѣеха да прѣхвърлятъ по значителни части и да завзематъ Тутраканъ или Русе, много лошо щѣше да стане... Кои ли войски щѣха да имъ се противопоставятъ?... Ами неминуемото оплячкосване и опожаряване на часть отъ сѣверна България?...

Извѣстието за отбиването на десанта се посрѣщна съ голѣма радость отъ всички българи, а особенно отъ чиноветѣ на III армия, отъ които по-голѣмата часть, като родомъ отъ русенско, разградско и шуменско, можаха твърдѣ много да пострадатъ отъ нашествието. Прѣславцитѣ, що, прѣзъ тия опасни дни стояха срѣщу врага на Добруджанския фронтъ, а мислено всецѣло бѣха прѣнесени къмъ роднитѣ си огнища, изведнажъ вдигнаха глави и весело се прѣдадоха на бойната си работа...

Чудно е, много чудно е, че генералъ Лудендорфъ (въ немоаритѣ си) не иска да разбере съ каква цѣль е билъ произведенъ тоя ромжнски десантъ, който въ никой случай не можалъ да повлияе върху операциитѣ въ Седмоградско!! Какъ той не се досѣща, че тоя десантъ сигуръ трѣбва да е билъ въ тѣсна свръзка съ рускитѣ атаки и съ прѣдполагаемия пробивъ на дѣсното крило на III българска армия, и че успѣха му можеше да се отрази твърдѣ злѣ върху операциитѣ въ Добруджа, па даже и на южния театръ!... Мислимъ, че не е особено приятно и крайно не безопасно е, когато се биешъ по фронта да чуешъ, че противникътъ се е явилъ въ тилътъ! Ако ромжнитѣ сполучаха да разширятъ плацдарма си и да прѣхвърлятъ още части отсамъ Дунава, то тогава всички щѣхме да се видимъ на тѣсно, даже и самия Лудендорфъ.

Но точка по това; нека се обърнемъ пакъ къмъ Добруджанския фронтъ, гдѣто прѣзъ тия дни отиваха най-ожесточени боеве.

Продължение на 6-дневнитѣ упорити боеве срѣщу центъра и дѣсното крило на армията.

(Гледай скица № 8-а)

Прѣди всичко трѣбва да се каже, че щаба на Макензенъ, поради станалия десантъ, побърза да отмѣни заповѣдьта си за атаката на Кубадинската позиция и Командующия армията трѣбваше два пѫти да донася, че нѣма да прѣдприеми такава. Защото съвсѣмъ не бѣ врѣме за атака, а всичкитѣ усилия на армията трѣбваше да се насочватъ за парирането на рускитѣ удари, и на всѣка цѣна, да се запази отъ пробивъ отбранителната линия.

На 2 октомври боя се почна отъ тъмни зори. Противника поднови настѫпването си съ нова енергия, като насочи главния си напоръ срѣщу Конната дивизия. Извадилъ още по-силна артилерия, той започна да обсипва позицията съ снаряди, особено по в. 90. Веригитѣ на една ромжнска бригада, възползувани отъ мъглата, се доближиха на около 700 крачки и, тукъ вече забѣлѣзани, бѣха посрѣщнати съ силенъ пушеченъ и картеченъ огънь. Тѣ залѣгнаха и влѣзоха въ огнева борба, а слѣдъ малко, почнаха, съ пълзене, отново да се приближаватъ къмъ окопитѣ.

Ловченскитѣ двѣ роти, колоѣздачитѣ и спѣшенитѣ ескадрони почнали силно да страдатъ отъ огъня, но все пакъ останали по мѣстата си, готови да посрѣщнатъ удара. Противника се приближилъ до толкова, че вече се слушали ясно командитѣ и виковетѣ му, и още малко и той щѣлъ вече да се хвърли за ударъ съ ножове. Но въ тоя критически моментъ пристигнала изпратената на помощь турска дружина, която съ фланговъ огънь почнала да поражава ромжнскитѣ части и тѣ били принудени бързо да се отдрѣпнатъ назадъ. Въ това врѣме, къмъ с. Первелия настѫпвали други непріятелски части, обаче и тѣ скоро били повърнати съ артилерийски огънь.

Понеже генералъ Колевъ бѣ донесалъ, че, задъ атакуещата ромжнска бригада, се движала цѣла ромжнска дивизия и тъй като отъ наблюдателния пунктъ на щаба на армията бѣ забѣлѣзано, че противникътъ прѣхвърля войски отъ западъ на истокъ, заповѣда се на началницитѣ на I, IV и VI дивизии да изпратятъ силни рекогнисцировачни отряди по фронта, за да приковатъ прѣдъ себе си противника; а на началника на 25 а турска дивизия да изпрати находящия се въ негово разпореждане 6-и маршеви полкъ при Конната дивизия, а въ случай на силенъ напоръ, да подкрѣпи послѣднята, още съ една турска дружина.

Слѣдъ отбиването на тая атака, ромжнитѣ извадили още 3 батареи и почнали съ най-силенъ огънь да обстрѣлватъ цѣлото разположение на Конната дивизия, поради което Командующии армията тутакси разпореди да й се изпрати на помощь още една полска батарея. Къмъ 2 ч. сл. пл. ромжнитѣ отново достигнали на около 500—1000 крачки до окопитѣ на в. 90 и около 2000 крачки до с. Первелия, а къмъ това врѣме пламналъ силенъ бой и при 25-а турска дивизия. 6 непріятелски ескадрона се врѣзали въ интервала между Конната и Турската дивизии, обаче посрѣщнати съ кръстосанъ артилерийски огънь, били принудени да се скриятъ въ доловетѣ. Тоя день, Конната дивизия, подкрѣпена своеврѣменно съ пѣхота и артилерия, можа да осуети опититѣ на противника за компроментиране дѣсния флангъ на армията. Добрѣ, че на тоя флангъ нѣмаше руска пѣхота.

Прѣдъ фронта на 25-а турска дивизия противникътъ бѣ осъмналъ съ около 10 дружини, нощували на 800—2000 крачки отъ позицията. Въ изпълнения на заповѣдьта отъ Командующи армията: *да се атакува непріятелътъ и да не се оставя да нощува близо до позициитѣ*,—въ 1 ч. прѣзъ нощьта, на 2-и срѣщу 3-и септември, цѣлата дивизия прѣминала въ контъръ-атака и, слѣдъ като взела плѣнници 2 офицера 100 войника, върнала се на позициитѣ, безъ да отхвърли противника отъ цѣлата линия, поради което непріятелътъ останалъ окопанъ прѣдъ нѣкой участъци. Боятъ продължавалъ цѣлиятъ день и къмъ 4 ч. сл. пл., въпрѣки силния огънь, 4—5 руски дружини успѣли да се приближатъ до окопитѣ на около 200—1000 крачки. При подобно застрашително положение, командирътъ на турския корпусъ, узналъ отъ плѣнници за прѣдстояща нощна атака, помоли да му се изпратятъ въ подкрѣпление български части, поради което Командующи армията тутакси заповѣда на сборната дружина на майоръ Рандевъ (състояща се отъ 7 роти отъ 4-и маршевъ и 8-и Приморски полкове), току пристигнала отъ Варна, да замине за Кара-кьой и да влѣзе въ подчинение на командира на турския корпусъ, а на генералъ Кантарджиева—да изпрати една отъ батареитѣ на маршевата бригада, находящи се на в. 142 (Чаталъ югъ), при с. Каракьой, въ подкрѣпа на 25-а турска дивизия. Заповѣда се сѫщо и на генералъ Колева да върне една отъ турскитѣ дружини, изпратени му въ подръжка на дивизията. По тоя начинъ турскитѣ войски бѣха вече достатъчно засилени, макаръ, че това прѣдизвика едно смѣсено разположение на турци и българи.

Прѣдъ Добричскитѣ войски руситѣ настѫпиха къмъ повънощь срѣщу с. Енгецъ, обаче дѣйствията имъ едва на разсъмване на 3-ий се изразиха по-сериозно. Въ ранни зори цѣла непріятелска дивизия се бѣ узовала срѣщу позициитѣ при с. с. Софуларъ, Казичи и Енгецъ и напираше силно. Нашитѣ се държаха твърдо и, слѣдъ като разстроиха достатъчно настѫпващитѣ части, сами прѣминаха съ дѣсния си флангъ въ контъръ-атака и ги обърнаха въ бѣгство. Само ония руски

части достигнали до с Суфларъ, се задържаха по-дълго, но, обстрѣлвани продължително съ артилерийски фланговъ огънь, и тѣ най-послѣ не издържаваха и отстжпиха въ безредие къмъ с. Едилкьой и Узунларъ. Изпратенитѣ отъ генералъ Кантарджиевъ рекогнисцировачни отряди за да прогонятъ непріятелскитѣ части още по-сѣверно отъ Софуларъ, бѣха принудени да се върнатъ обратно, понеже позицията на противника се указала силно окопана. Узнало се отъ плѣнници, че срѣщу Добричскитѣ войски е дѣйствувала 1 бригада отъ 61-а руска дивизия и други ромжнски части и че при Кубадинъ, прѣди 2—3 дена, пристигнала 115-а руска дивизия, която вече дѣйствува срѣщу VI Бдинска дивизия.

Рекогнисцировачния отрядъ на VI Бдинска дивизя, успѣлъ да заеме прѣзъ нощьта прѣдния пунктъ на противника (в. 130), сутриньта бѣ отхърленъ къмъ с. Бешуалъ. Прѣзъ деня дивизията изпрати други два рекогнисцировачнн отряди, които съ бой констатираха, че противникътъ въ първата линия има 2 пѣхотни полка и 3 батареи. Въ тоя бой падналъ убитъ началникътъ на отряда майора отъ 36-и Козлудуйски полкъ Атанасовъ.

Рекогнисцировачнитѣ отряди на IV Прѣславска дивизия изблъскаха противника и заеха прѣднитѣ му пунктове на фронта: в. 121 — 138 — чифлика Сусусъ Али бей. Констатирано бѣ, че противникътъ заема слабо прѣднитѣ си позиции, обаче, главната си позиция държи твърдѣ силно.

Рекогнисцировачнитѣ отряди на I Софийска дивизия заеха гребена западно и сѣверозападно отъ в. 142 и гребенитѣ сѣвероизточно отъ с. Мулчьова и с. Арабаджи; констатирано било, че противника слабо заема прѣднитѣ си пунктове и въ тоя участъкъ дѣйствуватъ около 6 полски батареи.

Понеже противникътъ бѣ занощувалъ близо прѣдъ фронта на турската и конна дивизии и постоянно получаваше подкрѣпления, отъ което една изненада прѣзъ нощьта бѣ повече отъ вѣроятна, прѣдупрѣдиха се началницитѣ на дивизиитѣ да пазятъ най-голѣма бдителность, особено на разсъмване; при това бѣ разрѣшено на началника на Добричскитѣ войски да използува часть отъ армейския резервъ въ случай, че противникътъ прѣзъ нощьта успѣе да проникне въ участъка му. За Турския корпусъ Командующи армията бѣ вече спокоенъ, защото както се каза по-горѣ, той бѣ вече усиленъ съ 1 дружина отъ 4-и маршеви полкъ, съ 2 приморски роти, съ 1 дружина и 1 картечна рота отъ 6-и маршеви полкъ и съ 1 полска батарея.

Тоя денъ отъ щаба на групата Макензенъ се получи прѣдупрѣждение, *че въ скоро врѣме армията трѣбва да очаква нови непріятелски атаки.* Това съобщение, дошло, слѣдъ като бѣ вече констатирано излизането на руската 115-а дивизия на бойната линия, още повече постави на щрекъ частитѣ и

накара щаба на армията да вземе сериозни мѣрки за посрѣщането на удара.

Кризата на 3 октомври.

Очакваната непріятелска нощна атака срѣщу 3-и не се състоя, но затова пъкъ, бойния редъ на противника още въ ранни зори настжпи срѣщу цѣлото дѣсно крило на армията. Посрѣщнати отъ силенъ артилерийски огънь, веригитѣ му, ту се повръщаха назадъ, ту бѣгаха групово въ страни отъ падналитѣ снаряди, ту се скриваха и залѣгаха по мѣстнитѣ гънки, гдѣто оставаха до новъ скокъ. За тласкането имъ напрѣдъ, прииждаха нови и нови вериги, които сжщо биваха принудени да се пръскатъ, да се криятъ и прѣцеждатъ, и постепено да се подаватъ напрѣдъ. Отъ позицията се виждаха много добрѣ опустошенията, произвеждани отъ нашитѣ батареи и онія извънмѣрни усилия за напрѣдване, извършвано съ упорита настойчивость и подгрѣвано отъ личния примѣръ на офицеритѣ. Имаше моменти, когато се смѣташе, че атаката е вече съвсѣмъ отбита, а гледашъ, слѣдъ малко, най-напрѣдъ по единично и съ малки групички, послѣ по отдѣления и току изведнажъ цѣла верига скочила и литнала напрѣдъ, до ново спиране. Виждаше се добрѣ, че подобна упоритость е пакъ работа на руски части.

Прѣдъ видъ на това стремително настжпване, за да не се позволи на непріятеля да мѣсти части отъ дѣсното къмъ лѣвото си крило, заповѣда се на I, IV и VI дивизии да изпратятъ и тоя день рекогнисцировачни отряди, които да приковатъ противника прѣдъ себе си. И именно на тия рекогнисцировачни отряди се дължи обстоятелството, че противникътъ не успѣ да прѣхвърли войски отъ центъра, за да доразвие пробива си, произведенъ тоя день на дѣсното крило на армията.

Конната дивизия успѣ да осуети всичкитѣ опити на противника да повали фланга. Прѣдъ турскиятъ корпусъ боятъ се бѣ почналъ сутриньта съ барабаненъ артилерийски огънь отъ противника. Началникътъ на 25-а турска дивизия донесе, че непріятеля се намиралъ на около 800-1000 крачки и вече отивалъ силенъ бой по цѣлия фронтъ на дивизията. Въ 11 ч. пр. пл. командиръть на турския корпусъ съобщи, че за да се поправи станалото размѣстване на турски части съ български, той помолилъ генералъ Колева да му повърне взетитѣ 2 турски дружини, вмѣсто които щѣлъ да му изпрати български дружини. Отговори му се, че Командующи армията е съгласенъ, но това трѣбва да се извърши незабѣлѣзано отъ противника. Ще се види по-нататъкъ, че това смѣсване на турци и българи, станало по силата на екстре-

ната необходимость въ боя, се указа твърдѣ щастливо, особено за тоя день.

Къмъ 11 ч. пр. пл. бѣ донесено отъ началника на 25-а турска дивизия, че всички опити на противника да напрѣдне били осуетени, а къмъ 6 ч. сл. пл., командира на турския корпусъ донесе друго: че неприятеля се приближилъ до лѣвия флангъ на дивизията на 200—500 крачки, за което началника на тая дивизия възнамѣрявалъ да прѣдприеме контръ-атака.

Боя при VI Бдинска дивизия се бѣ почналъ отъ изпратенитѣ рекогнисцировачни отряди за ново земане на в. в. 130 и 131. Къмъ 1 ч. сл. пл., когато тѣ се приближили до обектитѣ си, срѣщу имъ се спуснали отъ Кубадинъ два руски полка и бързо ги отхвърлили. Тия руски части, построени въ нѣколко реда вериги, бѣгомъ прѣминали платото и се насочили къмъ долътъ, срѣщу центъра и дѣсния участъкъ на дивизията. Тутатски върху имъ билъ съсрѣдоточенъ ураганния огънь на всичкитѣ батереи, обаче, при все това, тѣ продължили да настжпватъ и, къмъ 6 часа вечерьта, се съсрѣдоточили въ мъртвото пространство срѣщу дѣсния флангъ на позицията и, въ вечерната дрезгавина, се хвърлили върху окопитѣ и достигнали до теленитѣ мрѣжи. Тукъ, макаръ и попаднали подъ ужасната косидба на картечницитѣ и на магазинния огънь, и понесли вече голѣми загуби, тѣ все още продължавали своя устремъ. Падали стотици, но заднитѣ тласкали прѣднитѣ и искали на всѣка цѣна да завладѣятъ окопитѣ. Нашитѣ останали твърдо на мѣстата си и дали врѣме на изпратенитѣ отъ Добричкитѣ войски подкрѣпления да пристигнатъ и да ударятъ на фланга. Руситѣ бѣха отхвърлени и отстжпиха въ голѣмо безредие. Тая отчаяна атака бѣ произведена отъ частитѣ на 115-а руска дивизия.

Вече бѣ се мръкнало и отъ полученитѣ донесения се знаеше, че противника навсѣкждѣ е вече отбитъ и че боятъ е свършенъ тоя день въ наша полза. Командующи армията се готвеше да отпжтува заедно съ Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника за Добричъ (за узнаване допълнителни подробности по ромжнския десантъ) и щѣха вече да сѣдатъ въ автомобилитѣ, когато се получи слѣдната кратка телеграма отъ офицера за свръзка при турския корпусъ поручикъ Генова: *„25-а турска дивизия е въ пълно отстжпване“*. Това бѣ грозна изненада (още повече, че току бѣ донесено за прѣдстоящя контъ-атака отъ тая дивизия), и веднага бѣха изпратени на мѣстото началникътъ на оперативното отдѣление майора отъ генералния щабъ Василевъ, турскиятъ офицеръ за свръзка капитанъ Сабри и поручикътъ отъ полицейския ескадронъ Маджаровъ, а Н. Ц. Височество изпрати адютанта си майоръ Ка-

фовъ. Началникъ щаба полковникъ Поповъ започна по телефона да търси свързка съ командира на турския корпусъ, обаче това бѣ невъзможно, понеже, телефонитѣ бѣха вдигнати и персонала имъ избѣгалъ. Срѣщу настжпилата неочаквана криза прѣзъ нощьта и при произлѣзлата бъркотия, мжчно можеше да се стори нѣщо. Главно, че не се знаеха размѣритѣ на станалото.

Завърналия се на скоро поручикъ Маджаровъ доложи, че дѣйствително турскитѣ войски отстжпватъ въ пълно безредие. По шосето слѣдвали цѣли тълпи; с. Мустава Ачи било прѣпълнено съ отстжпили турски войници; артилерия, кола, коне, хора, всичко бързало назадъ; никой никого не искалъ да слуша. Майоръ Василевъ и турския офицеръ Сабри заплашвали, викали, удряли. По едно врѣме майоръ Василевъ се сѣтилъ и накаралъ да запалятъ голѣми огньове край селото, и тутакси огньоветѣ били обградени отъ бѣгълцитѣ. Свѣтлината помогнала да се види кой сж началници и кои подчинени и, криво лѣво, започнало се едно уреждане. Указало се че отстжпающитѣ низами увлѣкли съ себе си и българската дружина отъ 6-й маршеви полкъ и една гаубична батарея, намиращи се въ резервъ на корпуса, които, макаръ и въ редъ, продължавали да се движатъ назадъ. Майоръ Василевъ прѣди всичко повърналъ тая дружина и батарея, а, щомъ тѣ тръгнали, започнали да се уреждатъ и турцитѣ.

За да се прѣсѣче пжтьтъ на отстжпающитѣ къмъ тила, Командующи армията заповѣда на командира на нестроевия ескадронъ отъ 2-й конни полкъ ротмистъръ Арнаудовъ да събере хората си, да постави кордонъ отъ двѣтѣ страни на шосето и да залавя бѣгълцитѣ и ги връща назадъ. Той отстрани отъ длъжность командира на 6-й маршеви полкъ, поради отстжпването на дружината отъ полка му, а на мѣстото ну назначи горѣпоменатия майоръ Василевъ, по собствено желание на послѣдния.

По тоя начинъ безредието и пзниката около с. Мустафа Ачи бѣха до нѣкждѣ прѣмахнати, обаче опасностьта все още сжществуваше. Нищо положително не се знаеше, освѣнъ за отстжпването на 59-й и 75-й турски полкове, а за останалитѣ турски части, както и за участьта на нашитѣ батареи, прѣдадени къмъ 25-а турска дивизия, липсваха всѣкакви свѣдѣния. Едвамъ къмъ 10 ч. вечерьта се обади командирътъ на турския корпусъ отъ с. Караачи, и, безъ да опрѣдѣли положението (което не знаеше), той искаше по скоро изпращане на български подкрѣпления. Това бѣ вече по-рано удовлетворено, още щомъ бѣ получена горѣпоменатата телеграма на поручикъ Генова. Командующи армията бѣ вече заповѣдалъ: а) генералъ Колевъ да влѣзе въ тѣсна връзка съ 25-а турска дивизия и да й укаже ефикасно съдѣйствие, като употрѣби енергически усилия, за да не се открие фланга на армията;

б) 11-й маршеви полкъ (намиращъ се въ разпореждане на Командуюши армията) да изпрати 2 дружини и картечната рота за с. Мустафа Ачи въ разпореждане на командира на турския корпусъ; в) началникътъ на Добричскитѣ войски да изпрати незабавно батареята отъ в. Чаталъ югъ за с. Мустафа Ачи въ разпореждане на командира на сжщия корпусъ; г) началникътъ на IV Преславска дивизия да изпрати 2 роти отъ 8-й Приморски полкъ и 1 полска с. с. батарея за с. Мустафа Ачи въ разпореждане на сжщия командиръ и д) двѣтѣ германски дълги батареи, пристигнали въ Кара Омеръ, да тръгнатъ за сжщата цѣль за с. Мустафа Ачи.

На командира на турския корпусъ Командуюши армията отговори съ слѣдната бърза телефонограма: „Неочакваното безредно отстжпване на 59-й и 75-й турски полкове поставя армията въ критическо положение. Незабавно разпоредете да се спратъ бѣгълцитѣ, да се приведатъ въ редъ и гледайте на всѣка цѣна да заемате първоначалното си положение. Иначе прѣдупрѣждавамъ ви, че ви държа отговоренъ за станалото и за страшнитѣ послѣдствия отъ него. Изпращамъ ви отъ с. Гювенлий 2 дружини съ картечната рота отъ 11-й маршеви полкъ, двѣ приморски роти, двѣ български полски и двѣ 10, 5 см. германски батареи. Изпратете хора да ги посрѣщнатъ и да ги отведатъ на опрѣдѣленото мѣсто".

Съ получаването на заповѣдьта, генералъ Колевъ бързо изпратилъ Лейбъ-гвардейския полкъ, който застаналъ западно отъ в. 90 (Ташлж Югъ) и потърсилъ връзка съ турската дивизия. Указало се, че на позицията се намирала само 3-а дружина отъ 38-й низамски полкъ, а останалитѣ сж отстжпили. Изпратенитѣ подкрѣпления отъ Командуюши армията се насочили своеврѣменно за с. Мустафа Ачи. По тоя начинъ бѣ направено всичко да се струпатъ повече части къмъ заплашения пунктъ и да се помогне на командира на турския корпусъ да затвърди положението.

Паниката въ 25-а турска дивизия се е създала така: останалитѣ прѣдъ турскитѣ позиции неприятелски части, щомъ се мръкнало, се хвърлили на щикъ, влѣзли въ позицията и почнали да се разпространяватъ встрани, като една часть отъ защитницитѣ била избита, а другата, по-голѣмата, плѣнена. Съсѣднитѣ турски части, изплашени, почнали да бѣгатъ. 2 турски батареи, напуснати отъ прислугата, били плѣнени и моментално отвлѣчени назадъ; останалитѣ батареи успѣли да избѣгатъ. Паниката бързо се разпространила по цѣлата позиция и всички турски части почнали въ безредие да се отдръпватъ, освѣнъ крайната дружина (III) отъ 38-й низамски полкъ, която останала на мѣстото си. Въ това врѣме тритѣ роти отъ 4-й маршеви полкъ, подъ началството на капитанъ Недѣлковъ, отивайки при Коннати дивизия за смѣна на турската дружина, получили заповѣдь да свърнатъ къмъ с. Амузача и да се опитатъ да спратъ напрѣдването на противника въ напуснатия отъ турцитѣ районъ. Въпрѣки пълната неизвѣстность за положението и голѣмото безредие, причинявано отъ бѣгащитѣ край тѣхъ турци, ротитѣ продължили движението си къмъ селото и като се разгънали, атакували окрайната му, на която противникътъ вече се натъкмявалъ. Послѣдвала кратка схватка съ ножове и щикове, една гонидба по улицитѣ и дворищата, едно прѣслѣдване противника по петитѣ, докато най-послѣ ротитѣ достигнали сѣвернатa окрайна на селото и, слѣдъ единъ новъ ударъ, като изтласкали новопристигналитѣ тамъ неприятелски части, заели напуснатата турска позиция. Противникътъ, изненаданъ отъ тоя вихренъ ударъ и не можайки въ тжмнината да опрѣдѣли силата на атакующитѣ, обърналъ въ бѣгство, което накарало и съсѣднитѣ неприятелски части да се отдръпнатъ бързо. По тоя начинъ юначнитѣ роти на капитанъ Недѣлкова скоро очистили заетия отъ противника участъкъ и, като залѣгнали въ окопитѣ, турили началото на фронта срѣщу противника. Слѣдъ 4—5 часа почнали да се връщатъ и турскитѣ части и да пристигатъ изпратенитѣ български подкрѣпления, и положението донѣгдѣ било закрѣпено. Противникътъ взелъ трофей: 2 турски батареи и 2557 плѣнници низами (това число е точно споредъ свѣдението, прѣдставено въ щаба на армията отъ командира на турския корпусъ).

Горния печаленъ инцидентъ прѣдизвика голѣмо недовѣрие въ частитѣ къмъ турскитѣ войски. Щабътъ на армията бѣ по-рано прѣдупрѣденъ отъ щаба на Макензенъ (телеграма № 15), че турскитѣ войски сж добри, но само за отбранителни дѣйствия, обаче, излѣзе, че тѣхъ не ги бива и за отбрана. Справедливостьта го изисква да кажемъ, че това се отнася само до 25-а турска дивизия, коплектувана отъ сирийци, незнающи турски езикъ, поради което командуването и управлението имъ бѣ много трудно. Турскитѣ офицери много мъчно се разбираха съ тѣхъ. При това цѣлиятъ турски корпусъ бѣ вкопиранъ слабо; липсваха му много нѣща; не бѣше снабденъ съ достатъчно артилерия; снарядитѣ, които отпускаше германското командуване бѣха въ твърдѣ ограничено количество. Липсата на возимъ шансовъ инструментъ не позволяваше окопитѣ да се изработватъ до нужнитѣ размѣри, и, както ще видимъ по-нататъкъ, не добрѣ закрититѣ турци, щомъ попадняха подъ губиченъ огънь, често пжти се разбѣгваха или се оттегляха на по-задни позиции. Турската позиция при Амузача, гдѣто произлѣзе паниката, се указа слабо усилена и окопитѣ й не могли да защитятъ войницитѣ отъ губичния огънь, поради което злѣ обученитѣ и съ слабъ духъ сирийци бързо се разколебали и масово напуснали позицията. 15-а дивизия, комплектувана само отъ турци, стоеше много по-високо; на нея можеше да се вѣрва, че тя

нѣма да мръдне отъ мѣстото си и можаха да ѝ се възлагатъ и по-сериозни задачи.

Трѣбва да се признае едно, че въобще турскитѣ войници бѣха послушни и износливи. Съвсѣмъ слабо стъкмени, даже една часть безъ шинели, съ обуща изпокжсани, само съ една ризка и тя на гърба, и твърдѣ слабо хранени, тѣ цапаха кальта, сѣдяха подъ дъжда и зъзнѣха въ мразоветѣ. Гладуваше кой-кой, но сигуръ турцитѣ, защото интенданството имъ не бѣ уредено и, макаръ нашето тилово управление да отпускаше нужното, обаче липсваха подготвени органи за своевръменно получаване и разпращане по частитѣ. Нѣмаха обози и ний ги снабдявахме съ такива до колкото бѣ възможно. Едно само не можа да се оправи; то бѣ телефонната служба на корпуса. Поради липсата на подготвени телефонисти, свръзката съ щаба на армията почти всѣкога липсваше. Дълго врѣме се дрънкаше и когато най-послѣ се обадѣше нѣкой, то се започваха най-смѣшни и чудни запитвания, които караха старателния Сабри ефенди (турския офицеръ за връзка при армията) да се пука отъ ядъ.

Отъ вървежа на борбата тоя день, непрѣменно трѣбваше да се очаква още по-рѣшителна руска атака на 4 септември. Това стана повече отъ вѣроятно съ прѣхванатата руска радиотелеграма, подадена отъ командира на 47-й руски корпусъ до началника на руския кавалерийски корпусъ генералъ Павлова, която гласѣше: *„На 4 септември армията да продължи възложената ѝ задача. Групата на генералъ Хартелъ достигна съ лѣвия си флангъ в. Кара Юклеръ (съвърно отъ Первелия). Срѣщу лѣвия флангъ на групата на генералъ Хартелъ дѣйствува българската кавалерийска дивизия. Утрѣ рано генералъ Павловъ* (командиръ на руския кавалерийски корпусъ) *да мине участъка Тузла и, като настжли въ сектора Первелия — Гереджикъ, да разбие българската кавалерия и да удари противника въ тилъ, по направление Гювенлия—Кара Омеръ“.*

За посрѣщането на тоя рѣшителетъ ударъ, на щаба на III армия прѣдстояха двѣ рѣшения: или *да се прѣдприеме енергична атака съ* лѣвото крило на армията (I и IV дивизии) или *да се засили дѣсното крило съ подкрѣпления, взети отъ лѣвото крило.* Понеже неприятелската позиция срѣщу лѣвото крило на армията бѣ силно укрѣпена и имаше голѣма дълбочина, и поради липсата на достатъчно тежка артилерия и резерви, атаката тамъ трѣбваше да бѫде съпроводени съ голѣми жертви и не можеше да донесе бързъ успѣхъ, който да повлияе на хода на боя срѣщу дѣсното крило, то Командующи армията се установи на второто рѣшение и тутакси заповѣда: *1 Софийска дивизия да изпрати 2 дружини отъ 16-й Ловчански полкъ* (подъ началството на полковникъ Иванова) *и 1 с. с. батарея при с. Мустафа Ачи за подкрѣпа на Турския корпусъ; а за засилване на Конната дивизия да се прѣдадатъ къмъ нея 1 прѣславска и 1 вратчанска дружини, а сѫщо и 1 портова рота отъ Балчикъ и 2000 добруджански доброволци, пристигнали отъ Добричъ.*

На 4 септември значителни неприятелски части настжпиха по цѣлия фронтъ срѣщу Конната дивизия, Турскиятъ корпусъ и Добричскитѣ войски. Въ 10 ч. пр. пл. 2 неприятелски дружини се насочиха къмъ интервала между в. 90 (Ташлжюгъ) и с. Первелия, а слѣдъ тѣхъ, други 4 дружини съ 1 батарея и 1 конна бригада настжпиха отъ в. 74, въ обхватъ на крайния дѣсенъ флангъ на Конната дивизия (източно отъ с. Первелия), гдѣто се намираха: 6-й коненъ полкъ, 5 картечни взвода и 1 взводъ артилерия. Веригитѣ на противника, настжпващи по фронта, достигнаха на 300—400 крачки до окопитѣ, а срѣщу дѣсния флангъ — 1000—1500 крачки. Къмъ 2 ч. сл. пл. противникътъ, съ по-дълбоко обхващане, поведе атака срѣщу дѣсния флангъ, но обстрѣлянъ силно, бѣ принуденъ да спре. Слѣдъ пладнѣ боятъ продължи съ още по-голѣмо ожесточение: противника се засилваше постоянно и опасността да се повали дѣсния флангъ на дивизията все повече растеше. Къмъ 2 ч. сл. пл. генералъ Колевъ донесе въ щаба на армията, че Конната диеизия мжчно ще може да се удържи, понеже задъ бойния редъ на противника се забѣлѣзвали 2 дружини, настжпващи отъ Муритано, а още по влѣво една колона около бригада; че друга конна бригада се движила отъ Топра Хисаръ къмъ с. Муритано и четвърта колона, почти въ сжща голѣмина, настжпвала отъ с. Муритано, край брѣга, за с. Маре Таталджа Аку. Той добавяше, че дивизията, ако и ангажирала полковетѣ си въ боя, ще гледа, съ останалитѣ конни части и 4-тѣ конни орждия, до колкото е възможно, да се противопостави на обхода. Въ отговоръ на горното, Командующи армията му съобщи, че вече му сж изпратени подкрѣпления и трѣбва непрѣменно да отхвърли противника.

Боятъ прѣдъ Конната дивизия продължаваше да върви съ пълна интензивность на единъ фронтъ отъ 15 клм. Заднитѣ неприятелски части все повече се приближаваха и напорътъ на фланга все повече се усилваше, поради което генералъ Колевъ изпрати въ I-а линия Лейбъ-гвардейския полкъ и 2 ескадрона отъ 2-й коненъ полкъ, които, движейки се подъ силенъ обстрѣлъ, успѣха да излѣзатъ на позицията и да затвърдятъ участъка. Сжщо тъй непоколебимо стояха пѣхотинцитѣ и спѣшенитѣ ескадрони въ участъка отъ с. Первелия до в. 90. Ромжнитѣ, принудени да се спратъ, слѣдъ малко отново тръгнаха напрѣдъ и се приближиха съвсѣмъ близо до позициитѣ, но нашитѣ пакъ не мръднаха и продължаваха да стрѣлятъ. Така то отиваше чакъ до мръкване. Привечеръ, въ тъмнината, ромжнитѣ се хвърлиха въ

атака къмъ с. Първелия, но и тамъ, слѣдъ като понесоха голѣми загуби, бѣха принудени да отдръпнатъ. Навсѣки случай, генералъ Колевъ изпратилъ, за подкрѣпа на тоя флангъ, цѣлия 1-й коненъ полкъ.

Макаръ че всичкитѣ дневни атаки да бѣха отбити, обаче опасността не бѣ още минала. Нощното нападение можало да се повтори, потрети, а Конната дивизия имала вече въ подръжка само 3-й и 4-й конни полкове, безъ картечници. Офицеритѣ се държали доблестно и съ примѣра си насърчавали войницитѣ. Спѣшената конница, безъ ножове на пушкитѣ и безъ бомби, чакала готова да отрази съ сабитѣ си неприятелския ударъ и само тая крайна рѣшителность е била гаранцията, че окопитѣ, нѣмащи прѣдъ себе си телена мрѣжа и не свързани въ обща линия, ще могатъ да се задържатъ при единъ ударъ. Противникътъ въ тъмнината е можалъ да се промъкне въ нѣкой интервалъ и да нападне на защитницитѣ ненадейно и необходимо било да се бди, при пълна бойна готовность, цѣлата нощь. И хвала имъ! Въ пѣши бой, тъй несвойственъ на конницата, тѣ задържаха положението прѣзъ деня, задържаха го и прѣзъ нощьта. Загубитѣ на Конната дивизия бѣха: 23 убити и 111 ранени, между които и поручикътъ отъ 6-й коненъ полкъ Порковъ.

Положението при Турския корпусъ прѣзъ нощьта срѣщу 4-й било слѣдното: 3-тѣ роти отъ 4-й маршеви полкъ, слѣдъ като бѣха отхвърлили противника при с. Ямузача и заели позиция прѣдъ селото, образували бойния фронтъ на 25-а турска дивизия, а до тѣхъ, на разсъмване, заели позиция и върналитѣ се 75-й и 59-й низамски полкове. Прѣзъ деня дивизията, подкрѣпена съ дружинитѣ отъ 6-й маршеви полкъ, окончателно заела позицията. Макаръ прѣзъ изтеклата нощь противникътъ не бѣ се рѣшилъ повече да атакува, но пушкитѣ и картечницитѣ не млъкнали всичкото врѣме, и ротитѣ на капитанъ Недѣлковъ често пѫти трѣбвало да подематъ викъ ура и да плашатъ близкитѣ му вериги. На разсъмване неприятелскитѣ части значително вече усилени, стоели готови за още пожестокъ бой. 25-а турска дивизия, подкрѣпена достатъчно и желающа да изправи вчерашната си грѣшка, атакувала противника прѣдъ себе си и го отхвърлила на сѣверъ, при което 59-й низамски полкъ се увлекалъ въ прѣслѣдване и, за да не бѫде контръ-атакуванъ, билъ е върнатъ назадъ отъ командира на корпуса.

Съ тая контръ-атака положението на Турския корпусъ можеше да се счита вече напълно осигурено. Н. Ц. Височество, Който бѣ ходилъ да провѣри държането на турскитѣ полкове, се върна оптимистично настроенъ и казваше: „Турцитѣ днесъ сж добрѣ“ — „Нека да се мръкне и тогава ще видимъ“! — казваше Командующи армията. И дѣйствително,

привечеръ дружинитѣ отъ сжщитѣ 75-й и 59-й низамски полкове, обстрѣляни съ силенъ артилерийски огънь, отново се бѣха разколебали и почнали да се оттеглятъ на втората си позиция. Изпратенитѣ 2 български роти не могли да ги подтикнатъ и неприятеля вече пристигалъ до окопитѣ. Тогава дружинитѣ отъ 6-й маршеви полкъ на майоръ Василевъ се хвърлили напрѣдъ и съ ура ударили въ атака. Това насърдчило турцитѣ, които бързо заели отново позицията си. Противникътъ, приближилъ вече на 150—300 крачки, се отдръпналъ въ голѣмо безредие.

Въ разположението на Добричскитѣ войски генералъ Кантарджиевъ не направилъ прѣзъ нощьта нѣкои особени измѣнения, освѣнъ вкарването на 3-а дружина отъ 11-и маршеви полкъ въ бойната линия, отъ което послѣдвало размѣсване на български и турски роти. На разсъмване 243-и руски полкъ се насочилъ отъ с. Едилкьой за с. Енгецъ, а 242-и руски полкъ тръгналъ срѣщу дѣсния участъкъ на позицията (между шосето Енгецъ и пѫтя Казичи — Османча), обаче посрѣщнати съ ураганенъ огънь, тѣ били принудени да се спратъ и, слѣдъ голѣми загуби, отстжпили къмъ с. Едилъкьой. Къмъ 7 ч. пр. пл. противникътъ прѣминалъ въ атака по посока на с. Казичи. Той извадилъ около 4 — 5 полски и 1 гаубична батареи и почналъ силно да обстрѣля участъка на 74-и турски полкъ, който не издържалъ и напусналъ позицията. Изпратенитѣ отъ генералъ Кантарджиевъ 2 роти отъ 11 Маршеви полкъ се хвърлили напрѣдъ и отблъснали руситѣ, които оставили около 160 убити и ранени, 60 плѣници и 2 картечници. Турцитѣ се върнали на позицията, но къмъ 10 ч. засиления противникъ отново се хвърлилъ въ атака и тѣ почнали повторно да напускатъ мѣстата си, поради което бързо били изпратени други 2 роти отъ 11 Маршеви полкъ, които отново отблъснали руситѣ. Къмъ 3 ч. сл. пл. противника значително усиленъ, се готвилъ да атакува лѣвия флангъ на позицията, обаче пристигнали, изпратенитѣ по заповѣдь отъ Командующи армията, 2 дружини отъ VI Бдинска дивизия и противника не посмѣлъ да атакува.

Въ реляциитѣ на Добричскитѣ войски за отстжпването на 74-й турски полкъ се говори така: „Въ 7 ч. 30 м. сутриньта 2 роти отъ 74-й низамски полкъ не издържаха силния артилерийски огънь и напуснаха позициитѣ си, прѣди още противникътъ да се бѣ приближилъ на дѣйствителенъ пѣхотенъ огънь. Това се прѣдаде и на другитѣ роти, които сжщо напуснаха позицията, безъ да обадятъ на съсѣдната 12-а рота отъ 6-й маршеви полкъ, и противникътъ й се яви въ флангъ и тилъ. Послѣдва борба съ ножъ и щикъ и цѣлата рота можеше да загине, ако не й се бѣха притекли на помощь 9 и 11 роти отъ маршевия полкъ и тя можа да се спаси съ изгубване на $^1/_3$ отъ състава си. Командира на 1-а рота отъ

48 п. и турскитѣ офицери, почнаха съ револвери да спиратъ бѣгълцитѣ, но напразно, — отстжпването продължаваше. За заемане на опразнения участъкъ бѣха изпратени горѣпомѣнатитѣ 2 роти отъ 11 й маршеви полкъ, които затвърдиха положението и спасиха отъ плѣняване батареитѣ на Агански, Красновски и Ерке и заловиха 1 картечница. Бѣглецитѣ турци достигнаха чакъ до наблюдателния пунктъ на генералъ Кантарджиева. Тѣ заминаха германскитѣ батареи, и майоръ Щепенхаустъ поиска разрѣшение да стрѣля по тѣхъ. Батареята на поручикъ Красновски два пжти пада въ неприятелски ржцѣ и бѣ взимана обратно отъ ротитѣ на 11-й маршеви полкъ. Генералъ Кантарджиевъ за повръщане на бѣглецитѣ извади 2 български роти и изпрати заповѣдь на турскитѣ офицери да спратъ частитѣ си и да заематъ втората отбранителна линия при с. Казичи, а на ескадронътъ на ротмистръ Акрабовъ —да постави кордонъ отзадъ и да сѣче бѣглецитѣ. Най-послѣ командиритъ на 74-й низамски полкъ и турскитѣ офицери успѣха да събератъ бѣглецитѣ, но се указа, че повечето сж си хвърлили пушкитѣ. Турскиятъ полкъ даде плѣнници 1 офицеръ и 158 низами, доброволно прѣдали се на противника (6-а рота отъ тоя полкъ).

При VI Бдинска дивизия неприятелскитѣ части, останали прѣзъ нощьта на позиция сѣверно отъ дола при Карабака и по в. 130, бѣха нападнати сутриньта на 4 септември отъ рекогнисцировачнитѣ отряди на дивизията, поради което къмъ тоя пунктъ се спустнали нови неприятелски части и дѣсният рекогнисцироначенъ отрядъ на подполковникъ Петровъ (2 и половина дружини) изведнажъ се видѣлъ нападнатъ отъ 5 неприятелски дружини и трѣбвало, бързо да се оттегли на главната позиция. Това руско нападение било и тоя пжть много енергично. Неприятелскитѣ вериги, построени въ нѣколко реда, бѣгомъ се спуснали въ дола, покатерили се по склона и достигнали около 150 крачки до окопитѣ на главната позиция. Слѣдъ жаркъ бой и достатъчно жертви, тѣ се доближили до теленитѣ мрѣжи, но къмъ 4 ч. сл. пл., пострадали силно отъ огъня, били принудени да се отдръпнатъ на позицията си. Това нападение е било извършено отъ 457-й, 458-й и 456-й полкове отъ 115-а руска дивизия.

Срѣщу фронта на IV Прѣславска дивизия, противникътъ настжпилъ съ отдѣлни роти и дружини, но билъ отхвърленъ съ артилерийски огънь Дивизията изпратила една дружина отъ 7-й Прѣславски полкъ за подкрѣпа на Конната дивизия.

Срѣщу I Софийска дивизия нѣколко ромжнски дружини атакували дѣсния флангъ и центъра на позицията, гдѣто, подпуснати близо, били покосени отъ накръстния огънь и отстжпили въ голѣмо безредие.

Прѣзъ нощьта срѣщу 5 октомври, ромжнитѣ се бѣха опитали нѣколко пжти да атакуватъ позицията на Конната диви-

зия, но, посрѣщани съ близъкъ магазиненъ огънь и съ викъ ура, бивали принуждавани да се връщатъ назадъ. Къмъ 8 ч. сутриньта, боятъ пламналъ съ още по-голѣма сила по цѣлия фронтъ на дивизията. Извадили нови батареи, ромжнитѣ почнали съ силенъ огънь да обсипватъ позицията и, подъ тоя огънь, веригитѣ имъ постепенно се приближили къмъ с. Первелия, а нѣкои тѣхни части се насочили въ обходъ на селото отъ изтокъ и стигнали на 800 крачки; една тѣхна рота даже заела прохода между морето и езерото, а друга, съ двѣ казашки сотни, се спуснала още надолу, по посока на г. Мангалия. Понеже, срѣщу крайния дѣсенъ флангъ, противника заелъ гребена непосрѣдствено до шосето Кюстенджа—Мангалия, то частитѣ на полковникъ Табаковъ (при Таталджа Аку) атакували стремително тоя гребенъ и го отнели обратно Противника, насочилъ се къмъ Мангалия, е билъ спрѣнъ отъ една рота, настжпила отъ послѣдния градъ. Констатирано било, че срѣщу Конната дивизия дѣйствува една ромжнска дивизия и една руска конна бригада.

Най-силенъ и продължителенъ е билъ боя тоя день пакъ при село Первелия. По цѣлото село постоянно валяла градушка куршуми, пръскали се шрапнели и често бликали взривоветѣ на фугаснитѣ гранати. Ромжнитѣ, съ обхватающето си положение, фланкирали окрайната на селото и абсолютно нигдѣ нѣмало мртво пространство. Подъ тоя силенъ огънь, войницитѣ напрѣгали послѣдни усилия да спратъ продължителния напоръ, а особено ония отъ спѣшенитѣ ескадрони на 6-й коненъ полкъ. Изолирани и не до тамъ добрѣ окопани, тѣ по едно врѣме се разколебали и почнали да отстжпватъ, поради което настанало смущение, и още малко и отбраната на селото щѣла да бжде компроментирана, а съ това и цѣлиятъ флангъ на дивизията трѣбвало вече да се отдръпва. Обаче юнакътъ Векилски, схваналъ тежкото положение, бързо прѣнесалъ огъня си къмъ застрашения пунктъ, а сжщо пристигнали и двѣтѣ роти отъ 35-й Врачански полкъ, които бѣгомъ излѣзнали на фланга и съ огъня си принудили противника да спрѣ по-нататъшното напрѣдване.

Докато боятъ на дѣсния флангъ вървѣлъ и не се знаялъ още изхода му, започнала се усилена стрѣлба по в. 90. Тамъ противникътъ, засиленъ съ 3 дружини, прѣминалъ отново въ настжпление и веригитѣ му, макаръ и бавно, но постепенно почнали да се приближаватъ къмъ позицията. За усилване на тоя участъкъ е била изпратена II конна бригада на полковникъ Мархолева, която, заедно съ картечната рота отъ 6-й маршевъ полкъ, бързо излѣзла на бойната линия. Противникътъ продължавалъ да напира; но нашитѣ се държали добрѣ и отговаряли съ огъня си сполучливо. Скоро срѣщу неприятелскитѣ части билъ прѣнесенъ и фланговия огънь на българскитѣ батареи отъ турския фронтъ, поради което гот-

вящитѣ се да атакуватъ ромжни се спрѣли и почнали да се ровятъ въ земята. Къмъ 4 часа сл. пл. нови неприятелски вериги се задали отъ къмъ село Топра Хикаръ; това сж били подръжкитѣ, които идѣли да подтикнатъ първата линия; обаче огъньтъ на нашитѣ батареи и бомбитѣ, които 2 наши аероплани пуснали сполучливо върху тия вериги, ги накарало да се разбѣгатъ и скриятъ въ долината. По тоя начинъ неприятелската атака срѣщу лѣвия флангъ на дивизията сжщо е била осуетена. Загубитѣ на усилената конница прѣзъ тоя день били: убити 39 души и 26 коня, ранени 165 души и 75 коня. Раненъ билъ и полковникъ Банановъ, командиръ на Лейбъ-гвардейския полкъ.

Вечерьта Командующи армията благодари на генералъ Колева за показаната твърдость и безстрашие отъ чиноветѣ на Конната дивизия и на ония отъ придаденитѣ къмъ нея части, и му съобщи, че частитѣ отъ 217-а германска дивизия вече почватъ да пристигатъ.

Прѣдъ Турския корпусъ противникътъ на нѣколко пжти прѣзъ деня се опитва да атакува, даже по едно врѣме той се хвърли за ударъ съ щикъ, отъ което нѣкои турски части пакъ повърнаха назадъ, но довтасаха на врѣме подръжкитѣ и, турцитѣ, заедно съ тѣхъ, се хвърлиха напрѣдъ и успѣха да отблъснатъ противника. Понеже началникътъ на 25-а турска дивизия бѣ донесалъ, че срѣщу него настжпва силенъ противникъ, Командующи армията телеграфира на командира на 16-й Ловчански полкъ въ село Амузача (полка отиваше при Конната дивизия) да спре въ това село и да узнае за истинското положение при турската дивизия; обаче вечерьта, щомъ допълнително бѣ узнато за настжпване на значителни неприятелски сили и че е възможно ново разколебание у турцитѣ, той телеграфира допълнително на полковникъ Иванова да подкрѣпи турския корпусъ и въ случай, че срѣщне отстжпващи турски части, да ги повръща назадъ. Сжщеврѣменно той подаде слѣдната телефонограма до началника на 25-а турска дивизия: „Имате на разположение 16 дружини (турски и български) и вижда се, че сте ги поставили въ една линия; поне 4 трѣбваше да оставите въ подръжка, за да посрѣщате изненадитѣ; па и сега, когато частитѣ ви сж въ една линия, трѣбва да прѣхвърляте отъ незастрашения флангъ и отъ центъра. Съ вашитѣ дѣйствия измъкнахте всичкитѣ ми резерви. За подобенъ начинъ на дѣйствие държа ви отговоренъ, въ случай, че частитѣ ви и тази вечерь се отдрѣпнатъ назадъ. Подръжки не мога да ви дамъ, освѣнъ въ краенъ случай, за което трѣбва да държите смѣтка. Частитѣ ви трѣбва да умратъ на позициитѣ". — Вижда се, че тая строга заповѣдь бѣ повлияла, понеже Шукри бей не поискалъ подръжки отъ полковникъ Иванова, а само го прѣдупрѣдилъ, че ако стане нужда, тогава ще иска.

За да не се види чудно, че, прѣзъ тия два дена, не се споменава нищо за командира на турския корпусъ, ще кажемъ, че нему бѣ разрѣшено да се яви въ щаба на Макензенъ за уреждане на нѣкои служебни въпроси, а особенно по снабдяването на корпуса съ бойни припаси и материали и за попълване на числения съставъ, отъ Цариградъ.

Прѣдъ Сборната дивизия противникътъ се бѣ ограничилъ тоя день само съ артилерийски огънь. Отъ заловенитѣ руски плѣнници се бѣ узнало, че вчера руситѣ имали заповѣдь: *на всяка цѣна да завладѣятъ позицията при село Суфуларъ.* Прапорщикъ Швецъ разправилъ, че Командующи руската армия билъ генералъ Заьончиковски; началникъ на 115-а руска дивизия — генералъ Фрейманъ; че 115-а руска дивизия заемала фронта отъ Кубадинъ до Качамакъ, а 61-а руска дивизия била разположена източно.—Вечерьта, когато хората отъ срѣдния участъкъ на Сборната дивизия се хранили, около наблюдателния пунктъ на 74-й турски полкъ неочаквано се почнала силна картечна и пушечна стрѣлба, и войницитѣ отъ съсѣднитѣ части сграбили пушкитѣ и бързо се спуснали по посока на стрѣлбата. Указало се, че нѣколко руски взвода сж успѣли привечерь да се промъкнатъ едва ли не въ тилъ на позицията. Послѣдвала кратка разправа и една часть отъ тѣхъ била избита, а друга плѣнена (50 плѣнници). За да осуети подобни изненади, генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ да се атакуватъ прѣзъ нощьта прѣднитѣ неприятелски окопи. За начало на атаката трѣбвало да служи пускането на двѣ бѣли ракети при 74-й турски полкъ. Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдникътъ чакалъ дълго врѣме, за да види тая нощна атака и генералъ Кантарджиевъ нѣколко пжти повтарялъ заповѣдьта си до началника на участъка подполковникъ Георгиевъ за по-скорото ѝ почване. Най-послѣ въ 10 ч. 10 м. ракетитѣ били пуснати и частитѣ тръгнали напрѣдъ, обаче, не изминали 400—500 крачки, били посрѣщнати отъ ураганенъ артилерийски и силенъ пѣхотенъ и картеченъ огънь и трѣбвало да се върнатъ на позицията.

Тоя день се получи въ щаба на армията писменото мнѣние на генералъ Кантарджиева: „да се дѣйствува настжпателно съ лѣвото крило на армията, срѣщу което се намиратъ ромжнски войски, и съ това да се облегчи положението на дѣсното крило." Той казваше: „противникътъ се държи пасивно срѣщу лѣвото ни крило и развива ежедневно твърдѣ голѣма дѣйность срѣщу дѣсното крило; той е взелъ инициативата и е опредѣлилъ командующи точки: в. 121 и в. 130 (прѣдъ VI Бдинска дивизия) и наблюдателнятъ пунктъ около с. Енгецъ; 25-а турска дивизия не веднажъ бѣ поставена въ критическо положение и отъ 2 дена противника прави голѣми усилия срѣщу Конната дивизия. Трѣбвало би 1 и IV дивизии, състоящи се отъ първокачествени войски, да прѣдприематъ рѣшителни дѣйствия срѣщу второкачественитѣ войски на противника; тѣхниятъ несъмненъ успѣхъ, ако не доведе до рѣшителенъ резултатъ, поне ще застави противника да прѣхвърли часть отъ доброкачественитѣ си войски срѣщу тия дивизии, което силно ще облегчи

застрашеното положение на дѣсното крило, състоящe се повече отъ второкачествени войски (маршеви, турски и конни). „— Това изказано мнѣние отъ генералъ Кантарджиева не сюрпризира щаба на армията, понеже въпросътъ за прѣминаване въ настжпване съ лѣвото крило бѣ обсжжданъ вече нѣколко пжти. Генералъ Кантарджиевъ, завърналъ се наскоро отъ болницата, не бѣ точно ориентиранъ въ общото положение и че въпросътъ съвсѣмъ не се касаеше да се облегчава положението на дѣсното крило съ настжпателни дѣйствия отъ лѣвото крило, а трѣбваше да се посрѣщатъ ударитѣ на силния вече противникъ, посрѣдствомъ засилване на това дѣсно крило съ подкрѣпления, взети отъ лѣвото крило. Защото успѣхътъ на атаката съ лѣвото крило би билъ гарантиранъ, само ако ли това крило би могло да се направи достатъчно силно, а това бѣ вече невъзможно, понеже развоя на дѣйствията бѣ вече наложилъ изваждане на части отъ него, за усилване на дѣсното крило. Ако ли веднажъ лѣвото крило мини въ настжпване, то вече става невъзможно изпращането на подкрѣпления на дѣсното крило, а пъкъ, докато успѣхътъ на атаката на това лѣво крило успѣе да се развие до степень да повлияе върху ходътъ на общитѣ дѣйствия, противникътъ можеше вече да повали дѣсното крило. 31-й Варненски полкъ отъ IV Прѣславска дивизия бѣ вече прѣхвърленъ къмъ бившата VI Бдинска дивизия; 35-и Вратчански полкъ бѣ взетъ отъ послѣднята и изпратенъ къмъ Добричскитѣ войски; 1 Прѣславска и 1 Приморска дружини отъ IV Прѣславска дивизия бѣха вече прѣдадени на Конната дивизия; 2 Ловчански дружини отъ I Софийска дивизия бѣха вече присъединени къмъ дѣсното крило на армията; а сжщо тамъ бѣха изпратени и 6-й и 11-й маршеви полкове. Промѣна въ разположението на противника нѣмаше. Най-добритѣ му войски, руситѣ, се намираха срѣщу IV Прѣславска и VI Бдинска дивизии. Срѣщу Софийската дивизия дѣйствуваха дѣ и половина ромжински дивизии; и само срѣщу Добричскитѣ войски се бѣ прѣмѣстила 61-а руска дивизия, а срѣща Турския корпусъ и Конната дивизия продължзваха да дѣйствуватъ сжщитѣ ромжински части и руско-ромжинскиятъ кавалерийски корпусъ. При това, силитѣ на армията едва бѣха достатъчни за обгрѣщане на цѣлия фронтъ и за никакви настжпателни дѣйствия не можеше да става дума. Трѣбваше да се стои здраво и да се парират ударитѣ, безъ да се даватъ излишни жертви, които щѣха още повече да разстроятъ армията, прѣди настъпването на момента за рѣшителни дѣйствия съ по-голѣми сили. Най-много, което можаха да направятъ I, IV и VI дивизии, бѣ да изпращатъ силни рекогнисцировачни отряди, които да приковаватъ противника къмъ позицията му (което тѣ отъ нѣколко дена вече вършиха), и да бждатъ всѣкога готови да изпращатъ поддръжки на дѣсното крило.

Командующи армията не възприе мнѣнието на генералъ Кантарджиева, като не отговорящe на обстановката, която не допускаше никакви рискувани опити. Той вѣрваше въ успѣшното парирание на неприятелскитѣ удари и остана на рѣшението са: да дочака окончателното съсрѣдоточвания на пристигащитѣ подкрѣпления и тогава вече да дѣйствува рѣшително и съ пъленъ замахъ.

На 6 октомври дѣйствията срѣщу Конната дивизия почнаха още на разсъмване. Особенъ силенъ артилерийски огънь е билъ насоченъ пакъ срѣщу в. 90 и с. Первелия. Очаквало се вече нова атака, обаче пристигналитѣ по заповѣдь отъ Командующия армията подкрѣпления: 1 дружина отъ 6-й маршеви полкъ, 1 дружина отъ 16-й Ловчански полкъ, 1 дружина отъ 7-й Прѣславски полкъ и 1 полска с. с. батарея, дали възможность на генералъ Колева да си образува ре-

статъченъ резервъ. Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. артилерийскиятъ обстрѣлъ по в. 90 се развилъ до барабаненъ огънь и всѣкакво движение, даже и на отдѣлни хора, къмъ тоя пунктъ било вече невъзможно. Телефоннитѣ жици били скжсани и управлението на боя силно се затруднило. Слѣдъ малко гжсти ромжински вериги, въ нѣколко линии, се насочили срѣщу цѣлия фронтъ на Конната дивизия и къмъ пладнѣ стигнали на 700 крачки до в. 90, а при с. Первелия на 150—200 крачки. Само срѣщу крайния дѣсенъ участъкъ на полковникъ Табаковъ разколебания противникъ не проявилъ повече никакви опити.

При подобно сериозно положение, генералъ Колевъ получилъ слѣдната заповѣдь отъ Командующи армията; „Напорътъ на противника срѣщу Турския корпусъ е силенъ; съдѣйствувайте на турцитѣ за отбиване на противника, като имате всѣкога връзка съ тоя корпусъ, а сжщо и съ гарнизона на Мангалия". Генералъ Колевъ изпратилъ разѣзди къмъ Мангалия и влѣзалъ въ телефонна връзка съ гарнизона му, а за положението на Турския корпусъ поискалъ свѣдения отъ българския офицеръ за свръзка поручикъ Геновъ, отъ когото получилъ съобщение, че противникътъ се намиралъ отъ 1000 до 1500 крачки отъ позицията на 25-а турска дивизия, а прѣдъ лѣвия и флангъ на 400—500 крачки и че опититѣ му да настжпи срѣщу лѣвия флангъ не успѣвали. Сжщото се потвърдило и отъ полковникъ Шукри (началникъ на 25-а турска дивизия). Това показвало, че турската дивизия не се нуждаела още отъ подкрѣпа и генералъ Колевъ се заелъ да уреди подобрѣ своитѣ участъци. Понеже Добруджанската доброволческа дружина имала само 3 офицери, генералъ Колевъ разпоредилъ да се отдѣлятъ отъ нея хора за щатното число на 2 роти, а останалитѣ да се прѣдадатъ за попълване на 16-й Ловчански полкъ.

Въ това врѣме боятъ продължавалъ да върви усилено. Къмъ 5 ч. сл. пл. се появилъ новъ неприятелски полкъ, който съ гжсти вериги се насочилъ къмъ бойната линия, съ което неприятелскитѣ сили достигнали до 5 пѣхотни полка, 2 конни полка и 1 артилерийски полкъ, безъ да се смѣта подръжката, която се указвала на противника отъ батареитѣ му при Топра Хисаръ. Нашитѣ батареи, макаръ и задавени отъ неприятелската артилерия, продължавали да стрѣлятъ рѣдко и, щомъ забѣлѣзвали движение, изведнажъ прѣминавали къмъ ураганенъ огънь. Новопоявилиятъ се неприятелски полкъ билъ скоро наказанъ; разпръснатъ, той трѣбвало да се скрие въ долищата. Всичкитѣ опити на ромжнитѣ до вечерьта да напрѣднатъ били осуетени. Конната дивизия и тоя день запази положението.

По позицията на 25-а турска дивизия противникътъ цѣлъ день продължи най-силна артилерийска стрѣлба. Сутриньта въ тъмно, той се приближи къмъ лѣвия флангъ и се хвърли

въ атака, но посрѣщнатъ съ силенъ огънь, бѣ отбитъ. На съмване, той отново бѣ успѣлъ да се приближи на 500 крачки до окопитѣ на 56 й низимски полкъ и почналъ да се окопава. Това близко окопаване безпокоеше щаба на армията, поради което бѣ телеграфирано на началника на Конната дивизия да й съдѣиствува. Обаче тоя пжть турцитѣ стояха здраво и отблъснаха всички опити на противника съ рѣшителни контръ-атаки.

Понеже противникътъ прѣдъ Добричскитѣ войски бѣ останалъ, прѣзъ нощьто на 5 октомври, твърдѣ близо до дѣсния флангъ, командирътъ на 35-и Вратчански полкъ подполковникъ Таслаковъ, по своя инициатива, прѣдприелъ нощна атака, която излѣзла много сполучлива; издебнатия противникъ билъ ударенъ съ ножове и, слѣдъ като оставилъ много жертви въ окопитѣ и 60 плѣнници, съ бѣгство напусналъ позицията. Узнало се, че противникътъ на 5 октомври е дѣйствувалъ срѣщу Добричскитѣ войски съ 241-й и 242-й руски полкове и 7-й стрѣлковъ ромжнски баталионъ, който, току що пристигналъ отъ Галацъ, билъ изкаранъ на бойната линия. Прѣзъ деня неприятельтъ се опита да настжпи къмъ с. Енгецъ, но бѣ пръснатъ съ артилерийски огънь.

Срѣщу участъка на бившата VI Бдинска дивизия, противникътъ настжпилъ сутриньта стремително по цѣлия фронтъ, особено къмъ дѣсния флангъ, като единъ неговъ полкъ се появилъ между с. с. Мердевенли бунаръ и Софуларъ и 2—3 дружини — между с. с. Бешеулъ и Карабака. Силниятъ огънь отъ нашитѣ батареи не можалъ да спре устрема на неприятелскитѣ части: тѣ продължавали да настжпватъ и когато се приближили, почнали да се прѣцѣждатъ. Къмъ 11 ч. пр. пл., неприятелскитѣ вериги срѣщу лѣвия участъкъ на дивизията били контръ-атакувани и отхвърлени назадъ; обаче срѣщу дѣсния флангъ, противника, слѣдващъ въ нѣколко линии, ту съ залѣгане, ту съ неочаквани скокове, все повече се приближавалъ и най-послѣ пакъ успѣлъ да се спусне въ дола прѣдъ позицията. Това сж били 2 руски полка, който, слѣдъ като се устроили въ мъртвото пространство, три пжти се опитвали да атакуватъ крайния дѣсенъ флангъ на дивизията. Къмъ 4 ч. сл. пл., единъ новъ неприятелски полкъ по сжщия начинъ се спусналъ отъ Кубадинъ къмъ в. 137 (южния) въ подкрѣпа на бойната часть. Дивизията успѣла да запази позицията си, макаръ че срѣщу нея да дѣйствувала цѣлата 115-а руска дивизия.

Виждайки стремителностьта на тая руска атака, Командующи армията, за да спомогне за отбиването й, заповѣда на началника на IV Прѣславска дивизия да изпрати една с. с. батарея на VI Бдинска дивизия и да насочи въ флангъ подръжкитѣ си, а на генералъ Кантарджиева — да съдѣйствува съ лѣвия си флангъ. При всичко че противника не бѣ успѣлъ

прѣзъ деня, обаче останалъ да нощува близо до позицията, можеше прѣзъ нощьта да повтори атаката. Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдникътъ, който прѣзъ цѣлия день бѣ останалъ на наблюдателния пунктъ на дивизията, изказваше сжщото мнѣние. Командующи армията, за да не допусне това, заповѣда нощна атака, а на генералитѣ Киселовъ и Кантарджиева, — да укажатъ силно съдѣйствие. Въ отговора на това, генералъ Кантарджиевъ донесе, че разпоредилъ лѣвофланговитѣ му батареи да съдѣйствуватъ съ ефикасенъ огънь, а войскитѣ отъ лѣвия му флангъ да настжпятъ и ударятъ флангово противника; а генералъ Киселовъ — че е изпратилъ 2 роти и 1 с. с. батарея. — Обаче заповѣданата нощна атака не се състоя, защото се намѣрило, че спускането нощемъ на частитѣ въ долътъ може да прѣдизвика голѣмо безредие, което противникътъ би могълъ да използува.

И ето, тъкмо по полунощъ, руситѣ, построени въ нѣколко редици, дебнишкомъ и пълзейки по стръмнината, почнали да се приближаватъ до окопитѣ на дѣсния фланъ. Мълкомъ и съ пълна самоувѣреность въ успѣха, тѣ вече стигнали до теленитѣ мрѣжи и почнали да ги сѣкатъ и прѣминаватъ; но изведнажъ пламнали окопитѣ и се надалъ викъ ура, и върху устремената маса се излѣлъ силенъ оловенъ дъждъ. Изненаданитѣ руси се разколебали и като оставили много жертви, избѣгали въ долината. — Наказани много злѣ, тѣ не се опитали повече да атакуватъ прѣзъ нощьта.

IV Прѣславска дивизия, за да прикове противника прѣдъ себе си, открила сутриньта усиленъ артилерийски огънь и изпратила вериги къмъ неприятелската позиция. Противникътъ билъ принуденъ да очисти прѣднитѣ си окопи, но къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл., подъ защитата на мощната си артилерия, 2 неприятелски дружини се спуснали стрѣмително отъ височинитѣ и заставили ротитѣ да се върнатъ обратно. Противникътъ се насочилъ къмъ лѣвия участъкъ на дивизията, обаче привечерь е билъ окончателно отбитъ. Констатирано било, че срѣщу дѣсния участъкъ на дивизията дѣйствуватъ руски войски, а срѣщу лѣвия — ромжнски.

I Софийска дивизия сжщо тъй изпратила рекогнисцировачни роти (безъ ония на германската бригада Боде, настжпили по-късно), които, слѣдъ слабо съпротивление заели гребена 1 клм. прѣдъ главната позиция и височинитѣ източно и сѣверо-източно отъ с. Мулчьова. Къмъ 10 ч. пр. пл. тѣ били усилени съ още 2 дружини, които сжщо били принудени да се спратъ и да залегнатъ. Срѣщу II бригада единъ неприятелски полкъ се спустналъ стрѣмително отъ къмъ с. Спапунаръ, но, обстрѣлянъ успѣшно, бързо повърналъ назадъ. Рекогнисцировачнитѣ роти занощували на заетитѣ отъ тѣхъ мѣста и сутриньта се завърнали на позицията.

Приготовлания за атаката на неприятелската позиция.

Противникътъ понесълъ вече чувствителни загуби, разколебанъ сериозно отъ съпротивата, която срѣщна по единъ постепенно израстналъ фронтъ, прѣграждащъ му пжтя чакъ до морето, и изморенъ силно отъ нѣколкодневнитѣ напрѣжения да повали дѣсния флангъ на армията, бѣ вече принуденъ да спре своята офанзива. Въ потвърждение на това, на 6 октомври вечерьта, бѣ получено слѣдното съобщение: „Отъ сигуренъ източнокъ се знае, че командующи 47-й корпусъ генералъ Заьончиковский прѣдписалъ на командира на Кавалерийския руски корпусъ да се затвърди въ по-раншното си положение и да го задържи на всѣка цѣна, ако не успѣе да сломи неприятелското съпротивление". Слѣдъ малко бѣ получено друго съобщение: „Генералъ Павловъ (командиръ на руския кавалерийски корпусъ) има нужда отъ ромънски патрони, които да му се изпратятъ въ с. Тузла; той донася, че частитѣ му не могатъ да настжпватъ, понеже българитѣ въ участъка Первелия — Татладжа Аку получили подпрѣпления и по цѣлия фронтъ царувалъ силенъ артилерийски огънь; споредъ донесението на III руска конна дивизия, положението не било промѣнено и българитѣ проявявали упорито съпротивление".

Сжщата вечерь бѣ заловена и заповѣдьта на генералъ Заьончиковский отъ 6 октомври, съ слѣдното съдържание:

1. Заповѣдвамъ, щото всичкитѣ части, до утрѣ, 7 ч. пр. пл., да построятъ окопи въ пъленъ профилъ съ ходове за съобщения;

2. Началницитѣ на дивизиитѣ и групитѣ още сега да образуватъ силни участъкови резерви;

3. Началницитѣ на дивизиитѣ и групитѣ да иматъ прѣдъ видъ, че утрѣ въ 7 ч. пр. пл., часть отъ дивизиитѣ ще влѣзатъ въ състава на моитѣ подръжки;

4. Утрѣ въ 5 ч. пр. пл. да ми се изпратятъ точни донесения за положението на позициитѣ и за разпрѣдѣлението на войскитѣ.

И пр. и пр.

Отъ горѣцитиранитѣ документи вече ясно се виждаше, че противникътъ счита себе си слъменъ; че кризата за III българска армия бѣ вече минала; че ний бѣхме нанесли сериозна побѣда върху значително по-силния противникъ, особено срѣщу извѣстнитѣ, по своя устрѣмъ и настойчивость, руски войски.

По тоя начинъ III армия, безъ да рискува съ настжпване съ крилата си, успѣ, при малки загуби, да одържи положението и да дочака момента за прѣминаване въ общо настжпление.

Отъ 7 октомври вечерьта до 19 сжщи, т. е. до деня, въ който се почна атаката на неприятелската позиция, никакви дѣйствия повече нѣмаше.

За свѣдение на частитѣ, Командующи армията отправи слѣдната телеграма: „Слѣдъ 7-дневни непрѣкжснати боеве и нощни атаки срѣщу дѣсния флангъ и центъра на армията, противникътъ е вече окончателно разколебанъ и е прѣтърпѣлъ голѣми загуби. По цѣлия фронтъ той е прѣминаль къмъ отбрана. Армията въ скоро врѣме ще прѣдприеме настжпване".

И дѣйствително голѣмата опасность: *да се пробие фронта и да се отхвърли III армия на югъ*, което отхвърлюване не можеше да не бжде катастрофално и щѣше най-малко да донесе прѣнасянето театра на военнитѣ дѣйствия въ прѣдѣлитѣ на Царството, бѣ вече окончателно прѣминала. Отблъснатия противникъ сега самъ трѣбваше да очаква нашитѣ удари, а на насъ прѣдстоеше благодатната задача — да го атакуваме и отхвърлимъ на сѣверъ. Кризата бѣ вече прѣмахната и освобождението на Добруджа бѣ повече отъ осигурено.

Съставътъ, силитѣ и разположението на двѣтѣ армии.

Прѣди да изложимъ плана на дѣйствията по прѣдстоящата атака на укрѣпената линия Расово—Кубадинъ—Черно море, необходимо е да хвърлимъ бѣгълъ поглѣдъ върху положението и силитѣ на двѣтѣ армии. Въ щаба на III армия се имаха слѣднитѣ свѣдѣния за противника:

1. Численъ съставъ на противника:

а) Руски части: 61-а и 115-а дивизии и III стрѣлкова дивизия . . . . . 48 дружини;
б) Сборната сръбско-хърватска дивизия . 13 дружини;
в) Ромжнски части: 2-а, 5-а, 9-а, 12-а и 19-а дивизии . . . . . 71 дружини;

Всичко 132 дружини.

г) 3-а руска конна дивизия съ Черноморския полкъ . . . . . 32 ескадр.;
д) Ромжнската Каларашка бригада . . . 8 ескадр.;

Всичко 40 ескадр.

А всичко 132 дружини и 40 ескадрона.

За артилерията липсваха точни свѣдения.

2. Разположението на противника:

а) Въ участъка отъ Дунава—Чифликъ Сосусъ Али бей—2 ромжнски дивизии;

б) Въ участъка отъ Чифликъ Сосусъ Али бей до Кубадинъ включително—115- а руска дивизия;

в) Отъ Кубадинъ до с. Софуларъ—3-а руска стрѣлкова дивизия;

г) Въ участъка отъ с. Софуларъ до с. Едилкьой — 61-а руска дивизия:

д) Въ участъка отъ с. Едилкьой по височинитѣ на Балабанаръ тепе —сборната Сръбско-хърватска дивизия;

е) Въ участъка отъ височинитѣ южно отъ с. Муритано до морето—19-а и 9-а ромжнски дивизии съ 1 Каларашка бригада; и

ж) Въ резервъ при с, Мулчьова 5-а ромжнска дивизия.

Руската конна дивизия съсредоточена въ втора линия при с. Мурфатларъ.

2) Съставътъ и численностьта на III армия:

а) I Софийска дивизия: 1-и Софийски, 6-и Търновски, 16-и Ловчански, 25-и Драгомански, 41-и и 42-и пѣхотни полкове . . . . . 22 дружини;

б) IV Преславска дивизия: 7-и Преславски, 8-и Приморски, 19-и Шуменски, 31-и Варненски, 47-и и 48-и пѣхотни полкове . . . . . 22 дружини;

в) Сборната дивизия: 35-и Вратчански, 36-и Козлодуйски, 53-и пѣхотенъ, 4 и, 6-и и 11-и маршиви полкове . . . . . 21 дружини;

г) Турскиятъ корпусъ: 74-и, 75-и, 59-и, 45-и, 52-и и 38-и низамски полкове . . . . . 18 дружини;

д) Бригадита Боде: 45-и полкъ и 1 опълченска дружина . . . . . 4 дружини;

Всичко: 87 дружини!

е) Конната дивизия: 7 конни полка . . . 28 ескадр.;

А всичко 87 дружини и 28 ескадрона.

Въ очакване: 217-а германска дивизия (22-и опълченски 9-и резервенъ и 42-и пѣх. полкове) 9 дружини;

ЗАБѢЛѢЖКА. Плѣнницитѣ казваха послѣ, че 3-а руска стрѣлкова дивизия била оттеглена въ надвечерието на атаката, въ Ромжния.

Неприятелската укрѣпена линия: Расово — Кубадинъ — Тузла.

Неприятелската укрѣпена линия отъ Дунава до морето бѣ почти сжщата, както и при първата ни атака на 18 и 19 септември, само че сега тя бѣ още по-силно укрѣпена съ допълнителни линии. Построени били групи окопи въ дълбочина, увеличени били размѣритѣ имъ и засилени значително съ изкуствени прѣпятствия. Окопитѣ били снабдени съ ходове за съобщения и съ леки блиндажи. Теленитѣ мрѣжи, съ рѣдки прѣкъсвания, обграждали почти цѣлото пространство прѣдъ позицията. Групитѣ батареи осигурявали накръстното обстрѣлване на закрититѣ подстжпи и падини. Прѣдъ фронта на III армия стоеше командующъ мѣстностьта гребенъ, увѣнчанъ съ непрѣкъснати окопни линии, съединени помежду си съ подобнитѣ на къртични ровини зигзази на ходоветѣ. Стърчащитѣ прѣдъ окопитѣ колове на теленитѣ мрѣжи се виждали по цѣлия фронтъ и давали на мѣстностьта видъ на длъгнести зеленчукови градини, изпълнени съ подпоркитѣ на влѣкущитѣ злакове . . . Тая позиция вече имаше внушителенъ видъ и говореше твърдѣ много за прѣдстоящитѣ усилия при атаката и за жертвитѣ, които трѣбваше да се дадатъ за завладѣването ѝ.

Атаката върху дѣсния флангъ и центъра на неприятелското разположение, поради близкитѣ артилерийски позиции за настжпающия, прѣдставляваше по голѣма вѣроятность за успѣхъ, когато оная при Топра-хисарската група, т. е. източно отъ желѣзно-пжтната линия, се явяваше въ много отношеня значително по-трудна. И тамъ, понеже морето спираше маневрирачето на фланга, успѣхътъ можеше да се достигне само чрѣзъ пробивъ; обаче настжпающиятъ, пробилъ се въ тоя участъкъ, не можеше тъй бързо да застраши цѣлата неприятелска позиция, още повече, че задъ Топра Хисаръ се намираха тилни позиции, отъ които лесно можеше да се спре развиването на по-нататъшния успѣхъ. Единъ пробивъ къмъ Кубадинъ би билъ най-рѣшителенъ, понеже изведнажъ заплашваше двѣтѣ крила на неприятелската армия, и щѣше да ги накара заблаговрѣменно да се отдрѣпнатъ, прѣдъ страха да не бждатъ отрѣзани. При това подстжпитѣ къмъ позицията при Кубадинъ, прѣдставляваха по-голѣми удобства за настжпването на пѣхотата. Дѣйствително около Топра Хисаръ се намиратъ нѣколко паралелни долове, обаче приспособяването на неприятелскитѣ батареи позволявало тѣхното обстрѣлване. Съ това именно се обяснява неуспѣха на 217-а германска дивизия срѣщу Топра Хисаръ, на 19, 20 и 21 октомври.

Плана за атаката на неприятелската позиция.

Фелдмаршалъ Макензенъ не удобри проекта, прѣдставенъ отъ Щаба на III армия, прѣдвиждащъ нанисане на главния ударъ върху Кубадинъ, и поиска тоя ударъ да се произведе върху Топра Хисаръ, поради което той наложи нова групировка. Сборната дивизия, усилена съ 8-и Приморски полкъ, трѣбваше да се прѣмѣсти източно отъ желѣзно-пжтната линия и съсрѣдоточи юго-западно отъ Топра-Хисаръ. Конната дивизия, усилена съ 16-й Ловчански полкъ, I Преславска дружина и 6-и маршеви полкъ, трѣбваше да остане къмъ морето, въ посока на крайния неприятелски лѣви флангъ. 217-а:

германска дивизия и бригадата Боде трѣбваха да застанатъ първата право срѣщу Топра Хисаръ, а втората източно, между германската и Конната дивизии. Всичката тежка българска и германска артилерия трѣбваше да се съсрѣдоточи източно отъ желѣзно-пѫтната линия (задъ дѣсното крило на армията). IV Прѣславска дивизия щѣше да заеме участъка на бившата VI Бдинска дивизия и на Добричскитѣ войски, съ източна граница до желѣзния пѫть, а Турския корпусъ да се разположи въ нейния участъкъ, по височинитѣ Кюселеръ и Суватъ югъ . . .

Възъ основа на горното, щаба на III армия изработи проекта за тая групировка, който, попълненъ съ графически таблици, бѣ прѣдставенъ въ щаба на Макензенъ за одобрение. Проектътъ бѣ одобренъ съ слѣднитѣ добавки; а) за района източно отъ желѣзно-пѫтната линия да се отдѣли още 1 български полкъ, който първоначално да застане западно отъ желѣзницата, за да бѫде послѣ притегленъ къмъ дѣсното крило, б) съсрѣдоточаването да се привърши не на 14 октомври, а на 12 сѫщия и в) за да се даде възможность на тежката артилерия да се настани на добри позиции, трѣбва да се заеме прѣдварително в. Балдаръ югъ (находящъ се сѣверно отъ с. Первелия). — Понеже смѣтката за прѣхвърляне на частитѣ, изложена въ графически табличи, показваше нагледно, че новата групировка не може да бѫде свършена по-рано отъ 14-й и че прѣдварителното заемание на в. Балдаръ югъ може да прѣдизвика бой по цѣлото дѣсно крило, което въ това врѣме нѣмаше да бѫди още уредено, Командующия се яви на докладъ и Фелдмаршала възприе доводитѣ му.

И започна се непрѣкъснато нѣколко-дневно движение на частитѣ отъ изтокъ на западъ и отъ западъ на истокъ, и то на нѣкакви 5—6 клм. прѣдъ неприятелската позиция. Бригадата Боде (отъ Дунава) се запѫти и за два дена достигна до лѣвия флангъ на Конната дивизия, която трѣбваше да остане на стария си участъкъ (отъ в. 90 до морето). IV Прѣславска дивизия отъ участъка си: в. в. Кюселеръ и Суватъ югъ, се прѣмѣсти източно и зае участъка отъ с. Карабака до желѣзнопѫтната линия. Турския корпусъ напусна участъка си около с. Амузача и се прѣмѣсти на западъ, въ бившия участъкъ на IV Прѣславска дивизия (в. в. Кюселеръ и Суватъ югъ). Сборната дивизия се прѣмѣсти и зае участъка източно отъ желѣзния пѫть. 1-и и 2-и тежки полкове излѣзоха отъ състава на I и IV дивизии и се прѣмѣстиха източно отъ желѣзно-пѫтната линия. Германската дивизия и германската тежка артилерия трѣбваше да излѣзатъ напрѣдъ и заематъ участъка между Сборната дивизия и бригадата Боде, право срѣщу Топра Хисаръ . . ,

Горното размѣстване, макаръ и извършено въ порядъкъ, бѣ съпроводено съ голѣмъ рискъ, ако неприятеля узнаеше за това и поискаше да удари върху неустановения още фронтъ, когато едни части

се вдигаха отъ участъцитѣ, други пристигаха на тѣхъ, а трети още пѫтуваха. Тия нѣколко дена бѣха най-сгоднитѣ моменти за едно нахвърляване върху III армия и, просто е необяснимо, какъ тъй руситѣ пропуснаха да използуватъ това паралелно и близко на фронта движение, когато само единъ малъкъ напоръ отъ тѣхна страна неминуемо щѣше да донесе голѣмо безредие. Чудно бѣ че противника прѣзъ тия дни не счете за нужно даже да безпокои армията съ артилерийски огънь, когато, една по-силна негова канонада тутакси би прѣдизвикала тревога и спиране най-малко съ единъ день групировката на армията. Като че ли смѣлия фелдмаршалъ да бѣ наложилъ рѣшението си на противника и послѣдния, като подъ гипнозъ, проявяваше пълно безучастие . . .

Тъй или иначе, на 14 октомври прѣгрупирването на армията бѣ свършено, обаче, поради непристигането на 217-а германска дивизия и германската тежка артилерия, атаката бѣ отложена за 19 сѫщи, а за да се въведе противника въ заблуждение, частитѣ трѣбваше да се окопаватъ. (глѣд. скица № 9).

Фелдмаршалътъ поиска прѣзъ врѣме на дѣйствията самъ да командува войскитѣ, а не както до тогава да дава само директиви, поради което разпрѣдѣли армията на двѣ групи; *Западната настѫпателна група* подъ началството на Командующи армията генералъ-лейтенантъ Тошевъ и *Източна настѫпателна група* подъ началството на началника на Сборната дивизия генералъ-майоръ Кантарджиевъ. Въ Източната група влѣзоха: Сборната дивизия, 217-а германска дивизия, бригадата Боде, Конната дивизия, 16-и Ловчански полкъ, 6-и маршевъ и 11-и маршевъ полкове и 1 Прѣславска дружина; къмъ тая група бѣха придадени и германската тежка артилерия и 1-и и 2-и български тежки артилерийски полкове Въ Западната група останаха: I Софийска дивизия (безъ 16-и Ловчански полкъ), Турскиятъ корпусъ и IV Прѣславска дивизия (безъ 8-и Приморски и 31-и Варненски полкове и 1 дружина отъ 7-и Прѣславски полкъ).

Споредъ съставения планъ, главния ударъ трѣбваше да се произведе отъ Източната група по посока на Топра-Хисаръ а Западната група, съ настѫпателнитѣ си дѣйствия, щѣше да спомага на тоя ударъ. Отъ източната група: Сборната дивизия, подържана отъ 1-и тежки артилерийски полкъ, трѣбваше да атакува фронта Османча — Едилкьой (западно отъ Топра-Хисаръ) — в. Балабанаръ тепе; 217-а германска дивизия заедно съ бригадата Боде, подържана отъ германскитѣ тежки батареи, трѣбваше да атакува Топра Хисаръ; а усилената Конна дивизия, подържана отъ 2-й тежки артилерийски полкъ, щѣше да се насочи срѣщу лѣвия неприятелски флангъ и, като се пробие къмъ Текиръ гьолъ, да заплаши фланга и тила на Топра-хисарската група. На Западната група фелдмаршалътъ възложи: I Софийска дивизия да заеме прѣдлѣжащитѣ височини и да ги задържи; Турскиятъ корпусъ и IV Прѣславска дивизия да се присъединятъ къмъ настѫпването на I Софийска дивизия и, чрѣзъ напрѣдването си, да задържатъ против-

ника, като всѣка спечелена почва отстояватъ упорито. Съ една дума, на Западната група бѣ възложено повече демонстративна роля, която ще видимъ какъ по-послѣ се измѣни въ чисто активна.

Между другитѣ разпореждания щаба на Макензень поиска да отнеме правото на щаба на армията: прѣзъ врѣме на прѣдстоящитѣ дѣйствия да донася направо въ българската Главна квартира, тъй че въ послѣднята да се получаватъ сами свѣдѣнията, които ще съобщава щаба на Макензенъ. — Понеже тая заповѣдъ противорѣчеше на задължението — да се донася ежедневно за всичко станало на българското главно командуване, и бѣ издадена безъ знанието на послѣдната инстанция, Командующи армията отговори чрѣзъ офицера за свръзка, че той нѣма да изпълни искането и ще продължава да донася, както е било до сега. Българското главно командуване удобри дадения отговоръ на щаба на Макензенъ и, прѣзъ днитѣ на атаката, щаба на армията донасяше направо въ Главната квартира за вървежа на боя.

Съ поемането върху си командуването на войскитѣ отъ III армия за прѣзъ врѣме на дѣйствията, федмаршалъ Макензенъ обходи една установена командна инстанция — Командующи III армия, главния отговорникъ за дѣйствията на тая армия прѣдъ българското главно командване, а съ това щабътъ на III армия се прѣвърна на оперативенъ щабъ на Западната настжпателна група, безъ да бжде освободенъ отъ дѣйностьта и грижитѣ си за тая армия. Командующи армията остана все пакъ да носи отговорностьта като такъвъ и да прави всичкитѣ разпореждания по съсрѣдоточването на групитѣ, по уреждането на тила имъ, санитарната служба, попълване на бойнитѣ и хранителни припаси, подържането на връзкитѣ и съобщенията, а сжщо и за духа, дисциплината и състоянието на частитѣ. И въ щаба му закипѣ усилена дѣйность, при пълно желание и заинтересованость, да се спомогне най-ефикасно на прѣдстоящата отъ голѣмо значение офансива. Сжщо тъй усилена дѣйность се развиваше и въ частитѣ за великия денъ — окончателното разбиване на противника. Очакваше се грандиозенъ успѣхъ, — побѣда, която трѣбваше да ни донесе добружанскиятъ бриляитъ — Кюстенджа и прочутитѣ търговски центрове Меджидие и Черна вода, а веднажъ вече тамъ, то — право къмъ Бабадагъ и Тулча! Всички искаха да видятъ историческия „Жнгълъ", тая старинна люлка на българското племе, коравата българска область, що въпрѣки всички усилия и хитро скроени планове, цѣли 40 години не се подаде на ромжнизиране. Ранцевия запасъ се попълваше, гранатитѣ се нареждаха, пушкитѣ и амуницииитѣ се чистиха; всичко се струпваше около бойната линия, за едно бързо и стремително нахвърляне.

Макаръ и деньтъ на насжтпването да не бѣ още известенъ на по-долнитѣ, но всички вече знаеха, че скоро ще се атакува и нѣкакъ особено изпитателно поглеждаха къмъ противника, спотайлъ се, замлъкналъ вече и твърдѣ много

бързащъ да се окопава. Това неприятелско мълчание и бързане, като лъхъ се донасяше до нашитѣ редове и шепнѣше за настжпилото голѣмо безсилие у неприятеля и още повече подхранваше самоувѣреностьта въ побѣдата. Офицеритѣ постоянно бесѣдваха и разговаряха съ войницитѣ, и гледаха да повдигнатъ духа, който ако и да бѣ достатъчно високъ, все пакъ се нуждаеше отъ импулситѣ на началническата рѣчь, а най-вече по славното минало на Добруджа. Готвѣше се нѣщо страшно, стихийно!

Макаръ че противникъ имаше числено прѣвъзходство, обаче знаеше се, че той е много растроенъ отъ голѣмитѣ загуби и силно разколебанъ въ вѣрата за успѣха. Чуваше се, че нѣкои негови дружини едва броели до 600 души. Нашитѣ загуби бѣха само слабо попълнени съ добружански доброволци (бѣглеци отъ Ромжния, разпалени патриоти), и отъ оздравелитѣ ранени и болни, върнали се вече въ строя, войници. Офицерскитѣ загуби бѣха дотъкмени донѣкждѣ съ излзлитѣ отъ болницитѣ офицери и отъ пристигналитѣ кандидатъ-офицери „отъ школата за запасни подпоручици". Офицеритѣ и войницитѣ, участници въ толкова побѣдни боеве и издържали напора на 15-дневнитѣ руски атаки, силно се интересуваха за деня на настжпването, а особенно въ конницата, (която тъй дълго врѣме бѣ залостена край морето и бѣ водила непрѣкъснати денемъ и нощемъ пѣши боеве), съ трепетъ очакваха момента да яхнатъ пакъ конетѣ и маршъ-маршъ да литнатъ за нови побѣди. — Трѣбва да се признае, че самоувѣреностьта въ прѣдстоящата побѣда се увеличаваше още и отъ участието, което трѣбваше да вематъ въ атаката новопристигналата 217-а германска дивизия и тежката и артилерия.

Заповѣдитѣ и разпорежданията за атаката.

На 16 октомври се получи отъ щаба на Макензенъ слѣдната заповѣдь за дѣйствията:

1. Атаката на неприятелската позиция ще се произведе на 19 того сутриньта;

2. Артилерийската прѣстрѣлка отъ 6 ч. 30 м. до 8 ч. пр. пл. Стрѣлбата на поражение ще почне отъ 8 ч. нататъкъ;

3. Настжпването на пѣхотата ще стане, докато трае артилерийския огънь, като по възможность се приближи до толкова, че съ една прибѣжка да може да достигне неприятелската позиция. Прѣзъ врѣме на артилерийската стрѣлба на поражение, противникътъ ще гледа по възможность да се прикрива въ окопитѣ си и приближаването на нашата пѣхота, подъ защитата на силния артилерисйки огънь и прѣдизвикатъ отъ това пушеци и облаци прахъ, ще коствува по-малко жертви.

4. Въ опрѣдѣления часъ, по еднакво нагласени часовници, артилерията ще трѣбва да прѣнесе огъня си напрѣдъ, за да не допусне приближаването на неприятелскитѣ резерви, като сжщеврѣменно нашата пѣхота, веднага, безъ да губи врѣме, се нахвърли въ неприятелскитѣ позиции, да ги прѣмине и да достигне до неприятелската артилерия.

5. Цѣлта на настжпването прѣзъ първия день трѣбва да бжде: за Западната група — заемането на неприятелскитѣ позиции, по лежащитѣ прѣдъ I-ва Софийска дивизия височини и отнемането на неприятелската артилерия по тѣхъ; за Източната група — завладѣването най-малко на главната позиция и на неприятелската артилерия.

6. Съ тая заповѣдь да се запознаятъ офицеритѣ и войницитѣ на I-ва Софийска дивизия и всички офицери и войници отъ цѣлата източна група, безъ да имъ се съобщава врѣмето на настжплението. То трѣбва да се съобщи едва на 18 вечерьта.

7. Всичкитѣ заповѣди и разпореждания по подготовката на настжпването и за самото настжпване да се държатъ въ най голѣма тайна.

Въ изпълнение на горното бѣха издадени отъ началницитѣ на настжпателнитѣ групи слѣднитѣ заповѣди:

По западната настжпателна група: а) I-ва Софийска дивизия, полковникъ Недѣлковъ, 1-й, 6-й, 25-й, 41-й и 42-й полкове, заедно съ придадената й кавалерия, артилерия и минохвъргаченъ баталионъ, слѣдъ ефикасна артилерийска подготовка, да настжпи въ 6 часа сутриньта и завладѣе неприятелската позиция на в. Сапата Баца (159), в. 161 и в. 151, гдѣто солидно да се укрѣпи; б) 6-й турски корпусъ, съ придаденитѣ му български части (1 дружина отъ 48-й полкъ и 3 батареи), подъ началството на генералъ Хилми Паша, да подържа ефикасно дѣйствията на I-ва Софийска дивизия, като, съ настжпването на тая дивизия, настжпи и той постепенно съ лѣвия си флангъ напрѣдъ, на фронта Кокорджа—чифликъ Сосусъ Ага бей; в) IV-а Прѣславска дивизия, 7-й Прѣславски полкъ (3 дружини), 19-й Шуменски, 4-й Маршевъ и 48-й полкове, подъ началството на генералъ-майоръ Киселовъ, на 19 октомври, слѣдъ достатъчна артилерийска подготовка, опирайки се здраво на укрѣпената си позиция, да настжпи демонстративно съ цѣлъ да прикове противника на позициитѣ му и да не му позволи да прѣхвърля резервитѣ си къмъ източната група. Съобразявайки дѣйствието си съ настжпването на източната група и при слабъ напоръ отъ противника, да заеме височинитѣ западно отъ село Аджемлеръ, в. 136 и височинитѣ сѣверно отъ село Карабака, гдѣто и да се затвърди; да отдѣли 31-й Варненски полкъ въ разпореждането на фелдмаршалъ Манзенъ; г) Артилерийския огънь за прѣстрѣлка да се открие въ 6 часа и 30 минути сутриньта, а самиятъ огънь за пора-

жение отъ 8 до 10 часа пр. пл. Въ случай на мъгла врѣмето за откриване огъня ще се отложи, като се опрѣдѣли отъ щаба на армията; д) 47-й пѣхотенъ полкъ, безъ картечната рота, да се разположи при село Кюселеръ, гдѣто да остане въ разпореждането на началника на групата и пр. и пр.

По източната настжпателна група: а) Усилената Конна дивизия, генералъ-майоръ Колевъ, да атакува противника по посока на село Тузла, като съ лѣвия си по-силенъ флангъ атакува противника по посока на село Чатмаларъ и да спомогне на бригадата Боде, като изпрати една конна часть сѣверно отъ Тузлу-гьолъ, съ задача да отсече пжтя на отстжпването на противника къмъ морето; б) 217-а германска дивизия, генералъ-майоръ Либескиндъ, да настжпи въ зоната, ограничена отъ изтокъ съ линията в. 90 — Биюкъ Муритано — Мулчьова и на западъ съ линията Барти баиръ — западния край на Топра хисаръ — с. Абдула; бригадата Боде да настжпи въ интервала мужду Германската и Конната дивизии, като едноврѣменно съ споменатитѣ дивизии атакува противника насрѣща си; в) При атаката на бригадата Боде, Конната дивизия да й укаже помощь съ пращане на конна часть на фланга й; г) Сборната дивизия, генералъ-майоръ Топаловъ, да съдѣйствува на атаката на 217-а германска дивизия, като атакува и завладѣе в. 93; да охранява дѣстния флангъ на 217-а германска дивизия и съгласява дѣйствията на лѣвия си флангъ съ дѣйствието на дѣсния флангъ на IV-а Прѣславска дивизия, и пр. пр.

Атаката на неприятелската позиция по линията Расово — Кубадинъ — Топра хисаръ — Тузла.

(Гледай скица № 9).

19-й октомври.

Като по чудо, като никога, нощьта срѣщу 19 октомври прѣмина при пълно спокойствие, даже безъ обикновени нощни прѣстрѣлки, (освѣнъ при I-а Софийска дивизия). По българскитѣ позиции абсолютно никакъвъ звукъ, никаква свѣтлинка; у противника само по нѣкога блѣсваха звѣздицитѣ на нѣкое фенерче или фаровитѣ очи на далеченъ автомобилъ. Всичко почива богатирски, освѣнъ стражата, а тамъ отзадъ и готвачитѣ, приготвяйки храната, за да я изпратятъ прѣди разсъмване на позициитѣ. Но ето, че зорницата трепти, едвамъ изгрѣва и вече всичко почва да се размърдва: стѣга се, храни се, приготвя се за прѣдстоящия бой. Легка утринна мъгла все още покрива падинитѣ и чукитѣ къмъ противника, но около батареитѣ вече отива бърза шетня, и още малко разведряване, и топоветѣ, насочени и готови, щѣха да почнатъ да се обаждатъ. И въ мигъ, лъхътъ на утринния вѣтрецъ разкъса мъгливото було и настжпи хубавъ ясенъ день,

началото на кървавия бой, и молитви се зашепнаха, гърдитѣ се заосѣнваха съ кръстния знакъ и борцитѣ съ горѣща вѣра се завръчваха на Божията закрила. И лежатъ тамъ вече въ окопитѣ хиляди и хиляди хора, при силенъ сърдеченъ тупотъ, съ уши напрѣгнати, съ очи вторачени, слѣдящи най-внимателно да не пропуснатъ нищо отъ началото на ужасната бомбардировка.

Бумъ, бумъ, бумъ! се заобаждаха отъ тукъ и отъ тамъ гръмливитѣ звукове на отдѣлнитѣ изстрѣли, а слѣдъ тѣхъ се заредиха, по нѣколко изведнажъ, и гръмоветѣ по цѣлия фронтъ. И забликаха тамъ далечъ високи землени извори и се засъбаря всичко срѣщнато по пжтя на чугуннитѣ ядра. Къмъ 8 ч. 30 м. сутриньта, стрѣлбата достигна до пълно развитие и завилня тогава ужасна хала по неприятелскитѣ позиции, и цѣлия ширъ се задими отъ пушецитѣ на грамаденъ пожаръ. Тамъ задъ с. с. Мулчьова и Арабаджи и при с. с. Качамакъ, Кокарджа и Кубадинъ завалѣха тежко гаубичнитѣ бомби, издигайки високо фугаснитѣ си изригвания, и обикновенитѣ гранати често заудряха по каманацитѣ и почвата и, пръскайки се конически, запращаха съ писъкъ чугуненитѣ си късчета въ разни страни. Долу къмъ Топра Хисаръ ставаше нѣщо по-ужасно, неописуемо, сжщински адъ. Освѣнъ черния димъ отъ стотицитѣ пръскания, вдигаха се голѣми облаци прахъ отъ съборенитѣ стѣни и сгради. Хвърчаха покриви, срутваха се кжщя, горѣха грамаднитѣ кладни сѣно и слама, и абсолютно бѣ затъмено цѣлото пространство до морето. Майсторски пратенитѣ полски снаряди, като че ли ржка човѣшка ги набаждаше единъ до другъ по гребенитѣ на укрѣпленията, а гаубицитѣ, съ стрѣмната си траектория, попаднали въ рововетѣ, внасяха ужасъ въ неприятелскитѣ редове. По цѣлото пространство пищаха чугуннитѣ парчета и недаваха никому да мръдне, да си покаже главата. Смъртьта вилнѣеше всждѣ и човѣкъ би помислилъ, че тамъ вече не остана жива душа.

Но ето пѣхотата тръгна и неприятелскитѣ батареи тутакси откриха своитѣ урагани. Отъ шрапнелния, ту по редове ту по десятки изведнажъ, пукотъ, небосклона се покри съ червенитѣ колелца на пръсканията и градушка куршуми се заисипва отъ чугуненитѣ чаши върху настжпващитѣ вериги. Полскитѣ батареи, усилвайки огъня си, се мжчаха да покровителствуватъ пѣхотата и търсяха неприятелскитѣ жерла за да ги задавятъ, а въ сжщото врѣме слѣдяха момента, когато неприятелскитѣ окопи ще се увѣнчеятъ съ главитѣ на стрѣлцитѣ, за да ги облѣятъ отъ своя страна съ плисъка на своитѣ урагани.

Отъ наблюдателния пунктъ на щаба на III армия си виждаше много добрѣ вървежа на боя при Западната група, обаче вниманието неволно се прѣнасяше къмъ грандиозната картина, обрисуваще се долу къмъ Топра Хисаръ. При силното опустошение, произвеждано тамъ отъ гарманскитѣ тежки батареи, знаейки, че тамъ дѣйствува германската дивизия и че фелдмаршала лично ржководи боя, за положително се смѣташе, че вжтрѣ въ 3—4 наса, всичко ще бжде свършено. Всѣко издрънкаване на телефона отъ щаба на Макензенъ се считаше, че носи вече радостното извѣстие за падането на Топра Хисаръ.

Боя при Западната група.

II Софийска бригада, полковникъ Цонковъ, 25-й Драгомански полкъ, 22 орждия и 8 картечници, настжпи въ 10 ч. пр. пл., а къмъ 11 ч. достигна на 600—700 крачки до теленитѣ мрѣжи на в. 132 (2 клм. сѣверо-западно отъ в. 142 — западно отъ с. Кокарджа) и срѣщнала вече значителни неприятелски части, почна да се окопава.

I Софийска бригада, полковникъ Червенаковъ, 1-й Софийски и 6-й Търновски полкове, 26 орждия, 16 картечници и 1 ескадронъ, настжпи въ 10 ч. 30 м. пр. пл. и достигна гребена източно и сѣверно отъ с. Мулчьова и Арабаджи, гдѣто, срѣщната сжщо отъ силенъ противникъ, бѣ принудена да се спре и окопае.

III Софийска бригада, полковникъ Гладичевъ, 4 и половина дружини отъ 41-й и 42-й полкове, 22 орждия, 8 картечници, 1 пионерна рота и 8 минохвъргачки, настжпи въ 10 ч. пр. пл. и, съ жаркъ бой, зае окопитѣ сѣверно отъ Сатолуй Гьолъ Баску. Слѣдъ пладнѣ, тя успѣ да се доближи до теленитѣ мрѣжи на в. 134.

1 Софийски полкъ, съ упоритъ бой, успѣ да се изкачи по склоноветѣ на в. 161 и, подъ силенъ накръстенъ огънь, почна да рѣжи теленитѣ мрѣжи; 6-й полкъ, въ свръзка съ 1-й Софийски, зае съ дѣснофланговата си дружина гребена около с. Мулчьова, а съ лѣво-фланговата — сѣверната и източната окрайна на с. Арабаджи и окопитѣ сѣверно отъ това село. III Софийска бригада, поради силенъ фланговъ обстрѣлъ, бѣ принудена да спре напрѣдването си и даже да се оттегли прѣзъ нощьта на позицията при с. Арабаджи, Противникътъ, съ своитѣ 10—12 батареи, указваше особено силно съпротивление на дѣсния си флангъ, който се указа силно заетъ и най яко укрѣпенъ.

Прѣзъ нощьта, началникътъ на дивизията заповѣда: 25-й Драгомански полкъ непрѣменно да заеме в. 132, а останалитѣ части да се затвърдятъ на заетитѣ си пунктове и нѣкои отъ полскитѣ батареи да излѣзатъ напрѣдъ.

Турскиятъ корпусъ (заемащъ позиция вдѣсно отъ I Софийска дивизия и влѣво отъ IV Прѣславска дивизия и който трѣбваше да подържа напрѣдването на софийци), настжпи въ 8 ч. 40 м. сутриньта къмъ участъка Кокарджа — Чифликъ-

Сосусъ Али беи. Прѣзъ врѣме на тия дѣйствия, командирътъ на корпуса донесе, че 15-а турска дивизия успѣла да се доближи до прѣднитѣ позиции при с. Кокарджа, а центърътъ и дѣсния флангъ напрѣдвали полека; а къмъ 12 ч, по пл. — че 15 турска дивизия се приближила до в. 132 (юго-източно отъ Кокарджа) и в. 142 (западно отъ сѫщото село), а 25-а дивизия била напрѣднала съ лѣвия си флангъ на около 900 — 1000 метра, а съ дѣсния си само на 400—450 метра отъ старата си позиция. Къмъ 2 ч. сл. пл. сѫщиятъ донесе, че 15-а дивизия напрѣднала по цѣлия фронтъ около 2 клм. и фланговетѣ й се приближили твърдѣ много до неприятелскитѣ окопи, но лѣвиятъ й флангъ (45 й низамски полкъ) слабо се движелъ напрѣдъ, понеже билъ доста надминалъ българскитѣ части отъ лѣво и чакалъ тѣхното напрѣдване (донесения №№ 130, 133, 134). Понеже горнитѣ донесения бѣха твърдѣ неопрѣдѣлени, а въ послѣдното нищо не се казваше за 25-а турска дивизия, а пъкъ отъ офицера за връзка подполковникъ Гиковъ бѣ узнато, че тая дивизия въобще слабо е напрѣднала съ дѣсния си флангъ, а пъкъ съ лѣвия си е мръднала само на 500 м. отъ старата си позиция, Генералъ Тошевъ замина лично да провѣри положението на турския корпусъ На наблюдателния пунктъ на 25-а турска дивизия той не намерилъ офицеръ, и войницитѣ му казали, че началникътъ на дивизията отишелъ въ боя, а други, че билъ още въ селото; едно само той видѣлъ, че дѣйствително дивизията лежала близо до старата си позиция. Ето защо, той изпрати слѣдната заповѣдь на корпусния командиръ: „15-а турска дивилия незабавно да атакува и заеме в. 142, с. Кокарджа и чифликъ Сусусъ Али бей, а 25-а турска дивизия — в. 121 (Омеръ бей байръ)“. Обаче и слѣдъ тая заповѣдь, частитѣ на корпуса едва достигнаха вечерьта: лѣвия флангъ до теленитѣ мрѣжи на в. 142 и до височината 2 клм. юго-източно отъ с. Кокарджа, а дѣсния флангъ и центъра напрѣднаха на 500 — 1000 крачки отъ старитѣ си позиции, т. е. бѣха останали почти на сѫщитѣ си мѣста. Понеже генералъ Тошевъ бѣ се увѣрилъ, че една отъ причинитѣ за ненапрѣдването на Турския корпусъ е слабата му артилерия и липсата на снаряди (понеже такива не се отпускаха достатъчно отъ германското командуване), той разпореди турскиятъ корпусъ да се усили съ още 2 български батареи.

Частитѣ на IV Прѣславска дивизия (11 дружини) изпратиха сутриньта гѫсти вериги и къмъ 10 ч. пр. пл. заеха височинитѣ сѣверно отъ с. Карабака и в. 103 (при с. Бешаулъ), обаче дѣсниятъ флангъ на дивизията, поради силенъ фланговъ огънь, не можа да напрѣдне. Указа се, че 36 Козлудуйски полкъ отъ Сборната дивизия бѣ силно измѣстенъ на изтокъ и има незаетъ интервалъ между двѣтѣ дивизии, който противникътъ използувалъ за фланкиране на IV Прѣславска дивизия. Командующи Западната група бързо съобщи за това на началника на Източната група, а за да не се губи врѣме заповѣда на генералъ Киселова да се споразумѣе направо съ генералъ Топалова (началникъ на Сборната дивизия) за съвмѣстно незабавно настѫпване съ фланговетѣ, тъй че до вечерьта непрѣменно да заеме даденитѣ му обективи: в. 130 — височинитѣ западно отъ с. Аджемларъ. Слѣдъ упоритъ бой, безъ да дочака напрѣдването на съсѣдния 36-й полкъ, дивизията къмъ 4 ч. сл. пл. успѣ да заеме дадената й линия.

Привечерь, въ най-голѣмия разгаръ на боя, бѣ получено извънредно радостната вѣстъ за падането на Топра хасаръ. Германскиятъ офицеръ майоръ Хеннигъ съобщи, че му прѣдали по телефона отъ щаба на Макензенъ за влизането на 217-а германска дивизия въ Топра хисаръ. Това хубаво извѣстие бѣ посрѣщнато съ ура и бързо се прѣдаде по телефона на частитѣ отъ Западната група, съ прѣдупрѣждение, че скоро ще послѣдва заповѣдь за общо прѣслѣдване. Поздравителната телеграма до фелдмаршала се вече пишеше, когато на наблюдателния пунктъ пристигна Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника и съобщи, че новината е много прибързана. Той каза, че иде отъ мѣстото на боя и, че е възможно, тази нощь германцитѣ да влезатъ Топра хисаръ, но за сега още нищо нѣма. И дѣйствително, слѣдъ малко генералъ Кантарджиевъ извѣсти, че съобщението за Топра хисаръ било прибързано, но той разпоредилъ: прѣзъ нощьта 217-а германска дивизия да завладѣе непрѣменно селото.

Тъй че радостьта се указа напразна. При всичкитѣ крайни усилия, употрѣбени отъ частитѣ на Източната група, тѣ не можаха и прѣзъ нощьта да заематъ даденитѣ имъ обективи, освѣнъ Конната дивизия.

Боя при Източната група.

Въ изпълнение на оперативната заповѣдь по Източната група, усилената Конна дивизия тръгнала въ 9 ч. пр. пл. и къмъ 9 ч. 30 м. успѣла да заеме прѣднитѣ неприятелски окопи и да се насочи къмъ в. 63. Тукъ колонитѣ й посрѣщнати отъ гѫсти неприятелски вериги, били принудени да залегнатъ и да открияТъ огънь Противникътъ проявявалъ най-силна съпротива и боятъ се силно затегналъ. Пратенитѣ нѣколко заповѣди, за по-нататъшно напрѣдване, не помогнали и генералъ Колевъ билъ принуденъ да излѣзе напрѣдъ и лично да провѣри причината на задръжката. Това поглияло и веригитѣ скочили, обаче направили десятки крачки и обстрѣляни силно, тѣ отново залѣгнали. Указало се, че германската бригада Боде, която трѣбвало да настѫпва въ лѣво отъ Конната дивизия, била задържана, поради което лѣвото крило на дивизията се явявало силно изложено. Въ образувалия се голѣмъ

интервалъ противникътъ се опитвалъ да контръ-атакува, поради което генералъ Колевъ усилилъ лѣвата си колона съ 2 роти, а генералъ Кантарджиевъ му изпратилъ двѣ дружини отъ 11-й маршеви полкъ, които моментално били насочени да запълнятъ интервала и да съдѣйствуватъ за атаката на в. 74 и с. Чатмаларъ. Това дало тласъкъ на частитѣ, които бързо прѣминали въ настжпване. Къмъ 4 ч. сл. пл., 8 ескадрона съ 3 неприятелски роти се появили прѣдъ крайния дѣсенъ флангъ на дивизията, и, за тѣхното посрѣщане, е билъ изпратенъ 2-й коненъ полкъ, който заедно съ дѣсната колона на полковникъ Табаковъ успѣлъ бързо да ги отхвърли.

Частитѣ отъ центъра, къмъ 5 ч. сл. пл., слѣдъ упоритъ бой, заели гребена по в. в. 74 и 70, а слѣдъ малко, подпомогнати отъ Лейбъ-гвардейския, 2-й 6-й и 9-й конни полкове, завладѣли цѣлата линия—вдѣсно и влѣво отъ горѣпоменатитѣ височини. Щомъ е било получено горното донесение, началникътъ на Източната група заповѣдалъ на генералъ Колева: „а) да изпрати колкото свободни части има къмъ с. Карлжкьой, за да пробие още сжщата вечерь неприятелската позиция и да се стигне до линията при Кюстенджа и б) да настжпи още сжщата вечерь и да завладѣе с. Чатмаларъ и с. Тузла, слѣдъ което по-голѣмата часть отъ силитѣ си да прѣнесе къмъ Карлжкьой. Слѣдъ малко той допълнилъ заповѣдьта си: „генералъ Колевъ, съ лѣвата си колона, да атакува прѣзъ нощьта и да заеме с. Чатмаларъ, а 11-й маршевъ полкъ, като влѣзе въ свръзка съ бригадата Боде, да атакува прѣзъ нощьта и да заеме с. Карлжкьой. Послѣдната заповѣдь не можла да се изпълни, понеже боятъ се свършилъ много кжсно, частитѣ трѣбвало да се уреждатъ и мжчно било да се насочатъ за нощна атака, по непозната мѣстность. 11-й маршевъ полкъ сжщо не атакувалъ, понеже била получена слѣдната допълнителна заповѣдь на генералъ Кантарджиева: „Понеже 217-а германска дивизия, по уважителни причини, не ще атакува прѣзъ нощьта, нощната атака на 11-й маршевъ полкъ се отмѣнява“.

217-а дизизия, вмѣсто да се насочи право на обектива си—с. Топра Хисаръ, е приела въ дѣсно (донесение отъ началника на Сборната дивизия). Бригадата Боде, къмъ 10 ч 20 м. пр. пл., напрѣднала едва на около 800 крачки отъ първоначалното си положение (понеже артилерийскиятъ огънь не й указалъ нужното съдѣйствие). 217-а германска дивизия се насочила стремително напрѣдъ, но, понесла чувствителни загуби отъ силния артилерисйки огънь, почнала да се спира и въобще бавно продължавала движението. Въпрѣки силнитѣ настоявания, тя не е могла да усили настжпването и трѣбвало често пжти да залѣга. Нейнитѣ прѣдни части достигнали вече до първитѣ неприятелски окопи, били посрѣщнати съ ураганенъ и силенъ магазиненъ и картеченъ огънь, който ги заставилъ

да се отдръпнатъ. Казваха, че тѣ даже влѣзли въ неприятелската позиция, но контра-атакувани отъ значителни сили, били отхвърлени назадъ съ голѣми загуби. Въ всѣки случай, германската дивизия бѣ силно пострадала тоя день.

Къмъ 4 ч. сл. пл., генералъ Кантарджиевъ получилъ донесение, че 217-а германска дивизия почнала да настжпва бързо къмъ Топра хисаръ, а слѣдъ малко полковникъ Берендъ (началникъ на артилерията въ източната група) му доложилъ, че Топра хисаръ окончателно падналъ. Това се потвърдило и отъ други германски офицери, които почнали да му честитятъ успѣха. Генералъ Кантарджиевъ, все още невѣрвайки, не допусналъ да се съобщи тая новина на останалитѣ части, но когато капитанъ Бартенверфе дошелъ и, съ високъ гласъ прѣдъ всички, му доложилъ, че Топра хисаръ е вече взетъ, той извикалъ по телефона началника на дивизията генералъ-майоръ Либескиндъ, който му съобщилъ, че още въ 4 ч. сл. пл. селото е било заето отъ войскитѣ му. Тогава генералъ Кантарджиенъ донесълъ на федмаршалъ Макензена и съобщилъ на частитѣ радостната вѣсть. — Указало се слѣдъ малко, че донесенията били невѣрни и настжпило силно разочаравание у всички, поради което генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ непрѣменно да се вземе селото още сжщата нощь.

Сборната дивизия настжпила въ 9 ч. пр. пл., съ дѣсния си флангъ напрѣдъ, и къмъ 9 ч. 30 м. заставила противника да отстжпи отъ прѣднитѣ си окопи къмъ в. 93 (Балабанаръ тепе); обаче 35-й и 36-й полкове (лѣвия флангъ), неподкрѣпени съ достатъчно артилерия, се движели много бавно. Въ 3 ч. сл. пл., 53-й полкъ достигналъ съ лѣвия си флангъ около южния край на с. Едилкьой и се изравнилъ съ дѣснофланговата дружина отъ 35-й Вратчански полкъ, обаче 36-й полкъ не можалъ да напрѣдне. Неприятелски роти и групи настжпили и заели нѣкой прѣдни пунктове срѣщу тоя полкъ и, при всичкитѣ подканвания отъ началницитѣ и отъ съсѣдитѣ, той продлжавалъ да остава на мѣстото си. Генералъ Кантарджиевъ получилъ донесение отъ капитанъ Бартенверфе, че 8-й Приморски полкъ е тръгналъ бавно отъ изходното си положение, което причинило забавянето и на лѣвия флангъ на германската дивизия. Запитанъ началникътъ на Сборната дивизия, донесълъ тъкмо обратното, а именно: „217-а германска дивизия се е подала по на истокъ отъ дадената й насока и между нея и 8-й Приморски полкъ се образувала междина отъ която противникътъ развива силенъ артилерийски и картеченъ огънь и прѣчи на напрѣдването на полка“. Понеже главния ударъ е трѣбвало да бжде нанесенъ отъ 217- германска дивизия, генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ на 8-й приморски полкъ да заеме, макаръ и слабо, тая междина и съ това да влѣзе въ свръзка съ германската дивизия.

Настжпването на 35-й и 36-й полкове продължавало да бъде неуспѣшно. Въ реляциитѣ на Източната група се казва така: „Прѣзъ тоя день, поради силния неприятелски огънь и опититѣ на противника на нѣкой мѣста да мине въ настжпване, напрѣдването на частитѣ отъ Източната група ставаше много трудно; не можа да се достигне желанния успѣхъ. Противникътъ бѣ отблъснатъ отъ прѣднитѣ си позиции и отстжпи въ бѣгство; нашитѣ части заеха тия прѣдни позиции, а противникътъ се настани на главната си позиция".

Частитѣ отъ Източната група занощували: Конната дивизия съ прѣднитѣ ѝ части — в. в. 39, 70, и 74; 217-а германска дивизия — южно отъ с. Муритано Биюкъ и южно отъ Топра Хисаръ; Сборната дивизия на височинтѣ прѣдъ юго-западния край на Топра Хисаръ — южнитѣ склонове на в. 93 — височинитѣ южно отъ с. Едилкьой — височинитѣ 1 клм. сѣверно отъ Казичи.

Понеже прѣзъ тоя день неприятельтъ указалъ отчаяна съпротива, генералъ Кантарджиевъ рѣшилъ да атакува прѣзъ нощьта и далъ съотвѣтната заповѣдь, но понеже началникътъ на 217-а германска дивизия, поради понесенитѣ загуби, умората на хората и нуждата отъ попълване на бойнитѣ припаси, молилъ да се отмѣни нощната атака, тя не се състояла.

20 Октомври.

Боятъ при Западната група.

Прѣзъ нощьта срѣщу 20, само прѣдъ дѣсния флангъ на I Софийска дивизия произлѣзе сериозно сблъскване. Къмъ 2 ч. прѣзъ нощьта, нѣколко неприятелски дружини, построени въ 4 линии, пълзешкомъ се приближили до позицията на 41-й полкъ, съ намѣрение — да го издебнатъ спящь и да завладѣятъ позицията му. Първата линия вече достигнала до окопитѣ и щѣла да се хвърли на щикъ, обаче секретитѣ ги забѣлѣжили и успѣли да прѣдопрѣдятъ полка, който, като ги подпуснали близко, изведнажъ открилъ честъ огънь и наддалъ силенъ викъ ура. Противника, изненаданъ, бързо повърналъ назадъ и се скрилъ въ долътъ. Изглеждало, че това сж нѣкои нови части, защото дотогава противника никога не се е приближавалъ на повече отъ 1000 крачки. По труповетѣ се видѣло, че атакующитѣ били руси.

По останалия фронтъ на армията имаше цѣлата нощь постоянна прѣстрѣлка между патраулитѣ и прѣднитѣ части. Санитаритѣ дълго врѣме шетаха по бойното поле и прибираха раненитѣ; на прѣвързочнитѣ пунктове и въ дивизионнитѣ лазарети лѣкаритѣ продължаваха непрѣкжснато да работятъ до разсъмване. Подвозваха се патрони и припаси; пристигаха и отиваха постоянно ординарцитѣ, носящи заповѣди

и донесения. На сутриньта, мъглата спомогна на нашата пѣхота безъ жертви да се приближи повече до неприятелскитѣ окопи, но щомъ бѣ забѣлѣзана, тутакси я посрѣщнаха съ огънь, и борбата, отъ пунктъ на пунктъ, бързо се подзе по цѣлата линия. Земята пакъ се раздруса и небето отново ревна отъ думтежитѣ на топовната канонада.

Софийци, озлобени отъ проявеното вчера неприятелско упорство и рѣшени непрѣменно да изтласкатъ противника отъ укрѣпленията, се хвърлиха стремително напрѣдъ и, съ шопската си упоритость, като послаха съ трупове стръмнинитѣ, прѣгазиха теленитѣ мрѣжи и съ потресна ура, подобна на оная при Селиолу и Албасанъ, нахълтаха въ окопитѣ. Слѣдъ прѣвземането на едната линия, тѣ, по петитѣ на бѣгащитѣ, се втурнаха къмъ втората линия и, поваляйки настигнатитѣ съ ножоветѣ си, успѣха най-послѣ да завладѣятъ цѣлата неприятелска позиция. Противника бѣ битъ много злѣ.

Турцитѣ сжщо настжпиха сутринита и, къмъ 8 ч. пр. пл., 15-а дивизия, като завладѣ прѣднитѣ неприятелски позиции, продължи да прѣслѣдва по-нататъкъ. Прѣслѣдването можеше да бъде по-пълно, ако командирътъ на корпуса не бѣ заповѣдалъ на частитѣ да се спратъ и да прѣслѣдватъ само съ артилерийски огънь, (по-нататъшното движение било опасно, понеже съсѣдитѣ не били заели още неприятелскитѣ позиции). Но нека бъдемъ по подробни.

25-й Драгомански полкъ (отъ II Софийска бригада), който прѣзъ нощьта бѣ изрѣзалъ теленитѣ мрѣжи у в. 132, призори, съ бой на ножъ, зае тоя върхъ и се затвърди на него и противникътъ бѣ принуденъ да отстжпи съ бѣгство. 2-а дружина отъ полка, която прѣзъ нощьта два пжти се бѣ опитвала да рѣже теленитѣ мрѣжи и сутриньта бѣ контра-атакувана, получи заповѣдь отъ началника на дивизията да атакува отново най-енергично и да завладѣе в. 122. Поддържана отъ силенъ артилерийски огънъ, дружината, въ 9 ч. 40 м. пр. пл., успѣ да изтласка съ ножъ противника и да завладѣй окопитѣ по тая височина. Едноврѣменно съ I Софийска бригада, Драгоманци продължиха настжпването си и къмъ 2 ч. сл. пл. успѣха окончателно да изтласкатъ противника и отъ в. 151.

Частитѣ на I-а Софийска бригада тръгнаха въ атака въ 8½ часа сутриньта и бѣха посрѣщнати съ прѣвъзходенъ накрѫстенъ артилерийски огънь. 1-й Софийски полкъ, който още прѣзъ нощьта бѣ изрѣзалъ теленитѣ мрѣжи по склона на в. 161, продължи сремително напрѣдъ къмъ самия връхъ, а 6-й Търновски полкъ, слѣдващъ влѣво и на една линия, почна да изостава назадъ и бойния му редъ слѣдъ малко се яви въ устжпъ на 1-й полкъ. Началника на дивизията и командира на бригадата нѣколко пжти заповѣдаха на командира на 6-й Търновски полкъ да употрѣби всички усилия за напрѣдването на полка и най-послѣ, за да подтикнатъ частитѣ напрѣдъ, раз-

поредиха да му се изпрати за съдѣйствие 4-а батарея, а останалитѣ батареи да открияТъ ураганенъ огънь. Къмъ 12 ч. и 15 м., противника вече силно разколебанъ почна да се отдръпва отъ окопитѣ при село Арабаджи. . . . Тогава командира на 2-а Търновска дружина капитанъ Константиновъ грабна 2—3 взвода отъ 7-а рота и се спусна слѣдъ отстжпающитѣ. Това увлече и останалитѣ търновски роти, които сремително се хвърлиха напрѣдъ и почнаха да гонятъ отстжпвашия противникъ къмъ в. 159. Въ това врѣме 1-й Софийски полкъ бѣ вече близо до в. 161. Това отстжпване на противника подъ удара на Търновци и подъ ураганитѣ на цѣлата артилерия на бригадата, скоро се обърна въ паническо. То се прѣдаде по цѣлата линия и неприятелскитѣ батареи едва успѣха да закачатъ и въ кариеръ да отстжпятъ на другия гребенъ. Нѣкои неприятелски части се опитаха да се спратъ въ по-заднитѣ окопи; тѣ се гушиха тамъ извѣстно врѣме, обаче Софийци и Търновци наближаваха и тѣ отново скачаха да бѣгатъ. Обхождаха ги, настигаха ги, и така, съ прѣслѣдване по петитѣ, лѣтяха шопитѣ напрѣдъ, докато не заеха главната отбранителна линия.

Къмъ 1 часа и 30 м., 1-й Софийски полкъ бѣ вече завладѣлъ в. 161 и се затвърди на него, а 6-й Търновски полкъ прѣслѣдваше по южния скатъ на по-надалечния в. 159 и къмъ 3 ч. и 30 м. сл. пл. успѣ да завладѣе тоя върхъ.

III-а Софийска бригада, която прѣзъ нощьта бѣ атакувана отъ руситѣ, настжпи въ 8 ч. пр. пл. въ двѣ колони и къмъ 2 часа, дѣсната достигна на 300—400 крачки до неприятелската позиция, гдѣто усилена съ 1-а рота 41-й полкъ, се хвърли на ножъ и, къмъ 1 часа и 50 м. сл. пл., завладѣ в. 143, а лѣвата й колона по сжщия начинъ завладѣ в. 137. — Къмъ 4 ч. сл. пл., дѣсната колона продължи настжпването си и въ 5 ч. и 30 м. зае гребена спускащъ се сѣверо-западно къмъ с. Расово, а двѣтѣ роти на подполковникъ Георгиевъ (отъ 41-й полкъ) заеха самия върхъ 158.

По тоя начинъ I-а Софийска дивизия успѣ да разбие противника и да заеме главната му отбранителна позиция по линията Дунава—Сапата Баца – в. 161 – в. 151—в. 142 (западно отъ Кокарджа). Противникътъ бѣ отхвърленъ съ значителни загуби по цѣлата линия. Подкрѣпенъ отзадъ съ други части, той зае позиция на срѣщния гребенъ, мжчайки се непрѣменно да прикрие посоката къмъ Черна вода, за която тъй много скжлеше. Отъ разпита на плѣнници се установи, че срѣщу I-а и III-а бригади дѣйствуваха тоя день 3-й, 9 й, 66-й ромжнполкове, 241-й, 242-й руски полкове и 9-й и 14-й артилерийски полкове.

Турскиятъ корпусъ, настжпи призори и, къмъ 8 ч. и 30 м. сутриньта, подъ покровителството на 9-тѣхъ си батареи (5 български), зае прѣднитѣ неприятелски окопи и руситѣ,

безъ особена съпротива, се одръпнаха къмъ с. Качамакъ, обаче командира на корпуса спрѣ дивизиитѣ си на линията Кокаржа—Чифликъ Сусусъ Али бей (за да дочака тамъ съсѣднитѣ български части). Командующи армията, слѣдещъ боя, като видѣ, че въ тоя участъкъ противникътъ е силно разколебанъ и има малко артилерия, заповѣда на командира на корпуса незабавно да продължи настжпването и да заеме линията в. 147 — с. Спапунаръ, за което той усили корпуса съ 1 българска дружина отъ 47-й полкъ. Сжщеврѣменно той заповѣда на командира на тоя полкъ (оставенъ въ негово разпореждане), съ останалитѣ си 2 дружини, да тръгне за височината Суватъ югъ и да бжде готовъ за по-нататъшно настжпване.

Противникътъ продължаваше да отстжпва, виждаше се, че поради силния напоръ отъ I-а Софийска дивизия, той бѣ оголилъ фланга си при Кокарджа, поради което останалитѣ му тамъ части трѣбваше бързо да се оттеглятъ. Тогава генералъ Тошевъ допълнително заповѣда на командира на турския корпусъ, слѣдъ завладѣването на линията с. Спапунаръ – в. 147 (Коджа югъ), да продължи настжпването си по-нататъкъ, като атакува и с. Качамакъ. За още по-силна подкрѣпа на корпуса, той заповѣда на началника на I-а Софийска дивизия да го усили съ още 2 батареи.

IV-а Прѣславска дивизия настжпи въ 5 ч. 20 м. сутриньта. Макаръ че частитѣ й се движеха въ районъ групово укрѣпенъ и обстрѣлванъ най-силно, все пакъ движението отиваше настойчиво и постепенно. Крайниятъ дѣсенъ флангъ на дивизията бѣ попадналъ подъ силенъ фланговъ огънь и за извѣстно врѣме трѣбваше да дочака тръгването на съсѣда си (36 Козлудуйски полкъ), поради което генералъ Тошевъ телеграфира на генералъ Кантарджиева, а къмъ 8 ч. 35 м. заповѣда на генералъ Киселова незабавно да настжпи съ цѣлия боенъ редъ, безъ да чака 36-й полкъ.

Дивизията, подържана отъ съсрѣдоточения огънь на батареитѣ, продължи успѣшно по-нататъшното настжпване и частитѣ й отъ центъра, слѣдъ упоритъ бой, завладѣха прѣднитѣ неприятелски окопи и, прѣслѣдвайки противника, достигнаха сѣверно отъ пжтя Софуларъ — Бешаулъ, а лѣвия флангъ, къмъ 11 ч. 25 м., завладѣ окопитѣ на противника по линията в. 131 (сѣверно отъ с. Карабака) – в. 130 (Кавгаджи). Отхвърления противникъ отстжпи съ бѣгство.

На генералъ Тошева, току завърналъ се отъ фронта на 25-а турска дивизия, началникъ щаба полковникъ Поповъ му доложи, че генералъ Киселовъ искалъ подръжки и ако му се дадялъ, оставения въ разпореждането на фелдмаршала,31-й Варненски полкъ, той щѣлъ да се опита да пробие до вечерьта Кубадинската позиция. Полковникъ Поповъ поискалъ вече тоя полкъ и фелдмаршала, поради силно затѣгналия се бой на дѣсното крило на армията, моментално се съгласилъ

да го изпрати. Тогава генералъ Тошевъ, като прѣцѣни създаденото положение отъ успѣха при турския корпусъ, отъ голѣмия пробивъ извършенъ отъ I Софийска дивизия и отъ постоянното напрѣдване на IV Прѣславска дивизия, рѣши, въпрѣки даденото второстепенно назначение на групата му, да прѣмине въ рѣшителна атака съ цѣлата Западна група и да разбие и отхвърли дѣсното неприятелско крило, за което донесе на фелдмаршала и съ № 841 получи съгласието му. Той заповѣда на генералъ Киселова да почне атаката срѣщу Кубадинъ, а за координиране на дѣйствията, щаба на армията подаде слѣднитѣ телефонограми:

а) Командиру турския корпусъ: на IV Прѣславска дивизия е заповѣдано да настжпи къмъ в. 137 и прѣслѣдвайки противника, да завладѣй Кубадинъ — Качамакъ; разпоредете 25-а турска дивизия веднага да настжпи и да атакува западната окрайна на с. Качамакъ"; и

б) Началнику Сборната дивизия: „лѣвия флангъ на IV Прѣславска дивизия успѣшно е достигналъ сѣверно по гребена Сарж югъ баиръ; центъра й се намира сѣверно отъ в. Кавгаджи (130) къмъ в. 137; дѣсния й флангъ обаче стои южно отъ с. Софуларъ, и, поради упоритото съпротивление на неприятелскитѣ групи прѣдъ нея, не може да настжпи по-нататъкъ; ако ли 36-й Козлодуйски полкъ настжпи на сѣверъ за да обхване неприятеля, то послѣдния ще бѫдѣ плѣненъ и съ това ще се улесни общото настжпване на IV дивизия къмъ Кубадинъ. Разпоредете 36-й полкъ да настжпи енергично, като охранява дѣсния флангъ на IV дивизия".

Това бѣ къмъ 3 ч. сл. пл. и IV Прѣславска дивизия, слѣдъ половинъ часъ, безъ да дочака пристигането на 31 Варненски полкъ и настжпването на 36 Козлодуйски полкъ, прѣмина въ рѣшително настжпване. Напоръ̀тъ й бѣ тъй силенъ, че руситѣ на нѣкои мѣста не успѣха да отстжпятъ и цѣли роти бѣха плѣнени. Отъ тамъ, частитѣ се насочиха още сѣверно и, съ постепенно чистене на окопитѣ, а нѣкждѣ и съ бой на ножъ, успѣха да изтласкатъ неприятелскитѣ части още по-сѣверно. Къмъ 6 ч. вечерьта, тѣ дружно атакуваха линията в. 137 (южния отъ Кубадинъ)—с. Чобанъ Иса, и, като я заминаха, доближиха се съ фронтъ срѣщу в. 135 (югозападно отъ Кубадинъ) и в. 137 (близкия до Кубадинъ). — По тоя начинъ, IV Прѣславска дивизия успѣ да застане въ флангъ и тилъ на общото неприятелско разположение, особено на онова срѣщу Сборната дивизия при с. с. Османча и Едикьой, поради което противника бѣ принуденъ да очисти позициитѣ си при тия села. Това се потвърди отъ факта на другия день, 21 октомврий, че когато на разсъмване патрулитѣ на Сборната дивизия се приближили до тия окопи, намѣрили ги празни. Прѣзъ нощьта къмъ IV Прѣславска дивизия се присъедини и 31-й Варненски полкъ.

Дивизията взѣ въ плѣнъ 24 офицера и 2800 войници отъ 61-а и 115-а руска дивизии (242-й, 247-й, 458-й и 460-й полкове). Въ числото на плѣнницитѣ бѣ и полковникъ Лангъ.

Боятъ при Източната група.

Боятъ се развилъ така: Конната дивизия, която нощувала съ лѣвата си колона на в. 74, съ срѣдната колона на в. 70 и съ дѣсната южно отъ в. 39, настжпила сутриньта срѣщу противника по линията с. Чатмаларъ—в. 51—с. Тузла. При утринната мжгла, частитѣ се приближили до окопитѣ на противника и къмъ 8 ч. сутриньта боя вече пламтѣлъ по цѣлата позиция. Пѣхотата натискала тъй силно, че противника почналъ бързо да се отдръпва къмъ с. Урлукьой и въ 9 ч. 30 м. били вече завладѣни с, с. Тузла, Чатмаларъ и Карлжкьой. На тая линия, поради огьня на всичкитѣ неприятелски батареи отъ главната позиция, настжпването било спрѣно. Генералъ Колевъ нѣколко пжти заповѣдалъ да се тръгне напрѣдъ, обаче това повлиявало частично. Напрѣгали се крайни усилия, но мжчно било да се прѣмине зоната на силния неприятелски ураганенъ огънь. Именно въ това врѣме генералъ Колевъ получилъ заповѣдь отъ Фелдмаршала: „Понеже голѣми неприятелски колони се отдръпвать по пжтищата въ тила, то конницата, съ всичкитѣ й придадени части, да атакува противника прѣзъ Урлукьой къмъ Хаджи Дилюкъ".

Генералъ Колевъ отново заповѣдалъ на полковникъ Иванова (началникъ на лѣвата колона) да вдигне 16-й Ловченски полкъ и да атакува стремително. Полкътъ тръгналъ, но попадналъ отново подъ силенъ обстрѣлъ, билъ принуденъ да спре; а въ това врѣме се показали нови неприятелски части, които се спущали отъ с. Мулчьова. Отстжпването на противника съ дълги колони въ тила, както това се съобщавало отъ щаба на Макензенъ, не се потвърдило, а имало само движение на отдѣлни кола, автомобили и пр. Генералъ Кантарджиевъ, потревоженъ отъ донесението, направено отъ единъ германски офицеръ, че Ловченския полкъ се отказалъ да настжпва, направилъ провѣрка и се указало, че спирането на полка било врѣменно, поради блатистата мѣстность и силния обстрѣлъ, и той вече успѣшно напрѣдвалъ. Това било оскръбление за тоя полкъ, комуто най-много се дължи успѣхътъ на Източната настжпателна група тоя день.

Появилитѣ се нови неприятелски части затѣгнали боя. Врѣмето летяло и деньтъ билъ на привършване и, ако ли противникътъ би останалъ и прѣзъ нощьта на позицията, едва ли можало да се очакватъ повече успѣхи. Послѣдвали нови подканвания отъ генералъ Кантарджиева и отъ фед-

маршала, обаче при създадената обстановка, тѣ не могли да повлияятъ. Само когато се задали частитѣ отъ дѣсната колона на полковникъ Табакова, които слѣдъ заемането на с. Тузла, се насочили въ помощь на централната колона, тогава вече послѣдвалъ новъ натискъ и противникътъ билъ принуденъ да отстжпи съ бѣгъ по долищата къмъ с. Мулчьова. Това е било къмъ 5 ч. сл. пл. Тукъ особено се отличила една дружина отъ Ловченския полкъ, която атакувала и прѣвзела съ ножъ едно затворено укрѣпление.

По тоя начинъ усилената Конна дивизия, при най-упорита съпротива и подъ най-ефикасенъ огънь, успѣ да пробие и да заплаши фланга на неприятелската група при Топра Хисаръ и то, почти едноврѣменно съ IV Прѣславска дивизия отъ Западната група, която, въ 5 ч. сжщата вечерь, напрѣдна къмъ Кубадинъ и заплаши дѣсния флангъ на Топра-Хисарската група.

217-а германска дивизия, на която било заповѣдано за 20 септември: „да атакува противника при с. Муритано, да заеме с. Топра-Хисаръ и да прѣслѣдва противника сѣверно", е водила силенъ упоритъ бой за завладѣване на неприятелската позиция прѣдъ с. Топра Хисаръ, но, поради срѣщнатия силенъ отпоръ, напрѣдването ѝ отивало много бавно. Бригадата Боде сжщо настжпвала много трудно и, въ 6 ч. сл. пл., тя успѣла да достигне едва на 800 м. отъ първитѣ неприятелски окопи при с. Урлукьой. Генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ на тая бригада: „прѣзъ нощьта и на другия день, съ съдѣйствието на Конната дивизия, да си пробие пжть прѣзъ главната неприятелска позиция и да се яви въ тилъ на Топра Хисаръ и съ това да укаже помощь на 217-а германска дивизия". Обаче това по неизвѣстни причини не станало.

Сборната дивизия продължила бавното си настжпление подъ най-силенъ артилерийски обстрѣлъ. Особено мжчно настжпвалъ 35-й Вратчански полкъ, а почти че не напрѣдналъ 36-й Козлудуйски полкъ, (понеже слабата имъ артилерия не можла да задуши неприятелската и да облегчи настжпването имъ.) Едва къмъ 11 ч. пр. пл. се очертало едно по-бързо настжпване на дѣсния флангъ на тая дивизия (I бригада).

21 октомври.

Боятъ при Западната група.

На I Софийска дивизия, която бѣ заела вече главната неприятелска отбранителна линия отъ Дунава до в. 142 (западно отъ Кокарджа), прѣдстоеше, като остави заслонъ по в. в. 137, 135 и 159, съ останалитѣ си части да атакува противника на линията в. в. 149 (западно отъ с. Идрисъ) — в. 147 (Идрисъ Куюсу), гдѣто и да се затвърди. Командирътъ

на II бригада полковникъ Цонковъ, вмѣсто да настжпи право къмъ дадения му обектъ, рѣшилъ да остави 2 роти въ заслонъ на в. 151, а съ останалитѣ си сили (3 и половина дружини отъ 25-й Драгомански полкъ и батареитѣ), въ 5 ч. 30 м. сутриньта, да се отдрѣпне назадъ и отъ тамъ, въ походенъ редъ, по шосето за Кокарджа, да се насочи за в. 147 (Идрисъ Куюсу). Тоя погрѣшенъ маршъ забави цѣлъ денъ бригадата и я откъсна много отъ фронта и едва къмъ 5 ч. вечерьта тя успѣ да заеме обекта си (в. 147). — Това закъсняване стана причина за слабото напрѣдване на цѣлата дивизия тоя день и можеше да донесе безредие при отварянието ѝ мѣсто по фронта отъ 15 турска дивизия, на която тя се бѣ явила въ тилъ*).

1-й Софийски полкъ, слѣдъ като сбилъ прѣднитѣ неприятелски части, се насочилъ, прикрито задъ единъ ридъ, къмъ в. 151, а дѣснофланговата дружина отъ 6-й Търновски полкъ се спуснала безпрѣпятствено въ дола Керазлж Колакъ и се насочилъ по склона сѣверно отъ в. 151. Лѣвофланговата дружина отъ тоя полкъ, насочена сѣверо-източно отъ гребена Караманджа, срѣщнала силна съпротива и била принудена да се спрѣ. Противникътъ се опиталъ да атакува лѣвия флангъ на 6-й Търновски полкъ, но посрѣщнатъ съ силенъ пѣхотенъ и артилерийски огънь, билъ принуденъ да се одрѣпне. Изобщо 6-й Търновски полкъ, силно обстрѣлванъ, слабо напрѣдна тоя день.

Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. 1-й Софийски полкъ, завладѣлъ вече гребена сѣверо-източно и юго-западно отъ в. 151, тръгналъ къмъ слѣдующия гребенъ, отъ което, поради спирането на Търновци, се образувала голѣма междина, за попълването на която подполковникъ Лазаровъ изпратилъ една дружина, но понеже и това не помогнало, наложило се на Софийци да се спратъ и окопаятъ, като за спечелване повече теренъ, били изпратени напрѣдъ силни вериги, които къмъ 6 часа вечерьта завладѣли и гребена около в. 142. При настжпването на тоя день, липсването на II-а Софийска бригада отъ фронта (погрѣшния маршъ къмъ с. Кокарджа) бѣ наложило едно разтѣгание на I-й Софийски полкъ къмъ изтокъ и търсяние на връзка съ Турския корпусъ, поради което за да се запълни образувалия се голѣмъ интервалъ между двата полка, командирътъ на бригадата изпратилъ 2 роти подъ командата на капитанъ Миликиевъ, които къмъ 9 часа вечерьта заели мѣстото си. По тоя начинъ I-Софийска бригада бѣ успѣла да избѣгне противника и отъ втората му линия. III-а Софийска бригада бѣ заела контръ-форситѣ на в. в. 138, 161

*) Тоя маршъ е необяснимъ, още повече, че обектива—в. 147 (Идрисъ—Куюсъ) се е намиралъ отъ първоначалното положение на бригадата (сутриньта) на нѣкакви си 7—8 клм.

и 159 и се затвърдила на тѣхъ. Неприятелскитѣ части, при 6 полски и 1 гаубична батареи, подпомогнати отъ артилерията на мониторитѣ, цѣлъ день обстрѣлвали разположението на тая бригада.

Турскиятъ корпусъ настжпилъ въ 7 часа сутриньта и генералъ Тошевъ забѣлѣзалъ, че напрѣдването отива бавно, а противникътъ се оттегля масово къмъ с. Качамакъ, заповѣдалъ на Хилми паша: *„дъснофланговата 25-а дивизия да настжпи стремително и да атакува село Качамакъ"*. На извиненията, че бавното настжпване ставало поради изчакване да се изравни Прѣславската дивизия, генералъ Тошевъ отново му заповѣдалъ: *„25-а турска дивизия да не се съобразява съ IV-а Прѣславска дивизия, която е принудена постепенно да форсира силно заета и яко укрѣпена позиция, а сама незабавно да атакува село Качамакъ"*. Въпрѣки това, настжпването все пакъ отивало бавно. Тогава се намѣсили и двѣтѣ български батареи, пристигнали при 25 а турска дивизия и съ бързия си огънь скоро разколебали противника, и той скоро напусналъ и послѣднитѣ си окопи при село Качамакъ. Насърдчените турци настжпили и, къмъ 1 ч. 25. м., завладѣли селото.

Лѣвиятъ флангъ на 15-а турска дивизия не можа да напрѣдне, поради забавянето на II-а Софийска бригада, която, както се каза по-горѣ, вмѣсто да отиде право на обекта си, е била насочена прѣзъ село Кокарджа и, само къмъ 5 ч. сл. пл., когато II-а Софийска бригада се появила на бойния фронтъ, дивизията настжпила напрѣдъ, заела линията вдѣсно отъ в. 147 и се свързала съ 25-а турска дивизия. Корпуса взелъ много плѣнници и трофеи: пушки, муниции, материали и 3 картечници.

IV-а Прѣславска дивизия, поради утриннатѣ мъгла, бѣ принудена да забави настжпването си и, едва къмъ 5 ч. 30 м. сутриньта, артилерията й, поставена прѣзъ нощьта на близки позиции, откри точенъ и бързъ огънь и частитѣ тутатски тръгнали напрѣдъ. Поради силния обстрѣлъ, тѣ били принудени да се прѣцѣждатъ, да прибѣгватъ и постепенно да се приближаватъ къмъ неприятелскитѣ окопи, маскирани и оградени съ телени мрѣжи, прѣдъ които пѣхотния и картеченъ огънь метялъ пространството и падинитѣ по него. Юнацитѣ натискали, прѣминавали отъ възвишение къмъ възвишение, прѣскачали изкуственитѣ прѣпятствия и съ ножъ чистили по редъ окопитѣ. Значително засиления прѣзъ нощьта противника се мжчилъ да даде послѣденъ отпоръ. Заелъ послѣднята си позиция, около близкия до село Кубадинъ в. 137, съ гжста дъгообразна верига и извадилъ на линията всичкитѣ си подкжки, той развивалъ най-честъ пушеченъ и картеченъ огънь, а батареитѣ скрити задъ селото, изсипвали най-усилени урагани. Това е билъ оня моментъ, въ който боя виси на конецъ и когато мало малското разколебаване у атакуюция, неминуемо

донася разбиването. Но нищо не помогнало; разяренитѣ прѣславци били вече близо и се хвърлили за послѣденъ ударъ. Противника на мѣста се разколебалъ, но по-голѣмата му часть, стрѣляйки да послѣдния мометъ, чакала въ окопитѣ си. . . И послѣдовалъ силенъ ударъ и руския фронтъ билъ поваленъ... Започнало се прѣслѣдване по петитѣ и противника билъ вече окончателно изтласканъ отъ селото.

Тоя бой е билъ единъ отъ най-упоритѣ по цѣлия фронтъ, — бой срѣщу руски части, които не тъй лесно можали да се изтласкатъ отъ позициитѣ. Напрѣдването на дивизията било съпрѣгнато съ много трудности и изисквало крайни усилия. — Атаката била почната въ 10 ч. пѣ. пл., а противникътъ билъ изтласканъ отъ Кубадинъ едвамъ въ 5 часа вечерьта, слѣдователно въ тия 7 часа прѣминати били съ бой само нѣкакви три — четири километра.

По тоя начинъ село Кубадинъ, тоя възелъ на 32 радиални пжтища и четири шосета, окончателно вече бѣ завладѣно. Пжтя за Меджидие, Черна вода и Кюстенджа бѣ вече открить и неприятелскитѣ крила бѣха сериозно заплашени съ отрѣзване. Противникъ не можеше нигдѣ повече да се одържи въ района на главната отбранителна линия и трѣбваше да чисти по цѣлия фронтъ, и да бѣга далечъ на сѣверъ.

Боятъ при Източната група

На Конната дивизия било заповѣдано: а) съ по-голѣмата часть отъ силитѣ си да настжпи и завладѣй височинитѣ сѣверно отъ пжтя с. Текиръ гьолъ, в. 91 (Ени тепе) и с. Абдула; б) съ по-малката часть да съдѣйствува на 217-а германска дивизия и да разбие противника съвмѣстно съ бригадата Боде и в) да разузнава въ сѣверна и сѣверо-източна посока. Боятъ се развилъ така: 2-й тежки артилерийски полкъ прѣзъ нощьта е билъ изнесенъ на позиция напрѣдъ. Лѣвата колона се насочила къмъ с. Мулчьова, а дѣсната настжпила по провлака. Послѣдната срѣщнала силно съпротивление, особенно отъ картечния огънь отъ параходитѣ и била принудена да се оттегли назадъ къмъ изхода на провлака. Лѣвата колона продължила настжпването си и артилерията й бързо разколебала противника. Лѣвия флангъ на тая колона, още въ 7 ч. сутриньта, безъ да дочака бригадата Боде, се насочилъ стремително къмъ с. Мулчьова, а слѣдъ него тръгналъ и центъра й. Подъ тоя силенъ натискъ, противникътъ, находящъ се източно отъ с. Мулчьова, почналъ вече да отстжпва. 16-й Ловчански и 11-й маршевъ полкове (отъ тая колона) къмъ 10 ч. пр. пл. атакували стремително и заели в. 62 (източно отъ с. Мулчьова). Неприятелскитѣ части се отдръпнали къмъ в. 91. По тоя начинъ билъ вече отворенъ прозореца за конницата и генералъ Колевъ тутакси я насочилъ въ посока на Кюстенд-

жа. Полското тртилерийско отдѣление на подполковникъ Данева бързо се изнесло на в. 82 и открило ураганенъ огънь по отстжпающия неприятель. Генералъ Колевъ изпратилъ слѣдното донесение на началника на Източната група: „Дѣсниятъ флангъ на пѣхотата вече е заелъ гребена сѣверно отъ в. 82, а лѣвиятъ е южно отъ с. Мулчьова; сега се настжпва къмъ в. 91; обаче бригадата Боде още е назадъ; моля да й се заповѣда да настжпи, за да осигури фланга ми, та да може да се прояви по-ефикасно маневрътъ на дивизията къмъ Топра Хисаръ; около Текиръ гьолъ се появиха силни неприятелски конни части; ядрото на Конната дивизия групираха юго-източно отъ в. 82, за да запазя дѣсния флангъ и да срѣщна тия части".

Къмъ 11 ч. 30 м, пр. пл., лѣвиятъ флангъ на пѣхотата се приближилъ вече до с. Мулчьова и неприятелскитѣ части, които до това врѣме се крили задъ селото, настъпили неочаквано по фланговетѣ и открили силенъ картеченъ и пушеченъ огънь. За подкрѣпа е било извикано пакъ полското отдѣление на подполковникъ Данева, което съ бързъ огънь почнало да фланкира неприятелската пѣхота и слѣдъ нѣколко урагани, противника отстжпилъ съ бѣгство. Виждало се какъ казацитѣ съ камшици се мжчили да повърнатъ бѣгащитѣ пѣхотинии. Къмъ 12 ч. по пладнѣ, с. Мулчьова е било вече въ ржцѣтѣ на нашата пѣхота и съ това окончателно е билъ заплашенъ флангътъ и тилътъ на войскитѣ при Топра Хисаръ. Въ това врѣме Конната ривизия успѣла да заеме с. Текиръ гьолъ и да се съедини съ отряда на полковникъ Табакова, вече форсиралъ провлака.

Слѣдъ заемането на с. Мулчьова, генералъ Колевъ заповѣдалъ общо настжпление къмъ в. 92 (сѣверно отъ Мулчова); обаче конницата, срѣщнала прѣдъ себе си втората отбранителна линия, южно отъ с. Хаджи Дилюкъ, и била принудена да се спре. Противникътъ напусналъ с. Топра Хисаръ и заелъ позиция по височитѣ сѣверно отъ това село.

На 217-а германска дивизия било заповѣдано за тоя день: „Ако разчита на сигуренъ успѣхъ, да продължи атаката и да завладѣй с. Топра Хисаръ; въ противенъ случай — да се затвърди здраво на заетата позиция, да приведе частитѣ си въ редъ и да чака втора заповѣдь". Дивизията могла да достигне до прѣднитѣ позиции при Топра Хисаръ, гдѣто отново била принудена да спре. Положението й било ужасно. Метла отъ куршуми и ураганни шрапиели вилнеяли по фронта й. Понеже бригадата Боде настжпвала бавно и разтѣгнато, генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ на тая бригада и съ каквито части може 217-а германска дивизия да настжпи източно отъ Топра Хисаръ, безъ да чакатъ падането на това село. Изпълнена ли е била тая заповѣдь не се виждало отъ реляциитѣ на генералъ Кантарджиева, освѣнъ, че когато про-

тивникътъ, заплашенъ съ отрѣзване отъ усилената Конна дивизия, е напусналъ селото, тогава тая дивизия е влѣзла въ него. На германската дивизия и тоя день се бѣ падналъ тежъкъ жребий. Указало се послѣ, че окопитѣ при Топра Хисаръ сж били съвсѣмъ слабо повръдени отъ тежката германска артилерия . . . При това, за да не излагатъ частитѣ си подъ моралния потрѣсъ на артилерийския огънь, ромжнитѣ изваждали войскитѣ си денемъ вънъ отъ селото и въ страни и, само нощемъ или когато атакующия приближавалъ. тогава, по ходоветѣ за съобщения, ги изкарвали на бойната линия. — Ето защо германската пѣхота е била посрѣщана отъ ромжнски части, неразколебани и непострадали отъ огъня.

На Сборната дивизия е било заповѣдано: „да атакува противника прѣдъ себе си, като подържа тѣсна връзка съ IV Прѣславска дивизия, достигнала вече до с. Чобанъ Иса, и вдѣсно съ 217-а германска дивизия". Дѣйствията й се развили така: на дѣсния флангъ, 8-й Приморски полкъ съдѣйствувалъ прѣзъ нощьта на 217-а германска дивизия при усилията й да завладѣй прѣднитѣ неприятелски позиции. Къмъ полунощь патрулътъ отъ 36-й Козлодуйски полкъ достигналъ теленитѣ мрѣжи при с. Османча, прѣрѣзалъ ги и намѣрилъ окопитѣ праздни. Двѣтѣ изпратени роти отъ 53-й полкъ, въ 5 ч. сутриньта, сжщо намѣрили неприятелската позиция при с. Едилкьой опразнена. Само прѣдъ 8-й Приморски полкъ противникътъ все още стоялъ въ силнитѣ си окопи. Генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ общо прѣслѣдване и, къмъ пладнѣ, 36-й Козлодуйски полкъ миналъ с. Аджемлеръ и настжпилъ на сѣверъ; 35-й полкъ миналъ с. Османча и сжщо настжпилъ на сѣверъ; 53-й полкъ стигналъ на 600 крачки до теленитѣ мрѣжи на неприятелската позиция при с. Узунларъ; само 8-й Приморски полкъ билъ задържанъ отъ неприятелската артилерия и картечници, разположени сѣверно.

Къмъ 2 ч. сл. пл., I бригада отъ Сборната дивизия завладѣла с. Узунларъ, а II бригада отблъснала противника находящъ се сѣверно отъ с. Османча. Частитѣ отъ Източната група имали тия дни загуби: убити 5 офицери, 7 кандидатъ офинери и 374 войници; ранени: 32 офицери, 18 кандидатъ офицери и 3526 войници. Загубитѣ на 217-а германска дивизия и бригадата на Боде останали неизвѣстни.

И тъй на 21-и септември и Източата настжпателна група успѣ да повали лѣвото неприятелско крило и противникътъ трѣбваше да бѣга отъ Топра Хисаръ и отъ цѣлия участъкъ край морето. Оставаше само да се биятъ неприятелскитѣ аригарди и да се настигнатъ отстжпающитѣ му колони, обаче настжпването на нощьта турила край на дѣйствията . . .

По тоя начинъ, плана на щаба на Макензенъ: *да се пробие неприятелската отбранителна линия въ участъка източно отъ жельзно-пжтната линия*, бѣ изпълненъ успѣшно въ продъл-

жение на 3 дена. Неприятелската армия бѣ бита и отхвърлена на сѣверъ, обаче само толкова. Тя не даде масово плѣнници, не остави плячка и трофеи. Топове, ракли, кола, обозъ, всичко бѣ своевременно оттеглено назадъ. Началницитѣ, офицеритѣ и войницитѣ направиха всичко възможно за да повалятъ по-скоро противника, обаче районътъ на дѣйствията, осигуренъ на фланга съ морето и твърдѣ силно укрѣпенъ и силно заетъ, не позволи боеветѣ да се развиятъ скоротечно и да донесатъ катастрофални резултати. Дълбочината на неприятелската позиция позволи да се задържа дълго напора на настжпающия, и противника, въ послѣдния моментъ, можа да отстжпи безъ да се подложи на разгромъ. Защото пробива можеше да бжде доразвитъ до катастрофа, само ако ли главния ударъ бѣше насоченъ нѣкждѣ по централно. къмъ Кубадинъ (както това се искаше отъ щаба на III армия), отдѣто можаха да се рѣжатъ неприятелскитѣ крила. Това можеше да се достигне или съ прѣдварително съсредоточване въ тая централна посока на значителни сили или съ скритото имъ прѣхвърлюване въ врѣме на самия бой. Успѣшнитѣ дѣйствия на IV Прѣславска дивизия къмъ Кубадинъ показаха, че единъ подобенъ централенъ пробивъ е билъ възможенъ и, най-малкото, би накаралъ противника, прѣдъ страха отъ отрѣзване, да очисти часъ по-скоро укрѣпената си позиция.

Въ всѣки случай, постигнатиятъ резултатъ бѣ грамаденъ; противникътъ бѣ разбитъ и отстжпваше стремглаво на сѣверъ. Конната дивизия щѣше да прѣслѣдва край морето; влѣво и задъ нея щѣха да се движатъ Сборната и 217 герм. дивизии. IV Прѣславска дивизия трѣбваше да смѣте прѣдъ себе си неприятелскитѣ ариергарди, които биха поискали да спратъ напрѣдването й къмъ Меджидие. На I Софийска дивизия прѣдстоеше съ бой да изтласка засилените неприятелски части прѣдъ Черноводската прѣдмостна крѣпость; а Турскиятъ корпусъ да й съдѣйствува.

Тая побѣда бѣ дошла тъкмо на врѣме, понеже руските части на новопристигналитѣ 4 сибирски корпусъ и 3-а стрѣлкова дивизия вече се стоваряха въ Меджидие и можаха да донесатъ сериозенъ поврътъ въ дѣйствията.

Кюстенджа бѣ вече беззащитна и ний ставахме господари на това модерно и хубаво пристанище и затваряхме най-правия и сигуренъ пжть за подкрѣпленията, които се изпращаха отъ Русия. Ние туряхме рѫка на богатитѣ петролни резервоари, съдържимостьта на които се изчисляваше на стотина милиона, и на ония грамадни запаси отъ храни и материали въ складоветѣ на Кюстендженского пристанище. Обаче не богатата плячка радваше българскитѣ войници, а самото завладѣване на тоя многожеланъ български градъ и възвръщането му отново къмъ мѫйка България. Незнаемъ, дали сърдцата на кръстоносцитѣ, изпълнени отъ възторгъ при пър-

вия погледъ върху Иерусалимъ, сж били тъй радостно, както българскитѣ, при хубавия чаровенъ изгледъ на омайната Кюстенджа; дали гордостьта на нашитѣ дѣди, при завладѣването на Одринъ или подъ стѣнитѣ на Цариградъ, е била понети на голѣма отъ тази на българскитѣ войници, при влизането имъ въ Кюстенджа. Това, което до скоро съставляваше неосжществима мечта за българина, бѣ вече дѣйствителность, невѣроятна по бързото си реализирание и грандиозна по своя ефектъ и значение. Ето защо, приятната изненада за народа въ царството бѣ изразена въ шумни манифестации и тържества, въ които взеха участие всички ,безъ разлика на партии и политически убѣждения; а пъкъ великата радость на Добруджанци едва ли не бѣ достигнала до екстаза на едно възторжено ликуване, до единъ дѣтински прѣхласъ прѣдъ огрѣлата ги дългоочаквана свобода.

* Въ Кюстенджа, войскитѣ ни намѣриха много български сѣмейства, отъ които нѣкои бѣха отъ родовититѣ фамилии, извѣстни по дѣйностьта си прѣзъ непрѣкжснатата борба за духовна независимость въ турско и ромжнско врѣме и за запазването на националностьта, черквата и училището*). Мжжете и синоветѣ на тия сѣмейства се указаха взети въ ромжнската армия или отвлѣчени отъ властитѣ на сѣверъ и въ Ромжния, и въ градътъ бѣха остали само женитѣ, дѣцата, старцитѣ и болнитѣ мжже . . . . . .

И днесъ спомняйки си бурнитѣ перипетии на тая тридневна борба при Кубадинъ и Топра Хисаръ и ония извънредни усилия, проявени отъ нашитѣ тамъ, както и редицата кървави и славни епизоди, отъ деня на обявяването на войната до окончателно изтласкане на руситѣ задъ долния Дунавъ, ний не можемъ да не се възмутимъ отъ джнь душа, отъ направената въ Лудендорфовитѣ мемоари крайно несправедлива оцѣнка за дѣйствията на III армия. *„Оперативната и нападателната стойность у българитѣ не бѣ голѣма; българската III армия по нѣкога задаваше голѣми грижи на Германското командуване,*—казва тоя бившъ оберквартирмейстеръ на германската Главна квартира и, съ тия нѣколко думи, поставяйки се въ качеството на безпристрастенъ оцѣнщикъ, той събаря тая армия до положение на тежъкъ баластъ въ общата съюзническа акция. Ние не вѣрваме, че генералъ Лудендорфъ е билъ злѣ увѣдомяванъ за дѣйствията отъ щаба на Макензенъ и считаме, че просто той иска да ожили умразнитѣ му

*) Такива фамилии бѣха: Стоянъ х. Вълковъ (дѣдо Стоянъ) и Милошъ Милошевъ (една дѣдо, другия баща на тукашния житель Стоянъ Милошевъ,—и двамата щедри дарители на църквата и училищата), Василъ Браяновъ, Никола Кямилевъ, Яни Пейчевъ, Димитръ Кънчевъ, А. Куртовичъ, Д. Досевичъ, Стоянъ Станчевъ, Антонъ Димовъ, Христодоръ Черновъ, Д. Боевъ, Матей х. Петковъ, Стоянъ х. Койчевъ, П. Огняновъ (баща и чичо на тукашнитѣ Огняновци) и пр. и пр.

българи, всичката вина на които бѣ, че съ бързитѣ си успѣхи допринесоха най-много за съюзническитѣ дѣйствия срѣщу Ромжния. (Това може да се види отъ спомѣнитѣ на фелдмаршала Хинденбургъ, който признава особенно голѣмата заслуга на българитѣ съ обявването на войната срѣщу Ромжния и съ бързитѣ си побѣди.

Разбира се, че похвали отъ българомразци ние неможахме да очакваме, обаче да ни унижаватъ до такъва степенъ не можемъ да допуснемъ и сме длъжни да заявимъ, че, въ случая, генералъ Лудендорфъ не си служи съ истината.

— Защото слабата оперативна и нападателна стойность на българската армия разгроми Тутраканъ и то тъй бързо, че фелдмаршалъ Макензенъ, който не обича да пропуска моментитѣ, не успѣ да присжтствува на тая атака.

Защото на тая слаба оперативна и нападателна българска стойность се дължи плана за атаката само на Тутраканъ, а не едноврѣменно и на Силистра (както се искаше това отъ директивата на германското командуване) и, само благодарение на извънредния български устремъ, вжтрѣ въ два дена, съ открить щурмъ на крѣпостьта и съ вихровъ полски бой, се рѣши участьта и на двѣтѣ крѣпости: Тутраканъ и Силистра.

Защото тая армия съ слаба оперативна и нападателна стойность, за първи пжть въ бой съ освободителитѣ си руси и атакувана отъ прѣвъзходни неприятелски сили, безъ чужда помощь, въ тридневенъ бой и съ редица контро-атаки, разби и отхвърли противницитѣ при Добричъ.

Защото тая, съ слаба оперативна и нападателна стойность, армия, едноврѣменно съ Тутраканския разгромъ, безъ чужда помощь, рѣши, още въ началото, прѣвѣса въ войната въ полза на съюза.

Защото сжщата тая българска армия, атакувана на 13 и 14 септември по фронта и по фланговетѣ, бързо поправи положението и, слѣдъ като отби успѣшно неприятелскитѣ удари, сама прѣмина въ атака и разби и отхвърли силния противникъ.

Защото тая, силно изморена и съ слабъ съставъ, армия, като бѣ тласната на 18 септември срѣщу Кубадинската позиция, слѣдъ двудневни упорити атаки противъ по-силенъ противникъ, застаналъ на силно укрѣпена линия, излѣзи съ честь отъ тежката криза, застана твърдо на отбранителна позиция и издържа достойно 15 дневнитѣ удари на числено прѣвъзходния противникъ.

Защото българскитѣ части отъ тая армия извършиха сами пробивътъ на неприятелската укрѣпена линия Расово—Кубадинъ—Тузла, на 19, 20 и 21 октомври, и най-много тѣмъ се дължи отхвърлянето неприятелската армия далечъ на сѣверъ.

Защото само на българскитѣ части отъ тая армия се падна честьта да съкрушатъ нѣколко дневнитѣ силни руски атаки на линията езеро Ташавлу — с. Бонасчикъ.

Защото само българскитѣ части отъ тая армия изнесоха всичкитѣ тяжества на боевете въ сѣверна Добруджа и тѣмъ само се дължи изтласкането на руситѣ оттатъкъ Дунава . . .

А маневрътъ на Конната дивизия къмъ Добричъ и появяването ѝ въ тилътъ на неприятелскитѣ войски ва вихровия нападъ и побѣдата при Сарсанларъ? а кървавитѣ перипетии по върха 147 (Коджа югъ) на 19 септември, що четири пжти прѣминава ту въ наши, ту въ руски ржцѣ? а ударитѣ на IV Прѣславска дивизия при Меджидие? а контръ-атакитѣ при двунедѣлната упорита отбрана на дѣсния флангъ на сжщата армия (21 септември до 7 октомври)? . . . И други още много кървави и славни епизоди, въ които частитѣ вървяха стремително, пробиваха се и гоняха значително по-силния противникъ, е ли всичко това послѣдствие отъ слабата оперативна и нападателна стойность на тая армия? . . .

Може би ще се каже, че тая лоша прицѣнка отъ генералъ Лудендорфъ се отнася не до частитѣ, но само за чиноветѣ отъ българското командуване. Но и въ туй отношение генералъ Лудендорфъ е неправъ. Защото всички скоротечни и рѣшителни дѣйствия, които донасяха побѣдата, се ржководиха само отъ българското началство, което въ много случаи даже отстжпваше отъ дадената директива и работеше по своя инициатива и то почти всѣкога успѣшно, като напримѣръ: атаката на Тутраканъ; маршъ-маневрътъ къмъ линията Кузгунъ-Кара Омеръ; марша на армията къмъ укрѣпената линия Расово-Кубадинъ-Топра Хисаръ; минаването къмъ отбрана на 20 септември; минаването въ рѣшителна атака съ Западната група на 20 октомври; заблаговрѣменното отдрѣпване на лѣвия авангардъ и на Конната дивизия на 9 ноември и пр. и пр. Фелдмаршала съ щаба си само веднажъ присжтствува и ржководи боя (на 19, 20 и 21 октомври), а въ всички останали боеве дѣйствията се развиваха изключително подъ ржководството на българското командуване. III българска армия не бѣ разбита нито въ едно сражение, не прѣмина нито веднажъ въ отстжпване, не даде никога плѣнени части, а всичкото врѣме атакува, контръ-атакува и печели побѣди и то надъ значително по-силенъ противникъ. Кому се тѣ дължаха? . . . Разбира се че на нищо друго. освѣнъ на силния нападателенъ духъ на частитѣ и на умѣлото водене боя отъ страната на малкото и голѣмо българско началство!

Що се отнася до твърдението на сжщия, *че III българска армия била задавала по нѣкога голѣма грижа на германското командуване*, ний ще кажемъ, че това сж просто думи на едно допълнително прѣдложение, за да се усили още повече подцѣнката за българската армия . . . Защото висшитѣ инстанции всѣкога иматъ голѣми грижи, обаче тия грижи непрѣменно трѣбва да се различаватъ по естеството, по ефекта и послѣдствията си. Една армия губяща сраженията, да-

ваща плѣнници, дезорганизирана и деморализирана всѣкога създава голѣми грижи на висшето командуване, а пъкъ положенитѣ трудове за нейното продоволствие, стъкмяване, попълване, уреждане, групирване и пр. и пр. не могатъ да бждатъ подведени подъ итога на голѣмитѣ грижи, още повече, че въ всичката тая работа германското командуване се държеше съвсѣмъ на страна. Произлѣзлитѣ тактически грѣшки, безъ които никога не може да се мине, не достигнаха никой пжть до степенъ да разтревожатъ сериозно германското командуване, което повече пжти си оставаше далечъ отъ армията и се задоволяваше само съ своитѣ директиви. Ако ли дѣйствително бѣха причинени нѣкакви главоболия и голѣми грижи на това командуване, то тѣ бѣха отъ друго естество, чуждо на командниттѣ функции, само заради интереси, когато послѣднитѣ се скръстиха съ падането на Кюстенджа и срѣдня Добруджа, съ учредяването на германско губернаторство, бѣ отнета отъ българско владение, и съ това се покрусиха националнитѣ въжделения за присжединяването на отнетия ни прѣди 40 години, роденъ край къмъ Отечеството. Отъ тоя день дѣйствително се почнаха недоразумения, разправии и конфликти; обаче кой бѣ кривъ?...

Българското началство и българския офицеръ и войникъ не бѣха въ състояние да заглушатъ копнежитѣ си за Добруджа; на българскитѣ войници постоянно се бѣ говорило, че войната се води за освобождението на нашитѣ братя и това бѣ станало „Вѣрую“ за всички и никой, абсолютно никой българинъ, не можеше да се примири съ сюприза за поставянтто на тоя край подъ германско управление, още повече, че на първо врѣме това се считаше, като произволъ отъ силния съюзникъ... И започнаха се тогава Кюстенженскитѣ разправий, които, като несъставляющи прѣдметъ на тая книга, ний ще ги отминемъ безъ изложение, още повече, че това се налага и отъ скромностьта — *да не се натъква и споменитъ отъ неприятното минало да се хвърлятъ въ ковчега на забравянето.*

Било би крайно недостолѣпно да се отиди по пжтя на генералъ Лудендорфа и да се умаловажава помощьта, която бѣ ни указана въ Добруджа отъ нашитѣ съюзници, а колко повече отъ германскитѣ части. Защото юнацитѣ се биха добрѣ, а пъкъ извѣстно е, че въ боя всѣкога се случаятъ колебания, задръжки, даже и поврати въ дѣйствията на всѣка една часть, и че това съвсѣмъ не дава право да се подцѣнява боеспособностьта на тая часть, а колко повече на цѣла армия, — респективно германската, прѣдъ оперативната и нападателна стойность на която, на насъ младитѣ братя не остава друго, освѣнъ да свалимъ шапка и да се поклонимъ... И заявявайки това чистосърдечно, ний не можемъ да не изтъкнемъ печалния фактъ, че бившия оберъ квартирмейстеръ

на централното главнокомандуване, генералъ Лудендорфъ, е наредилъ много хубаво българитѣ — съюзници. Всѣко нетово редче въ мемоаритѣ, отнасяще се до насъ, е камшиче, всѣка негова дума е добра иглица. На дѣйствията той придава сѣнка или ги отминава съ прѣмълчавание, а когато това е невъзможно, приписва сполуката на другитѣ, а пъкъ при неуспѣха той просто е неумолимъ. Въ желанието си да черни, той не се стѣснява да ни нарича неблагодарни и непризнателни. Той казва двѣ и двѣ четири: *„Германскитѣ части не намѣриха у българската армия оная прѣдупрѣдителность, която, като далечъ отъ огнищата си, имаха право да очакватъ, и за каквото България се бъше изрично задължила по много въпроси“*. Тоя изразъ просто ни поставя въ недоумѣние поради своята неоснователность. Защото германскитѣ части на фронта и въ България всѣкога се ползуваха съ прѣдимство по разквартирование и снабдяване; тѣ постоянно държаха първо мѣсто всѫдѣ и бѣха хранени и обставени несравненно по-добрѣ отъ българскитѣ части, които ядеха царевиченъ хлѣбъ и ходеха боси и съ изпокжсано блѣкло, едвамъ прикриваще мѣсата; а пъкъ се знае, че отъ гладния и босия не могатъ да се очакватъ много сантименталности и поблажки за съсѣда. Всичко, що се слѣдваше на германския войникъ, бѣ отпущано напълно, още повече че германското началство не знай да отстжпва въ подобни случай; при това прѣдостатъчно се пращаше и отъ Германия. Войнишкитѣ пратки — сѫндъчета редвно си отиваха за Германия. Населението градско и селско не прояви никаква неприязненность къмъ германския офицеръ и войникъ и тѣхната дума се слушаше. Когато поради учредяването на Кюстендженското губернаторство и слѣдъ Букурешкия миръ и повдигането на Маришкия въпросъ, българитѣ се бѣха вече силно озлобили и висшитѣ началства бѣха стигнали до невъзможни отношения, абсолютно никакви неприятни случки или конфликти не произлѣзоха между частитѣ на двата съюзника и всичко си отиваше все пакъ нормално. —За доказателство на добритѣ отношения между двѣтѣ страни, ний ще приведемъ слѣдното за Добруджанската армия:

Чиноветѣ отъ III българска армия, още прѣзъ 1915 год., имаха сучай да се запознаятъ съ германскатѣ си бойни другари и да изнесатъ отлични впечатления отъ съвмѣстната съ тѣхъ служба. Овациитѣ, които се направиха по пжтя на слѣватня на 105-а германска дивизия; сърдечния приемъ, който тя намѣри въ Варна и Шуменъ; срѣщитѣ на нейния началникъ въ г. г. Горна Орѣховица, Разградъ и Търново и чисто другарскитѣ отношения, които се развиха и подържаха прѣзъ всичкото врѣме на намирането на тая дивизия въ състава на III армия, бѣха явно свидѣтелство, че българитѣ обичатъ да зачитатъ по-старшийтѣ си военни братя и имать пълно желание да направятъ всичко възможно за да имъ се създаде

единъ по-удобенъ и по приятенъ животъ въ чуждия за тѣхъ край. Генералъ фонъ Кревелъ, тоя образованъ и безъ прѣвзетости началникъ, неговия щабъ и всичкия началнически персоналъ, бѣха оставили чудно хубави спомени въ българската офицерска среда и между гражданството, значителна часть отъ което, ако и русофилско, не можа да не се поддаде на благоприятното общо впечатление отъ коректностьта и хубавия тактъ на тия иноземни воини. Дѣйствително, първомъ произлѣзоха нѣкой и други недоразумения, обаче бързо взетитѣ мѣрки туриха край още въ началото и всичко си влѣзе въ нормалния пжть на истинска служба и коректенъ обществен животъ... По тоя начинъ, респекта и вѣрата въ германската армия нарастна още по силно; вмѣсто германската надменность и прѣзрително държане, за които се слушаше по-рано, бѣ проявено дружебюбие и топло отнасяне къмъ насъ помладитѣ братя по оржжие. Въ Варна и Шуменъ нашитѣ военни се надпрѣварваха въ старанието си да възприематъ всичко, което схващаха, като хубави и полезни прояви на германската служба Жално бѣ, че тая образцова дивизия не можа да вземе участие въ добруджанскитѣ боеве и бѣ извикана да замине за руския фронтъ, гдѣто много се отличила при срѣщата и отбиването на атакитѣ отъ рускитѣ конни маси.

Съ най-отлични впечатления за германцитѣ, частитѣ отъ III-а българска армия тръгнаха на война съ Ромжния и всѣка мало малска германска частица, която се прилѣпваше къмъ състава ѝ, биваше посрѣщана съ голѣма радость и пълно задоволство. Малкиятъ отрядъ на майорь Хамерщайнъ (при атаката на Тутраканъ), тритѣ 10·5 см. германски батареи, придадени къмъ Добричкитѣ войски, малката бригада на полковникъ Боде, ужазваха морално влияние върху нашитѣ, съ самия фактъ, че рамо до рамо съ тѣхъ се биятъ германски части. — Никакви недоразумения, никакви конфликти по службата и вънъ отъ нея, нѣмаше съ тѣхъ до самия край на съвмѣстнитѣ дѣйствия. Нашитѣ войници се мжчаха въ много нѣща да подражаватъ на германскитѣ, особено по образцовата дисциплина въ строя, по чистото изпълнение на хваткитѣ, по отдаването на честьта, по строевата виправка, по наперения държание и пр.... Германскиятъ войникъ въ Добруджа бѣ и си остана за българина примѣренъ войникъ, а германския офицеръ — истински началникъ, който всѣкога и всждѣ се грижи за подчиненитѣ си и умѣе, редомъ съ строгата дисциплина, да проявява и разбрани другарски отношения. Нашитѣ не се много сърдяха и на войницитѣ отъ етапнитѣ комендантства за проявитѣ на тѣхната дѣйность, знаяйки, че тѣ изпълняватъ заповѣдитѣ на своето началство, а когато пъкъ нѣкои биваха хванати въ лични грѣшки и своеволие, на тия нѣща гледаха прѣзъ пръсти и много много не имъ задираха. Въобще въ Добруджа се живѣеше добрѣ съ строевитѣ германски чинове и въ тѣхъ ние виждахме достойни помощници, които, ако и горделиви като германци, все пакъ бѣха доста внимателни и успѣха до послѣдния моментъ да запазятъ коректно отнасяне къмъ по-младшитѣ си братя, и то, въпрѣки силно изостренитѣ отношения между двѣтѣ военни началства.

Сжщо тъй бѣ и на южния фронтъ, гдѣто недоразумѣнията и конфликтитѣ никога не достигнаха до частитѣ и не се проявиха въ неприятни отношения, а всѣкой си гледаше само работата. Обикновенитѣ, при подобни случаи, малки недоразумѣния и неприятности не бѣха отъ естество на нарочитость или враждувания и бързо биваха изглаждани.

Що се отнася до казаното отъ генералъ Лудендорфа за *„прѣдупрѣдителностьта, за каквато България се била изрично задължила по много въпроси“*, ний, незнаяйки въ какво сж се състояли тия изрични задължения, неможемъ да се произнесемъ, освѣнъ общо, а именно: че България абсолютно всичко даваше, и, само когато вече нѣмотията бѣ я налѣгнала, тогава едвамъ нашитѣ се сѣтиха да вематъ мѣрки срѣщу безразборния износъ и че, и при тия мѣрки, износа не можа да се прѣкрати,— нѣщо, което е много добрѣ извѣстно на генералъ Лудендорфа.

Прѣзъ тия бойни дни, ний за първи пжть имахме случай да се срѣщнемъ съ по-голѣмо число руски плѣнници и да констатираме въ по-широкъ размѣръ проявитѣ на ония неизличими съ нищо кръвни връзки между братята отъ двѣтѣ страни, поставени, по фаталното стечение на обстоятелствата, да се биятъ на животъ и смърть, единъ срѣщу други . . . Въ бойния жаръ, подъ гръмътъ на топоветѣ и при плисъка на оловения дъждъ, запалени отъ бойна отръвь и тласкани по вѣлението на дългътъ къмъ грозна саморазправа, готови да се биятъ и да лѣятъ изобилно братска кръвь, единия—за да некаже непризнателния и станалъ въ неприятелскитѣ редове братъ, а другия — да защити съ гърдитѣ си роднитѣ прѣдѣли и да извоюва свободата на заграбена Добруджа, тия бурни чада на вихъра и урата, щомъ биваха поставени вънъ отъ бойнитѣ условия, като плѣнници или побѣдители, вече забравили злоба и мжсть, тутакси се явяваха въ родна срѣда, между братя, стискащи си горещо ржката, като изразъ на сърдеченъ привѣтъ и братско съчувствие. . . Като че това не бѣ срѣща между двама грозни супостати. готови прѣди малко да се душатъ и оничтожатъ, а като между дошле на гости близки родинни, за които първата грижа е да се обласкаятъ, да се развеселятъ и угостятъ. . . Природно добрия русинъ бързо се поддаваше на симпатиитѣ, изразени съ погледъ, съ потупване по рамо, съ откжслечни думи и възклицания и съ прѣдложената на бърза ржка скромна закуска отъ раница и сухарната торба... Плѣненитѣ партии пристигаха отъ разнитѣ пунктове, но тѣхното слѣдване не бѣ слѣдване на плѣнници, а на команди, въ редоветѣ на които разбъркано отиваха нашитѣ кон-

войни, и всички разговаряха и се смѣяха, като че ли се връщаха отъ нѣкаква си съвмѣстно извършена другарска работа. Така бѣ, и то не само на бойното поле, а прѣзъ всичкото врѣме на слѣдването на плѣнницитѣ въ тилътъ, гдѣто войницитѣ и населението гледаха да ги обласкаятъ и да облегчатъ участьта имъ. — Защото кръвьта вода не става! родственитѣ връзки, и при най-тежкитѣ изпитания, не се изличаватъ! врагътъ братъ си остава все пакъ братъ, готовъ при първи случай да разтвори обятията си, да прости обиди и злосторничества и да изкаже най-топло съчувствие и възможна подкрѣпа въ минутитѣ на братското нещастие! . . .

Прѣслѣдването на противника и влизането въ Кюстенджа, Черна вода и Меджидие.

На 22 октомври се почна прѣслѣдването на разбития противникъ.

Източната група настжпи съ фронтъ къмъ с. с. Алакапъ — Назарча и води ариергардни боеве съ тилнитѣ части на противника. На дѣсния флангъ, по посока на Кюстенджа, слѣдваше усилената Конна дивизия, която, при приближаването си къмъ градътъ, е била посрѣщната отъ огъня на неприятелската флота. Около 20 голѣми морски единици, съ нѣколко други по-малки, стоящи подъ пълна пара въ морето и около пристанището, били принудени да се отдалечатъ въ морето и най-послѣ окончателно да изчезнатъ на хоризонта. Генералъ Колевъ изпратилъ 2-а дружина отъ 6-й маршеви полкъ да заеме града, а съ останалитѣ си сили продължилъ по-нататъкъ прѣслѣдването и вечерьта достигналъ с. Канара.

I Софийска дивизия води силенъ бой съ рускитѣ и ромжнски части около грабена Караманджа. Къмъ 10 ч. пр. пл., 1-й Софийски полкъ успѣ да изтласка противника и се насочи къмъ в. 126, а въ това врѣме руситѣ нападнаха въ интервала между 41-й и 6-й Търновски полкове, обаче, атакувани стремително, бѣха бързо отхвърлени съ голѣми загуби. До вечерьта 6-й Търновски полкъ, отбилъ вече двѣ контръатаки, успѣ да напрѣдне на около 2 клм. сѣверно отъ в. 159. Къмъ 4 ч. 30 м. сл, пл. 1-й Софийски полкъ, спрѣлъ се врѣменно, отново настжпи къмъ в. 126 и, слѣдъ горещъ бой, зае гребена 2 клм. южно отъ тая височина. За да се подтикне 6-й Търновски полкъ напрѣдъ, началника на дивизията полковникъ Нѣдѣлковъ разпоредилъ да му се изпратятъ въ помощь 2 орждия, а слѣдъ малко заповѣдалъ да излѣзе напрѣдъ и цѣлото 2-о артилерийско отдѣление, но поради силно изложената мѣстность и рискьтъ батареитѣ да бждатъ унищожени, майоръ Стояновичъ поискалъ писмена заповѣдь, обаче до получаването на такава и докато батареитѣ излѣзатъ на позиция, мръкнало се и полка останалъ на мѣстото си.

II Софийска бригада (25-й Драгомански полкъ) тръгна напрѣдъ въ 6 ч. 30 м. и къмъ 9 ч. 15 м., зае в. 149 (западно отъ Идрисъ Мамутъ). Къмъ 11 ч., когато бригадата се окопаваше по тая линия, противникътъ обхвана дѣсния й флангъ и контръ-атакува и го отхвърли, а едноврѣменно съ това атакува и отблъсна и лѣвофланговия полкъ на 15-а турска дивизия. Изпратенитѣ въ подкрѣпа 2 софийски роти, успѣха да поправятъ положението и, къмъ 2 ч. сл. пл., Драгоманцитѣ и турцитѣ отново заеха мѣстата си. 45 турски полкъ бѣ прѣтърпѣлъ голѣми загуби отъ шрапнелския огънь.

III Софийска бригада, оставена въ заслонъ по линията в. 159 — 133, бѣ атакувана, къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., отъ единъ руски пѣхотенъ полкъ, който, използувалъ интервала между полка и търновци, бѣ се явилъ на фланговетѣ и даже въ тила имъ. Тукъ нападнатъ отъ подръжкитѣ и атакуванъ отъ огъня на близкитѣ батареи, тоя полкъ, безъ да дочака удара съ ножове, обърна гръбъ и отстжпи съ бѣгство Понеже генералъ Тошевъ бѣ намѣрилъ, че дѣсния флангъ на II Софийска бригада е много слабъ, заповѣда да се усили съ намиращия се въ негово разпореждане 47-й полкъ, съ което I Софийска дивизия достигна до съставъ на 21 пѣхотни дружини. Узна се, че ромжнитѣ срѣщу I дивизия сж подкрѣпени отъ силни руски части и че именно на послѣднитѣ се дължи голѣмото съпротивление, поради което генералъ Тошевъ рѣши *съ фланговъ натискъ отъ Турския корпусъ, да се заставятъ неприятелскитѣ части да очистятъ позицията.*

25-а турска дивизия съ бой достигна вечерьта гребенитѣ сѣверно отъ в. 127 (западно отъ с. Росианъ), а 15-а турска дивизия — гребенитѣ сѣверно отъ с. Мамутъ Куюсу (южно отъ Идрисъ Куюсу).

Командирътъ на корпуса се бѣ оплакалъ, че ненапрѣдването на дѣсния флангъ на I Софийска дивизия било повлияло на ненапрѣдването на лѣвия флангъ на 15 турска дивизия, поради което той се изложилъ и прѣтърпялъ голѣми загуби. Провѣрено това, се указа, че вечерьта дѣсния флангъ на I Софийска дивизия е достигнала 2 клм. севѣрно отъ с. Мамутъ куюсу, а дѣсния флангъ на турцитѣ се намира на 2 клм. южно отъ това село, и че загубитѣ на лѣвофланговия 45 турски полкъ се дължатъ само на урагания огънь, подъ който той е попадналъ при неприятелската контръ-атака, за която се упомѣна по-горѣ.

IV Прѣславска дивизия, поради гжстата мъгла, почна настжпването си въ 9 ч. сутриньта. Тя прѣслѣдва съ широкъ фронтъ 61-а руска дивизия и часть отъ 115-а руска дивизия (другитѣ части отъ послѣдната дивизия били притеглени къмъ ромжнитѣ срѣщу I Софийска дивизия), които прѣзъ нощьта се бѣха окопали между с. с. Кубадинъ и Микъ Бюлбюлъ. Слѣдъ 2 часова борба, дивизията успѣ да изтласка рускитѣ части, които отстжпиха на по-сѣверна позиция, по линията в. в. 129 и 127 (И-

дрисъ Кюрусъ). Съ силенъ натискъ и съ заплашване по фланговетѣ, тя успѣ да ги отхвърли и отъ тая позиция и вечерьта достигна сѣверно отъ в. в. 129 и 127. Продължителностьта на боя, извънредно проливния дъждъ и бурята слѣдъ пладнѣ, не позволиха на дивизията да напрѣдне повече тоя день. Заловени плѣнници: 2 руски и 1 ромжнски офицери и 200 войници; трофеи 5 картечници.

Понеже отъ имѣющитѣ се свѣдения се знаеше, че линията Черна вода — Кюстенджа е заблаговрѣменно укрѣпена и се прѣдполагаше, че противника сигуръ ще иска да се задържи на нея и ще се опита да дѣйствува съ контръ-атаки срѣщу I-а Софийска дивизия и Турския корпусъ, връзката между които силно се затрудняваше отъ блатистата мѣстность, Командующи Западната група взе рѣшение: *да продължи настжпването съ внимателно и концентрическо приближаване*. Това се налагаше и отъ донесенията за пристигането на нови нови руски части въ Черно-водската крѣпость и за съсрѣдоточаването на 4-и Сибирски корпусъ при гр. Меджидие, а тъй сжщо и отъ липсата на свѣдения за положението при Източната настжпателна група. — За дѣйствията на 23 бѣ издадена оперативната заповѣдь № 40, която гласеше: а) I-а Софийска дивизия усилена съ 47-й полкъ, да настжпи въ 6 ч. пр. пл. съ дѣсния си флангъ и центъра и да достигне височинитѣ южно отъ в. 123, височинитѣ източно отъ с. Ивренецъ и ония южно отъ в. 127 (Хаси югъ), на която линия частитѣ да се окопаятъ; б) 6-и турски корпусъ да настжпи въ 7 часа пр. пл. и да достигне линията: в. 110 (4 клм. сѣверно отъ с. Куюсъ Мамутъ) — Меджидие, гдѣто да се укрѣпи, като остави два полка задъ лѣвия си флангъ, около Табия Франческа; в) IV-а Прѣславска дивизия да настжпи въ 7 часа пр. пл. и да достигне линията: Меджидие—стан. Доробанци, като се утвърди на височинитѣ южно отъ желѣзно-пжтната линия; да остави единъ полкъ задъ дѣсния си флангъ и другъ полкъ въ разпореждане на командующи западната група при в. Идрисъ Кюрусъ (127) и г) частитѣ солидно да се окопаятъ и да изпратятъ разузнавателни партии къмъ Черно-водската крѣпость.

Горнитѣ разпореждания бѣха вече протелеграфирани, когато прѣзъ нощьта се получи въ щаба на Макензенъ слѣдната заповѣдь:

1) „Самостоятелна кавалерия: генералъ Колевъ съ усилената конна Дивизия да прѣслѣдва разбития противникъ отвждъ линията Ислямъ тепе; Генералъ Колевъ се натоварва съ охраната на дѣсния флангъ и тилътъ на настжпващата къмъ Черна вода група; 2) Източната група, генералъ Кантарджиевъ, да достигне линията Канара — Ислямъ тепе — Кьостелъ и да я укрѣпи и задържи; 3) 217-а германска дивизия съ бригадата Боде, като изпрати една дружина въ Кюстенджа, да се съсрѣдоточи въ района Османча—Ялакапъ — Тюркъ Муртфатларъ, въ разпореждането на фелдмаршала Макензенъ и 4) Западната група на генералъ Тошевъ да укрѣпи линията Кьостелъ—Меджидие—Мирча вода и да я задържа; генералъ Тошевъ съ главнитѣ си сили да вземе Черна вода, като, прѣди пристигането на всичката тежка артилерия (българска и германска) на полковникъ Берендъ, направи опитъ съ ненадѣйно нападение". Понеже отъ тая заповѣдь се виждаше, че съображенията на щаба на Макензенъ сжщо бѣха: *осторожно приближаване къмъ Черно-водската крѣпость и дѣйствия срѣщу нея съ цѣлата тежка артилерия*, то щаба на Западната група не намѣри нуждно да измѣня даденитѣ си вече нареждания съ заповѣдь № 40. Оставаше само за другия день, въ зависимость отъ състоянието на отбраната на крѣпостьта, да се направи опитъ за ненадѣйно нападение съ открита сила.

На 23 сутриньта бѣ получена втора заповѣдь отъ фелдмаршала: „прѣслѣдването на противника да се продължи съ всички разполагаеми сили по петитѣ и, безъ губене врѣме да се навлѣзе въ Расово и Черна вода; очаквамъ днесъ Расово и Черна вода да се вематъ". Бѣха направени нужнитѣ разпореждания; обаче това се указа невъзможно. Защото срѣщу I-а Софийска дивизия стояха значителни неприятелски сили, които имайки въ гърба си Черно-водската крѣпость, указваха най-упорита съпротива, особено руската пѣхота; IV-а Прѣславска дивизия бѣ ангажирана цѣла въ бой по посока на Меджидие, срѣщу силенъ противникъ; а Турския корпусъ дѣйствуваше нерѣшително.

Дѣйствията се развиха така: II-а Софийска бригада (7 дружини), слѣдъ крайно усиленъ бой, напрѣдвайки крачка по крачка, къмъ 5 часа сл. пл., завладѣ на ножъ в. 127 (Хаси-югъ), отбраняванъ отъ единъ руски полкъ. 1-и Софийски полкъ, съ голѣми усилия, завладѣ в. 121 и достигна сѣверно отъ него, а 6-и Търновски полкъ достигна гребена Караманджа. III-а Софийска бригада зае двѣтѣ села Ивренецъ и достигна при езерото; с. Расово сжщо бѣ заето. Противникътъ указваше силна съпротива отъ гребенъ на гребенъ, а блатистата мѣстность и Кохирленското блато прѣчиха много за напрѣдването въ права посока. Трѣбваше, слѣдъ като се заеме единъ гребенъ, да се настжпя флангово за да се вземе другия. На тоя участъкъ, освѣнъ ромжнитѣ, бѣха засѣднали и руски части, получили заповѣдь да се държатъ до послѣдна крайность, поради което съпротивата имъ трѣбваше да се сломява съ бой на ножъ.

6-й Турски корпусъ, поради мъглата, настжпи едвамъ къмъ 9 ч. сутриньта, първоначално много бавно. Генералъ Тошевъ забѣлѣзалъ това, заповѣда на командира на корпуса слѣдното: *„съобразявайте дѣйствията си съ онія на I Софийска и IV Прѣславска дивизии, които водятъ сериозенъ бой и постоянно напрѣдватъ; корпусътъ на всъка цѣна да гледа да*

достигне линията в. Хаси югъ — Меджидие", като изпрати силенъ рекогнисцированъ отрядъ къмъ Черна вода и, ако съпротивлението не е сериозно, да атакува съ всички сили Черна вода. При все това корпуса продължи бавно да напрѣдва и чакъ вечерьта достигна линията: 2 клм. юго-западно отъ Меджидие—1 клм. сѣверо-източно отъ в. 127 (Хаси югъ), но абсолютно никакъвъ опитъ за нападение на Черна вода не бѣ направилъ, даже не изпратилъ рекогнисцированъ отрядъ къмъ крѣпостьта.

IV Прѣславска дивизия бѣ констатирала прѣзъ нощьта че височинитѣ 3—4 клм. южно отъ Меджидие (по-рано укрѣпени) сж заети отъ силенъ противникъ. Отъ плѣнници се узнало, че освѣнъ дѣйствующитѣ до сега 61-а и 115-а руски дивизии, сж пристигнали при Меджидие и части отъ 4-й Сибирски корпусъ и отъ III-а Стрѣлкова дивизия (37-й, 38-й, 39-й, 40-й, 43-й, 44-й, 45-й и 50-й руски полкове). Генералъ Киселовъ рѣшилъ да ги атакува призори, ако и силно разкалената почва да прѣчила за движението, а особено на артилерията. Той насочилъ III Прѣславска бригада фронтално, а съ I бригада прѣдприелъ маневъръ, за да удари съ дѣсния флангъ върху лѣвия неприятелски. Напрѣдването на дивизията ставало бавно, частитѣ се прѣцѣждали и на нѣкои мѣста били принудени и да се окопаватъ.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл., дивизията достигнала линията в. 112 и южно отъ с. Енже Каракьой. III бригада продължавала да настжпва фронтално, а I бригада слѣдвала къмъ с. Енже Каракьой, гдѣто, слѣдъ като завила съ дѣсното рамо напрѣдъ, се хвърлила стрѣмително върху руския флангъ. Послѣдвала жестока борба, която като вълни се повтаряла нѣколко пжти. Едноврѣменно съ тоя фланговъ ударъ, довтасала отъ фронта и III Прѣславска бригада, и пристигналитѣ руски поддрѣжки се хвърлили въ отчаяна контръ-атака, обаче неуспѣшно. Разбитиятъ противникъ почналъ да бѣга къмъ Меджедийската долина, но полскитѣ батареи бързо излѣзли на позиция и почнали да го прѣслѣдватъ съ огънь до прѣдѣленъ мѣрникъ. На Меджидийската гара имало още неразтоварени руски части, които се пръснали въ разни посоки. Въ 5 ч. сл., пл. дивизията се надвѣсила надъ г. Меджидие. Рускитѣ загуби били огромни; окопитѣ и полето прѣдъ Меджидие били осѣяни съ убити. Заловени плѣнници 10 офицери и около 900 войника (отъ 10-а Сибирска и 61-а руска дивизии); паднали трофеи: 10 картечници, 3 бомбохвъргачки, 3 оржия, 2 локомотива, 200 вагона и други много материали. Противтикътъ се оттеглилъ въ страшно безредие на 3—4 клм. задъ блатото; а дивизията заноцувала по височинитѣ, непосрѣдствено надъ самия градъ. Вечерьта патраулитѣ й влѣзли въ гр. Меджидие, който се указалъ напуснатъ отъ жителитѣ и цѣлата му чершия била разграбена отъ отстжпилитѣ войски.

Побѣдата тоя день бѣ голѣма, обаче продължителения бой, въ свръзка съ силния отпоръ, който срѣщна I Софийска дивизия отъ рускитѣ части, попрѣчи да се извърши атаката съ открита сила на Черноводската крѣпость. Турскиятъ корпусъ не се рѣши самъ да атакува, а I Софийска дивизия трѣбваше да напрѣдва съ бой, крачка по крачка.

Източната група достигна вечерьта на 23 октомври: Конната дивизия при с. Кара Мурадъ (20 клм. на сѣверъ отъ Меджидие), Сборната и 217-а германска дивизия — в. 89 (източно отъ с. Хаджи Кабулъ)—с. Каратай, до желѣзо-пжтната линия. Тоя день е билъ убитъ командира на 8-й Приморски полкъ Полковникъ Свѣщаровъ.

Атаката на Конната дивизия върху неприятелскитѣ отстжпающи колони.

Дѣйствията на Конната дивизия при прѣслѣдването на противника се развили така: Слѣдъ боя на 22 октомври (изразенъ прѣдъ Източната група въ прѣслѣдване съ артилерийски огънь), генералъ Колевъ, като забѣлѣзалъ че противникътъ отстжпва по всички посоки, заповѣдалъ на командира на 16-й Ловченски полкъ полковникъ Ивановъ да продължи движението, а конницата се изнесла напрѣдъ и вечерьта стигнала съ прѣднитѣ си части в. Ислямъ тепе, а ядрото й останало да нощува въ с. Канара (у брѣга на морето). Полковникъ Табаковъ заелъ съ една маршева дружина гр. Кюстенджа, поради което, въпрѣки желанието на щаба на Макензена да остане въ тоя градъ само германска дружина, бѣ прѣдварително оставена тамъ една българска дружина.

На 23 сутриньта, генералъ Колевъ оставилъ полковникъ Иванова съ 5 дружини и съ полскитѣ и тежки батареи да укрѣпява в. 91, а съ конницѣ ескадрони и съ конно артилерийското отдѣление, усилени съ 1 ловченска и 1 вратчанска дружини и съ 5 пѣши картечни ескадрона, тръгналъ на сѣверъ по посока на с. Кара Мурадъ. Колоната, не успѣла още да се изтегли, била посрѣщната съ пушеченъ огънь отъ в. 103 (Кара Мурадъ тепе), гдѣто една неприятелска дружина заемала позиция на гребена между двѣтѣ шосета. Авангардътъ бързо се разгъналь по фронта, а 6-й коненъ полкъ се понесълъ да удари отъ двата фланга и въ тилъ. Неприятелската дружина, забѣлѣзала това, почнала да бѣга, но настигната, почти цѣлата лѣгнала подъ сабленитѣ удари и само една малка часть, хвърляйки пушки, молейки се, е била пощадена. Главнитѣ сили на дивизията достигнали гребена и прѣдъ очитѣ на всички се прѣдставила много интересна гледка: цѣлото поле между шосетата (Кюстенджа — Палацъ Микъ и Каролъ I — Чикракчи) било осѣяно съ ромжнски войници, бѣгащи по отдѣлно или по групи въ разни посоки. Около

близкия чифликъ на Лука Ионеску се виждала маса отъ 4—5 дружини, пръсната и бѣгаща въ разни страни. Пристигналитѣ картечници тутакси открили своята коситба и батареитѣ заели позиции, започнали ураганния си огънь. 6-й коненъ полкъ, съ 3-я и 4-я си ескадрони, настжпилъ централно, а съ 1-й и 2-й ескадрони на фланговетѣ; 9-й коненъ полкъ се разгъналь и понесалъ въ дѣсно отъ 6-й коненъ полкъ; 2-й коненъ полкъ тръгналъ въ втора линия задъ 9 й коненъ полкъ, а главнитѣ сили на дивизията се групирали задъ гребена. Прѣднитѣ полкове на тръсъ и галопъ ударили върху противника врѣзали ес въ срѣдата му и почнали сѣчьта. Ужасенитѣ ромжни хвърляли пушки и се прѣдавали, а нѣкои отъ тѣхъ, безъ конвой, сами отивали назадъ и се групирали за отвеждането имъ като плѣнници. 2-й коненъ полкъ се насочилъ да атакува отстжпающата неприятелска колона къмъ с. Долу Факж.

Къмъ 7 ч. 30 м. сутриньта, атаката е била вече въ разгара си. 3-й ескадронъ отъ 6-й коненъ полкъ, придруженъ отъ 2 картечници отъ 9 й коненъ полкъ, слѣдъ прѣминаването на чифлика, стигналъ при с. Кара Мурадъ, гдѣто, забѣлѣзалъ отстжпването на една нова неприятелска колона, и въ сжщото врѣме пжтя му билъ прѣграденъ отъ 2 руски ескадрона. Ескадронътъ бързо се сгѣшилъ и съ огънь повърналъ тия ескадрони, обаче възползувани отъ тая задръжка, бѣгащитѣ се скрили въ близката гора и почнали да обстрѣлватъ ескадрона. Въ тоя моментъ първата линия отъ 9-й коненъ полъ успѣла да настигне по-голѣмата група отъ неприятелскитѣ войници и бързо се разправила съ тѣхъ. Между плѣницитѣ билъ и командиръть на една ромжнска бригада, който съобщилъ, че главнитѣ руски сили били къмъ в. 148.

9-й коненъ полкъ продължилъ по-нататъкъ и, слѣдъ като прѣгазилъ нѣкои обози, изкачилъ се за прѣслѣдване по в. 118 (сѣверо-източно отъ Кара Мурадъ), при което той се разкжсалъ на двѣ половини: 2-й и 4-й ескадрони се увлѣкли слѣдъ остжпающата колона, дебуширающа отъ с. Кара Мурадъ, а 3-й ескадронъ — по колоната къмъ с. Долу Факж (полка билъ въ съставъ на 3 ескадрона) При това положение противникътъ, укрилъ се по кжщята въ Кара Мурадъ, открилъ силенъ огънь въ тила на близкитѣ ескадрони и конницитѣ почнали на групи да се връщатъ назадъ, а една часть се скрила въ долината на близкия чифликъ. 3-я ескадронъ, подпомогнатъ съ часть отъ 2-й коненъ полкъ и лѣтящъ върху отстжпающата колона къмъ Долу Факж, билъ посрѣщнатъ около в. 103 отъ 2 неприятелски ескадрона и билъ принуденъ да се оттегли. Въ сжщото врѣме една неприятелска батария излѣзла на позиция при в. 118 и почнала да обстрѣлва 9-й коненъ полкъ, обаче безрезултатно. Въ това врѣме, 2-й коненъ полкъ бързо настигналъ отстжпващата колона къмъ с. Долу Факж, врѣзалъ се въ нея и една часть прѣгазилъ и изсѣкалъ

а другата плѣнилъ. Слѣдъ това той, заедно съ дѣсната половина отъ 9-й коненъ полкъ, настигналъ друга една неприятелска група, която била повалена почти цѣла и руската рота отъ тая колона била плѣнена. Тукъ, слѣдъ къса схватка, е било плѣнено и знамето на 265-а руска Оренбургска дружина отъ подофицеритѣ отъ 2-й ескадронъ на 2-й коненъ полкъ Георги Христовъ и Велико Матеевъ*) Слѣдъ разправата съ тия колони, понеже полковникъ Мачевъ получилъ донесение за появяването на една неприятелска конна бригада около с. Чакарчи, заповѣдалъ на авангарда да се оттегли и да се уреди. Противникътъ се отдръпналъ въ сѣверо-източна посока.

Въ врѣме на боя пристигнали и пѣхотнитѣ подкрѣпления на конницата, които се разположили на в. 103. Ядрото на конницата, въ очакване на появата на руската конница, останало съсрѣдоточено задъ тоя върхъ, още повече, че на генералъ Колевъ било донесено за появата къмъ с. с. Кьостелъ и Докузьолъ на голѣми неприятелски части, движещи се въ посока на с. Каролъ I, т. е. въ тилътъ на дивизията. При подобна трудна обстановка, генерала билъ принуденъ да спре понататъшното прѣслѣдване и дивизията да остане въ очаквателно положение до разясняване на обстановката. Дивизията заноцувала около с. Кара Мурадъ. Заловени били плѣнници около 1500 души, между които 520 руси; въ числото на плѣненитѣ билъ и командиръть на ромжнската бригада полковникъ Фримо, единъ руски полковникъ и 12 души офицери. Цѣлото поле било осѣяно съ хвърлено оржжие**).

По-нататъшното прѣслѣдване на противника и дѣйствията срѣщу Черноводската прѣдмостна крѣпость.

Щабътъ на Западната група, прѣдъ видъ на съобщението, че Източната група е получила заповѣдь да направи замахъ къмъ сѣверо-западъ и съ това да облегчи атаката на Черна вода и, понеже съ отхвърлянето на руситѣ отъ Меджидие, IV Прѣславска дивизия можеше вече да завие фланга си къмъ крѣпостьта, рѣши въ изпълнение заповѣдьта отъ щаба на Макензенъ № 8629. да завладѣй още сжщия день

*) По отнемането на това знаме сжществува споръ, понеже 9-и коненъ полкъ претендира, че то е било отнето отъ конницитѣ на полка: Кънчо Т. Бараковъ, Стати Стояновъ, Ганчо Пеневъ, Борисъ Ивановъ и Никола Тодоровъ, заедно съ единъ другъ конникъ отъ 2-и коненъ полкъ, а въ това врѣме нѣкой си старши подофицеръ отъ 2-и коненъ полкъ, съ силенъ конъ, отнелъ знамето отъ тѣхъ и го отнесалъ.

**) Въ тая атака сж били убити, врѣзалитѣ се въ срѣдата на двѣ неприятелски дружини, отъ 9-й коненъ полкъ поручикъ Малайчиевъ и подпоручикъ Атанасовъ.

(24-й) Черноводската крѣпость съ открита сила. Плана за тая атака бѣ съставенъ върху изучването на укрѣпената линия, направено прѣзъ 23 октомври и по свѣденията, които се имаха по-рано за състоянието на отбраната. Знаеше се, че крѣпостьта се отбранява отъ три дълговрѣменни фортове и нѣколко полудълговрѣменни форт-батареи, въоржжени съ по 6 крѣпостни орждия и защищавани отъ пѣхотни части. Прѣдъ главната отбранителна линия се намирала прѣдна позиция отъ полски характеръ, по в. в. 121, 114 и 107. За гарнизонъ на крѣпостьта се прѣдвиждало 1 пѣхотна дивизия, 4 крѣпостни роти, 4 резервни дружини, 4 милиционерни дружини и 4 допълняющи дружини отъ 9-а дивизия. Въоржжението трѣбвало да се състои отъ осемдесеть и двѣ 10·5 см. орждия и неопрѣдѣлено число противощурмующи и фланкируши рововетѣ орждия, обаче часть отъ крѣпостнитѣ орждия сж били отвѣзени прѣди войната на Карпатитѣ, а много отъ картечницитѣ и малкитѣ орждия били прѣдадени къмъ пѣхотнитѣ полкове на Добруджанската ромжнска армия. Макаръ къмъ крѣпостьта да бѣха отстжпили около двѣ дивизии и два руски полка, съставътъ на Черноводския гарнизонъ не се прѣдполагаше да е повече отъ една дивизия.

За атаката бѣ издадена оперативната заповѣдь по Западната група, която въ общи черти съдържаше слѣдното: I Софийска дивизия да настжпи и атакува южния и юго-източния сектори между Дунава и желѣзнопжтната линия. 25-а турска дивизия, усилена съ батареитѣ отъ 15-а турска дивизия, да атакува съвмѣстно съ IV Прѣславска дивизия източния секторъ. IV Прѣславска дивизия, въ споразумѣние съ началника на Сборната дивизия, слѣдъ като отхвърли въ сѣверна посока находящия се срѣщу ѝ противникъ (сѣверно отъ Меджидийското блато) и, като остави достатъченъ заслонъ при с. Тортоманъ, да се насочи въ западна посока и да атакува, заедно съ 25-а турска дивизия, Черноводската крѣпость. 15-а турска дивизия съ двѣ батареи да остане въ разпореждането на командующи Западната група. Българската тежка артилерия да се прѣвдигне на височината Хаси югъ. Началника на германската тежка артилерия, слѣдъ пристигането си, да рекогнисцира позиция за евентуално подготвяне атаката срѣщу юго-източния секторъ. Начало на дѣйствията въ 7 ч. сутриньта".

Началникътъ на Източната група за 24 бѣ заповѣдалъ: „пѣхотнитѣ и артилерийскитѣ части придадени къмъ Конната дивизия, да достигнатъ тая день до с. Кара Мурадъ. Сборната дивизия да достигне с. Доробанци и 217-а германска дивозия — с. Каролъ I. Конната дивизия да остане самостоятелна и да продължава да прѣслѣдва неприятеля въ сѣверна посока.

Но и тоя день, 24 октомври, Черноводската прѣдмостна крѣпость не може да падне. I Софийска дивизия срѣщна още по-силно съпротивление по гребена на Армутли баиръ. Къмъ 9 ч. пр. пл., настжпвайки по склоноветѣ на тоя гребенъ, тя бѣ влѣзла въ продължителенъ бой съ противника отъ в. 107. III бригада бѣ успѣла да заеме гребена юго-източно отъ с. Кохирлени и, като настанила тамъ батареитѣ си, почнала да подготвя атаката на височитѣ около селото, които се указали силно заети и окопитѣ имъ оградени съ телени мрѣжи. Привечерь 41-й полкъ на подполковникъ Тошкова атакувалъ и заелъ означенитѣ височини, а 42-й полкъ на подполковникъ Калканджиева атакувалъ ония непосрѣдственно до моста и успѣлъ да достигне до теленитѣ мрѣжи. Веригитѣ на I и II бригади достигнали на 400 — 500 крачки до теленитѣ мрѣжи на в. 107, безъ да могатъ по нататъкъ да напрѣднатъ. Боятъ продължилъ до късно вечерьта. Рускитѣ части указвали отчаяна съпротива.

Ходътъ на атаката се слѣдѣше отъ наблюдателния пунктъ на Западната група и се виждаше добрѣ упорития бой прѣдъ фронта на I дивизия. Генералъ Тошевъ, споредъ личнитѣ си впечатления и споредъ докладитѣ на началницитѣ на I Софийска и IV Прѣславска дивизии, убѣди се, че за атаката аа неприятелската линия (кота 107—кота 114—кота 121) непрѣменно е необходима подготовка съ тежката артилерия, поради което, въ 5 ч. 30 м. сл. пл, телеграфира до началника на I Софийска дивизия: да се затвърди съ частитѣ си по в. в. 114 и 121, съ смѣтка да може още сжщата нощь да се инсталира артилерията на позиция.

Независимо трудното напрѣдване на I Софийска дивизия и слабото съдѣйствие проявено отъ частитѣ на Турския корпусъ, за непадението тоя день на Черна вода повлия и обстоятелството, че IV Прѣславска дивизия, трѣбваше най-напрѣдъ да прѣмине блатото по мостове и да се осигури срѣщу неприятелскитѣ части, намиращи се отвъдъ Меджидийското блато (3-а стрѣлкова руска дивизия), слѣдъ което, като завие съ дѣсното рамо напрѣдъ, да се насочи срѣщу източния секторъ. Дивизията тръгнала въ 8 ч. 30 м. сутриньта отъ Меджидие къмъ линията: в. 131 — в. 141 и, на около 2 клм. отъ нея, тя срѣщнала силенъ отпоръ отъ прѣднята позиция на крѣпостьта, а дѣсната ѝ колона достигнала с. Тортоманъ, срѣщу противника окопалъ се по височинитѣ източно отъ в. 106 (Тортоманъ). Тъй че едвамъ вечерьта тая дивизия успѣ да достигне линията: в. 126 и около 2 клм. източно отъ в. 114.

При умората на войскитѣ, водили 5-дневенъ непрѣкъснатъ бой и непознавайки съвсѣмъ мѣстностьта, дивизията не можа да атакува и прѣзъ нощьта източния секторъ. Генералъ Тошевъ оцѣнилъ основателностьта на доводитѣ отъ генералъ Киселова, разрѣши атаката да се отложи за другия день.

Обаче вечерьта въ 10 ч., щомъ бѣ получено отъ германския офицеръ майоръ Хенингъ съобщението, че Черна вода е изпразнена, и войскитѣ и артилерията отстжпвали по шосето за с. Топалу — Хърсово, тутакси бѣ заповѣдано на началника на IV Прѣславска дивизия да побърка на това неприятелско отстжпване, като още взори, безъ да чака инсталирането на тежката артилерия, атакува противника. Сжщо бѣ заповѣдано и на другитѣ части.

Между това, противника бѣ дѣйствително изпразнилъ крѣпостьта още прѣзъ нощьта и се изтеглилъ оттатъкъ Дунава по Черноводския желѣзнопжтенъ мостъ (приспособенъ за движение на пѣхота, артилерия и тяжести), като само нѣкои малки части сж отстжпили по шосето за Хърсово. Дивизиитѣ слѣдъ полунощь продължиха движението си и, слѣдъ кратка пушечна прѣстрѣлка, на 25 сутриньта навлѣзоха въ Черна вода. Вече къмъ 10 ч. пр. пл., цѣлата крѣпость бѣ въ наши ржцѣ и желѣзнопжтното съобщение съ Ромжния бѣ окончателно прѣкъснато.

При входа на 4-километровия желѣзно-пжтенъ мостъ, тоя шедьовръ на инжинерното изкуство и величественъ изразъ на наложеното ромжнско владичество върху тоя край, тамъ, току до грамадницѣ бронзови фигури на двама ромжнски доробанци, стоеше вече българска стража. Градътъ се указа опразненъ отъ жителитѣ, избѣгали въ Ромжния, и чаршията, ограбена отъ отстжпилитѣ войски, цѣла горѣше.

По улицитѣ произлѣзоха сериозни схватки съ авангардитѣ части. Рекогнисцировачнитѣ роти отъ 1-й Софийски полкъ на поручицитѣ Куртевъ и Панайотовъ, разстявяйки караули, неочаквано се натъкнали на една голѣма отстжпающа група, отъ около 500—600 човѣка, която искала да си пробие пжть къмъ моста и да избѣга въ Ромжния. Ромжнитѣ открили силна стрѣлба, обаче сигнала „тревога“ бързо събралъ войницитѣ, които се нахвърляли съ ножове върху стрѣлящитѣ. Послѣдвала кървава схватка, въ която паднали десятки наши войници, а ромжнитѣ имали около 150 души убити и дали плѣнници 2 офицери и 350 войници. Плѣнницитѣ били отъ разни ромжнски полкове.

Тъй или иначе, Черноморскиятъ гарнизонъ избѣга плѣняването и никаква плячка не падна, освѣнъ нѣколко орждия. Да се обясни тая изненада е много лесно. Прѣди всичко спомогна на противника Черноводския желѣзно-пжтенъ мостъ на Дунава, прѣзъ който той може да отстжпи укрито прѣзъ нощьта II Бригада отъ Сборната дивизия, която срѣщна слаба съпротива на 22 и на 23, не дѣйствува въ свръзки съ IV Прѣславска дивизия и не й спомогна ефикасно за да се отхвърли възможно по-скоро противника прѣдъ Меджидие. При това щаба на Макензенъ, неизвѣстно защо, пропусна да уреди своеврѣменно (още на 23) паралелно прѣслѣдване на отстжпва-

щитѣ неприятелски колони и заповѣда: *Сборната дивизия да се спре, да усили и задържа позицията по линията Кьостелъ-Канара (до морето), 217-а германска дивизия да остане въ втора линия въ разпореждането на фелдмаршала; а прѣслѣдването да се извърши само съ усилената Конна дивизия.* Съ това спиране се изгуби почти цѣлъ день и неприятелскитѣ колони, осигурени на дѣсния флангъ съ Черноводската крѣпость, можаха свободно да се уредятъ и отстжпятъ на сѣверъ. Само на 23 слѣдъ пладнѣ, фелджаршалътъ, за да прѣсѣче пжтя на отстжпването на руситѣ, водящи бой прѣдъ Меджидие, заповѣда на Сборната и 217-а германска дивизии да излѣзатъ напрѣдъ и да загънатъ съ дѣсния си флангъ паралелно на желѣзно-пжтната линия Меджиде-Каролъ I, обаче това не можа да се изпълни. Генералъ Кантарджиевъ получилъ заповѣдьта късно вечерьта и заповѣданото движение не можа да стане, съ което се даде възможность на противника да се съпротивлява прѣдъ Меджидие цѣлия 23, и Западната група да не може и тоя день да атакува съ всички сили Черна вода. Чакъ на 23 вечерьта, когато фелдмаршалъ бѣ узналъ, че IV Прѣславската дивизия е вече завладѣла Меджидие, той заповѣда на цѣлата Източна група да настжпи сутриньта на 24 на сѣверъ и да достигне линията Доробанци — Каролъ I (т. е. да продължи прѣслѣдването на противника въ сѣверна посока); а на Западната група — да завладѣй Черна вода съ открита сила, (съ всичкитѣ си части). Както видѣхме, IV Прѣславска дивизия, поради късното свършване боя на 23, трѣбваше, на сутриньта на 24, най-напрѣдъ да се осигури срѣщу противника отъ сѣверъ, слѣдъ което да заходи съ дѣсното рамо напрѣдъ за да се насочи къмъ източния секторъ, нѣщо, за което бѣ употрѣбенъ цѣлия 24-й. Стигнала привечерь до фортовия поясъ, тя не успѣ да го атакува, а сжщо и да го завладѣй съ нощна атака. По тоя начинъ, цѣлия 23 и даже 24 бѣха дадени на противника спокойно да се изтегли въ сѣверна посока и, повече отъ това, което направи Конната дивизия при Кара Мурадъ, не можа да се добие. Чудното бѣ, какъ тъй фелдмаршалътъ, който не обича да изпуска изгодитѣ отъ едно бързо прѣслѣдване и въобще е склоненъ на най-крайни рѣшения, не заповѣда подобно нѣщо въ случая, и това не може да се обясни съ друго, освѣнъ съ неопрѣдѣленността на положението прѣдъ фронта, а особенно къмъ Черна вода, отъ която посока изненадитѣ бѣха възможни. Това е твърдѣ за вѣрване, защото, както казахме по горѣ, щомъ вечерьта на 23 стана извѣстно за разбиването на руситѣ при Меджидие, той тутакси заповѣда на цѣлата Източна група да прѣмине въ прѣслѣдване въ сѣверна посока

Още съ падането на Черна вода, щабътъ на Макензенъ поиска да знае възможно ли е по Черно-водскиятъ мостъ да се движи пѣхота и артилерия, и офицера за връска майоръ

Хенингъ съобщи, че смѣлия фелдмаршалъ възнамѣрявалъ да прѣхвърли прѣзъ Дунава части за дѣйствие въ Ромжния. Понеже отъ изслѣдванията на моста се видѣ, че той е повреденъ отъ ромжнитѣ и минаването по него е опасно, Щаба на Макензенъ поиска да се изпрати само силна застава на изхода на тоя мостъ, у лѣвия брѣгъ на Дунава, и Щаба на армията разпореди да се изпрати такава въ съставъ на 2 роти съ картечници. Ще видимъ послѣ, какъ тая изолирана застава, издебната въ тъмнината отъ руски роти, едва не бѣ заловена цѣла въ плѣнъ.

Виждаше се. че щабътъ на Макензенъ твърдѣ много се бои за Черно-водския желѣзно-пжтенъ мостъ, та сжташе за необходимо постоянно да напомня заповѣдьта си, че взрива му трѣбва да стане само по изричната заповѣдь отъ фелдмаршалъ Макензенъ. Недовѣрието въ туй отношение къмъ насъ стигна попослѣ до тамъ, че завеждането на тоя мостъ и приготовлението за разрушаването му бѣха отнети отъ българскитѣ офицери и възложени на специално изпратени за цѣлта германски офицери. Съвсѣмъ напразенъ страхъ отъ кѣкакво пакостничество, понеже никому отъ насъ не минаваше даже мисъль за събаряне на моста!

Прѣзъ периода отъ 20 септември до 24 октомври, частитѣ имаха убити слѣднитѣ офицери: отъ 1-й Софийски полкъ офицерски кандидатъ х. Ивановъ Христо; отъ 6-й Търновски полкъ подпоручикъ Поповъ В.; отъ 16-й Ловчански полкъ поручици Кжтевъ и Виновъ; офицерски кандидати Кравчевъ и Абаджиевъ; отъ 25-й Драгомански полкъ майоръ Игнатовъ В., подпоручикъ Куменъ Т.; отъ 41-й полкъ офицерски кандидатъ п. Кръстевъ; отъ 42-й полкъ поручикъ Милевски; подпоручици Юруковъ, Минчевъ и Таневъ; офицерски кандидати Петковъ Г., Найденовъ Н. и Байкушевъ Х.; отъ 1-й гаубиченъ полкъ поручикъ Исаевъ; отъ 35-й Врачански полкъ подполковникъ Атанасовъ, поручикъ Дограмаджиевъ и подпоручикъ Гицовъ; отъ 36 Козлудуйски полкъ подпоручикъ Келямовъ; отъ 53-й полкъ подпоручици Милевъ, Божиловъ и Ихчиевъ, и офицерски кандидатъ Спасовъ А.; отъ 7-й прѣславски полкъ подпоручици Велевъ, Жековъ и Халачевъ; отъ 8 Приморски полкъ полковникъ Свѣщаровъ, поручици Ненковъ и Ивановъ, подпоручици Гешенъ И., Радевъ и Ковачевъ; отъ 19-й Шуменски полкъ офицерски кандидати Вутевъ (Вълковъ), Никифоровъ, Кара-Ивановъ М. и Гологановъ А., капитанъ Шоповъ В., подпоручикъ Поповъ Н.; отъ 31-й Варненски полкъ подпоручици Куцаровъ и Поповъ Т., поручици Котляровъ, Шишковъ и Станевъ С.; отъ 48-й полкъ майоръ Марашлиевъ; отъ 1-й коненъ полкъ поручикъ Золотовичъ; отъ 4-й коненъ полкъ ротмистръ Анковъ и отъ 9-й коненъ полкъ ротмистръ Малачиевъ и поручикъ Атанасовъ Ал.

Подчиняването на цѣлата армия отново подъ началството на генералъ-лейтенантъ Тошевъ.

Отъ 25 до 30 октомври, прѣзъ тоя 6-дневенъ периодъ, настжпи сравнително затишие прѣдъ фронта на III а армия; дѣйствията се развиваха само прѣдъ Конната дивизия, застанала прѣдъ фронта и подържаща тѣсенъ контактъ съ противника. Тия дѣйствия ще бждатъ изложени по-долу.

На 26 октомври отдѣлното командуване на Източната и Западната настжпателни групи бѣ прѣмахнато и цѣлата III-а армия мина отново подъ началството на Командующи армията. По тоя начинъ бѣ отстранена аномалията, въ силата на която, българското командуване, носяще всичката отговорность за функциитѣ на тая армия, трѣбваше въ оперативно отношение да командува само една нейна група. Казваха, че тая допусната отъ фелдмаршала аномалия е била наложена отъ необходимостьта да се прѣмахне врѣменно тая установена, отъ законо-положението инстанция, при сжществуването на която щабътъ на Макензенъ трѣбваше, както бѣ до тогава, да се задоволява само съ даване на директиви, а изпълнението щѣше да бжде работа само на щаба на III-а армия, който сжпѣйки много за самостоятелностьта си, нѣмаше да допусне да му се мѣсятъ въ изпълнението. Обаче даже и така да е било, мислимъ, че все пакъ въ случая трѣбва да е влияло най-много желанието на боевия фелдмаршалъ да командува лично войскитѣ въ тоя важенъ моментъ. Тъй или иначе, армията бѣ отново подчинена на лицето, което бѣ оторизирано отъ българската власть и командуване.

Това стана съ слѣдната заповѣдь № 1115 отъ щаба на Макензенъ.

1. Войскитѣ отъ ромжнска Добруджа, съ изключение на упоменатитѣ въ пункть III, оставатъ въ подчинение на генералъ Тошевъ, като III-а отдѣлна армия.

2. III-а отдѣлна армия има за задача:

а) Да продължи прѣслѣдването съ усилената Конна дивизия, да разпръсне противника и го унищожи, изобщо — да очисти цѣла сѣверна Добруджа;

б) Да укрѣпи една позиция съ всички срѣдства, по общата линия езеро Ташавлу — с. Бонасчикъ и да я задържи и

в) Да охранява Черно-морското крайбрѣжие и по Дунава източно отъ езеро Олтина, като заеме съ гарнизонъ Кюстенджа (германската дружина отъ 21-и полкъ и морската батарея сж на разположение), както Черна вода и моста. Пристанището въ Кюстенджа и моста при Черна вода да се приготвятъ за разрушение; самото разрушение ще стане по заповѣдь отъ щаба на групата.

3. За изпълнение на друга задача ще бждатъ отдѣлени и отправени:

а) Германската и австрийската артилерия, безъ морската батарея;

б) 217-а германска дивизия и бригадата Боде;

в) 6-и уланскн полкъ (3 ескадрона);

г) I-а Софийска дивизия безъ 16-и Ловчански полкъ и

д) 6-и турски корпусъ.

4. Всичко ще останатъ въ III-а армия 43½ дружини, плюсъ Конната дивизия и тежката българска артилерия и

5. Заповѣдь за прѣвозъ и отправяне на частитѣ ще послѣдва отдѣлно.

При прѣдаването на тая заповѣдь произлезе една много неприятна случка, понеже фелдмаршала, дошелъ по случая въ щаба на армията на гара Микъ Бюлбюлъ, прѣмина край построенитѣ на перона български щабни офицери, безъ да се здрависва съ полковницитѣ, даже и съ Командующи армията, и като че нарочно отиде при германскитѣ офицери (майори и капитани) и слѣдъ ржкуването почна да разговаря съ тѣхъ най-любезно. Генералъ Тошевъ тутатски се обърна кржгомъ и съ думитѣ: „не позволявамъ никому да изказва по официяленъ начинъ незачитание къмъ Командующи III-а българска армия и щаба му" си отиде въ вагона. Н. Ц. Височество, схваналъ произлѣзлото, слѣдъ като понералъ Тошевъ да се задоволи съ тая демонстрация, още повече, че произлѣзлото щѣло да се поправи. Генералъ Тошевъ слѣзе отъ вагона и бѣ удостоенъ съ фелдмаршалската ржка, която, кой знае защо, все пакъ не благоволи да се протегне на началникъ щаба и на останалитѣ полковници. . . . Това бѣ необяснимо, понеже фелдмаршала, когато дохажда на 26 с. м. за да благодари за пробива ио Кубадинската позиция, бѣ много любезенъ съ всички.

Узна се на другия день, че фелдмаршала е обиденъ отъ поздравителната телеграма, по случай падането на Кюстенджа, изпратена отъ Бюрото на Народното Събрание само до Командующи армията и подозиралъ, че щаба на армията, съ своитѣ донесения, трѣбва да е далъ чистъ български колоритъ на дѣйствията и съ това единъ видъ е затъмнилъ заслугитѣ на германското командуване, поради което то не е билъ поздравено съ побѣдата. Разбира се, че фелдмаршала, като главенъ виновникъ за побѣдата, бѣ правъ да се убиди отъ изказаното му незачитание (произлѣзло само поради пропускъ, който слѣдъ нѣколко дена бѣ поправенъ съ изпращането на подобна телеграма), обаче какво бѣхме въ това ний криви . . .?

Споредъ горѣцитираната заповѣдь, 217-а германска дивизия, бригадата Боде, тежката германска артилерия, I Софийска дивизия и Турския корпусъ, като назначени да влѣзатъ въ състава на Дунавската армия (за дѣйствие въ Ромжния), трѣбваше да се изключатъ отъ III армия и да бждатъ готови за тръгване. Понеже за укрѣпяването на новоизбраната отбранителна линия прѣдстоеше много да се работи, поиска се и се даде отъ щаба на Макензенъ разрѣшение, тия части, до тръгването имъ, да се използуватъ за работа, за което тѣ, още на 27 октомтрий, бѣха насочени на сѣверъ къмъ позицията . . .

Когато I Софийска дивизия на другия день (27) отиваше за опрѣдѣления й участъкъ, яви се германския офицеръ за свръзка майоръ Хенингъ съ устна заповѣдь отъ федмаршала:

дивизията да се върне обратно, да се съсрѣдоточи при Меджидие и да бжде готова на 29 да тръгне за Разградъ. Командующи армията категорически се противопостави; той казваше: *„това не е взводъ, не е рота, дружина, за да кажа кржгомъ маршъ, а цѣла дивизия, която се е протегнала на единъ прѣходъ по пжтищата и връщането ѝ ще прѣдизвика нежелателни бъркотий" — „Не, та не! . . . фелдмаршала заповѣда непрѣменно дивизията да се върне още днесъ". „Да но прѣдайте му, че сега е вече пладнъ и докато полковникъ Недѣлковъ направи разпореждане до частитѣ, които пжтуватъ, ще се мръкне и дивизията едва утрѣ 28-й ще пристигне въ Меджидие, и, ако тя тръгне на 29 за Разградъ, не ще има нито единъ день за да се приготви за дългия пжть".* — Майоръ Хенингъ отиде, а слѣдъ малко се яви съ писмена заповѣдь да се изпълни точно исканото връщание на I Софийска дивизия.

По тоя повод произлѣзоха първитѣ явни спрѣчквания между щаба на Макензенъ и Командующи армията. Първия бързаше много, а втория не бѣ получилъ заповѣдъ отъ българската Главна Квартира, която само бѣ компетентна да разрѣши излизането на Софийската дивизия отъ III армия. Запитанъ полковникъ Недѣлковъ по тоя въпросъ, отговори: „Шесть деня дивизията непрѣкжснато води бой; сега окопава нова позиция; тя има нужда отъ 2—3 дена да почини, да се стѣгне за пжть, да смѣни частитѣ си, охраняющи Дунава, и да уреди домакинството си".

По сжщия въпросъ бѣ получена отъ щаба на дѣйствующата армия слѣдната телеграма: "Телеграфира се въ щаба на Макензенъ да прѣустанови врѣменно движението на частитѣ назадъ, до като се разрѣши окончателно въпроса за групировката на нашитѣ сили и се даде възможность на частитѣ да починатъ, да се устроятъ и приготвятъ за пжть: ако ще се изпраща I Софийска дивизия на друго мѣсто, това трѣбва да стане непрѣмѣнно по желѣзницата". Тая телеграма налагаше непрѣменно нѣколко дневно отлагане на тръгването на дивизията, — обаче въпрѣки това, федмаршала настояваше, а Командующи армията не можеше да изпълни заповѣдьта му, поради което бѣха размѣнени нѣколко телеграми и се дойде до конфликтъ. Тогава Командующи армията телеграфира на федмаршала слѣдното:

Получихъ прѣдписанието Ви № 8659, съ което категорически се отказва на искането ми: I Софийска дивизия да тръгне тогава, когато бойния фронтъ е вече уреденъ и частитѣ заематъ мѣстата си, т. е. когато донеса, че дивизията е готова за тръгване. Понеже доводитѣ ми сж твърдѣ основателни и съвсѣмъ не произлизатъ отъ нѣкакви опасения отъ неприятеля, както се казва въ вашия №, а поради безредието, произлѣзло въ разположението на частитѣ, не по моя вина, и тѣхното уморително разтакване вчера и днесъ за заемане на бойния фронтъ, азъ, въ отказа на искането ми за I Софийска дивизия, съглеждамъ незачитане на моитѣ прави задължения, като Командующъ III армия и, понеже не е първи случай, въ който се игнорира моето мнѣние, а редица факти, които не искамъ да изброявамъ, като послѣдствие отъ недовѣрието къмъ мене отъ страна на щаба на групата, принасямъ, че за да не бжда врѣденъ на дѣлото, днесъ поискахъ отъ щаба на дѣйствующата армия да ме освободи отъ командуването на III армия".

Разбира се, че федмаршала, бързащъ да съсрѣдоточи по-скоро войскитѣ прѣдназначени за дѣйствие въ Ромжния, отново настоя на своето, като казваше, че българската Главна Квартира нѣма защо да

се пита и I Софийска дивизия трѣбва непрѣмено да замине за Разградъ. Той даже направи послѣднитѣ си разпрреждания съ копие до началника на I Софийска дивизия, като задължаваше послѣдняя да тръгне и да му донася направо за пунктоветѣ на пристигането. Конфликта щѣше още повече да се изостри, даже до запрѣщаване на полковникъ Недѣлковъ да изпълни тая заповѣдь, ако сжщия день 30-й не бѣ получена слѣдната телеграма отъ Главнокомандующия: „За да не се протакатъ създаденитѣ нежелателни трения, съобразявайте съ заповѣдьта на фелдмаршала и изпълнете разпореждането за новото размѣстване на войскитѣ, като своевременно отправите прѣдназначенитѣ за други фронтове".

Съ тоя отговоръ въпросътъ бѣ окончателно уреденъ и I Софийска дивизия на 31 октомври тръгна за Разградъ; обаче не можаха повече да се уредятъ отношенията между щаба на Макензенъ и щаба на III армия. Първия щабъ не можа да разбере, че, безъ заповѣдь отъ българската Главна Квартира, I Софийска дивизия не може да излѣзе отъ състава на армията и считаше, че всичко се прави съ цѣль за да се осуети тръгването ѝ . . . (Дѣйствително щаба на армията бѣ недоволенъ отъ излизането на I дивизия отъ армията, но узналъ отъ Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника, че то не може да се отмѣни, той гледаше само да се оформи това нейно излизание съ заповѣдь отъ Главната Квартира и да ѝ се даде врѣме да почине и се приготви). Както ще видимъ по-нататъкъ, поради това противопоставяне въ връзка съ разправитѣ въ Кюстенджа, щаба на Макензенъ почна вече да изразява нездоволството си съ придирки, съ запитвания и съ прояви на недовѣрие къмъ официалнитѣ донесения. На искането на генерала Тошевъ да го освободятъ отъ командуването на III армия, му отговориха отъ Главната Квартира, че Главнокомандующия не е съгласенъ и ще се направи нужното за да се уредятъ отношенията му съ фелдмаршала . . .

Кюстендженското пристанище.

За да се види нагледно грамадното значение на Кюстенджа, тукъ щѣ направимъ бѣгло описание на пристанището и на приспособленията му за бързо услужване на износната и вносна търговия.

За постройката на Кюстендженския портъ сж били похарчени 60 милиона и за допълнителни постройки други 50 милиона. Три стѣни: едната дълга 1377 м., вървяще отъ сѣверъ къмъ югъ (пристанищния вълноломъ); втората (южната), дълга 1496 м., вървяща отъ истокъ къмъ западъ; и третята 119 м. дълга и перпендикулярна на първата. образува втората стѣна — входа на пристанището. И тритѣ стѣни, както и всички строежи, сж поставени върху бетонни блокове, по 36 тона всѣки блокъ.

Пристанището има 10 кея: а) за флота; б) за експедиция — 520 м.; в) старъ кей — 270 м. (за колети); г) за по-голѣми и по-тежки колети — 500 м.; д) за магазии на храни — 337 м.; е) за параходи за товарене на храни — 1196 м.; ж) за поправяне на параходи — 396 м.; з) за дърва — 940 м.; и) за вжглища — 519 м. и к) за петролъ — 1398 м.

Вълноломнитѣ стѣни заграждатъ едно пространство отъ 60 хектара, съ 6 басенна, прѣдназначѣни за храни, колети, петролъ, дърва. вжглища и пр. Направени сж три платформи за натоварване и разтоварване на параходитѣ — 24 хектара

за експедиция на храни и петролъ и за желѣзницата — 68 хектара и третата за разни други нужди. Пристанището е опасано съ желѣзница, която достига до 6 клм. дължина. При постройката на пристанището се е смѣтало да се натоварватъ годишно за износъ 4 милиона тона, а да се стоварватъ като вносъ, до 300,000 тона, т. е. нѣщо подобно на способността на Анверското или Хамбурското пристанище.

Най-важнитѣ и най-голѣмитѣ постройки сж нареченитѣ Силоси, — подземни голѣми магазини за храни, нивото на които е 6 м, подъ морското равнище и иматъ 50 м. височина надъ него. Силоситѣ сж снабдени съ автоматически уреди за прѣхвърляне на храната и съ вентилатори за провѣтряване. Тѣ иматъ 6 елватори за разтоварване и натоварване на храните, направо отъ вагонитѣ въ параходитѣ. Всѣки силосъ има вмѣстимость отъ 35.000 куб. м. Приспособено е така, че къмъ силоситѣ да влизатъ цѣли тренове отъ по 14 вагона и веднага да бждатъ разтоварвани. Товарването на параходитѣ се извършва съ голѣма бързина. 3.000 тона се изнасятъ съ силоситѣ отъ 3 елватори само въ 6 часа врѣме. Така че само тритѣ елватори могатъ да развиятъ способность до 1.350.000 тона годишно, а ако работятъ и другитѣ три елватори, ще могатъ да изнесатъ общо 2.700.000 тона въ годината.

Освѣнъ това, до 1908 г. били построени 25 петролни резервоари съ по 5000 кубм. вмѣстимость всѣки. Резервоаритѣ сж свързвани съ три подземни тржби, широка всѣка отъ 20 - 30 см. въ диаметъръ, по които рафинираниятъ петролъ тече направо отъ петролнитѣ извори отъ Карпатитѣ.

До самия градъ, на кея, е построено модерно и огромно казино, което особено лѣтѣ, прѣзъ банския сезонъ, се пълнило съ отбрана публика: стари и новоизпечени аристократи, разточителни чокои и разни богати чужденци; гдѣто луксътъ и увеселѣнията заминавали всѣка граница. Въ единъ отъ голѣмитѣ салони на това казино се намирала рулетката, а наоколо — отдѣлнитѣ кабини за разни картоиграчи, въ които до късно прѣзъ нощьта се проигравали милиони. — Разправяха, че, прѣзъ сезона прѣдъ войната, гуляитѣ, модитѣ и прахосничеството сж надминали всички дотогавашни. Дамитѣ, като по прѣдчувствие, се надпрѣварвали въ неубозданостьта да проявятъ повече шикъ и палавщина, и, по прѣкаленостьта въ удоволствията, да надминатъ и най-рафинираните кокотки, прѣзъ тоя послѣденъ двумѣсеченъ сатурналий на Венера и Бухуса, съ многочисленитѣ имъ свити: неади, дриади, вакханки, сатири и фавни, оргиитѣ на които, при вечернитѣ възлияния и подъ лъхътъ на страстната възбуда на циганската огненость на ромжнкитѣ баядерки, достигали до делириумъ*).

*) Въ началото на 1916 год. германскитѣ хидроплани отъ Варна бѣха пуснали бомби върху казиното, отъ които една, като пробила покрива, убила и наранила около 40 души отъ веселящитѣ се тамъ хора. Отъ тоя день казиното повече не е било посѣщавано.

Около Кюстенджа се намиратъ прочутитѣ бани Такиръ гьолъ и Мамай, които лѣтно врѣме привличатъ грамадно число ромжнски богаташи и чужденци, гдѣто сжщо на удоволствията нѣмало четъ и край. . При Текиръ гьолъ сж построени нѣколко санаториума, които се пълнятъ съ болни дошли отъ разни страни. Града Кюстенджа е застроенъ почти наново, съ хубави здания, хотели, магазини и пр., съ всичкитѣ почти удобства на единъ богатъ търговски центъръ и на хубавъ курортенъ градъ. Тамъ върху единъ водометъ е поставенъ бюстътъ на римския Овидий, който на врѣмето си е билъ заточенъ въ тоя градъ и съ когото ромжнитѣ се хвалятъ като съ роденъ поетъ.

Южно отъ Кюстенджа и сѣверно къмъ Бабадагъ се виждатъ нѣколко голѣми села отъ нѣмски колонисти. Селата правятъ хубаво впецатление съ своята спретнатость, чистота, удобни постройки и стъкнати дворове, засадени съ фруткови и сѣнчести дървета. Полетата около тѣхъ сж обработени по модеренъ начинъ. По всичко изглѣжда, че колониститѣ сж хора знающи да работятъ и да живѣятъ,—първитѣ етапи на бждащата обширна колонизация на тоя благодатенъ край съ трезва, трудолюбива и плодяща се като пилци, нѣмска маса. (Условията за подобна колонизация сж най-сгодни, понеже въ срѣдня Добруджа, на 20 — 25 клм. сѣверно и южно отъ желѣзно-пжтната линия Черна вода — Кюстенджа, трудолюбивото българско население е било прокудено и тамъ се срѣщатъ само малки татарски села) . . . . . .

. . . . . .

И разбира се че германцитѣ, вложили голѣми капитали въ петролното производство въ Ромжния, въ постройката на Черноводския желѣзно-пжтенъ мостъ. на Кюстенженското пристанище и на морския кабелъ за Цариградъ и въобще—въ всичкитѣ по-важни търговски и индустриялни прѣдприятия въ Ромжния, а най-главното — успѣли вече да наложатъ постепенно господството си върху най-правия и най-сигуренъ пжть за Ориента, за Багдатъ, а слѣдователно и къмъ Персийския заливъ, не искаха въ никой случай и подъ каквато и да е форма да допуснатъ българското настанявание въ Кюстенджа и въобще по желѣзнопжтната линия отъ Черно море до Дунава. Тѣ имаха голѣми политически и економически интереси, за реализирането на които, не искаха да държатъ смѣтка за българската идейность, и като негласни господари въ тоя край, още прѣди войната, гледаха да останатъ и за напрѣдъ пълновластни тамъ.

Отъ мемоаритѣ на генералъ Лудендорфа, тоя главенъ дѣецъ въ германската главна квартира; слѣдъ фелдмаршалъ Хинденбурга, ние днесъ виждаме ясно, че напразно сме се сърдили на фелдмаршалъ Макензена, на неговия щабъ и на Кюстенженския губернаторъ. Тѣ сж дѣй-

ствували подъ диктовката на генералъ Лудендорфа, който е билъ въ течение на всичко що е ставало въ Добруджа и се е разпореждалъ отъ глѣдище да се запазятъ само германскитѣ интереси. За доказателство на това, ние прѣвеждаме слѣднитѣ цитати отъ тия мемоари:

а) Установяването на България въ Добруджа не отговаряше на германскитѣ интереси.

б) Отстжпването на останалата Добруджа, слѣдователно и на желѣзно-пжтната линия Кюстенджа — Черна вода, би означавало и отстжпването на третия и послѣденъ международенъ търговски пжть отъ срѣдна Европа за Турция на България, която вече контролираше (?!) пжтищата между Солунъ и София

в) Отъ тоя монополъ на България не можеше да не произлѣзе тежка врѣда за нашата търговия съ Турция.

г) Моитѣ планове отиваха донѣкждѣ (?!) противъ българскитѣ интереси. Обаче азъ имахъ задоволството да получа съгласието на всички съюзници (?!) за учредяването на германско тилово управление въ Добруджа (т. е. етапно или германско губернаторство), което бѣ подчинено на щаба на групата Макензенъ.

д) Българитѣ много скоро създадоха голѣми прѣчки на германскитѣ власти въ Добруджа, начело на които стоеше генералъ Унгеръ. Тѣ се отнесоха и къмъ главното германско командуване, и азъ останахъ непрѣклоненъ къмъ исканията на българитѣ да имъ се отстжпи администрацията въ етапната область (губернаторството); *въ това ми рѣшение ме подкрѣпяше и държането на германскитѣ учреждения, които водѣха смѣло борбата противъ егоистичнитѣ дѣйствия на съюзницитѣ* (разбирай българитѣ)?!.

е) Генералъ Унгеръ и подчиненитѣ му германски етапни комендантства имаха грижата, щото богатитѣ количества петролъ въ Кюстенджа, както и другитѣ сурови материали, да се употрѣбятъ за цѣли въ нашъ интересъ и въ интереса на съюзницитѣ ни (?!)

ж) Ако българската армия не получи отъ Добруджа ония хранителни припаси, които тя би могла да даде, *вината за това се пада на нейното поведение и на поведението на българското правителство (?!).*

з) Въ Добруджа продължаваше борбата на българитѣ противъ германското етапно управление, съ всичкитѣ и съпжтствующи явления. Царьтъ и Радославовъ идваха въ Кройцнахъ (общата главна квартира), и втория (Радославовъ) самъ водѣше атаката за да се въведе българска администрация въ Добруджа, сир. както той се надѣваше тогава да спечели Добруджа за България. Пакъ се изприказваха сума приказки... Въ настоящия случай главното командуване (т. е. Лудендорфъ)

успѣ да отблъсне българскитѣ атаки срѣщу етапното управление и поне да отложи разрѣшението на въпроса.

и) Прѣминаваането на цѣла Добруджа въ български ржцѣ, както искаше България при сключването на мира съ Ромжния, бѣше неблагоприятно за германскитѣ интереси. *На мене би ми било най-приятно съверна Добруджа да останеше на Ромжния, — това отговаряше и на становището, което заемахъ по Добруджанския въпросъ прѣзъ послѣднатѣ 15 мъсеца(?!)*

к) Съ Букурешкия миръ, Добруджанскиятъ въпросъ не се разрѣши. Турцитѣ взели участие въ завоеванието на Добруджа, поискаха отъ българитѣ, претендирующи за цѣлата тая страна, да имъ повърнатъ, вмѣсто прападающата имъ се часть отъ Добруджа, областьта на западъ отъ Одринъ и на истокъ отъ Марица, която тѣ имъ бѣха отстжпили въ 1914 г. Азъ счетохъ това турско искане за справедливо(?!).

Съ горнитѣ пасажи генералъ Лудендорфъ, като изкривява нѣкои нѣща, все пакъ казва истината: *че България въ никой случай не е могла да бжде удовлетворена, безъ чувствително накърнение на германскитѣ интереси.* Това е тъй и ний нѣмаме право никому да се сърдимъ, освѣнъ на насъ, че като неосигурени заблаговрѣменно съ договоръ, не се опитахме поне да използуваме благоприятнитѣ моменти прѣзъ войната, за да поставимъ въпроса за нашата кауза остро*). Подобенъ крупенъ ходъ въ играта ний не направихме, а отидохме да добиваме правото си, да отстояваме интереситѣ си, посрѣдствомъ дребнавитѣ заядвания и постояннитѣ конфликти и то отъ страната на второстепенни, третостепенни . . . петостепенни инстанции. Съ това ний заприличахме на дѣца, които биятъ камънитѣ слѣдъ падането си. Ний се указахме крайно наивни въ вѣрата си за неминуемото реализиране на народния идеалъ; ний станахме смѣшни съ неумѣнието си да уредимъ работата за пълно и систематическо използуване срѣдствата на края, и въпрѣки това наше ориенталско смирено-мждрие и некадърность, все пакъ не прѣстанаха да гледатъ на насъ като на хитрици-егоисти, на исканията на които не заслужава да се обръща внимание и нищо не бива да имъ се дава. Генералъ Лудендорфъ самъ засвидѣтелствува това съ пасажа въ мемоаритѣ си: *„Ако българската армия не получи отъ Добруджа ония хранителни припаси, които тя би могла да даде, вината за това се пада на нейното поведение и на онова на българското правителство“*. Разбира се, че тоя пасажъ е вѣренъ, обаче, за да бждеше още по вѣренъ, трѣбваше да се редактира така: *ако българската армия и въобще България не получиха както отъ Добруджа тъй и отъ Ромжния, ония хранителни*

*) Особенно когато нашитѣ: 1-а и 12 дивизии и отряда на генералъ Назлъмова, по германско искане, трѣбваше да прѣминатъ въ Ромжния, безъ да бждемъ задължени за това съ договоръ.

припаси, материяли, стоки, машини, инструменти, съчива и много други нѣща, вината за това се пада на българското нежелание да се довежда работата до сблъсквания и въобще на отстжпчивостьта на българското правителство и командуване, които иначе можаха бързо да накаратъ Лудендорфци да се съобразяватъ съ дѣйствителностьта на положението и да бждатъ по-мегки и отстжпчиви. Въ старанието си да не се поврѣди на Съюза, ний прѣглъщахме горчивитѣ хапове, *а пъкъ пръвзетостьта въ рѣшенията и бързанията на другата страна, за да се реализ: ра възможно повече, изпустнаха отъ видъ етапитъ и благоразумнитъ изчаквания, при всичко, че войната да не бъ свършена и почвата бъ още твърдъ хлъзгава.* Забравяше се, че съюзникъ съ убита идейность е нищо друго, освѣнъ наемникъ, който лесно може да се подаде на изкушения; че българския народъ, току изигранъ въ двѣ войни и отишелъ на страната на съюза въ името на покрусения си идеалъ, трѣбваше повече да се щади и да не се поставя въ положение—да се чувствува отново изигранъ. Поради нѣкакъвъ страхъ отъ заеманието отъ българитѣ на послѣдния пжтъ за Ориента (третия:—Черна вода—Кюстенджа), срѣдня Добруджа бѣ прѣдадена подъ германско управление, а послѣ, и цѣлата й сѣверна часть бѣ заета по силата на нѣкакъвъ си кондоминиумъ. Маришкия въпросъ, въ свръзка съ турскитѣ аспирации за Македония, които, особенно слѣдъ разрѣшението, дадено отъ генералъ Лудендорфъ на Енверъ паша—да обиколи, безъ знанието на нашата главна квартира, Скопие, Велесъ, Прилѣпъ и Рѣсенъ, бѣха се обърнали въ явни агитации, още повече усилиха българскитѣ страхове. И всичко това дошло едно слѣдъ друго, уби вѣрата у народа и създаде удушливата атмосфера на силно разколебаване и озлобление . . . И подобно лошо положение бѣ оставено да сжществува до деня на катастрофата, когато единъ само жестъ, поне за врѣменни отстжпки, можеше да накара народа, ако и вече силно изморенъ, да намѣри у себѣ си достатъчно още сили за продължаване на войната!

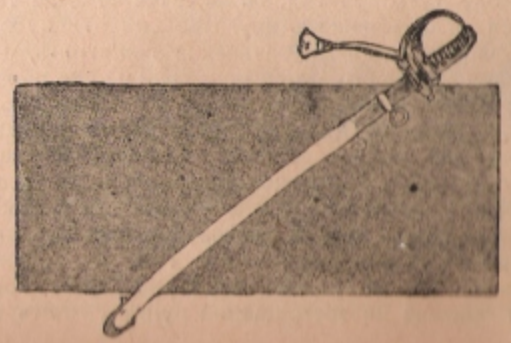

Дѣйностьта на Негово Царско Височество при намирането Му при III армия въ Добруджа.

Къмъ края на м-цъ октомврий, Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника напустна III армия и замина за София, гдѣто развоя на борбата на Южния фронтъ бѣ взелъ най-заплашителна посока. Заминаването Му най-много се почувствува отъ Командующи армията и отъ щаба му, понеже се лишаваха отъ единъ цѣненъ и неуморимъ посрѣдникъ и вѣщъ умиротворитель между германското и българско командуване. Въ тая книга, мжчейки се да дадемъ всѣкиму заслуженото и далечъ отъ всѣкакво лицеприятие, ние сме длъжни да изкажемъ пълна похвала на младия и енергиченъ Князъ, Който положително се истезаваше въ старанието си да бжде възможно по-полезенъ на дѣлото и въобще на частитѣ отъ тая армия. За да се види по-нагледно неговата дѣйность, ние ще направимъ слѣднето изложение:

1. Слѣдъ неуспѣшната атака на Кубадинската позиция (на 18 и 19 септември), Н. Ц. Височество пристигна като специаленъ пратеникъ на Главнокомадующия и, като обиколи частитѣ отъ I, IV и VI дивизии и Добричскитѣ войски и, като се освѣдоми напълно за причинитѣ, повлияли за отдръпването на армията, Той на 23 с. м. се върна за устенъ докладъ при Главнокомандующия въ Кюстендилъ.

2. На 27 с. м. Той пристигна отново при III армия и започна неуморими и постоянни обиколки по позициитѣ, съ цѣль—да се освѣтли напълно за положението и състоянието на духа у всички части.

3. Като прѣводчикъ участвува въ бѣлѣжития докладъ, направенъ, на 29 септември на Добричската гара, отъ Командующия армията на фелдмаршалъ Макензенъ и бѣ свидѣтель на отказа на генералъ Тошева, при подобенъ слабъ съставъ на армията, да атакува повторно Кубадинската позиция и на твърдението му за опасността отъ вдигането на Тутраканския и Силистренския гарнизони, поради възможността за ромжнски десантъ около Тутраканъ. Н. Ц. Височество даде тамъ щастливата идея да се повикатъ други войски отъ Русе, които да замѣстятъ частитѣ отъ Тутраканския гарнизонъ, и, съ своя тактъ, повлия най-много да се тури край на спора, взелъ много остра форма, и да се дойде до едно съгласие по въпроса.

4. Съ започване на руско-ромжнското настжпване отъ 1 октомври, Той всецѣло се отдаде на работата—да подържа лично връзка между Главнокомандующия и Командующия III армия и между щаба на групата Макензенъ и щаба на III а армия. Прѣзъ цѣлия този едномѣсеченъ периодъ на жестока борба и крайни усилия отъ частитѣ, Той, отъ сутринь до вечерь и отъ вечерь до сутринь, неуморно бдѣше, готовъ всѣкога да се притече на застрашения пунктъ,—тамъ гдѣто на

Негово Царско Височество Прѣстолонаслѣдника

При прибиването Му въ III българска армия въ Добруджа.

ложението бѣ най-тежко, гдѣто опасността бѣ най-голѣма. Той винаги успѣваше да бѫде при атаката и контръ-атаката и, съ своята смѣлость, енергия, добра воля и топло сърдечно отнасяне, даваше жарь и сила на всѣки импулсъ.

5. На 1 октомври сутринята, когато се яви нужда турскиятъ участъкъ при Енгецъ да бѫде подкрѣпенъ съ войскитѣ, които пристигаха на гара Гювенлий и които Макензенъ искаше да остави въ свое разпореждане, Той получи лично поржчение отъ Командующия армията да се яви при фелдмаршала и да поиска тия войски за отбиване на неприятелската атака. Съ пълно съзнание на важността на положението, Той прѣброди, съ максимална бързина (съ автомобилъ) и рискувайки живота си, бойния фронтъ на Добруджанскитѣ войски, на I-а и IV-а пѣхотна дивизии и, едвамъ въ 11 ч. 50 м. пр. пл., успѣ да намѣри фелдмаршала на наблюдателния пунктъ на бригадата Боде, отъ когото изиска нужното подкрѣпление.

6. Прѣзъ критическия 1 октомври, Той взе живо участие въ работата по насочването на нашитѣ и съюзни части за отбиване на ромжнския десантъ при с. Рѣхово; сжщо тъй и прѣзъ цѣлата нощь при кризата, на 3 срѣщу 4, на 25-а турска дивизия при село Амузача, Той съгруднечеше за поправяне на силно компроментираното положение при това село.

7. Прѣзъ всичкото врѣме на отбраната на армията, отъ 20 септември до 8 октомври, Н. Ц. Височество, при мало малски тревожни съобщения отъ бойната линия, безъ да гледа на часъ и врѣме, тутатски отиваше (придруженъ само отъ адютанта си майоръ Калфовъ) при частитѣ и лично се удостовѣряваше за станалото,—нѣшо което, бѣ всѣкога съпроводено съ опасность поради извънредната скорость развивана отъ автомобила по тѣснитѣ и стръмни пжтища, а сжщо и отъ риска да се срѣщнатъ блуждающи неприятелски войници или смѣли казашки разѣзди, отъ които тилътъ на армията не бѣ още окончателно очистенъ. Отишелъ на единъ пунктъ, Той, за да може при връщанието си въ щаба, да направи точно изложение за положението прѣдъ Командующи армията, не жалеше трудътъ си да обиколи и провѣри цѣлия боенъ фронтъ. Често пжти, поради повръждание на автомобила или сбъркване на пжтя въ тъмнината, Той биваше принуденъ да спи въ полето или да слѣдва пѣшкомъ до населенъ пунктъ, за да влѣзе въ връзка съ щаба на армията и да съобщи за станалото.

8. На 8 октомври прѣзъ нощьта, неприятелски хидроплани бѣха атакували флотскитѣ казарми и портъть въ гр. Варна и нашитѣ миноносци Шумний, Строгий и Смѣлий бѣха излѣзли въ открито море да намѣрятъ и унищожатъ неприятелския параходъ—хангаръ, отъ който били пуснати тия хидроплани. На връщане отъ Балчикъ, миноносцитѣ се натъкнали на неприятелски мини и Шумний и Строгий били повръдени отъ

експлозията. Първия потъналъ въ малкото заливче при село Батово (екипажътъ билъ спасенъ), а втория можалъ да се одържи на повръхността и отпжтувалъ. Н. Ц. Височество, узналъ прѣзъ нощьта за инцидента, тутатски заминалъ отъ Добричъ за Варна и щомъ се научилъ за подрбноститѣ и за взетитѣ мѣрки по изтеглюването на миноносеца, въ 2 часа слѣдъ полунощь, отново тръгналъ за Добричъ, и безъ да се спира въ тоя градъ, заминалъ за мѣстопроизшествието, и заедно съ спасения екипажъ, взелъ участие въ приготовленията за извличанието на миноносеца. Обаче това се оказало невъзможно и вече Той се готвялъ да се върне въ Добричъ, когато се появили два неприятелски хидроплана, които, слѣдъ нѣколко кржга, се насочили къмъ гр. Мангалия. Н. Ц. Височество, очаквайки, че тѣ ще бомбардиратъ послѣдния градъ, пусналъ автомобила въ тая посока, обаче при всичкото бързание, Той достигналъ въ околноститѣ му, когато вече хидропланитѣ, слѣдъ пусканието на нѣколко бомби, били отразени и изхвърчали въ морето. Понеже вече се мръквало, Той потѣглилъ за Добричъ, гдѣто късно прѣзъ нощьта пристигналъ и, ако и силно изморенъ отъ тоя 24 часовъ туръ, се явилъ право въ щаба на армията, въ който силно се тревожили за дългото Му отсжтствие, и докладвалъ за произлѣзлото.

9. На 5 октомври, късно до вечерьта, Той остана при войскитѣ при село Енгецъ, гдѣто спомагаше за успѣшното комбинирано дѣйствие на нашитѣ и съюзнишкитѣ батареи срѣщу силния руски напоръ въ тази посока.

10. Прѣзъ послѣднитѣ 10 дена, Той бѣ въ постоянень контактъ съ Главнокомандующия, фелдмаршала, Командующи армията и щабоветѣ имъ, по изработване подробноститѣ на плана за атаката, която трѣбваше да донесе разгрома на противника и завладѣването на Кюстенджа, Меджидие и Черна вода.

11. Прѣзъ днитѣ на втората атака на Кубадинската укрѣпена позиция, Той, съ послѣдователни посѣщения на изнесенитѣ напрѣдъ части отъ IV-а Прѣславска, Сборната, Конната и 217 а германска дивизии, насърдчаваше офицеритѣ и войницитѣ и, бидейки точно ориентиранъ въ дѣйствителното положение, указваше цѣнна услуга съ своитѣ устни доклади на висшето ржководство на тия дѣйствия. Въ тия боеве, както и въ много други, Той често пжти биваше подъ и приятелски картеченъ, артилерийски, пушеченъ и аеропланенъ огънь и неврѣдимъ изпълваше възложената мисия. На 22, 23 и 24 октомври, въ най-важнитѣ моменти на борбата за завладѣването на Кюстенджа, Меджидие и Черна вода, послѣдователно бѣ при Конната, IV-а Прѣславска и I-а Софийска дивизии и

12. Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника, прѣзъ войното врѣме на намирането си въ III-а армия, съ своето са-

мообладание и оптимистично настроение и при най-тежкитѣ кризи, влияйше твърдѣ много върху неуморната и рѣшителна дѣйность на офицеритѣ. Забѣлѣзалъ по лицата загриженость, Той, съ лекъ хуморъ, умѣеше да събуди бодростьта, спокойствието и веселото разположение у окржжающитѣ. Въобще тоя младъ, но узрѣлъ не по години, Князъ направи отъ своя страна всичко възможно, за да бжде полезенъ на българската армия въ Добруджа. . . . Той незнаеше почивка денемъ и мѣстото му бѣ постоянно на бойната линия. Върналъ се късно отъ позицията, Той оставаше до полунощь въ щаба и, само слѣдъ получването на послѣднитѣ вечерни донесения за положението на частитѣ, отиваше да спи, за да бжде на крака и готовъ да замине за бойната линия още въ ранни зори. Той се прояви въ пълната смисъль на думата — войникъ безъ страхъ и умора, и дълбоко прѣданъ на Отечествения си дългъ.

— Знаяйки постоянно и точно положението на нѣщата, Той се явяваше всѣкога готовъ да се застжпва за сжщностьта и да разчиства тенденциозностьта на повдигнатитѣ въпроси, поради което щаба на Макензенъ се чувствуваше извѣстна степень стѣсняванъ въ стремлението си—да се наложи като началническа инстанция въ всѣко отношение, и трѣбваше да държи смѣтка за своитѣ разпореждания, особенно за ония, стоящи вънъ отъ оперативно естество . . . . Излизанието Му отъ армията бѣ, тъй да се каже, началото на крупнитѣ недоразумѣния между двѣтѣ командувания, които изострювайки се все повече, доведоха най-послѣ до смѣняването на Командующи армията.

По-нататъшнитѣ дѣйствия на армията.

Споредъ горѣцитираната заповѣдь отъ щаба на Макензенъ № 1115, III-а армия получи назначение: а) съ усилената Конна дивизия да продължи настжплението за да разстрои противника, да го онищожи, и въобще да очисти цѣла сѣверна Добруджа отъ неприятелскитѣ войски; б) да укрѣпи позиция на линията езерото Ташавлу — с. Бонахчикъ и да я задържи и в) да охранява Черно-морското и Дунавското крайбрѣжия.

Въ изпълнение на това, новата отбранителна линия бѣ разпрѣдѣлена на участъци и се зае така: IV-а Прѣславска — участъка отъ Дунава — в. Аллахъ баиръ (201) — в 203 — до пжтя Доробанци за Гереджикъ; Сборната дивизия — участъка отъ пжтя Доробанци за Гереджикъ — в. Беришъ тепе (145) — до с. Долу Факж, съ отбранителна застава на върха 74 южно отъ езеро Ташавлу; Конната дивизия остана прѣдъ фронта на армията.

Частитѣ излѣзоха на тая линия и почнаха усилена работа за укрѣпяване на позицията и за уреждането на тила. Щаба на армията се прѣмѣсти въ гр. Меджидие.

Дѣйствията на Конната дивизия.

Конната дивизия продължаваше да прѣслѣдва противника по долината на р. Касъмча и къмъ с. с. Кождалакъ и Тарж Верде. Въ послѣдното село, ескадронитѣ били посрѣщнати радостно отъ населението, което въ по-голѣмата си часть е германски колонисти. Поради близкото присжтствие на противника, авангардътъ на дивизията заелъ бойно разположение по сѣверната окрайна на селото, а ескадронитѣ се настанили на квартири. Слѣдъ мръкването, въ края и срѣдъ селото се почнала силна стрѣлба и се надали викове ура. Това било изненада; помислило се, че селото е нападнато и настжпило голѣмо смущение. Нѣколко откъснали се коня почнали да бѣгатъ по единствената селска улица и прѣзъ едничкия мостъ който прѣхвърлялъ дълбокия долъ въ селото, а слѣдъ тѣхъ тичали ездачитѣ да ги хванатъ. Изплашенитѣ селяни бързо изгасили огньове и лампи и нищо не можало да се види. Трѣбвало да се вематъ бързи мѣрки за посрѣщане опасността, а най-вече за да се въдвори реда. Най послѣ офицеритѣ, проявили въ слу чая пълно самообладание, успѣли да успокоятъ хората, да събератъ ескадронитѣ и ги повели да заематъ позиция. Най-много повлиялъ за бързото възстановяване на реда картечниятъ ескадронъ отъ Лейбъ-гвардейскиятъ полкъ на Ротмистъръ Цѣнова, който пръвъ се изготвилъ и турилъ начало на отбраната. Указало се, че дѣйствително въ селото билъ влѣзалъ противникъ, но не за да напада, а просто по заблуда. Една неприятелска рота. идяща отъ с. Коджалакъ, не прѣдполагайки, че въ с. Тарж Верди има наши части, се натъкнала на конните постове около селото и се почнала стрѣлба. Нѣкои ромжнски войници, даже влѣзли въ селото и стигнали до чешмата, и, като забѣлѣзали, че струпалитѣ се тамъ войници сж наши, почнали да бѣгатъ. Послѣдвала кратка прѣстрѣлка и ромжнската рота, като оставила десятки убити, се пръснала въ тъмнината. Понеже тоя инцидентъ е можелъ да се повтори, намѣрило се за благоразумно конните части да се изведатъ отъ селото и да ношуватъ южно т. е. тъй както трѣбвало да бжди при тѣсния контактъ съ противника. Останалата часть отъ Конната дивизия сжщо не нощувала подъ покривъ, понеже селото Коджалакъ се указало зает отъ противника.

На 25 октомври, генералъ Колевъ, за да прѣсѣче пжтя на отстжплението на противника отъ Черна вода за Хърсово, рѣшилъ да организира фланговъ маршъ къмъ западъ и назначилъ V конна бригада въ флангардъ, който трѣбвало да заеме в. 117 и отъ тамъ да прикрива марша на дивизията по р. Касъмча. При приближаването къмъ тоя върхъ, флангарда е билъ посрѣщнатъ съ артилерийски огънь и се отдръпналъ задъ близкия гребенъ (Кашкалакъ баиръ). Главнитѣ сили про-

дължили безпрѣпятственно движението си на западъ, и авангарда имъ постепенно очистилъ селата Коджалакъ, Таксовъ, Кулели и Кютюклеръ. Въпрѣки донесението на ротмистъръ Захариевъ, че противникътъ се отдръпва въ сѣверна посока, узнало се отъ плѣнници, че неприятелскитѣ колони получили заповѣдъ да отстжпятъ къмъ моста при Хърсово. Противника опожарявалъ селата. Полковникъ Мачевъ донесалъ, че срѣщу дивизията дѣйствуватъ 9-й и 10-й ромжнски полкове, че два руски полка се намирали източно отъ в. 117, а западно отъ тѣхъ други 4 руски полка, че ромжнитѣ разправяли за прѣдстояща атака срѣщу Конната дивизия.

Виждало се по всичко, че Конната дивизия е вече настигнала неприятелскитѣ пѣхотни колони и че голѣма неприятелска конна маса се намира сѣверо-източно отъ с. Тарж Верде, а друга по-малка — въ западна посока. При подобни условия, генералъ Колевъ рѣшилъ да съсрѣдоточи силитѣ си и заповѣдалъ на полковникъ Мачевъ да напусне Кашкалакъ баиръ и да се приближи къмъ дивизията, а ядрото й да се групира между с. с. Коджалакъ и Тосковъ. Въ това врѣме е била забѣлѣзана опашката на една отстжпающа неприятелска колона, около бригада съ артилерия и кавалерия, по посока на с. Кулели, а по на западъ други двѣ колони, отстжпающи на сѣверъ. Двѣтѣ конни батареи тутакси открили огънь въ флангъ на близката колона и бързо я разпръснали. Генералъ Колевъ, за да не пръска силитѣ си, намѣрилъ за умѣстно да спре прѣслѣдването по-нататъкъ и да застане въ централно положение къмъ севѣръ, единъ видъ като общъ авангардъ на армията, която, спорѣдъ полученитѣ свѣдѣния, съ всичкитѣ си сили е завила тоя день съ дѣсното рамо напрѣдъ (за обкръжване на Черна вода), и трѣбвало да бжди прикрита въ пространството между Дунава и Черно море. По пладнѣ на другия день, генералъ Колевъ получилъ съобщение отъ фелдмаршала, че Черна вода е паднала и му се заповѣдало дивизията да прѣслѣдва отстжпающия противникъ по посока на гр. Хърсово, поради което генералъ Колевъ отново обърналъ фронта си къмъ западъ и настжпилъ по най-кжсия пжть къмъ шосето Черна вода — Хърсово, прѣзъ с. с. Тосковъ и Чаталъ-Орманъ за в. 171 (южно отъ в. Хажи Байрамъ тепе), гдѣто прѣдполагалъ да присъедини къмъ себе си пѣхотната колона на майоръ Соларовъ и съ съединени сили да нападне отстжпающитѣ неприятелски колони. Той заповѣдалъ на полковникъ Мачевъ да тръгне (съ флангарда) въ означената посока и като ариергардъ да охранява цѣлата колона. Когато колоната била вече въ движение, генералъ Колевъ узналъ, че неприятелскитѣ войски сж отстжпили по моста при Черна вода и само малка часть се насочила по пжтя за Хърсово. Макаръ това да било нова изненада, той неизмѣнилъ рѣшението си да върви за Хърсово, за да тури ржка на моста при тоя

градъ. Понеже съ присъединението на пѣхотата, дълбочината на общата колона станала много голѣма (7 конни полка, 4 пѣхотни дружини, 2 конни батареи, 1 колоѣздачна рота и 5 картечни пѣши ескадрона), то пѣхотата тръгнала редомъ съ конницата. Дивизията нощувала въ с. Сатискьой.

Тоя день били получени слѣднитѣ свѣдения: че неприятелскитѣ колони се оттеглятъ въ сѣверна и сѣверо-източна посока; че частитѣ имъ ся състоятъ отъ 37, 38, 40, 34 и 244-и руски полкове и отъ 9-й и 7-й стрѣлкови и 74-й ромжнски полкове и отъ 4 сръбски пѣхотни полкове; че сръбскитѣ части не броели общо повече отъ 4—5 хиляди души. Заловени били плѣнници: 11 офицери и около 250 войника.

На 26 октомври, Конната дивизия продължила прѣслѣдването къмъ Хърсово и прѣднитѣ ѝ части достигнали линията: с. Капуджи — с. Тикилещи. Слѣдъ получаването на положителни свѣдения, че рускитѣ и сръбски части се отдрѣпватъ въ сѣверна посока, а ромжнитѣ за г. Хърсово, генералъ Колевъ раздѣлилъ колоната на двѣ: лѣвата, по-силна, се насочила отъ Тикилещи къмъ с. Сарай и дѣсната (II конна бригада и 1 конна батария) — прѣзъ с. Капуджи за с. Балджу. Понеже г. Хърсово билъ много вдаденъ на западъ (въ Дунавския завой), то, за да не се врѣзва конницата въ тоя жгълъ, билъ изпратенъ полковникъ Бананова, съ 2 ескадрона отъ Лейбъ-гвардейския полкъ, 1 ескадронъ отъ 1-й коненъ полкъ и 1 конно-артилерийски взводъ, да заеме тоя градъ, а на заведующий конно-пионерното дѣло майоръ Величковъ било заповѣдано—да разруши моста. Слѣдъ слаба прѣстрѣлка полковникъ Банановъ завладѣлъ града и взелъ около стотина плѣнници.

Къмъ 11 ч. пр. пл., генералъ Колевъ получилъ слѣдната заповѣдь отъ фелдмаршалъ Макензена: „Слѣдъ падането на Черна Вода, операцията на Добружанската армия достигна своя край и прѣслѣдването на противника съ голѣми сили сѣверно отъ линията езерото Ташавлу — с. Бонахчикъ не се възнамѣрява. III армия отново минава подъ началството на генералъ Тошева и ще изработи на тая линия позиция, като я осигури съ изнесени напрѣдъ части. Задачата на Конната дивизия е: да прѣслѣдва и врѣди на противника, *до колкото силитѣ на конетѣ и хората позволяватъ*; да събира свѣдения за силитѣ и намѣренията на противника; да унищожи основателно желѣзно-пжтнитѣ и телеграфни съобщения прѣдъ фронта на армията и пр.

Тая заповѣдь на фелдмаршала Макензенъ, въ свръзка съ факта, че противникътъ продължавалъ да отстжпва, налагала едно възможно по-продължително прѣслѣдване, обаче въ случая е имало условия, които правили това много трудно. Вече 10 дена дивизията била непрѣкъснато въ движение и постоянно при пълна бойна готовность; конетѣ не били раз-

сѣдлавани и, при движенията и дѣйствията всѣки день, по мѣстность разорана и мокра, по кални и разринати пжтища, били силно изморени. Сжщо и въпросътъ за прѣхраната билъ немаловаженъ. Дивизията получавала продоволствени припаси отъ Кюстенджа, и, при движението ѝ напрѣдъ и накръстъ прѣзъ сѣверна Добруджа, комуникационната линия и тъй дълга, съ отиването още напрѣдъ, щѣла много да се увеличи. Доставянето на продуктитѣ се забавяло и, когато продоволственитѣ ешалони влизали въ сферата на съприкоснование съ противника, трѣбвало да бждатъ внимателни и да изчакватъ дълго за да не бждатъ заловени. Храненето не могло да се организира на мѣстни срѣдства, понеже противника задигалъ провизийтѣ, а по-голѣмата часть отъ селата били напуснати отъ жителитѣ. Подобни доводи се намиратъ въ реляциитѣ на Конната дивизия, обаче, мислимъ, че противъ дословното изпълнение на заповѣдьта за прѣслѣдване, освѣнъ крайното изтощение на конетѣ, е билъ и риска да се попадне подъ ударитѣ на противника, който, въ района на отстжпването, разполагалъ съ достатъчно силни конни части. Конницата е могла да бжде избарана отъ нѣкой флангъ и трѣбвало да внимава. Обаче въпрѣки всичко, генералъ Колевъ, за да не отстжпва отъ заповѣдьта, рѣшилъ да прѣслѣдва.

Къмъ 4 ч. сл. пл. той получилъ ново потвърждение на заповѣдьта отъ щаба на Макензенъ, а слѣдъ малко чрѣзъ германския офицеръ за връзка, Макленбургския херцогъ, друга допълнителна заповѣдь: „да остави пѣхотата си да прикрива фронта на армията и само съ конницѣ части да прѣслѣдва." Тая заповѣдь силно спжвала генералъ Колева въ по-нататъшнитѣ му дѣйствия, защото да настжпи само съ конницата напрѣдъ въ района, гдѣто се намиратъ силни неприятелски колони отъ трита рода оржжие, не обѣщавало успѣхъ, обаче при все това, той рѣшилъ да продължава прѣслѣдването. Насочена прѣзъ с. Муслу, дивизията заношувала: II и III конни бригади съ 2 конни батареи при с. Сарай; I конна бригада при с. Кара Пелитъ; 3 дружини и 1 и половина полска батарея при с. Муслу бей; 1 дружина съ 2 орждия въ гр. Хърсовс; съ прѣдни разузнавателни части по линията: Гърлица — Касъмча — Сарж гьолъ.

На другия день, (27 октомври), въ 6 ч. 30 м. сутриньта, дивизията продължила напрѣдъ: лѣва колона на полковникъ Табаковъ, 1-й коненъ полкъ съ единъ артилерийски взводъ, за прѣслѣдване по посока на с. Топологъ-Романъ; дѣсна колона полковникъ Мархолевъ, 4-й и 6-й конни полкове и 1 конна батарея, за прѣслѣдване въ посока на с. Дойранъ; и крайната дѣсна колона, полковникъ Митовъ, 3-й коненъ полкъ, за прѣслѣдване по шосето за Бабадагъ. Когато Конната дивизия изминала нѣколко километра, било донесено отъ повиручикъ Ботевъ, (спорѣдъ свѣдения отъ германски източ-

никъ), че една конна дивизия (5 руски и 2 ромжнски полка) се намирала при с. Токсовъ, т. е. въ флангъ и тилъ на Конната дивимия. Това донесение се потвърдило и отъ съобщението на Макленбургския херцогъ и отъ онова на германския офицеръ за свръзка при Сборната дивизия, които гласяли, че 5 неприятелски конни полка дѣйствително се появили около с. с. Тарж-Верди и Кожалакъ и успѣли да плѣнятъ часть отъ обоза на Конната дивизия.

При подобно неблагоприятно положение, генералъ Колевъ рѣшилъ да потърси подкрѣпата на пѣхотата си и тръгналъ за с. Муслу бей, а, за провѣрка на донесението, изпратилъ силни разузнавателни части. Едновръменно съ това, той получилъ нова заповѣдь отъ фелдмаршала да очисти цѣла сѣверна Добруджа отъ противника, а слѣдъ малко и телеграма отъ Командующия III армия, която потвърждавала заповѣдьта на фелдмаршала: *да пръслѣдва и разпръсне противника; да завладѣе най-напрѣдъ Хърсово, слѣдъ което да се насочи за Тулча и да остави заслони срѣщу Исакча и Мачинъ.* Въ послѣднята телеграма имало една добавка: *въ случай на сериозно съпротивление отъ противника, да го задържи и да донесе.*

Тогава генералъ Колевъ счелъ за нужно да изпрати въ щаба на III армия майора отъ генералния щабъ Соларова, за да докладва за положението на дивизията и за невъзможностьта ѝ да изпълни новата задача. Прѣзъ това врѣме фелдмаршалътъ още веднажъ телеграфиралъ на генералъ Колева да продължи прѣслѣдването, но понеже се очаквалъ отговора отъ Командующи армията и пристигането на изпратенитѣ отъ щаба на армията подкрѣпления (8 Приморски полкъ), той останалъ съ дивизията си при с. Муслу бей.

На 28 и 29 октомври дивизията останала въ сжщото положение, и, въ продължение на 10 дена, за пръвъ пжть, офицеритѣ и войницитѣ могли да починатъ и конетѣ да отдъхнатъ и се нахранятъ редовно. Понеже Командующи армията намираше, че възложената задача на конницата—*да пръслѣдва и да се насочи за Тулча, т. е. да стигне чакъ у долни Дунавъ, въ тилъ на неприятелската армия, застанала на позиция по линията Острово — Топологъ — Хаджи Омеръ — Тестемелъ* и пр., съвсѣмъ не е по силитѣ на Конната дивизия, той заповѣда на майоръ Соларовъ да прѣдаде на генералъ Колева, че искането на фелдмаршала трѣбва да се разбира като крайна цѣль и направената добавка въ изпратената отъ щаба на армията заповѣдь: *„ако срѣщне сериозно съпротивление отъ противника, да го задържи и да донесе“*, е вмъкната отъ него нарочно, за да подчертае, че прѣслѣдването трѣбва да стане до колкото е възможно.

Майоръ Соларовъ бѣ заминалъ вече, когато въ щаба на армията се случи съобщението, че цѣлата III армия ще прѣмине въ офансива, поради което тутакси бѣ телеграфирано на генералъ Колева: „дивизията да продължава да разузнава за противника, безъ да се ангажира въ сериозни дѣйствия срѣщу прѣвъзходни сили; авангардитѣ на IV Прѣславска и Сборната дивизии ще бждатъ изнесени утрѣ при с. с. Капуджи и Кара тепе; дивизионната конница при с. Терези-кьой“.

Настжпването на армията къмъ Бабадагъ.

Частитѣ на армията продължаваха да работятъ за организирането на силна отбранителна линия, въ най-тѣсната часть на Добруджа. Уреждаше се тилътъ на армията, депата се попълваха съ бойни и хранителни припаси. Всички съзнаваха, че врѣменното спиране на армията сигуръ ще прѣдизвика въ скоро врѣме едно неприятелско настжпване, поради което работяха усилено. На 29 октомври се получи отъ фелдмаршала слѣдната заповѣдь:

„Отъ голѣмо значение е цѣлата Добруджа да се отнеме отъ неприятеля и всички мостове по долния Дунавъ да бждатъ въ наши ржцѣ, прѣди той да е успѣлъ да се засили. Ако усилената Конна дивизия не ще може да сломи неприятелското съпротивление, III армия ще трѣбва да настжпи съ всички разполагаеми сили. Най-подходяща посока ще бжде срѣщу неприятелския лѣвъ флангъ, прѣзъ Тарж-Верде — Бабадагъ за Тулча, а пъкъ Конната дивизия, усилена съ пѣхота и артилерия, трѣбва да се насочи фронтално. Колкото по-скоро почне настжпването, толкова по-ефикасно то ще бжде. Да се донесе кога може да се почне настжпването и съ какви сили, като се има прѣдъ видъ, че и Турскиятъ корпусъ се дава въ разпореждането на III армия“.

Генералъ Тошевъ тутакси отговори положително на това условно прѣдложение отъ щаба на Макензена: *„Настжпването на III армия включително и Турския корпусъ ще стане слѣдъ два дена, стига само да бжде уреденъ желѣзопжтниятъ транспортъ на бойнитѣ и хранителни припаси до гара Каролъ I* или *поне до гара Меджидие“*.

Новината за прѣдстоящето настжпване, държана ужъ въ тайна, бързо достигна до частитѣ. Отъ войнишкото ухо и око мжчно може да се укрие нѣщо. Удрѣманието и умърлушването, които сж неминуеми при дългото сѣдене и ежедневното копане, бързо се изпариха. Главитѣ пакъ се повдигнаха, очитѣ отново свѣтнаха. Отъ най-голѣмия до най-малкия, всички се радваха, че ще се навлѣзе въ сжщинска Добруджа и ще се внесе свобода и въ тоя далеченъ край, пъленъ съ чисто българско население, което едвамъ дочаква деня да види български войници и да имъ се нарадва. Прѣдъ III-а армия лежеше арената на славни боеве, тоя прочутъ нѣкога „Жнгълъ“ огромниятъ стариненъ лагеръ на скитскитѣ ни орди, на тия

виновници за китайската стѣна на императоръ Анастасий отъ Черно до Мраморно морета! Да, туптѣха сърдцата на офицери и войници, че ще иматъ щастието да стжпятъ, да воюватъ, да мратъ въ свещената земя на дѣдитѣ, що съ вѣкове е плискала мощни български вълни на югъ; отъ гдѣто Аспарухъ нахлу побѣдоносно въ Мизия и Тракия и, като основа първото българско царство, тури началото на славяно-българското единство, на оная културно-национална мощь, що съ вѣкове издържа натиска отъ съсѣдитѣ, и, въ най-тежкитѣ минути на народното сжществуване, успѣ да запази коравото ни плѣме отъ загинване.

Настжпването на армията почна на 2 ноември и дивизиитѣ, безъ да срѣщнатъ съпротивление, вечерьта достигнаха: Конната дивизия района с. Сарай — Кара Пелитъ и бригадата на полковникъ Габаревъ (прѣдадена къмъ Конната дивизия)—Кара тепе—Рахманъ—Кору баиръ; противникътъ продължаваше да се окопава по линията прѣдъ с. Островo, по в. Гюлжикъ тепе и прѣдъ с. с. Урумъ бей, Дойранъ и Хаджи Омеръ. IV-а Прѣславска дивизия достигна линията в. 313 (сѣверно отъ Коруджи) – в. Алифакъ; противникъкъ се окопаваше съ една пѣхотна бригада около с. Топологъ. Сборната дивизия, поради силно разкаленитѣ пжтища, не можа да достигне обектитѣ си и съ прѣднитѣ си части нощува на линията сѣверно отъ в. Касапкьой и в. в. 155 — 201 — 184 — 164. Обозитѣ на частитѣ, включително и на дивизиитѣ, бѣха се инколонирани по пжтищата къмъ сѣверъ въ грамадни кервани и даваха прѣдстава на едно огромно нашествие.

Марша бѣ извършенъ въ редъ, при пълно съзнание на прѣдстоящата побѣда и вече на сутриньта се очакваше кървавъ рѣшителенъ бой. Обаче не тъй излѣзи, защото още сжщата вечерь послѣдва друго съвсѣмъ неочаквано разпореждание. Само този, който е изпитвалъ смайването, когато вече засиленъ да се хвърли, за да прѣскочи нѣкое широко прѣпятствие, бива неочаквано задържанъ отзадъ, само той може да разбере каква изненада и голѣма слиса почувствуваха всички, когато бѣ получена слѣдната текеграма отъ щаба на Макензенъ: *„Споредъ послѣднитѣ свѣдения може да се заключи за едно скорошно усилване на противника; за избѣгване на единъ обратенъ ударъ, по заповѣдь отъ главната квартира, възнамеряваната офанзива се отмѣнява; III армия, прѣдъ да е влѣзла въ сражение, да се отдрѣпне съ главнитѣ си сили на позицията езеро Ташавлу-Бонахчикъ, гдѣто да се укрѣпи най-старателно“.*

И тая хубава! ! чакахме бой, а то току изведнажъ хайде назадъ! Какъ тъй, днесъ едно, утрѣ друго? Това бѣ голѣмъ въпросителна и удивителна за всички отъ III армия, а особено за чиноветѣ отъ щаба. Защото съвсѣмъ не бѣ лесно една армия, изнесла се вече напрѣдъ на 25-30 клм. и влѣзла въ

тѣсенъ контактъ съ противника, когато току слѣдъ 5—6 часа прѣдстои сериозенъ бой и градусника на напрѣжението се е покачилъ до максималното си дѣление, да я повърнешъ бързо назадъ, безъ нѣкои материални и морални послѣдствия. Самата дума „назадъ“ всѣкога донася удрѣмването, а пъкъ противника, ако забѣлѣжи отдрѣпването и поиска да го използува, то боя вече става неминуемъ, при най несгодни условия за отстжпающия. Но нѣмаше какво да се прави; заповѣьта бѣше категорична и, лоша хубава, трѣбваше по-скоро да се правятъ разпореждания. Най-послѣ щабътъ на армията намѣри формулата за скриване причината на отстжпването и да можатъ всички да знаятъ, че то става не по съображения отъ щаба на армията, а само по заповѣдь отъ фелдмаршала, и изпрати до частитѣ слѣднята телеграма: *„По заповѣдь на фелдмаршала Макензенъ*, дивизиитѣ да се оттеглятъ на позициитѣ, които тази сутринь заемаха, гдѣто да почнатъ веднага да се укрѣпяватъ. Оттеглянето да се извърши утрѣ, 3 ноември на разсъмване, подъ прикритието на слаби ариергарди. Обозитѣ да се оттеглятъ заблаговрѣменно. На опрѣдѣленитѣ по-рано мѣста да се оставятъ прѣдъ позицията авангарди. *Да се съобщи на всички офицери и войници, че отстжпването се прави съ цѣль-да се примами противника къмъ старитѣ позиции и тамъ да се контръ-атакува и разбие.*

Сутриньта на 3 ноември, частитѣ напуснаха достигнатата линия и се върнаха на старитѣ си позиции. Оставени бѣха авангарди: отъ IV Прѣславска дивизия при с. Капуджи и при в. 185 (Д. Тепе) и отъ Сборната дивизия при в. 165 (Кара тепе), при с. Токсовъ и при в. 102 (южно отъ с. Петефлия). 3-й коненъ полкъ остана да разузнава по посока на с. с. Инанъ Чешме и Тарж Верде.

На Конната дивизия бѣ телеграфирано: „дивизията да остане въ положението си при с. Сарай — Муслу — Карталъ и да разузнава въ района отъ Дунава до с. Касъмча, докато опасността да се ангажира въ сериозенъ бой съ прѣвъзходенъ противникъ, не наложи отдрѣпването ѝ, като едноврѣменно се оттегли и гарнизона отъ гр. Хърсово.

Отдрѣпването на армията произвѣде много лошо впѣчатлѣние, както на българскитѣ началници, тъй и на всички офицери, които, незнайки истинската причина за това отдрѣпване, почнали бѣха да обвиняватъ щаба на армията и Командуюшия, че сж настжпили на своя глава, и щомъ федмаршала узналъ това, повърналъ армията назадъ. За съставянето на подобно мнѣние твърдѣ много повлияха офицеритѣ за свръзка при частитѣ, които, искайки да скриятъ истината, че тоя Faux pas е спрѣнъ по заповѣдь отъ германската главна квартира, стоварваха вината върху щаба на армията.

III-ий ПЕРИОДЪ.

(Отъ 4-и ноември до деня на окончателното отхвърляване на руската офансива срѣщу „отбранителната линия: езеро Ташавлу с. Бонахчикъ, „14 Декември).

Отбранителни дѣйствия на армията.

Слѣдъ връщането си отъ настжпването на 2 ноември, III армия отново се спре на отбранителната линия: езеро Ташавлу — с. Бонахчикъ и почна силно да се укрѣпява. Тая отбранителна линия вървеше по командующи пунктове, хубавия обзоръ и достатъчниятъ артилерийски обстрѣлъ прѣдъ които, даваха всичкитѣ прѣимущества за една силна и упорита отбрана. Цѣлото пространство въ тила на позицията бѣше закрито отъ погледитѣ отъ къмъ сѣверъ и позволяваше свободно маневриране. Прѣдъ дѣсния участъкъ на IV Прѣславска дивизия се намираше издадената като пръстъ 2 км. напрѣдъ височина 234; а прѣдъ участъка на Сборната дивизия, на около $2\frac{1}{2}$ клм., се издигаше друга трапециобразна височина, наричана Беришъ тепе. Тия двѣ височини прѣдставляваха единъ видъ естествени капонири на позицията, и отъ тѣхъ, освѣнъ че се откриваха още по-далеченъ обстрѣлъ и обзоръ, но се фланкираха и подстжпитѣ къмъ главната позиция. Заеманието имъ отъ противника би силно компрометирало цѣлото разположение на армията и трѣбваше непрѣменно да се включатъ въ позицията, но понеже бѣха отдалечени, рѣши се да се укрѣпятъ силно, като прѣдни пунктове, и да се заематъ съ достатъчни гарнизони, за развиване отъ тѣхъ най-силна отбрана, до загинване.

Фланговетѣ на отбранителната линия, ако и да бѣха осигурени съ Дунава и морето, се явяваха изложени, понеже отъ лѣвия Дунавски брѣгъ и отъ островитѣ можеше да се обстрѣлва, даже съ пушеченъ и картеченъ огънь, крайния й лѣвъ флангъ, а флотата отъ морето — да фланкира голѣма часть отъ дѣсната половина на позицията. Освѣнъ това, отъ тия флангове бѣха възможни изненади съ десанти, особенно прѣзъ Дунава. Ето защо, яви се нужда фронтътъ на лѣвия флангъ да се загъне нагорѣ край Дунава, а при морския брѣгъ, укрѣпленията да се вкопаятъ дълбоко. Но тъй или иначе, отбранителната линия, като най-кжса, бѣ най подходяща за III армия.

Конната дивизия продължаваше да подържа контактъ съ противника прѣдъ фронта на армията. Едва на 4 ноември къмъ пладнѣ, неприятелскитѣ прѣдни части почнаха да настжпватъ, а слѣдъ малко слаби негови колони се появиха отъ разни посоки, обаче посрѣщнати съ артилерийски огънь, бѣха принудени да се спратъ и окопаятъ.

На 5 ноември къмъ 4 ч. сл. пл., отдѣлни неприятелски роти и взводове настжпиха отъ разни пунктове и достигнаха до с. Хайдаръ и Чаушкьой.

Тоя день фелдмаршала съ № 8856 съобщи въ щаба на армията слѣднето: „При едно случайно нападение отъ противника, на всѣка цѣна трѣбва да се задържа позицията на линията езеро Ташавлу—с. Бонахчикъ, поради което укрѣпяването й да стане съ всички срѣдства. За цѣльта се придава и Турскиятъ корпусъ, докато той получи заповѣдь за тръгване. *Всѣки офицеръ и войникъ трѣбва да съзнае важностьта за здравото задържане на Добруджанския фронтъ.* За усилване на армията се придава 9-й резервенъ полкъ отъ 217-а германска дивизия. Щабътъ на армията може свободно да разполага съ него, безъ една дружина, оставена на разпореждане на генералъ-губернатора въ Кюстенджа; тая дружина ще се върне при полка си, когато пристигне отъ Германия исканата опълченска дружина и пр".

Въ отговоръ на тоя номеръ, Командующи армията побърза да отговори, още сжщия день, слѣднето: „Укрѣпяването продължава и сж взети мѣрки да се извърши солидно. *Офицеритѣ и войницитѣ отъ повърената ми армия сами съзнаватъ важностьта за задържането на Добруджанския фронтъ и ще проявятъ крайни усилия, въ което ни най-малко се съмнѣвамъ.* Понеже виждамъ, че на турския корпусъ не ще мога да разчитамъ (въ случай на неочаквани дѣйствия), моля *3-а дружина отъ германския резервенъ полкъ, която се оставя въ Кюстенджа, да се върне въ полка си и да бжде въ мое разпореждане, тъй че да имамъ всички разполагаеми сили, още повече, че въ Кюстенджа се намира една българска дружина и, слѣдователно, гарнизонътъ е достатъченъ. Да извадя тая*

българска дружина отъ тамъ не мога, понеже имаме караули, които азъ нѣмамъ право да снема, а въ настояще врѣме 1 дружина значи много.

Фелдмаршалътъ не се съгласи да се извади германската дружина отъ Кюстенджа, както и Командующи армията — да вземе отъ тамъ българската дружина; а това вдигане на българската дружина бѣ много желателно за германцитѣ, а пъкъ за насъ обратното, понеже съ нейното вдигане трѣбваше да се вдигне и българското комендантство и караули. Интересното бѣ, че както щаба на Макензенъ бѣ недоволенъ отъ щаба на армията за невдигането отъ Кюстенджа на българската дружина, тъй и нашата Главна квартира бѣ недоволна за невдигането отъ тоя градъ на германската дружина. Издадената заповѣдь отъ Командующи армията за излизането на тая германска дружина отъ Кюстенджа не се изпълни и фелдмаршалътъ отново потвърди, че дружината трѣбва да остане тамъ, докато пристигне исканата германска опълченска дружина. Тъй че и двѣтѣ дружини останаха за гарнизонъ въ Кюстенджа: при двама коменданти, при два вида караули, пазящи почти едни и сжщи складове и магазини. (Назначаването на коменданти въ градоветѣ, до това врѣме, бѣ право на Командующи армията, обаче за Кюстендска германското командуване бѣ назначило германски комендантъ).

Настжпването на противника срѣщу позицията на линията езерото Ташавлу — с. Бонасчикъ.

На 6 ноември, къмъ 3 ч. сл. пл., нѣколко неприятелски колони настжпиха по фронта: Дунава—с. Рахманъ — с. Чаушкьой. По цѣлата линия противникътъ привечерь успѣ да се доближи на около 1200 крачки до окопитѣ на усилената Конна дивизия, поради което генералъ Колевъ рѣши, още сжщата нощь, да се отдръпне съ частитѣ си по височинитѣ на лѣвия брѣгъ на р. р. Мохамедча и Сарай.

На 7 ноември се забѣлѣза едно по-голѣмо оживление отъ противника около с. Касъмча. Къмъ пладнѣ нѣколко неприятелски роти се насочиха отъ с. с. Чаушкьой, Алифагъ, Каилъ Дере, но обстрѣляни отъ разузнавателнитѣ части на Конната дивизия, бѣха спрѣни. Къмъ 4 ч. сл. пл., 3—4 дружини настжпиха отъ в. Чали Билуй, отъ с. Гжрлжкой, отъ с. Хайдаръ и къмъ с. Касъмча, но сжщо бѣха спрѣни отъ артилерийски огънь. Къмъ 9 ч. вечерьта, противникътъ, възползуванъ отъ лунната нощь, настжпилъ съ 2 дружини къмъ с. Балджио и Кара Пеликъ, съ 1 дружина къмъ с. Хайдаръ и Мохамедча и съ друга дружина къмъ с. Коруджа. Появили се и други части по фронта, но силитѣ имъ не могли да се опрѣдѣлатъ. Противникъ изблъскалъ прѣднитѣ ни постове и заелъ горѣпомѣнатитѣ села.

На 8 ноември сутриньта, 7 неприятелски дружини съ артилерия настжпили въ участъка между Дунава и с. Касъмча и заели линията: с. Сарай — с. Балджио — с. Кара Пелитъ — с. Касъмча. Прѣднитѣ части на коницата се оттеглили на линията Дунава — в. Капужулуй — източно отъ с. Дулгеру

— южно отъ с. Касжмча, гдѣто се окопали и водили цѣлия день бой съ противника. Други 2 неприятелски дружини съ артилерия се смъкнали къмъ пладнѣ отъ с. Гарличео и заели височинитѣ южно отъ развалини Ески Сарай. Къмъ 4 ч. сл. пл., положението прѣдъ Конната дивизия било слѣдното: въ участъка Сарай — в. 77 три неприятелски дружини съ 2 батареи настжпили стремително къмъ лѣвия участъкъ на дивизията и, слѣдъ силна съпротива, частитѣ й отстжпили на височинитѣ юго-източно отъ с. Кадж Кашла; прѣдъ срѣдния участъкъ, с. Сарай—Кара Пелитъ, настжпили 3 неприятелски дружини, но били задържани съ огънь отъ в. Капуджилуй; къмъ участжка с. Мохамедча—в. Дулгера настжпили други неприятелски части, които успѣли да заематъ и се затвърдятъ на линията в. 252 — с. Дюлгеро; други 2 роти съ ескадронъ се насочили за в. 206 (сѣверо-западно отъ с. Качамакъ); а отъ с. Сарж гьолъ за с. Карталъ настжпила неприятелска конница, силата на която, поради мжглата, не могла да се опрѣдѣли.

Поради голѣмия фронтъ на дивизията и понеже фланговетѣ се вече обхождали, генералъ Колевъ заповѣдалъ да се опразни Хърсово и частитѣ вечерьта да се оттеглятъ къмъ в. Иншаратели — в. Мовила Драгайка.

По тоя начинъ, настжпването на противника бѣ вече ясно очертано на 8-и ноември; виждаше се, че той, макаръ и бавно, но върви съ цѣлата си армия на югъ. За това свидѣтелствуваха и постоянно приближаващата се линия отъ пожари, които противника произвеждаше при заемането на всѣко опразнено село. Нашитѣ горѣха само провизиитѣ и материалитѣ, които можеха да се използватъ отъ противника, когато пъкъ неприятелскитѣ войски внисаха плѣнъ и пожаръ въ селата, българското население на които се бѣ оттеглило на югъ, подъ защитата на нашата конница. Дълги върволици керванн, натоварени съ покжщнина и имущество, и безбройни стада и чарди отъ говеда, всичко туй придружавано съ пепелчюци хора, отъ разни възрасти, но отъ едно потекло — българско, опрашено и посърнало, се точише на югъ, за да намѣри защита при родните войски.

Поради прѣдстоящето скоро сблъскване, щабътъ на армията прѣдупрѣди дивизиитѣ да побързатъ съ укрѣпяването, а на началникътъ на конната дивизия се дадоха слѣдните упжтвания: Въ случай, че противникътъ продължи да насѣда съ прѣвъзходни сили, Конната дивизия да спжва настжпването му на всѣка крачка, а, слѣдъ като това стане невъзможно, постепенно да са оттегли на линията на пѣхотнитѣ авангарди, гдѣто вече трѣбва да укаже най-силно съпротивление. За тая цѣль пѣхотнитѣ части, артилерията и картечницитѣ, придадени къмъ дивизията, слѣдъ като бждатъ принудени дя се оттеглятъ при авангардитѣ, да се спратъ на линията южно отъ с. Жиздарещи — с, Капуджи — в. Иншира-

тели, гдѣто заедно съ авангарда на IV-а Прѣславска дивизия, подъ общото началство на полковникъ Габерова, да укажатъ сериозно съпротивление (полковникъ Габаревъ да влѣзе въ подчинение на началника на IV-а Прѣславска дивизия). Конницѣ части да поддържатъ свръзка между пѣхотницѣ авангарди, като 9-и коненъ полкъ се оттегли при авангарда при Д. Тепе (югоизточно отъ с. Чаталъ Орманъ) и поддържа връзка вдѣсно съ авангарда на Сборната дивизия и съ 3-и коненъ полкъ на линията с. Шеремедъ и в. Биюкъ Коджалакъ Тепе и влѣво къмъ в. Хаджи Байрамъ тепе, съ авангарда при с. Капуджи. Другъ коненъ полкъ да се оттегли къмъ авангарда при с. Капуджи и да поддържа свръзка съ авангарда при с. Д. Тепе и да охранява влѣво до Дунава. 3-и коненъ полкъ, въ случай на напоръ, да се оттегля постепенно къмъ авангарда на Сборната дивизия при в. Кара тепе. Останалитѣ конни полкове отъ дивизията, когато пѣхотата ѝ се оттегли къмъ линията на авангардитѣ, да се групиратъ въ района Еркезекъ — Сатисъкьой — Чаталъ Орманъ и да бждятъ готови въ всѣки моментъ да се хвърлятъ въ атака и отрѣжатъ силно подалитѣ се напрѣдъ неприятелски пѣхотни и конни части. Началникътъ на Конната дивизия да разпореди още отсега да се рекогносцират проходитѣ прѣзъ теленитѣ мрѣжи и прѣзъ окопитѣ на главната отбранителна линия за евентуално оттегляне и групиране на дивизията при с. Каролъ I. Сжщото бѣ съобщено и на началницитѣ на дивизиитѣ съ добавка, да се рекогносцират проходитѣ за евентуално оттегляне на тѣхнитѣ авангарди.

Щабътъ на Макензенъ, вижда се обеспокоенъ отъ нѣкого, отново потвърди, че разрушавснето на желѣзно-пжтния мостъ при Черна вода трѣбва да стане само по личната заповѣдь на фелдмаршала, за което, ако се яви нужда, да се донесе.

На 9 септември, още въ зори, нѣколко неприятелски дружини настжпили и заели линията: в. в. 111 и 90—с. Муслубей—в. 142—в. 168 — в. 170. Къмъ 2 ч. сл. пл. единъ руски коненъ полкъ се спусналъ отъ в. 173 къмъ с. Кара Пелитъ и къмъ 4 ч. 40 м. сл. пл. влѣзалъ въ с. Дюлгеро. Забѣлѣзано било прѣхвърляне прѣзъ Дунава на неприятелски части при гр. Хърсово. Отъ заловени руски плѣнници се установило, че неприятелската армия има съставъ: 4-й Сибирски корпусъ (9-а и 10-а Сибирски дивизии), 115-а и 61-а руски дивизии, 1 руска конна дивизия и слаби пѣхотни и конни ромжнски части. Ротитѣ отъ 61-а руска дивизия получили попълнение и броели вече по 240—250 човѣка.

Тоя день пѣшитѣ части на Конната дивизия били принудени да се оттеглятъ на линията на пѣхотнитѣ авангарди, а конницѣ части съ конницѣ батареи продължавали да задържатъ противника.

Сжщия день, на Дунавския фронтъ срѣщу Черна вода произлѣзе твърдѣ неприятенъ инцидентъ. Въ 5 ч. 30 м. сутриньта, нѣколко руски роти, възползвани отъ мжглата и утринната дрезгавина, се промъкнали къмъ двѣтѣ Прѣславски роти отъ отбранителната застава при западния изходъ на Черноводския желѣзнопжтенъ мостъ, отвъдъ Дунава, и съ бомби и картечници неочаквано се нахвърлили, когато нашитѣ току се събуждали, и една часть отивала да се мие, а другата се стѣгала. Произлѣзло кърваво сбиване, въ което паднали въ плѣнъ 1 офицеръ и 40 войника, убити 7 войника и ранени 45 войника. По-голѣмата часть отъ хората успѣли да си пробиятъ пжть къмъ брѣга и съ лодки се върнали въ Черна вода. Артилерията ни отъ дѣсния брѣгъ, поради мжглата, не е могла да съдѣйствува на ротитѣ. Германскиятъ брониранъ тренъ, находящъ се у източния изходъ на моста, сжщо не успѣлъ да спомогне. По тоя начинъ бѣ се сбждало онова, което, при подобно изолиране на тия роти, всѣкога можеше да се очаква. Командующи армията, понеже и по-рано бѣ противъ подобно изпращане на части оттатъкъ Дунава, заповѣда: а) да се барикадира мостътъ съ телена мрежа до мѣстото, гдѣто сж поставени зарядитѣ за разрушение; б) срѣщу моста да се поставятъ достатъчно картечници за обстрѣлване фронтално и флангово; в) мостътъ да не се разрушава безъ негова заповѣдь, но подготовката за разрушаването му да бжде обезпечена напълно; г) да се внуши на всички отъ дѣсния брѣгъ на Дунава за пълната бдителность, а особено въ врѣме на мжгла, и старшитѣ началници да провѣряватъ често какъ се носи службата нощно врѣме и д) на лѣвия брѣгъ на Дунава да не се изпращатъ повече никакви части.

По поводъ на горния случай, като се прѣдполагаше, че е възможно противникътъ, при атаката по фронта, да направи опитъ за ударъ на фланговетѣ, особено откъмъ Дунава, щабътъ на армията разпореди да се устрои тѣсенъ контактъ между охранението на IV Прѣславска дивизия по Дунава съ онова на Черно-водскиятъ отрядъ на подполковникъ Куцарова, а послѣдния да влѣзе въ свръзка съ охранението на генералъ Назлъмовъ, което се почваше западно отъ с. Олтина. Охранителнитѣ части да откриятъ телефонна връзка съ щабоветѣ на дивизиитѣ и съ началника на Черно-водския отрядъ; постоветѣ да се снабдятъ съ достатъчно бомби.

Прѣзъ тоя день бѣха получени свѣдѣния, които, въ свръзка съ имеющитѣ се дотогава, показваха, че положението при III армия почва вече сериозно да се усложнява. Неприятелската атака отъ 4 Сибирски корпусъ, 115 и 61 руски дивизии откъмъ сѣверъ се очакваше слѣдъ нѣколко дена, а друга неприятелска армия се бѣ появила оттатъкъ Дунава (4-й армейски руски корпусъ) и бѣ повече отъ възможно противникътъ да съедини ударитѣ си по фронта съ дѣйствия на лѣвия флангъ прѣзъ Дунава. Тая нова опасность бѣ потвърдена и отъ щаба на Макензенъ: „Отъ сигуренъ източникъ се знае, че генералъ Апиевъ, командира на 4-й руски армейски корпусъ,

е пристигналъ съ шаба си въ Слободзия (Ромжния) и, поелъ командуването на войскитѣ въ района отъ Каларашъ до Хърсово. За сега той разполага съ своя си корпусъ (30-а и 40-а дивизии), съ 8-а кавалерийска дивизия и съ не извѣстно число ромжнски дружини, възможно е, прѣзъ иднитѣ нощи, да прѣдприеме едно прѣминаване на Дунава при Хърсово. Генералъ Апиевъ тази вечерь, въ 10 ч., ще пристигне въ с. Гюргени (сѣверозападно отъ Хърсово) и ще се срѣщне съ началника на руската моторна флотилия и съ адмиралъ Нергенцу, началника на ромжнската Дунавска флотилия".

Горното съобщение макаръ и да потвърждеваше опасностьта откъмъ Дунава, обаче щабътъ на армията считаше, че противникътъ не би прѣдприелъ нѣщо откъмъ Хърсово, което бѣ далечъ сѣверно отъ лѣвия флангъ на позицията, а че опититѣ си той ще насочи нѣкждѣ по южно, къмъ тила на армиита. На всѣки случай, щаба на армията поиска отъ щаба на групата Макензенъ да се съгласи за изваждането отъ състава на Конната дивизиа 1 конна бригада, която да се изпрати за наблюдение въ участъка отъ езерото Олтина до Черна вода, още повече, че на конницата прѣдстоеше вече да се отдръпне задъ фронта. Щабътъ на Макензенъ разрѣши да се употрѣби за цѣльта 25-а турска дивизия, съ условие — че една отъ тритѣ й полка да се изпрати съ камиони за демонстрация при Силистра. — Тая нова обстановка откъмъ Ромжния наложи на армията да продължи отбранителната позиция по Дунава, въ участъка отъ Расово до с. Микъ Сейменъ-

Положението прѣзъ тоя день (9 ноември), къмъ 5 ч. сл. пл., прѣдъ авангарда на IV Прѣславска дивизия при с. Капуджи е било слѣднето: 3 неприятелски дружини настжпили къмъ в. 145 (юго-източно отъ с. Капуджи); други 2 дружини съ батарея минали с. Капуджи и достигнали на около 500 крачки до позицията на авангарда, но били спрѣни съ огънь; една неприятелска дружина съ 2 батареи настжпила къмъ височината Иширатели; друга дружина се насочила отъ с. Терзикьой въ обходъ на дѣсния флангъ на частитѣ при в. Хаджи Байрамъ тепе; друга дружина се насочила отъ с. Муслу бей по долината на р. Сириу. При подобно застрашително положение, частитѣ намиращи се южно отъ с. Купаджи, били принудени послѣдователно да се оттеглятъ къмъ главната позиция

Конната дивизия, слѣдъ като остачила по единъ коненъ полкъ при авангардитѣ при с. Капуджи и Д. Тепе, съ ядрото си се групирала около с. Еркезекъ; но слѣдъ малко, щомъ е било забѣлѣзано, че други неприятелски дружини се насочили за с. Терзикьой, генералъ Колевъ оставилъ още една конна бригада за охрана на интервала между двата авангарда на IV дивизия.

Прѣдъ фронта на Сборната дивизия малки неприятелски части настжпили къмъ с. с. Токсовъ и Коджалакъ, но били

спрѣни съ огъаь. Противникътъ се окопавалъ по линията източно отъ с. Кулели—с. Коджалакъ.

Опита на противника да стовари войски на лѣвия Дунавски брѣгъ, 1 клм. сѣвѣрно отъ с. Бонахчикъ, не можа да успѣе.

Понеже, вечерьта сжщия день, лѣвия авангардъ на IV Прѣславска дивизия, заплашенъ съ обходъ, бѣ почналъ да се отдръпва, генералъ Киселовъ запита щаба на армията, може ли тоя авангардъ да се оттѣгли окончателно на главната позиция, и Командующи армията се съгласи на това, като заповѣда и на Конната дивизия да се отдръпне задъ главната позиция. — Това рѣшение щаба на армията оформи съ оперативна заповѣдъ, която въ общи черти съдържаше слѣднето: а) авангарда на Конната дивизия (5 дружини) и лѣвия авангардъ на IV Прѣславаска дивизия при с. Капужи да се оттеглятъ къмъ главната позиция; б) Конната дивизия, безъ 3-й и 9-й конни полкове, находяща се съ ядрото си при с. Еркезекъ, да се отегли задъ позицията и съсрѣдоточи въ района Тортоманъ. — Джебаку — Дефча, като пѣшитѣ си картечни ескадрони прѣдаде на Сборната дивизия; в) Генералъ Киселовъ, да разпореди да се остави на в. 171 (източно отъ с. Сатискьой) една застава около една дружина, 1 батарея и 1 ескадронъ, която да влѣзе въ свръзка съ авангарда при Д. тепе, а частитѣ отъ лѣвия флангъ на дивизията да заематъ мѣстата си по отбранителната линия; г) Дѣсния авангардъ на IV Прѣславска дивизия при Д. тепе и заставата й на в. 171, както и авангардитѣ на Сборната дивизия, заедно съ придаденитѣ къмъ тѣхъ 3-й и 9-й конни полкове, да останатъ на мѣстата си по линията в. 171 (източно отъ Сатискьой) — Д. тепе — в. 193 (югоизточно отъ с. Токсовъ) — в. 145 (южно отъ Кождалакъ) — в. 102, като авангардътъ при Токсовъ изпрати части за затваряне посоката по р. Касъмча; д) на означената линия авангардитѣ да укажатъ силно съпротивление, безъ да се ангажиратъ въ бой съ прѣвъзходенъ противникъ и пр.

На 10-й септемврий сутринтьта, лѣвия авангардъ на IV Прѣславска дивизия, авангарда на Конната дивизия и ядрото й бѣха се вече отдръпнали задъ главната позиция и заеха мѣстата си, а отпрѣдъ останаха само: дѣсния авангардъ на IV дивизия и авангардитѣ на Сборната дивизия.

На 11 ноември, слѣдъ неприятната случка при Черноводския желѣзно пжтенъ мостъ, произлѣзи втора съ прѣднитѣ части на авангарда на Сборната дивизия. Находящитѣ се на в. 80 (юго-западно отъ Кара Насуфъ) 3 взвода отъ 3 рота на 53-й полкъ, при отстжпването си, сж били атакувани отъ единъ руски ескадронъ. Ротата се спрѣла и отблъснала ескадрона, обаче, когато продължила пжтя си къмъ с. Дюнджи, върху й се нахвърлилъ цѣлъ руски коненъ полкъ, който я раз-

пръсналъ и й нанесълъ сириозни збгуби: 172 убит и и плѣнени и 7 ранени, т. е. почти цѣлата рота е била уничтожена.

Противникътъ прѣдъ IV Прѣславска дивизия заелъ тоя день височинитѣ южно отъ с. Капуджи (очистени вече отъ лѣвия авангардъ) и почналъ да се окопава; сжщо той заелъ и в. Хаджи Байрамъ тепе.

Прѣдъ фронта на Сборната дивизия, вечерьта, противникътъ съ главнитѣ си сили се настанилъ по линията: южно отъ Кулели — сѣверно отъ Коджаликъ — до морския брѣгъ. Той поискалъ съ конна колона да обходи дѣсния флангъ на дѣсния авангардъ, поради което генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ авангардътъ да се оттегли на в. Кара тепе, а лѣвиятъ авангардъ да отстжпи на в. 153 и в. 137 (южно отъ с. Киришликъ).

За наблюдение на Дунавския участъкъ и за да може своеврѣменно да се знае за положението тамъ, заповѣда се на началника на Конната дивизия—коннитѣ полкове при Жабаку да подържатъ постоянно свръзка съ охраната на Черна вода и при с. с. Микъ и Маре Сеймени.

Сжщиятъ день въ щаба на армията бѣ получена слѣдната телеграма отъ щаба на Макензенъ: „Майоръ Хенингъ донася, че прѣдната позиция прѣдъ лѣвия флангъ трѣбвало да се очисти и прѣднитѣ части да се оттеглятъ на главната позиция, въпрѣки досегашнитѣ ви намѣрения; да се донесе кога и на какво основание е даденъ тази заповѣдь". Въ отговоръ на горното запитване Командующи армията, съ № 7802, донесе слѣднето: „Инструкцията за оттегляне на авангардитѣ на главната позиция бѣ дадена още завчера (прѣписъ отъ която бѣ вржчена на офицера за врѣзка майоръ Хенингъ). Това се направи съ цѣль да не се оставятъ авангардитѣ да бждатъ разбити по отдѣлно, защото укрѣпяването на позицията (въ лѣвия Прѣславски участъкъ) вече бѣ доста напрѣднало. Въ изпълнение на тая инструкция, снощи на мръкване, авангардитѣ прѣдъ лѣвия флангъ, подъ натиска на противника (около 8 дружини), се отеглиха на главната позиция, като оставиха слабо охранение. Авангардитѣ прѣдъ центъра и дѣсния флангъ оставатъ още на мѣстата си, но и на тѣхъ е дадена сжщата инструкция".

Като че ли въ отговоръ на тая телеграма, бѣ получено слѣдното съобщение отъ офицера за врѣзка майоръ Хенингъ: „Генералъ Тапфенъ, началника щаба на Макензенъ, ми заповѣда да доведа до свѣдение на щаба на III армия, че главната позиция ще трѣбва безусловно да се държи до послѣдния човѣкъ; никакво маневриране да не става, освѣнъ съ назначенитѣ резерви; това е исказаното отъ фелдмаршала съ убѣдителна сериозность мнѣние". Горната бѣлѣжка бѣ взета като признакъ, че или германското командуване счита българското до такава степень слабо, че ще може да допусне едно отдръпване отъ главната отбранителна позиция или че сжществува вече нѣкакво подозрѣние за нарочита пакость отъ българска страна. Ето защо Командующи армията, задѣнатъ живо, моментално отговори съ слѣдната телеграма: „Заповѣдьта отъ фелдмаршалъ Макензена за отбраната на Добруджа на линията с. Бонасчикъ — езеро Ташавлу съмъ разбралъ въ смисъль—да зщищавамъ горната позиция до послѣденъ човѣкъ. Повѣренитѣ ми части ще развиятъ геройско упорство, макаръ че лѣвия флангъ къмъ Дунава се явява силно изложенъ; при това мъглата, която имаме денонощно и ще продължава още дълго врѣме, силно ще бърка на отбраната. Потрѣбни сж повече войски, особено за Дунава. За по-далечнитѣ флангове и тила на армията къмъ с. Расово и по-нататъкъ къмъ западъ, както и по морето отъ Кюстенджа на югъ, това вече не е моя работа. Едва ще ми останатъ войски въ мое разпореждание 2 — 3 дружини, понеже отъ генералъ Кантарджиева, поради голѣмия му фронтъ (около 25 клм.), не мога да отдѣля никакви войски. Моля дружината отъ 9-и германски полкъ въ Кюстенджа да се снеме отъ тамъ и утрѣ сутриньта да бжде при полка си, понеже очаквамъ най-късно въ другиден бой.

По поводъ на шифрованата телеграма отъ щаба на дѣйствующата армия № 4619, като отговоръ на искането на Командующи армията, за да се настои прѣдъ фелдмаршалъ Макензена за оставането на часть отъ турския корпусъ къмъ армията и съ която Главнокомандующиятъ натякваше, че се искатъ повече войски и рекомандуваше по-солидно укрѣпяване и пр., Командующи армията отговори съ мотивиранъ рапортъ и отново поиска застжпничеството му за да се прѣдадатъ къмъ армията поне 6 турски дружини.

Положението прѣдъ фронта на армията отъ 12-и до 22 ноември.

Противника продължи приближаването си по цѣлия фронтъ, и най-вече къмъ лѣвия флангъ на главната позиция, който бѣ най-много издаденъ. Прѣзъ нощьта срѣщу 12, азанкойто бѣ най-много издаденъ. Прѣзъ нощьта срѣщу 12, азангардътъ на IV Прѣславска дивизия отъ в. Д. тепе (185) се оттегля на височинитѣ сѣверо-източно отъ с. Гереджикъ и влѣзи въ свръзка съ лѣвия авангардъ на Сборната дивизия при в. 137; дѣсниятъ авангардъ на Сборната дивизия зае позиция на в. 119—в. Кара тепе, а лѣвия й авангардъ — на в. 137 (южно отъ Киришликъ). По тоя начинъ противникътъ зае слѣдното положение: съ дѣсния си флангъ той бѣ достигналъ непосрѣдствено прѣдъ позицията, а съ центъра и особено съ лѣвия си флангъ—на около 15 клм. сѣверно отъ нея.

Слѣдъ пладнѣ, противникътъ съ около 1 полкъ пѣхота и 3 полски батареи, се опита да атакува крайния лѣви флангъ на IV Прѣславска дивизия, обаче посрѣщнатъ съ силния огънъ на батареитѣ, бѣ принуденъ да се пръсне и скрие въ доловетѣ. Срѣщу в. 234 (капонира при IV Прѣславска дивизия) той прѣдприе усилена рекогнисцировка, частитѣ на която бѣха сжщо пръснати съ огънь. Срѣщу фронта на Сборната дивизия неприятелската конница зае с. с. Чаталъ Орманъ, Тарж Верде и Дуюнджи. На Дунавския фронтъ прѣзъ цѣлия день имаше пушечна и картечна стрѣлба, а къмъ пладнѣ Черна вода бѣ обстрѣлвана съ артилерийски огънь.

Тоя день бѣ получена отъ фелдмаршала втора телеграма, относно станалото отдръпване на Конната дивизия, съ слѣдното съдържание: „На 8 септември тукъ се донесе, че Конната дивизия е получила заповѣдь да укаже най-силенъ отпоръ; тази заповѣдь си противорѣчи, понеже на 9 сутриньта е било заповѣдано отдръпването на

авангардътъ прѣдъ лѣвото крило. Азъ повтарямъ (?) моята заповѣдь, че щаба на групата трѣбва винаги своеврѣменно да бѫде увѣдомяванъ отъ щаба на III армия за всички прѣдначертания, тъй че едно вмѣшателство отъ моя страна, при нужда, да бѫде всѣкога възможно. Обръщамъ отново вниманието, че дори у послѣдния човѣкъ отъ III армия трѣбва да се сложи убѣждението, че главната позиция трѣбва да се задържи, каквото и да костува това, и едно отдръпване отъ тази позиция ще донесе загуби за цѣлия спечеленъ до сега успѣхъ и непоправима врѣда. Командующи III отдѣлна армия лично е отговоренъ за задържането на тая позиция. Укрѣпяването й трѣбва да продължи съ всички сили и срѣдства".

Тонътъ и обидното съдържание на тая телеграма не можаха да не обидятъ Командующи армията и щаба му, още повече, че бѣха съвсѣмъ незаслужени. Защото не само че никой не бѣ помислилъ да напуска позицията, а напротивъ всичко се приготвяше и работеше за най-упорната й отбрана. Станалото отеглюване на лѣвия авангардъ и на Конната дивизия бѣ наложено отъ обстановката, и тия части не можаха повече да останатъ тамъ, за да не бѫдатъ принудени на сутриньта да отстѫпватъ съ бой прѣзъ тѣснитѣ проходи на теленитѣ мрѣжи, които пасваха цѣлата позиция. Дѣйствително въ дадената имъ инструкция и бѣ прѣдвидено да укажатъ най-сериозно съпротивление на противника, обаче послѣдния съ настѫпването си съ широкъ фронтъ правеше невъзможно продължителното съпротивление и налагаше отдръпването на авангардитѣ, а пъкъ щаба на армията въ никакъвъ случай не можеше да допусне да се разиграе сериозенъ полски бой прѣдъ позицията. Тъй че това отеглюване, наложено отъ необходимостьта, съвсѣмъ не даваше право на фелдмаршала да се бои, да натѣква и съ такъвъ остъръ тонъ да напомня непрѣменното задържане на позицията . . . Ето защо на горната телеграма се погледна като на нароченъ бодъи на изказване на недовѣрие къмъ Командующия и щаба му и то до толкова, че се е намѣрило за нужно, освѣнъ трикратното напомнюване за задържането на позицията, да се изтъкне още и огговорностьта на Командующи армията, въ случай на нейното напускане. Подобно заключение, може би днесъ да изглежда твърдѣ прѣсилено, обаче тогава, при крайно натѣгнатитѣ отношения, когато въ всѣко нѣщо се виждаха задѣвания и оскърбления, иначе не можеше да се мисли. При все това обаче, генералъ Тошевъ счете за по-добрѣ да се въздържи и да отговори само по фактическата страна: „Донасямъ, че противорѣчие въ донесенията ми, които сѫ прѣдметъ на вашия № 2660, относно дѣйствията на Конната дивизия, нѣма; защото заповѣдьта ми: дивизията да даде упорна съпротива се касаеше за 9 ноември, който день бѣ необходимъ за IV Прѣславска дивизия да доусили позицията си. Това бѣ изпълнено и вечерьта на 9 того, когато узнахъ, че противникъть съ прѣвъзходни сили почналъ да обхожда авангарда, който рискувалъ да се ангажира въ неравенъ бой, то вечерьта дадохъ заповѣдь на Конната дивизия и на лѣвия пѣхотенъ авангардъ да се отеглятъ на главната позиция, а 3 конни полка да останатъ при авангардитѣ на дѣсното крило и пр.".

Едноврѣменно съ тоя отговоръ, Командующи армията счете за нужно да прѣдупрѣди началницитѣ на дивизиитѣ съ слѣдната телеграма: „фелдмаршалъ Макензенъ вече трети пѫть прѣдупрѣждава, че позицията трѣбва да се задържи на всѣка цѣна. Азъ отъ сой страна още веднажъ напомнямъ, че трѣбва да се умре на нея и нито крачка назадъ. Това трѣбва да се възприеме отъ всички офицери и войници, а старшитѣ началници да бѫдатъ готови да отстояватъ своитѣ участъци, безъ да гледатъ на число и на огънь. Укрѣпяването на позицията да се доведе до съвършенство. Това е послѣдното ми напомняване".

Понеже тоя день бѣ полученъ отговора отъ щаба на дѣйствующата армия на доклада, съ който повторно бѣ помоленъ Главномандуяющи да настои прѣдъ фелдмаршала за оставянето къмъ армията поне 6 турски дружини, и тоя отговоръ бѣ една проста заповѣдь — да се поиска това направо отъ фелдмаршала, то въпрѣки това, че щабътъ на Макензенъ бѣ вече моленъ за сѫщото, счете се за нужно още веднѫжъ да се донесе и съ № 7886 бѣ направенъ слѣдния телеграфически докладъ:

„За отбраната на Добруджа сѫ оставени въ мое разпореждане IV Прѣславска, Сборната и Конната дивизии и 9-й германски резервенъ полкъ, а всичко 50 дружини, 45 батареи и 27 ескадрона. Отъ тия войски за охранение при Кюстенджа и Черна Вода сѫ отдѣлени минималното число 5 дружини. Оставатъ за прѣдъ фронта 45 дружини и то на едно протежение отъ 46 клм. по сухо и 8 клм. по Дунава. При условията, при които до сега се намираше армията, разчитахъ, че съ тия сили ще мога съ успѣхъ да изпълня задачата си въ района Черна вода — сухопѫтния фронтъ — Кюстенджа. Сега условията се измѣняватъ въ твърдѣ неблагоприятна смисъль, а именно:

1) Споредъ свѣдѣнията се установява, че неприятельтъ за борба съ III армия съсрѣдоточава: а) по фронта на Добруджа — 6 пѣхотни и 1 конни дивизии (4-й Сибирски корпусъ, 61-а, 115-а, 3-а стрѣлкова и 3-а конна руски дивизии, 1 ромънска сборна дивизия): б) на лѣвия брѣгъ на Дунава между Силистра и Черна вода се съсрѣдоточватъ 2 руски армейски корпуса, а именно: 4-й армейски корпусъ, константиранъ вече съ сигурность, и 34-й армейски корпусъ, който билъ въ очакване. Срѣщу тия сили азъ разполагамъ съ бойци: 17,741 за IV Прѣславска дивизия, 13,528 за Сборната дивизия и около 1500 за германския резервенъ полкъ, плюсъ 2971 за Конната дивизия; и

2) Климатическитѣ условия почнаха да влияятъ твърдѣ неблагоприятно за отбраната, а именно: постоянни гъсти мъгли, които отнематъ на отбраната възможностьта да използува силата на огъня и ще спомогнатъ на противника да се приближава безнаказано до позициитѣ. Тия мъгли, които ще продължаватъ и прѣзъ зимата, не ни даватъ възможность да разузнаваме, и противника ще може безнаказано да маневрира близо до фронта, а което е най-важно, че, щомъ почнатъ боеветь, атакитѣ на неприятеля по фронта могатъ лесно да бѫдатъ съединявани съ опити за десантъ по Дунава, близо или далечъ отъ фронта на армията. За да се противопоставимъ на послѣдното, лѣвиятъ флангъ на армията ще трѣбва да се продължи по Дунава (отъ висотитѣ сѣверно отъ Бонахчикъ до Сеймене Маре) и да въведа въ бойната линия още 2—3 дружини, т. е. да изразходвамъ всичко, което ми е останало въ резервъ. За обез-

печаване на по-далечния флангъ по Дунава, т. е. южно отъ Кохирлени, трѣбва да разполагамъ съ резерви. Дѣйствително за далечно охранение на лѣвия флангъ ще използувамъ Конната дивизия, обаче за отбиване на сериозни десанти, тя не е въ състояние да се противопостави. Трѣбва пѣхота и артилерия, съ които не разполагамъ. Прѣдполагамъ да отдѣля отъ дивизиитѣ и да си образувамъ група въ мое разпореждане около 6 дружини (повече да отдѣля не мога безъ рискъ да компрометирамъ отбраната по фронта). Сѫщо тъй не е изключена възможностьта, подъ масовия-огънь на силната си флота, неприятелтъ да се опита да направи десантъ на дѣсния флангъ, около Кюстенджа или по-долу, и ще трѣбва да разполагамъ съ резерви за отбиването му.

Прѣдъ видъ на горѣизложеното, моля щаба на Макензенъ, като прѣцѣни вѣрностьта на доводитѣ ми, *да даде въ мое разпореждане цѣлия турски корпусъ* или *въ краенъ случай I турска дивизия съ 6 батареи,* защото когато турскитѣ дивизии заминатъ отъ тука, ще бѫде вече късно. Безъ това повѣрената ми армия, колкото и храбро да се държи прѣдъ фронта, рискува да бѫде обречена на гибиль, било съ тактически изненади по близкитѣ флангове, било съ десанти къмъ по-далечнитѣ пунктове. Дѣйствително, успѣхътъ на главния театръ трѣбва да има прѣдимство прѣдъ всичко, обаче все пакъ не може да се рискува съ сѫдбата на III армия, като не ѝ се даватъ всички срѣдства, за да може да се брани самостойно. Тя се е тъй вдълбочила напрѣдъ, че не може своеврѣменно да очаква помощь отъ други групи, разположени тъй далечъ.

Убѣдително моля тия доводи да не се отнесатъ за смѣтка на нѣкаква боязънь, а да се погледне на тѣхъ, като на продуктъ отъ голѣмото ми желание да бѫда полезенъ на общото дѣло, за да не се даде на неприятеля единъ день да тържествува. Кой други въ случая би трѣбвало да ви освѣтли за положението на армията, ако не азъ, — слѣдователно изпълнявамъ длъжностьта си и оставамъ Вие да рѣшите въпроса".

Макаръ и щабътъ на Макензенъ да забави отговора си, но виждаше се, че той бѣ взелъ нужната бѣлѣжка, понеже слѣдъ нѣколко дена даде не само исканитѣ 6 дружини или 25-а турска дивизия, но и цѣлия Турски корпусъ.

Прѣзъ това врѣме генералъ Киселовъ и Кантарджиевъ продължаваха да проявяватъ най-усилена дѣйность по укрѣпяването на своитѣ участъци и по подготовката на тѣхната отбрана. Тѣ обикаляха съ щабоветѣ си позициитѣ, изучаваха, провѣряваха и допълняха даденитѣ си разпореждания. Понеже бѣха намѣрили, че участъцитѣ имъ сѫ твърдѣ голѣми, тѣ донесоха въ щаба на армията, че е невъзможно солидното заемане на позицията и ще останатъ незаети голѣми интервали. Командующи армията оцѣнилъ основателностьта на тия донесения, имъ телеграфира: „По ваше искане, понеже фронтоветѣ дѣйствително сѫ голѣми, за да ви дамъ възможность да отбранявате най-упорито районитѣ, прѣдавамъ ви и послѣднитѣ дружини, останали въ мое разпореждане. Оставатъ ми само 2 германски дружини, които въ никакъвъ случай не мога да употрѣбя за ваша поддържка. Имайте това прѣдъ видъ и гледайте, при пълния съставъ на дивизиитѣ си, не само да не се отстѫпва крачка, но още и да се бие хубаво неприятелъть. Отстѫпване назадъ нѣма; тамъ ще се мрѣ". Поради станалото вече разходване на резервитѣ, Командующи армията отправи слѣдната телеграма до щаба на Макензенъ:

„Вече трети пѫть ми се правятъ напомнювания за да се удържа позицията до крайность. Азъ дадохъ нужнитѣ разпореждания и заповѣди и *Ви увѣрявамъ, че българскиятъ войникъ ще съумѣе да умрѣ достойно на мѣстото си по фронта,* обаче моля да се обърне сериозно внимание на доклада ми № 7886 (изложенъ по-горѣ), понеже днесъ дадохъ на началницитѣ на дивизиитѣ своитѣ поддръжки, за да заематъ по-крѣпко своитѣ грададни участъци (30 клм. на IV дивизия и 28 клм. на Сборната дивизия) и азъ останахъ само съ 2 германски дружини, които ще употрѣбя за отбрана на участъка Бонахчикъ — Мари Сеймени. Моля подържки".

На 13 ноември неприятелскитѣ прѣдни части прѣдъ фронта на Сборната дивизия заеха линията с. Токсовъ — в. Буюкъ Коджалъкъ тепе — в. Кашкалъкъ баиръ. Прѣдъ позицията на IV Прѣславска дивизия неприятелската артилерия обстрѣля в 234 (капонира), обаче безрезултатно. Имаше прѣстрѣлка по цѣлия фронтъ между разузнавателнитѣ части и патрули; по Дунава — непрѣкѫсната пушечна и картечна стрѣлба.

Частитѣ продължиха укрѣпяването на позицията, което при Сборната дивизия, поради каменистата почва, вървеше много бавно.

За да се обедини охраната и отбраната по Дунавския фронтъ, въ участъка отъ езерото Олтина до с. Бонахчикъ, бѣ заповѣдано на генералъ Колева да поеме общото тамъ началство на войскитѣ и, Конната дивизия, като остави само една бригада въ разпореждане на Командующи армията, да се съсрѣдотичи цѣла въ тоя участъкъ.

На 14 ноември, противникътъ все още не се приближаваше къмъ Сборната дивизия; той отново обстрѣля в. 234 (капонира) въ участъка на IV Прѣславска дивизия. Дѣсниятъ авангардъ на дивизията цѣлиятъ день води бой съ прѣвъзходенъ противникъ, по височинитѣ сѣвероизточно отъ с. Геренджикъ, и вечерьта късно се оттегли на главната позиция. Сѫщо и срѣщу авангардитѣ на Сборната дивизия противникътъ настѫпи отъ разни посоки, обаче тѣ успѣха да останатъ на мѣстата си.

Понеже 15-а турска дивизия бѣ свободна, щабътъ на армията разпореди, до тръгването ѝ за Ромжния, да спомогне за укрѣпяването на втората отбранителна линия, въ района Кьоръ-Чешме — Доробанци — Кара Мурадъ, и тъй като телефоннитѣ съобщения съ турскитѣ части и щаба на армията мжчно се уреждаха, то, срѣщу една възможна нощна изненада, бѣ заповѣдано на началницитѣ на IV Прѣславска и Сборната дивизии да искатъ подкрѣпа отъ съсѣднитѣ турски части, а на началника на турската дивизия — да имъ указва нужното съдѣйствие.

Горнитѣ разпореждания щаба на групата Макензенъ бѣ намѣрилъ за трудно изпълними и, вижда се оцѣнилъ основателностьта на искането отъ Командующи армията за да му се дадатъ въ резервъ части отъ Турския корпусъ, разрѣши не само оставането на исканитѣ дружини, но и на цѣлия корпусъ, съ условие—да се опрѣдѣли на турцитѣ участъкъ въ центъра на главната отбранителна линия. По тоя начинъ, съ единъ само замахъ бѣ силно заздравено положението на армията, и силитѣ ѝ вече позволяваха, слѣдъ като се заематъ солидно позициитѣ по фронта и къмъ Дунава, да се отдѣли за резервъ въ разпореждането на Командующи армията, една пѣхотна бригада, 1 артилерийско отдѣление и 1 конна бригада. За Турския корпусъ бѣ опрѣдѣленъ централния участъкъ на позицията, отъ пжтя Кьоръ чешме — Сараджа до в. 177 (югозападно отъ с. Естеръ), като му се прѣдадоха 6 български батареи. 4-а Прѣславска дивизия зае участъка отъ пжтя Кьоръ чешме — Сараджа до Дунава и по самия Дунавъ до с. Бонахчикъ, а Сборната дивизия — източно отъ участъка на Турския корпусъ до морето.

Съ горното бѣ вече окончателно уредена отбраната на главната позиция и още по-силно нарасна самоувѣрностьта въ частитѣ за побѣдата надъ рускитѣ войски, за които се слушаше, че били вече съ попълнени редове, обладавали високъ духъ, имали много гаубична и дългобойна артилерия и даже били снабдени съ „танкове".

Положението на III армия наближаваше още повече да закрѣпне, понеже на искането отъ щаба на III армия да се минира Дунава, щабътъ на Макензена съобщи, че на 14 ноемврий минната команда тръгнала за армията. Сжщия тоя день, охраната на Дунава отъ езеро Олтино на западъ бѣ отнета отъ армията и бѣ възложена на генералъ Кошъ (отъ Русе), а оная на морския брѣгъ, при Кюстенжа и по-надолу, върху генералъ Унгера (Кюстендженския губернаторъ).

На 15 ноемврий противникътъ продължи окопаването си срѣщу IV Прѣславска дивизия, а отъ севѣръ почнаха да се насочватъ отъ разни посоки други негови колони. Сжщо тъй

бѣха се появили значителни колони и срѣщу Сборната дивизия, обаче настжпването имъ отиваше по-бавно.

Вече на 14 ноемврий, фронтътъ на противника се бѣ счерталъ ясно прѣдъ авангардитѣ на Сборната дивизия, а именно: по височинитѣ южно отъ с. с. Коджалакъ и Дуинджи. Понеже авангарда при Кара тепе можеше да бжде отрѣзанъ, Командующи армията телеграфира на генералъ Кантарджиева слѣднето: „Обърнете внимание върху изложеното положение на авангарда при Кара тепе, за да не бжде той обходенъ откъмъ долината на рѣката Касъмча и тласнатъ къмъ морето. Мисля, *че е врѣме вече той да се отдрѣпне и да заеме по-близко положение до главната позиция.* Изпратенитѣ 2 роти и батарея, които го прикриватъ отъ долината на Касъмча, могатъ да бждатъ лесно отхвърлени. Вече 10 дена се продължава окопаването, а споредъ вашитѣ донесения не се знае кога позицията ще бжде готова. *Окопаването може да продължи и когато авангардитѣ бждатъ по-близо до главната пизицая*". Въ отговоръ на това, началникътъ на Сборната дивизия донесе:" Отъ днешната ми обиколка на дѣсния участъкъ на позицията се увѣрихъ, че тамъ се е извършила грамадна тежка работа въ камениста почва и че има още много да се работи; ротитѣ сж съ малъкъ съставъ и хората отъ денонощна работа сж физически изнурени. Щомъ се яви противникътъ прѣдъ главната позиция, успѣхътъ на работата ше се намали до минимумъ; хората ще бждатъ принудени да се биятъ ненадежно закрити отъ неприятелскитѣ снаряди. При такива условия, за успѣха на боя не може да си гарантира. Ето защо намирамъ. че е необходимо авангардната позиция при Кара тепе да се задържи до тогава, до когато противникътъ направи това невъзможно. *Други удобни авангардни позиции близо до главната позиция нѣма*".

Командующи армията намери доводитѣ на генералъ Кантарджиевъ за основателни и считайки, че прѣдупрѣждението, за да не бжде авангардътъ отрѣзанъ, ще бжди взето въ внимание, съгласи се тоя авангардъ да остане на позицията при в. Кара тепе.

Щабътъ на Макензенъ бѣ намѣрилъ, че участъкътъ на Турския корпусъ е голѣмъ и поиска да се скжси за смѣтка на българскитѣ дивизии, за което щабътъ на армията тутакси направи нужднитѣ разпореждания. Сжщия день, командирътъ на Турския корпусъ помоли, освѣнъ оставенитѣ му български батареи, да се прѣдадатъ на корпуса и единъ български пѣхотенъ полкъ и нѣколко картечни роти, на което му се съобщи, че участъкътъ на корпуса се намалява до пжтя Доробанци-Пазарлии и е разпоредено да му се изпратятъ 2 български картечни ескадрона.

Прѣзъ течението на 17, 18, 19, 20, 21 и 22 ноември частитѣ продължаваха да усилватъ позициитѣ си, а неприятелътъ сериозно се натъкмяваше прѣдъ участъка на IV Прѣславска дивизия. Той постепенно вкарваше нови части въ бойната линия и заемаше прѣдлежащитѣ пунктове. На 17, въ 10 ч. пр. пл., силна неприятелска артилерия обстрѣля теленитѣ мрѣжи на окопитѣ по в. 234 (капонира), обаче огъньтъ не направи никакви повреждания. Отъ разположението на противника вече можеше да се заключи, че главната неприятелска атака ще бѫде насочена срѣщу участъка на IV Прѣславска дивизия, въ който стояха готови изпитанитѣ отъ миналитѣ боеве части, които не тъй лесно щѣха да отстѫпятъ своята позиция. Най-сгодна посока за неприятемската атака можеше да бѫде къмъ центъра, върху Турския корпусъ или къмъ фланга срѣщу Сборната дивизия, но понеже дѣсниятъ флангъ на позицията (при Сборната дивизия) бѣ подаденъ назадъ, а пъкъ издаденото положение на IV дивизия, при едно евентуално наше настѫпване, застрашаваше рускитѣ части да бѫдатъ отхвърлени къмъ морето, то все пакъ не оставаше друго за противника, освѣнъ да удари на най-издадената часть на позицията, т. е. срѣщу IV Прѣславска дивизия. Така той и направи.

На 18 ноември пушечната и картечна стрѣлба по Дунава продължи непрѣкѫснато.

Същия тоя день шабатъ на Макензенъ съ № 2765 съобщи, че единъ германски подофицеръ като обикалялъ на 15. XI, около моста при Черна вода, намѣрилъ. че окопитѣ, които трѣбвало да се заематъ отъ български части, били прѣзъ нощьта празни, и че, и други пѫть, българскитѣ войници сѫ биле сварвани отъ германски офицери, спящи въ окопитѣ. За уяснение на въпроса тусакси бѣ командированъ на мѣстото майора отъ щаба на армията Стояновъ, за да произведе дознание, което установи, че обвиненията сѫ неоснователни, и съ надпись № 8252 бѣ изпратено въ щаба на Макензенъ съ молба, щото доносителитѣ на тия невѣрни свѣдения да бѫдатъ наказани и за напрѣдъ да се съобщаватъ само факти възъ основа на офицерски донесения, а не и отъ долни чинове.

Прѣзъ цѣлата нощь на 19 ноември, по цѣлия Дунавски участъкъ пушечната и картечна стрѣлба не прѣстана. Прѣзъ деня противникътъ обстрѣля Черна вода. с. Мари Сеймени и пристанището при езеро Олтина съ голѣмо-калиберни артилерийски снаряди. Сѫщо той обстрѣля и в. 236 (капонира) Срѣщу Сборната дивизия се появиха значителни неприятелски части.

На 20 ноември противникътъ отново обстрѣля с. с. Олтина и Расово и гр. Черна вода, а сѫщо тъй и в. 234, но стрѣлбата му и тоя пѫть бѣ безрезултатна. Прѣдъ Сборната дивизия бѣ забѣлѣзано южно отъ с. Коджалакъ и Дуинуджи голѣмо движение на неприятелски колони. Противникътъ обстрѣля за първи пѫть авангарда на дивизията на в. Кара тепе.

Сѫщиятъ день щабътъ на Макензенъ: „съ № 9213 запита." По съобщение бтъ ротмистъръ Гепсателъ се узна, че снощи руситѣ пуснали по моста на Черна вода една кола, подобна на дрезина, която

се приближила на 80 крачки до нашия постъ и хвърляла ръчни бомби Иска се да се разясни случаятъ и да се донесе какви мѣрки сѫ взети да не се повтарятъ подобни изненади". Узна се, че нищо подобно не е имало и съ № 8957 бѣ донесено: „Абсолютно никаква дрезина не се е приближавала до моста и никакви бомби не сѫ хвърляни, а е имало само картечна стрѣлба по нашия постъ отъ срѣщния брѣгъ, отъ която има единъ нашъ раненъ, и, че за да се направятъ невъзможни бѫдащитѣ опити за приближаване къмъ моста, трѣбва германскитѣ прожектори да освѣтляватъ грижливо нощно врѣме". — Това бѣ нова измислица, пусната по адреса на българскитѣ войници, неизвѣстно отъ кого.

На 21 ноември сутриньта, противникътъ настѫпи срѣщу авангарда на Сборната дивизия на в. Кара тепе. Въ 11 ч. 30 м. пр. пл., заплашенъ съ обходъ, тоя авангардъ почна съ бой да се отдръпва къмъ главната позиция. Противникътъ заелъ линията в. в. Кара тепе,—Мовила Динъ Тарла — Биюкъ Джуюкъ. Вечерьта цѣлиятъ авангардъ се бѣ вече оттеглилъ на главната позиция, и частитѣ назначени да заематъ в. Беришъ тепе застанаха на мѣстата си, а Конната бригада се отдръпна задъ главната позиция.

По поводъ на това отстѫпване, щабътъ на III армия имаше нова неприятность. Щабътъ на Макензенъ съ № 2900 поиска да се донесе: а) частитѣ на авангарда дали сѫ отстѫпили съ бой или безъ бой и иматъ ли загуби; б) на главната ли позиция се е оттеглилъ авангардътъ; в) гдѣ се намиратъ сега дружинитѣ, батареитѣ и конната бригада; г) до гдѣ е прѣслѣдвалъ противникътъ; д) държи ли се отъ насъ в. Беришъ тепе.—„Въ отговоръ на тия въпроси, споредъ обясненията отъ генералъ Кантарджиева, се донесе. „Авангардътъ се е оттеглилъ съ бой, който траялъ отъ 7 ч. пр. пл. до 1 ч. 30 м. сл. пл.; има ранени нѣколко долни чинове, 1 конь убитъ и други ранени (оттеглюването е станало поради опасность отъ обходъ, а не поради голѣми загуби); батареитѣ и дружинитѣ сѫ застанали по опрѣдѣленитѣ имъ мѣста, а конната бригада се намира задъ главната позиция. Противникътъ прѣслѣдвалъ съ пѣхотнитѣ си части до в. в. Кара тепе, Мовила Динъ Тарла и Биюкъ Джуюкъ, гдѣто се окопаль, а съ конницѣ си части — до в. в. 23 (при морето), 64 (западно отъ езеро Гаргалъкъ), с. Малъкъ Гаргалъкъ, 1 клм, сѣверно отъ с. с. Ташувлу и Палацъ Микъ. В. Беришъ тепе (145) се владѣе отъ насъ".

Подобно запитване се счете за новъ изразъ на недовѣрие къмъ Командующи армията, и къмъ началника на Сборната дивизия. Ето защо генералъ Тошевъ почна да намира, че, при подобни условия, оставането му на поста става вече невъзможно. още повече. че на 22 бѣ получена отъ щаба на Макензенъ ново запитване за оная дрезина, за която бѣ вече отговорено, че никаква дрезина не се е появявала при Черноводския мостъ. Съ това повторне запитване се искаше да се отговори още на слѣднитѣ въпроси: а) дали моста е прѣграденъ съ телена мрѣжа, каква широчина има тя и колко надалечъ се намира отъ отворитѣ; б) може ли да се прѣхвърлятъ прѣзъ нея ръчни бомби; в) солидна ли е до толкова, за да задържи дрезинитѣ; г) понеже прожекторитѣ не могатъ да освѣтляватъ дълго врѣме, то какви мѣрки сѫ били взети, за да бѫде постътъ свързванъ постоянно, както съ прожекторното отдѣление, тъй и съ артилерията.—Макаръ генералъ Тошевъ да бѣ вече ходилъ два пѫти на мѣстото и провѣрилъ лично разпоредбитѣ за моста, той все пакъ запита началника на инженернитѣ войски полковникъ Атанасовъ и началника на Черно-водската отбрана подполковникъ Куцаровъ и, споредъ полученитѣ свѣдения, донесе: „а) мостътъ е прѣграденъ съ солидна телена мрѣжа така: прѣдъ двѣтѣ картечници, които сѫ поставени подъ арката на лѣвия брѣгъ

на Дунава, е оставено едно пространство отъ 40 м. неоплетено съ тенена мрѣжа, съ цѣль да могатъ секретитѣ да проникватъ и узнаватъ какво става отсрѣща, а слѣдъ това слѣдва тенената мрѣжа на една непрѣкъсната дълбочина отъ 72 крачки; б) релситѣ, на протежение 24 м. отзадъ и на 74 м. прѣдъ картечницитѣ, сж извадени и сж изтеглени навънъ, тъй че нито дрезина, нито вагонетка, нито машина могатъ да се доближатъ до картечницитѣ; картечницитѣ ще бждатъ блиндирани отгорѣ съ човали, пѣсъкъ и циментъ, съ дебелина 5 м. и стрѣлбата ще се произвежда чрѣзъ амбрузура и в) постътъ е свързанъ съ артилерията посрѣдствомъ телефонъ, който за по-сигурно има двоенъ кабелъ; сжщо има и телефонна връзка съ канцеларията на прожекторитѣ, но понеже послѣднята е отдалечена отъ батаренитѣ и прожекторитѣ, разпореди се да се съединятъ по отдѣлно съ поста". — Понеже щабътъ на Макензенъ знаеше по-рано горнитѣ разпоредби, то на зададенитѣ въпроси не можеше да се погледне иначе, освѣнъ като на изразъ на едно голѣмо недовѣрие къмъ официалнитѣ донесения. Разбра се, че германското командуване или иска да се придирва къмъ случайноститѣ или пъкъ се ползува съ донесения отъ органи, които, отъ прѣкалена ревность или просто по професия, знаейки и тъй не добритѣ отношения между двѣтѣ началства, особено поради Кюстендженскитѣ разправии, измислятъ, увеличаватъ или даватъ особенъ колоритъ на нѣщата.

Да, почна вече сериозно да се показва, че германското командуване, по-напрѣдъ доста внимателно въ отношенията си, вече не изска да се стѣснява въ изразитѣ на недовѣрието си къмъ българското командуване, което, отъ своя страна, само чувствуваше отговорноститѣ си и се стараеше да бжде акуратно и добросъвѣстно. Подобна неоправдана съ нищо обноска и то, когато всѣкой день се очакваше бой, когато началници и щабове напрѣгаха всичкитѣ си усилия и влагаха цѣлото си сжщество за успѣха на акцията, а българскитѣ войници стояха бодро и рѣшително на постоветѣ си, за да изпълнятъ още веднажъ достойно дълга си, се явяваше крайно оскърбителна за чиноветѣ отъ III армия. Като че ли тѣ да бѣха нѣкакви си наемници, на донесенията на които малко може да се вѣрва, и за добросъвѣтностьта и усърдието на които, непрѣменно сж необходими бодове и сплашвания. Това личеше отъ редица вече запитвания и напомнювания, направени като никой пжть прѣзъ послѣднатѣ 25 дена: а) за избѣгалитѣ и върнали се отъ плѣнъ български войници; б) за заспалитѣ въ окопитѣ при Черна вода наши войници; в) за незаемане нощемъ на тия окопи отъ българскитѣ части; г) отъ двойното запитване за нѣкаква дрезина пусната по Черноводския желѣзно пжтенъ мостъ; д) отъ двойното запитване за отдрѣпване на лѣвия авангардъ и на конницата; е) отъ запитването за отдрѣпването на авангарда на Сборната дивизия; ж) отъ трикратното напомнюване за да се задържи позицията до послѣдна крайность; з) отъ нѣколкото напомнюване за разрушението на желѣзно пжтния мостъ само по заповѣдь отъ фелдмаршала, и) отъ отниманѣто на завеждането на тоя мостъ отъ българскитѣ пионери и пр. Да, всичко това бѣ много обидно и силно дразнеше, понеже високия духъ и честното

носене на дългътъ, като продуктъ на свѣтата идея за освобождението на поробенитѣ братя, не се нуждаяха отъ инжекции и подмушквания, а особено отъ страната на хора, които се считаха причинители на покрусването на тая идея. Началницитѣ, отъ малъкъ до великъ, бѣха самоотвържено прѣдадени на дѣлото и заслужаваха пълно довѣрие, и тѣхнитѣ противопоставяния по Кюстендженскитѣ работи не бѣха послѣдствия отъ една злоумишленость, която би могла да ги тласне къмъ пакосничество на съюзническото дѣло. Армията прѣзъ това врѣме се намираше въ отлично състояние: частитѣ ѝ обладаваха високъ духъ и примѣрна дисциплина; въ цѣлата началническа иерархия сжществуваха пълно опознаване и голѣмо довѣрие, добити прѣзъ изтеклата бойна дѣйность, тъй че германското командоване нѣмаше защо да се бои отъ нея. *)

А че положението бѣше много добро, че всичко бѣ направено за да се подържа духътъ и че офицеритѣ и войницитѣ бѣха готови да се биятъ на животъ и смъртъ, това се потвърди току слѣдъ три дена съ стремителнитѣ контръ-атаки при Беришъ тепе отъ Сборната дивизия, съ упоритата отбрана слѣдъ 7 дена отъ IV Прѣславска дивизия и съ настжпателния маршъ на армията и атакитѣ ѝ за отхвърлюването на руситѣ задъ долния Дунавъ.

И при подобно недовѣрие и обсолютно невъзможни отношения между двѣтѣ началнически инстанции, бѣха получени отъ фелдмаршалъ Макензенъ други двѣ телеграми, които още повече усилиха раздразнението. Въ едната отъ тѣхъ българскитѣ части се обвиняваха въ грабежъ, като се заплашваше, че, при дѣлението на плячката, на България нѣмало да се даде нищо; а съ другата се запитваше: на какво основание е било донесено направо въ българската главна квартира за произлѣзлитѣ неприятности и стълкновения между български войници и губернаторскитѣ органи. Разбира се, че срѣщу клеветата моментално се простира въ най-категорична форма, а на втората се отговори просто: че понеже III армия въ всѣко друго отношение (освѣнъ въ оперативно) е подчинена на българската главна квартира и е заповѣдано да се донася на послѣдната за произшедствията, то е било донесено направо, безъ да се е нарушилъ въ нѣщо редътъ на сношенията. Тия прѣдизвикани отговори обидили фелдмаршала (както това се узна отъ офицера за свръзка); а генералъ Тошевъ окончателно вече рѣши да настои за незабавното си освобождение отъ командването . . . Той не бѣ още излѣзалъ отъ апаратната стая, когато подадената му телеграма се послѣдва отъ друга отъ Главнокомандующия: *„Обстоятел-*

*) Интересно е, че прѣзъ цѣлото врѣме на Добруджанскитѣ операции прѣстжплѣнията бѣха съвсѣмъ рѣдки и почти че никакви смъртни присжди не бѣха произнесени.

ствата ми наложиха да ви смѣня отъ командуването на III армия; прѣдайте на генералъ майоръ Нерѣзова и пристигнете въ Кюстендилъ за да ви дамъ друго назначение". Виждаше се че фелдмаршала бѣ силно наблѣгналъ за тая смѣна, и разбира се, въ случая, не е оставало друго, освѣнъ смѣната на по-слабия, за събарянето на когото, сж били употрѣбени прѣдъ Царя доводи за нѣкаква си боязливость и германофобство, когато въ сжщность, той бѣ просто нетърпимъ за противопоставянията си срѣщу егоистичнитѣ разпоредби и дѣйствие на Кюстенженския губернаторъ и срѣщу прѣдизвикателното и прѣнебрѣжително отнасяне отъ щаба на Макензенъ.

Ожесточенитѣ боеве прѣдъ фронта на армията.

Противникътъ все повече се натъкмяваше прѣдъ позицията, обаче виждаше се, че атаката му ще се отложи още съ нѣколко дена. Това губение на врѣме не можеше да се разбере. Прѣминалъ въ настжпване още на 4 и задържанъ отъ авангарда и отъ конната дивизия 4 — 5 дена, той имаше на разположение цѣли 10 дена за да се узове съ главнитѣ си сили прѣдъ главната отбранителна линия и да удари върху нея, до като усилването ѝ не бѣ още привършено. Той щѣше да свари Сборната дивизия слабо укрѣпена, а авангардътъ и при Кара тепе можеше да бжде отхвърленъ вжтрѣ въ единъ день. Благодарение на това забавяне, III армия спечели врѣме за засилване на отбранителния теренъ, който, особено прѣзъ послѣдната треть на ноември мѣсецъ, бѣ вече здраво окопанъ и усиленъ съ телени мрѣжи, съ галерии, съ ходове за съобщения и пр. При това, рѣшителността у нашитѣ порастна още повече, и, въпрѣки разказитѣ на плѣнницитѣ за многочислеността на рускитѣ сили и тѣхната рѣшителность да се пробиятъ на всѣка цѣна, вѣрата въ побѣдата силно закрѣпна. Генералъ Тошевъ, имайки подобни рѣшителни и изпитани помощници: генералитѣ Киселовъ, Кантарджиевъ и Колевъ, и началника щаба полковникъ Поповъ, и сжщитѣ побѣдоносни части отъ миналитѣ боеве, самоувѣрено очакваше съкрушението на противника; даже той не се боеше и отъ колебливата 25-а турска дивизия, която бѣ вече достатъчно обстрѣляна и снабдена съ силна артилерия.

На 22 ноември, въ участъка на Конната дивизия (край Дунава) имаше цѣлия день усилена пушечна и картечна стрѣлба отъ ромжнския брѣгъ. Селата Бонахчикъ, Расово и гр. Черна вода бѣха отново обстрѣляни съ артилерийски огънь. Прѣдъ турския корпусъ противникътъ зае височинитѣ около с. Гереджикъ.

На 23 ноември една неприятелска дружина бѣ произвела усилена рекогнисцировка къмъ в. 234 (капонира), но до-

стигнала на около 500 — 600 крачки до теленитѣ мрѣжи и обстрѣляна съ силенъ огънь, бѣ принудена да се отдръпне. Слѣдъ пладнѣ, нѣколко реда неприятелски вериги настжпиха къмъ с. Сатискьой, но безуспѣшно. Отъ плѣнницитѣ се бѣ узнало, че дѣйствующитѣ, срѣщу лѣвия участъкъ на IV Прѣславска дивизия, части били отъ 4-й Сибирски корпусъ. Прѣдъ Турския корпусъ една неприятелска дружина нападна турската застава сѣверо-източно отъ с. Сараджа и я застави да се отдръпне на главната позиция. Противникътъ продължаваше да се окопава.

Тоя день, значителни неприятелски сили настжпиха и къмъ участъка на Сборната дивизия, заемаща слѣдното разположение:

а) Дѣсень бригаденъ участъкъ, полковникъ Златевъ, 53-й полкъ съ картечна рота, 2 дружини отъ 6-й маршевъ полкъ съ картечна рота, 1 дружина отъ 16-й Ловчански полкъ, 2 ескадрона и 4 картечници отъ 4-й коненъ полкъ, 1 спѣшенъ картеченъ ескадронъ отъ 6-й коненъ полкъ, 2 скорострѣлни батареи отъ 11-й артилерийски полкъ, 1 с. с. и 2 не с. с. полски и гаубични батареи отъ 5-й артилерийски полкъ, 2 батареи отъ 1-й тежки артилерийски полкъ и 1 пионерна рота, а всичко: 7 дружини, 19 картечници, 28 орждия, 2 ескадрона и 1 пионерна рота, въ района отъ морето до междуселския пжть Палацъ Микъ—Кара Мурадъ.

б) Лѣвъ бригаденъ участъкъ, полковникъ Вапцаровъ, 35-й Вратчански полкъ съ картечна рота, 36-й Козлодуйски полкъ съ картечната рота, 1 дружина отъ 16-й Ловчански полкъ, 4 с. с. батареи отъ 2-й артилерийски полкъ, 2 тежки батареи отъ 1-й тежки артилерийски полкъ, една 10·4 см. батарея отъ гаубичното отдѣление на подполковникъ Берберовъ, 2 батареи отъ гаубичното отдѣление на подполковникъ Венедиковъ, 1 батарея отъ 3-й гаубиченъ полкъ, 1 с. с. батарея отъ 5-й артилерийски полкъ и 1 пионерна рота,—всичко: 9 дружини, 15 картечници, 34 орждия, 1 пионерна рота, въ участъка отъ пжтя Микъ—Палацъ — Кара Мурадъ и до пжтя Пазарлий—Доробанди;

в) Прѣдниятъ пунктъ Беришъ тепе: 1 дружина отъ 35-й и 1 дружина отъ 36-й полкове, 2 картечници и 2 батареи и

г) Войски въ разпорежданието на генералъ Кантарджиевъ: 2 дружини отъ 16 Ловчански полкъ, 1 картечна рота и 1 батарея, при с. Кара Мурадъ.

Тоя день произлѣзе първия сериозенъ бой по отбранителната позиция: езеро Ташавлу — с. Бонахчикъ, особенно срѣщу Сборната дивизия. Руската 30 дивизия почти неочаквано прѣдприе атака върху цѣлия ѝ участъкъ и насмалко остана да пробие фронта. Вратчанци и Козлодуйци трѣбваше съ рѣшителна контра атака да отхвърлятъ противника, стиг-

налъ до теленитѣ мрѣжи и заелъ вече нѣкой окопи. Но нека бждемъ послѣдователни.

Къмъ пладнѣ, 117 Ярославски полкъ (отъ 30 руска дивизия) настжпилъ стрѣмително по посока сѣверо-източно на Беришъ тепе и, слѣдъ прѣминаването на рѣката Касжмча, се хвърлилъ върху в. 145-и срѣщу дѣсния флангъ на дивизията, гдѣто се намирала 1 дружина отъ 36-й Козлодуйски полкъ, и съ лѣвофланговитѣ си части достигналъ до теленитѣ мрѣжи и заелъ единъ нашъ окопъ. Дѣсно фланговитѣ му части сжщо достигнали до теленитѣ мрѣжи, но тутакси били контръ-атакуванъ и отблъснати съ голѣми загуби. Слѣдъ малко, противника е билъ контръ атакуванъ и по другитѣ участъци и сжщо билъ принуденъ да се отдръпне съ голѣми загуби.

Въ 2 ч. 30 м. сл. пл., 2 неприятелски дружини отново тръгнали напрѣдъ; други 4 дружини се спуснали по долътъ сѣверо-западно отъ Беришъ тепе, обаче съсредоточения артилерийски огънь не имъ допусналъ да се покатерятъ по височинитѣ и тѣ останали въ долътъ, непосрѣдствено прѣдъ самата позиция. Силитѣ на противника срѣщу Беришъ тепе възлизали на около 3 полка.

Къмъ 4 ч. 50 м. сл. пл., неприятелски части настжпили срѣщу дѣсния флангъ и стигнали до теленитѣ мрѣжи, обаче, поради силния обстрѣлъ, не можали да си одържатъ и почнали по единично и групово да се отдръпватъ и скриватъ въ гънкитѣ на мѣстностьта. Други негови части, които настжпили къмъ това врѣме по пжтя с. с. Палацъ Микъ — Кара Мурадъ, продължили да оставатъ по скалиститѣ височини около първото село.

Въобще силния ударъ прѣдприетъ тоя день върху Сборната дивизия или по добрѣ да се каже, това първо неприятелско нападение на отбранителната позиция: езеро Ташавлу — Бонахчикъ, не можа да успѣе и противника бѣ силно наказанъ. — Частитѣ на Сборната дивизия съ сполучливъ огънь успѣха да отблъснатъ всичкитѣ неприятелски опити, а когато нѣкой руски части около Беришъ тепе бѣха почнали да рѣжатъ теленитѣ мрѣжи и да заематъ нѣкои окопи, тѣ бѣха стрѣмително контръ-атакувани и отхвърлени съ голѣми загуби. Въ тоя контръ-ударъ особенно се бѣ отличилъ Майора отъ 35 Вратчански полкъ Савовъ, който, като видѣлъ че противника се е вече настанилъ въ единъ нашъ окопъ, вдигналъ дружината си и стрѣмително се хвърлилъ въ ударъ съ ножове.

Вечарьта противникътъ заемалъ слѣднето разположение: 117-й Ярославски полкъ по сѣвернитѣ склонове на в. Беришъ тепе; други вериги се окопавали прѣдъ с. Естеръ и чифлика, а сгъстенитѣ му части се спуснали въ долътъ задъ селото и останали тамъ. Отъ намѣрената у единъ убитъ руски капитанъ, оперативна заповѣдь по 30 руска дивизия се узнало, че въ боя сж взели участие: 117 и 118 руски полкове,

119 билъ въ дивизионенъ ризервъ и 120-й въ корпусенъ резервъ. 117 полкъ ималъ заповѣдъ да завладѣй участъка отъ с. Естеръ до Беришъ тепе включително; 118 полкъ — източно отъ Беришъ тепе до езерото Ташавлу; а 3-а конна дивизия — отъ с. Ташаулъ до морето. Западно отъ 30 руска дивизия дѣйствувала 3-а стрѣлкова дивизия.

Прѣзъ нощьта, поради близкото нахождане на противника при Беришъ тепе, частитѣ тамъ сж били усилени съ 3-а дружина отъ 16-й Ловчански полкъ и 1 картечна рота, а за наблюдение на фланговетѣ е билъ изпратенъ 1 ескадронъ, и съ това отбранителната застава на прѣдния пунктъ Беришъ тепе достигнала до съставъ на 3 дружини (отъ 35-й, 36-й и 16-й Ловчански полкове), подъ началството на полковникъ Ивановъ.

На другия день, противника, укрѣпилъ се прѣзъ нощьта срѣщу Беришъ тепе, започналъ още на разсъмване да обстрѣлва тоя масивъ. Къмъ 9 ч. пр. пл., гъсти негови вериги се понесли право срѣщу върха, а, отъ къмъ с. Пазарлий, други вериги се насочили срѣщу главната позиция. Къмъ 10 ч. пр. пл., неприятелскитѣ батареи около с. Ташаулъ и в. 23 открили силенъ огънь срѣщу дѣсния флангъ на позицията, обаче огъня на нашата артилерия ги накаралъ да замлъкнатъ.

Виждайки, че противника е прѣдприелъ сериозни дѣйствия срѣщу Сборната дивизия, които сигуръ той ще поиска да развие на слѣдующия день, генералъ Тошевъ заповѣдалъ: една отъ дружинитѣ на 11 маршеви полкъ, намиращъ се въ негово разпореждане, да замине за с. Кара Мурадъ въ разпорѣждането на генералъ Кантарджиевъ, а сжщо и съсѣдния турски участъкъ да се засили съ една дружина отъ 9-й германски резервенъ полкъ (сжщо намиращъ се въ негово разпореждане) Той отправилъ до командира на турския корпусъ слѣдната телеграма: „разпоредихъ една германска дружина да тръгне отъ с. Торгоманъ за с. Доробанци; пратете да я посрѣщнатъ и отведатъ при резерва ви; съ това ще имате три дружини въ ваше разпореждане и корпуса ще трѣбва да се държи до край, за което всѣкога и своеврѣменно трѣбва да се знае какво е положението по фронта".

Понеже заловената руска оперативна заповѣдь показваше, че противникътъ е вече миналъ въ общо настжпване и вѣроятно ще продължи дѣйствията си прѣзъ нощьта или на разсъмване и, се потвърди извѣстието, че той разполага и съ танкове, щаба на армията телеграфира до началницитѣ на дивизиитѣ да бждатъ готови да посрѣщнатъ ударитѣ и незабавно да се заградятъ и прокопаятъ всички шосета и пжтища, които достигатъ до теленитѣ мрѣжи, като се обърне особено внимание на участъка: отъ Естеръ прѣзъ в. 145 до височинитѣ при с. Долу фаня (обекта на 30-а руска дивизия) и пр. и пр.

На 24 ноември, още отъ сутриньта, се почна силенъ артилерийски огънь, срѣщу IV Прѣславска дивизия, въ участъка отъ в. 234 до Дунава, обаче нашата артилерия успѣ да се противопостави и даже накара нѣкои неприятелски батареи да замлъкнатъ. Сжщо тъй бѣ силно обстрѣляна и позицията на Сборната дивизия, а най-вече окопитѣ на Беришъ тепе. На смръкване гжсти неприятелски вериги тръгнаха стремително напрѣдъ и отново почнаха да се приближаватъ до окопитѣ на тоя връхъ, и нашитѣ части се приготвиха да ги посрѣщнатъ съ ножове. Приближили вече твърдѣ близо, веригитѣ попаднаха подъ ужасенъ обстрѣлъ и бѣха принудени да повърнатъ назадъ. Противникътъ въ тоя участъкъ дѣйствуваше съ 7 полски и 2 гаубични батареи. Руситѣ, отблъснати на другия брѣгъ на р. Касъмча, отново усилиха частитѣ си, но при все това, тѣ не можаха повече нищо да прѣдприематъ.

На 25 ноември имаше силна прѣстрѣлка, най вече артилерийски огънь, по цѣлия фронтъ на армията. Сутриньта, срѣщу лѣвия флангъ на IV Прѣславска дивизия, гжсти неприятелски вериги, подкрѣпени съ силни подръжки, се насочиха стремително въ атака. При всичко че неприятелския артилерийски огънь отъ фронта бѣ подкрѣпенъ съ фланговъ картеченъ и пушеченъ отъ другия брѣгъ на Дунава, все пакъ атаката на противника излѣзи несполучлива.

Въ 7 ч. сутриньта, противникътъ откри силенъ огънь по окопитѣ на Сборната дивизия, който продължи почти цѣлъ день. Слѣдъ пладнѣ, 2 неприятелски парахода се приближиха при Капу Мидия и обстрѣляха Кара Куюнската позиция и с. с. Кара Куюнъ, Коджалакъ и Мамая. Къмъ 4 ч. сл. пл., подъ прикритието на огъня отъ параходитѣ и на 2 батареи отъ сухо, 4 спѣшени ескадрона настжпиха по провлака между езеро Ташавлу и морето, но обстрѣляни силно отъ артилерията, бѣха принудени да се спратъ и окопаятъ. Отъ хвърленитѣ отъ параходитѣ тежки снаряди нѣмаше никакви загуби. Прѣдъ фронта на армията противникътъ цѣлия день се окопаваше усилено.

На 26 ноември, генералъ Киселовъ заповѣда да се атакуватъ и отхвърлятъ неприятелскитѣ части, успѣли прѣзъ нощьта да се приближатъ и окопаятъ на около 800 кр. до теленитѣ мрѣжи, по сѣверния склонъ на в. 234 (капонира). Слѣдъ достатъчна артилерийска подготовка, нашитѣ атакували стремително и съ бой на ножъ успѣли да отхвърлятъ настанилия се тамъ противникъ.

На дѣсния флангъ на Сборната дивизия, при самитѣ телени мрѣжи на Кара-Куюнската позиция (при морето), къмъ 4 ч. сутриньта, били заловени двама руски войници разузнавачи и, докато ги разпитвали. надало се викъ ура и изведнажъ гжста маса се хвърлила върху позицията. Макаръ и изненадани, нашитѣ бързо се съвзели и, съ огънь и съ викъ ура, успѣли да отблъснатъ атакующитѣ.

Въ врѣме на боя тоя день, една неприятелска граната паднала на наблюдателния пунктъ на в. 145 (Беришъ тепе) и убила на мѣсто юначния майоръ отъ 35 Вратчански полкъ Савовъ и тежко ранила храбрия командиръ на 16-й Ловчански полкъ полковникъ Ивановъ и майора отъ 5-й артилерийски полкъ Илиевъ, които, при прѣнасянето, издъхнали по пжтя. На тия славни юнаци, прѣкарали толкова кръвополитни сражения и участници въ десятки вихрови атаки, било сждено да намѣрятъ смъртьта си, когато наблюдавали боя и били по-малко изложени. За началникъ на групата на Беришъ тепе билъ назначенъ командиръ̀тъ на 11-й маршеви полкъ подполковникъ Петковъ.

Понеже отъ донесенията на офицера за свързка при Турския корпусъ майоръ Семерджиевъ и отъ началника на артилерията при корпуса се узнало за нѣкакво оттегляне на неприятелскитѣ войски, заповѣдало се на началницитѣ да провѣрятъ горното съобщение и се поискало за другия день въздушно разузнаване.

На 24 и 25 ноември фелдмаршалъ Макензенъ успѣ да прѣхвърли частитѣ отъ новоформированата Дунавска армия прѣзъ Дунава, при Свищовъ, и се започнаха дѣйствията въ Ромжния, подъ общо негово началство: отъ югъ съ армията на генералъ Кошъ (I Софийска и 12-а български дивизии, една турска дивизия и германски отдѣления), и отъ сѣверъ и западъ съ армията на генералъ Фалкенхаймъ. При прѣминаването на Дунава, българскитѣ части първоначално се противопоставиха (подъ прѣдлогъ, че не искатъ да завладяватъ чужда земя,—а въ сжщность, че тѣ бѣха разочаровани отъ отнемането на срѣдня Добруджа отъ българско владѣние), обаче, безъ да се употрѣбятъ репресалии, благодарение само на въздѣйствието на българското началство, тѣ се прѣхвърлиха отатъкъ Дунава и водиха най-успѣшно боеветѣ прѣзъ всичкото врѣме на дѣйствията въ Ромжния като: биткитѣ при р. Аржешъ*), при Калмациулъ (Мукани, Филиу и Гюргени) и около Браила. При това, когато двѣтѣ други армии се сражаваха съ ромжнски части, българскитѣ дивизии и отряда на генералъ Назлжмовъ трѣбваше да се биятъ съ 4-й и 34-й руски корпуси, дѣйствующи на лѣвия ромжнски флангъ, край Дунава.

На 27 ноември, по лѣвия брѣгъ на Дунава било вече забѣлѣзано голѣмо движение по пжтищата, въ свръзка съ операциитѣ почнати въ Ромжния.

---

*) Не е вѣрно твърдението на генералъ Лудендорфа, че създаденото опасно положение при Калугерени, поради удара отъ Ромжнската армия, е било поправено само отъ настжпилитѣ турски резерви, а вѣрното е, че 12-а българска дивизия съ, загъването на лѣвия ѝ флангъ (25 Драгомански полкъ), се е противопоставила на ромжнското напрѣдване и е дала възможность на отстжпалата турска дивизия да се уреди и отново да настжпи. Това може да се потвърди документално.

На 28 ноември била получена отъ щаба на Макензенъ слѣдната телеграма: „Тъй като едно минаване на Дунава отъ рускитѣ войски около Черна вода става все по-малко вѣроятно, то е твърдѣ желателно I Конна дивизия, цѣла или отчасти, да се прѣхвърли на ромжнския военненъ театръ, оттатъкъ Дунава. Свързано ли е оттеглянето на цѣлата дивизия или на часть отъ нея съ нѣкаква опастность?“

По това запитване генералъ Нерѣзовъ отговорилъ: че противникътъ е засилилъ армията си въ Добруджа съ още една дивизия (124 руска опълченска) и даже ако бждатъ изпратени опълченски части отъ царството, за да заематъ охраната по Дунава отъ Олтина до Черна вода, все пакъ Конната дивизия трѣбва да се групира въ Меджидие, като подвиженъ резервъ на III армия. — Копие отъ тоя отговоръ билъ изпратенъ въ щаба на дѣйствующата армия и се получило съобщение, че Главномандующия е съгласенъ съ приведенитѣ доводи и било вече телеграфирано на полковникъ Станчева да съобщи въ щаба на Макензенъ, че вземанието на каквито и да било части отъ състава на III армия трѣбва да става само съ съгласието на щаба на дѣйствующата армия. Обаче, въпрѣки това, вечерьта е била получена отъ фелдмаршалъ Макензенъ втора телеграма: „Щабътъ на една конна бригада съ 3 конни полка, 1 конна батарея и безжицната станция да замине на 29 ноември за Тутраканъ“. Щабътъ на III армия донесълъ за заповѣданото въ щаба на дѣйствующата армия и, като получилъ потвърждение, заповѣдалъ на началника на Конната дивизия да направи нужнитѣ разпореждания.

Изпратенитѣ ловджийски команди прѣдъ Сборната дивизия констатирали, че противникътъ не е отстжпилъ, а заемалъ сжщитѣ си позиции и продължавалъ да ги усилва, поради което заповѣдало се дасе нападнатъ прѣзъ нощьта нѣкои отъ окопитѣ безъ телена мрѣжа и да се заловятъ плѣнници.

На 29 е билъ полученъ отговоръ на телеграмата, съ която Командующи армията бѣ молилъ да не се взема никаква часть отъ Конната дивизия за ромжнския театръ; тоя отговоръ гласялъ, че не само телеграмата за изпращане на конната бригада въ Тутраканъ остава въ сила, но да се има прѣдъ видъ и прѣдстоящето изтеглюване на цѣлата Конна дивизия.

На 30 ноември отъ руски плѣнникъ се узнало, че 9-а дивизия е получила заповѣдь да атакува позицията още сжщий день въ 8 ч. пр. пл. И дѣйствително, въ 9 ч. сутриньта неприятелската артилерия открила силенъ огънь върху лѣвия участъкъ на позицията (в. 234 — Дунава), и гжсти неприятелски вериги прикрити отъ мъглата, тръгнали стремително въ атака, обаче срѣщнати съ силенъ огънь, били принудени да се спратъ на около 700—1200 крачки отъ позицията. Слѣдъ нѣколко врѣме, тѣ отново скочили и тръгнали напрѣдъ, но,

поразявани силно, пакъ се спрѣли и не могли повече да напрѣднатъ. Боятъ съ голѣма оживеность, при нѣколкото опита на противника да настжпи, траялъ до късно вечерьта. Били константирани 11 неприятелски батареи, между които 3 гаубични и 2 дълги 10, 5 с. м.

Силнитѣ руски атаки на 1-и и 2-и ноември.

(Гледай кроки № 10).

На 1-й Декември, противникътъ отново почналъ атаката си срѣщу 4-а Прѣславска дивизия. Точно въ 9 ч. сутриньта, току слѣдъ вдигането на мъглата, той открилъ барабаненъ огънь (отъ разнокалибрени орждия, особено отъ 15 см. гаубични) върху 47-й полкъ, който заемалъ лѣвия участъкъ на Прѣславската позиция. Тоя огънь билъ много точенъ и позицията абсолютно е била засипана съ снаряди. Наблюдателниятъ пунктъ на командира на полка подполковникъ Харизановъ билъ скоро разрушенъ; 2 попаднали снаряда убили и затрупали 8 души отъ щаба на полка. Ужасната стрѣлба продължила отъ 9 ч. сутриньта до 4 ч. 30 м. сл. пл., а прѣзъ това врѣме неприятелски вериги, въ нѣколко реда, постепенно се подавали напрѣдъ. Нашитѣ войници скрити въ окопитѣ, поради сполучлива гаубична бомба, често пжти били принуждавани да се мѣстятъ по ходоветѣ за съобщения. За посрѣщание на тая атака 47-й полкъ билъ усиленъ съ бригадната поддържка (отъ 7 йПрѣславски полкъ).

Къмъ 4 ч. 30 м., неприятелската артилерия прѣнесла огъня си задъ позицията и рѣшителната атака се почнала. Неприятелскитѣ вериги се втурнали напрѣдъ, а едноврѣмено съ това, два неприятелски бронирани автомобила (танкове) се понесли върху участъка на 6-а рота и то тъй бързо, че нашитѣ стрѣлци не успѣли да ги обстрѣлятъ. Тѣ идѣли да прѣгазатъ теленитѣ мрѣжи и да прѣхвърлятъ окопитѣ. Офицеритѣ и войницитѣ, не видѣли подобно нѣщо, се слисали и, само когато танковетѣ достигнали на 50 крачки, се опомнили и открили силенъ огънь, който въпрѣки очакването излѣзълъ сполучливъ. Първиятъ танкъ се спрѣлъ, а вториятъ се върналъ назадъ. Слѣдъ малко се явилъ трети танкъ, но и той билъ заставенъ да повърне. Пристигналъ и четвърти, който, като се доближилъ до теленитѣ мрѣжи, врѣзалъ се въ тѣхъ и тамъ засѣдналъ. Тия автомобили били въоржжени съ картечници и прѣзъ всичкото врѣме стрѣляли. Поради повредитѣ отъ огъня, засѣдналия автомобилъ останалъ въ мрѣжитѣ и билъ плѣненъ съ екипажа си, слѣдъ прѣкратяването на боя. Въ това врѣме пѣхотната атака продължавала; най-силно тя е била между 5—5½ ч. вечерьта. Прѣградниятъ огънь на нашитѣ батареи и близкиятъ на пѣхотата и картечницитѣ ед-

вамъ успѣли да отбиятъ тая атака и то на около 200 крачки прѣдъ теленитѣ мрѣжи.

Боятъ прѣдъ в. 234 (капонира), който е билъ заетъ отъ 19-й Шуменски полкъ, се започналъ още въ 7 ч. сутриньта съ силно обстрѣлване на окопитѣ, а къмъ 9 ч., гжсти вериги въ нѣколко реда се насочили въ атака. Къмъ пладнѣ неприятелскитѣ гаубични и дългобойни батареи прѣминали къмъ барабаненъ огънь и ефекта отъ тоя обстрѣлъ билъ тъй силенъ, че, още въ началото, били скжсани всички телефонни съобщения както и кабелитѣ за възпламеняване на поставенитѣ прѣдъ позицията фугаси. Окопитѣ, блиндажитѣ, козеркитѣ и ходоветѣ за съобщения били съборени. Подъ покровителството на тоя мощенъ огънъ, неприятелскитѣ вериги постепенно се приближавали и, къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., тѣ достигнали до самитѣ телени мрѣжи, гдѣто вече почнали да търпятъ сериозни загуби. Най-послѣ ураганниятъ огънь и пушечната и картечна стрѣлба заставили неприятелскитѣ вериги да се разколебаятъ и да повърнатъ назадъ... Залѣгнали на извѣстно разстояние и усилени съ нови поддържки, тѣ слѣдъ малко отново скочили въ атака. Напора тоя пжть е билъ още посиленъ и искали по всѣки начинъ да заематъ капонира; но и тоя пжть, слѣдъ като дали голѣми жертви, атакующитѣ отново били повърнати назадъ и само една група успѣла да мине първия редъ на теленитѣ мрѣжи и да се скрие въ една гънка на мѣстностьта.

Прѣзъ врѣме на тая атака, срѣщу 9-а рота се понесли други два бронирани автомобили, обаче посрѣщнати съ силенъ огънь, били принудени да се върнатъ обратно. Прѣзъ нощьта, поврѣденитѣ телени мрѣжи били поправени и рускитѣ части, успѣли въ врѣме на атаката да ги прѣминатъ и да останатъ тамъ, били контръ-атакувани и отхвърлени. Заловени били 16 плѣнника отъ 37-и руски полкъ. Прѣдъ теленитѣ мрѣжи имало маса убити и единъ поручикъ лѣжалъ заплетенъ въ самата мрѣжа. Въ тоя бой особенно се отличила 2-а дружина, а най-вече 5-а и 12-а шуменски роти, войницитѣ на които, подъ ужасния барабаненъ огънь, останали непоколебимо по мѣстата си и отблъснали неприятелскитѣ атаки. Отличилъ се сжщо и телефониста младши подофицеръ Анастасъ Тодоровъ, който, срѣдъ градушки куршуми и подъ постоянното ровене на фугаснитѣ бомби, останалъ на поста си и прѣдавалъ телефонограмитѣ. Загубитѣ на полка били малки.

Понеже отъ боя станало явно, че противникътъ ще продължи атакитѣ си и на 2 декемеври, Командующи армията рапоредилъ да се групиратъ частитѣ отъ армейския резервъ задъ участъка на IV-та Прѣславска дивизия. а именно: 9-й германски резервенъ полкъ, 1 дивизионъ отъ 4 коненъ полкъ, 2 дружини отъ 11-и маршевъ полкъ, 1 картечна рота, 1 артилерийски взводъ и двѣтѣ новопристигнали турски дружини

отъ 74-и низамски полкъ (върнали се отъ Силистра). По тоя начинъ, задъ фронта на IV-а Прѣславска дивизия били съсрѣдоточни въ разпореждане на Командующи армията 7 дружини, 2 ескадрона и 2 орждия.

Прѣдъ фронта на Сборната дивизия и Турския корпусъ противника непрѣдприелъ нищо особенно тоя день. Били изпратени рекогнисцировачни отряди, които се доближили до теленитѣ мрѣжи на противника и го заангажирали прѣдъ фронта си.

Прѣзъ нощьта срѣщу 2-й, слаби неприятелски части се промъкнали до теленитѣ мѣжи на в. 234 (капонира) и се опитали да ги рѣжатъ, но били отблъснати съ огънь. Срѣщу лѣвия флангъ на позицията (около Дунава), противника се приближилъ въ тъмнината и се окопалъ на 200—300 крачки отъ теленитѣ мрѣжи. Сутриньта въ 6 ч., той прѣдприелъ нова силна атака върху лѣвия участъкъ (отъ Дунава до в. 234), обаче скоро е билъ отблъснатъ навсѣкждѣ. Въ 9 ч. пр. пл., руситѣ пъкъ открили силенъ артилерийски огънь по сжция участъкъ и, въ 9 ч. и 30 м., отново минали въ атака, но и тоя пжть, посрѣщнати съ силенъ огънь, били принудени да залѣгнатъ на 300—700 крачки отъ прѣдната линия. Къмъ 1 ч. сл. пл., неприятелскиятъ огънь отново се усилилъ и нѣколко вериги, една задъ друга, се хвърлили въ атака, но обстрѣляни силно, сжщо били принудене да се скриятъ въ долината при с. Калакьой.

Къмъ 6 ч. сл. пл., артилерийскията огънь отново се усилилъ до краенъ прѣдѣлъ и е била прѣдприета нова атака, обаче сжщо пакъ неуспѣшно. Пѣхотнитѣ вериги прѣдъ фронта на III бригада (лѣвия флангъ на дивизията) достигнали до самитѣ телени мрѣжи, но сжщо били отхвърлени отъ тамъ и се оттеглили на 200—300 крачки и започнали да се окопаватъ. Само на крайния лѣвъ флангъ, при 48 полкъ (при Дунава), веригитѣ успѣли да се задържатъ на 50—100 крачки отъ теленитѣ мрѣжи. Боятъ се водилъ цѣлия день и до късно прѣзъ нощьта. IV Прѣславска дивизия успѣ и тоя день да одържи позицията си. Плѣнници: 2 офицери и 53 войника; трофеи: 2 бронирани автомобила съ 4 картечници и 10000 патрони. Боя на 2 декемврий се развилъ така:

Срѣщу участъка на 47-й полкъ, слѣдъ полунощь, противника неочаквано прѣдприелъ нова атака. Прѣградния артилерийски и честия пѣхотенъ и картеченъ огънь едвамъ успѣли да го спратъ до теленитѣ мрѣжи, слѣдъ което неприятелскитѣ вериги били принудени да се върнатъ обратно. Вече се смѣтало, че противника е съвсѣмъ отбитъ, но слѣдъ малко видѣли руски части твърдѣ близо до теленитѣ мрѣжи, настжпващи постепенно съ помощьта на лопатата, поради което 5-а рота се хвърлила на ножъ и бързо ги отхвърлила назадъ. На разсъмване на 2-й, барабанниятъ огънь отъ ново почналъ и траялъ до късно вечерьта. Прѣдъ 47-й полкъ се

виждали голѣми вериги, които се спущали въ долината на р. Калакьой. Привечеръ артилерията на противника принесла своя прѣграденъ огънь въ тила на позицията и пѣхотнитѣ вериги тръгнали отново въ атака. Това е била най-силната неприятелска атака прѣзъ тия дни. Едни вериги прѣгазвали други, заднитѣ тласкали прѣднитѣ и всички стремително се носили срѣщу 47-й полкъ, обаче при всичкия тоя устремъ и ужасна настойчивость, противникътъ не можалъ да се приближи по-близо отъ 100—150 крачки до телеиитѣ мрѣжи. Къмъ 5 ч. 15 м., атаката отново била повторена, но вжтрѣ въ 20 м. била окончателно отбита съ голѣми загуби.

Понеже упорството, съ което противникътъ прѣзъ изтеклитѣ два дена е атакувалъ в. 234 и лѣвия флангъ на IV Прѣславска дивизия, ясно показвали намѣрението му на всѣка цѣна да повали тоя участъкъ, Командующи армията заповѣдалъ: а) да се изпратятъ и тоя день рекогнисцировачни отряди за приковаване на противника прѣдъ останалия фроатъ; б) частитѣ отъ армейскиятъ резервъ да се приближатъ по-близо до първата линия; и в) Началника на Конната дивизия да си образува пѣхотенъ резервъ и да бжде готовъ, по първа заповѣдь, да тръгне на сѣверъ, въ подкрѣпа на бойната линия.

Боятъ прѣдъ 19 Шуменски полкъ тоя день се бѣ развилъ така: на разсъмване, гжсти неприятелски вериги се понесли срѣщу в. 324 и се почнала нова атака, която траяла цѣлъ часъ. Руситѣ вървѣли съ голѣма стремителность, въ нѣколко послѣдователни линии, и на нѣкой мѣста, успѣли да достигнатъ и да прѣминатъ прѣзъ първия поясъ на теленитѣ мрѣжи, обаче Шуменци и тоя пжть останали твърдо на позициитѣ си и само съ честъ огънь успѣли да отбиятъ атаката. Това било вече петата руска атака.

Слѣдъ отблъсването си рускитѣ вериги се спрѣли прѣдъ в. 234 на 200—400 крачки. Опититѣ на противника, съ вливане нови части, да подтикне веригитѣ си не можле да успѣятъ, обаче послѣднитѣ продължавали да се окопаватъ на достигнатитѣ мѣста.

Къмъ 3 ч. сл. пл., нови руски части се спуснали въ дола Ступеней (западно отъ в 234), а единъ руски пѣхотенъ полкъ се съсрѣдочилъ въ долината при с. Еркезекъ (източно отъ в. 234). Артилерийскиятъ огънь билъ усиленъ до максималенъ прѣдѣлъ и противникътъ вече се готвялъ да атакува отъ двѣ страни капонира (в. 324), върху който се изливалъ бабарабания му огънь. Въ 6 ч. вечерьта, руситѣ почнали шестата си атака и, съ най-силенъ напоръ отъ къмъ Ступиней и Еркезскъ, тѣ продължили масово да напрѣдватъ. Произлѣзълъ яростенъ бой и руситѣ, макаръ и покосявани отъ огъня, стигнали до теленитѣ мрѣжи и почнали да ги режатъ. Загубитѣ били голѣми, обаче една повалена линия била тутакси за-

стжпвана отъ друга. Склоноветѣ на капонира се покрили съ тѣла; по теленитѣ мрѣжи конвулсивно се гърчели закаченитъ убити и ранени. Славниятъ 19-й Шуменски полкъ останалъ на мѣстото си непоколебимъ и успѣлъ най-послѣ да отбие и тая бѣсна атака. Само по склоноветѣ на капонира сж били наброени повече отъ 600 неприятелски трупа. Отъ показанията на плѣнницитѣ се узнало, че срѣщу IV дивизия е дѣйствувала тоя день цѣлата 10-а Сибирска дивизия.

Славнитѣ прѣславци показаха че, както умѣятъ да вървятъ стремително въ атака, тъй сжщо знаятъ и да оставатъ непоколебимо на пунктове, издадени и изложени подъ най-силенъ накръстенъ артилерийски огънь, и срѣщу ужасния устремъ на рускитѣ войски*)

Неприятельтъ, слѣдъ отблъсването, се оттеглилъ въ окопитѣ си, а прѣдъ в. 234 още по-назадъ отъ своята позиция. Щабътъ на Макензенъ, щомъ получилъ донесението за отдръпването на рускитѣ части прѣдъ фронта на IV Прѣславска дивизия, направилъ запитване: възможно ли е една офансива отъ III армия да разчита на успѣхъ, — на което било отговорено: „Че макаръ противника разколебанъ отъ безуспѣшнитѣ си атаки, той запазва численото си надмощие и има петь пѣхотни и една конна дивизии срѣщу наши двѣ пѣхотни дивизии, 1 германски полкъ, 6-й турски корпусъ и 3 наши конни полка; че неприятеля има три реда укрѣпени позиции, които, при една офансива, трѣбва да се форсиратъ; че армията съ напрѣдването си, ще бжде принудена да отдѣля части за отбрана на фланговетѣ си, и съ това, постепнно ще се отслабва, а противникътъ, съ приближаването къмъ своята база, ще се все повече засилва; че при сегашното си положение, армията, когато неутрализира 5 неприятелски дивизии, нейната полза за работитѣ на Дунавския театръ е много по-голѣма; че наличностьта на бойнитѣ припаси, отъ които една трета е вече изразходвана, налага да се попълни до 1500 снаряда на орждие; че при подобно положение, нецѣлесъобразно е да се прѣмине къмъ офансива, обаче ако ли се констатира отслабване на неприятеля и операцитѣ на Дунавската армия се развиятъ източно отъ Букурещъ, тогава армията сама ще прѣдприеме офансивата".

Прѣзъ 3 декември сериозни дѣйствия прѣдъ фронта на армията нѣмало, само на лѣвия участъкъ на IV Прѣславска дивизия, неприятелски части се опитали да режатъ теленитѣ мрѣжи, но сж били прогонени съ бомби и пушечна стрѣлба. На разсъмване противникътъ почналъ да се отдръпва и отъ тоя участъкъ, а къмъ пладнѣ, прѣднитѣ му части се спрѣли на 1000 — 1200 крачки отъ окопитѣ.

---

*) Единъ отъ виновницитѣ за сломяването на рускитѣ атаки бѣ и командира на 4-а пионерна дружина подполковникъ Силяновски, който тъй умѣло бѣ приготвилъ позицията на Прѣславци.

IV-ий ПЕРИОДЪ.

(Отъ 15-и Декември до изтласкването на руситѣ задъ долния Дунавъ).

Затишие прѣдъ фронта на армията и приготовленията за по-нататъшно настжпване.

Срѣщу 4 декември, прѣзъ нощьта, разузнавателнитѣ партии на IV Прѣславска дивизия прогонили противника прѣдъ крайния лѣвъ флангъ и отнели 4 картечници и нѣколко пушки. Противникътъ се окопалъ на линията с. Калакьой (при Дунава) —южно отъ с. Еркезекъ—сѣверно отъ Сатскьой Романъ.

Пропуснато бѣ по-рано да споменемъ, че 8-й Приморски полкъ е билъ изпратенъ нѣколко дена по-рано за Македонския фронтъ и той не взема участие въ боеветѣ на 30 ноември и 1 и 2 декември.

Шабътъ на Макензенъ заповѣдалъ: „Понеже Дунавската армия вече разбила противника и съ главнитѣ си сили прѣслѣдва източно отъ линията Прундъ — Букурещъ — Плоещъ, генералъ Назлъмовъ, като остави въ Силистра слаба часть, да прѣмине съ останалитѣ си сили на лѣвия брѣгъ на Дунава и да заеме гр. Каларашъ". На III армия било заповѣдано да прикове здраво отпрѣдъ стоящия противникъ, — поради което било разпоредено: а) усилено разузнаване по фронта за да не би противника незабѣлѣзано да се оттегли;

б) частитѣ да попълнятъ неприкосновенитѣ си запаси и да бждатъ готови за евентуално настжпване и в) частитѣ отъ 1 конна дивизия и отъ Черноводската отбрана да останатъ врѣменно по мѣстата си, но да бждатъ готови, като оставятъ слаби наблюдателни части, да се групиратъ за настжпателни дѣйствия въ районитѣ, които ще имъ се укажатъ.

На 8 декември е било забѣлѣзано въ Ромжния оттеглюване на неприятелскитѣ постове отъ лѣвия брѣгъ на Дунава и движение на отстжпающи колони, за което щабътъ на армията разпоредилъ: Началника на Черноводската отбрана да смѣни конницѣ части съ пѣхотни отъ участъка Расово — Бонасчикъ и да изпрати доброволчески команди и усилени разѣзди на лѣвия брѣгъ на Дунава, които да заематъ западния изходъ на Черноводския мость и да разузнаятъ къмъ с. Фитещи.

На 10 декември ромжнитѣ се оттеглили окончателно отъ Дунава и ст. Фитещи била опразнена. Щабътъ на Макензенъ подчинилъ врѣменно отряда на генералъ Назлъмова подъ щаба на III армия, въ който влизали: 2 дружини отъ 5-й опълченски полкъ, 5-й маршеви полкъ, 1 ескадронъ отъ 9-й коненъ полкъ, 1 гаубична и една 15 см. батареи, 3 полски не с. с. батареи (съ волове), 16- погранична дружина и 1 рота отъ 17-а погранична дружина. Тоя отрядъ заемалъ слѣдното разположение: 5-й маршеви полкъ въ Олтеница и Каларашъ, 2 опълченски роти въ с. Олтеница; 2 опълченски роти въ Тутраканъ; 1 опълченска дружина въ Силистра; ескадронътъ отъ 9-й коненъ полкъ въ Гърлица; ротата отъ 17-а погранична дружина въ Тутраканъ и батареитѣ около Силистра и Тутраканъ.

На генералъ Назлъмова било заповѣдано: а) да прѣхвърли ескадрона въ Каларашъ и да устрои разузнаване напрѣдъ до желѣзнопжтната линия Букурещъ — Фитещи, като открие свръзка съ частитѣ отъ Дунавската армия и съ разѣздитѣ на изпратения отъ Черна вода къмъ гара Фитещи ескадронъ; б) отъ пѣхотната дружина при Каларашъ да изпрати рекогнисцировачни отряди къмъ линията с. с. Чеаку — Каларашъ—Вещи—Стоянещи—Ради Негро—Волкаши; в) дружинитѣ отъ Олтеница, въ свръзка съ напрѣдването на дѣсното крило на Дунавската армия, да настжпятъ къмъ Каларашъ и да се съединятъ съ дружинитѣ при тоя градъ и г) щабътъ на генералъ Назлъмовъ да се прѣмѣсти въ Силистра и да открие постоянна свръзка съ щаба на армията.

Съ № 25 щабътъ на Макензенъ допълнилъ задачата на III армия така: Прѣди всичко тя трѣбва да прикове стоящия отпрѣдъ противникъ и да не му позволи да оттегли и прѣхвърля силитѣ си; при по-нататъшното напрѣдване на Дунавската армия, тя ще получи заповѣдь да настжпи и да очисти сѣверна Добруджа отъ противника". Щабъръ на ар-

мията, който ималъ изработенъ планъ за прѣдстоящето настжпване, направилъ нужнитѣ разпореждания. На генералъ Назлъмова било заповѣдано да побърза съ устройството на плотове за прѣхвърлянето на ескадрона; а сжщо и 16-а погранична дружина да остави слабо охранение къмъ Дунава и да се прѣхвърли въ Каларашъ. Слѣдъ малко била му изпратена допълнителна заповѣдъ: да прѣхвърли всичкитѣ си части въ Ромжния.—Узнало се, че Дунавската армия е достигнала вече линията: Тла Аговей—Зарулай—Вадюлъ—Петросъ и продължавала настжпването си къмъ линията: Албещи — Гриндозъ. Кавалерийската дивизия на генералъ Голцъ прѣминала Яломица и напрѣдвала къмъ Ревига.

Фелдмаршалъ Макензенъ заповѣдалъ: „Генералъ Назлъмовъ да заеме гр. Фитещи", но понеже послѣдниятъ билъ вече донесълъ, че тоя градъ се заема отъ силни конни части и че за прѣминаването прѣзъ разрушенитѣ мостове на канала Борчеа и на езерото Чалмаре е необходимъ мостовъ материалъ съ дължина 400 м., то щабътъ на армията му телеграфиралъ да бжде внимателенъ, понеже се узнало, че въ Фитещи се намира 3-а руска конна дивизия съ пѣхота и артилерия.

Сжщиятъ день генералъ Назлъмовъ донесълъ, че изпратениятъ разѣздъ достигналъ до с. Кручеа Гяурча и влѣзалъ въ свръзка съ конницата на I Софийска дивизия и че въ 3 ч. били заети с. с. Холтина и Сукаричео. Понеже горнитѣ свѣдѣния си противорѣчили съ имѣющитѣ се въ щаба на армията, заповѣдало се на генералъ Назлъмова да изпрати пѣхотни части за разузнаване къмъ Фитещи.

За 13 и 14 декември, щабътъ на армията разпоредилъ: Генералъ Назлъмовъ да прѣхвърли всичкитѣ останали на нашия брѣгъ пѣхотни и артилерийски части и да изнесе цѣлия си отрядъ по височинитѣ на линията на с. с. Чеаку — Радо Негро и да открие тѣсна връзка—въ лѣво съ I Софийска дивизия при с. Михаилъ Битязу, а въ дѣсно — съ разѣздитѣ на Черноводския отрядъ. Щабътъ на Макензенъ съобщилъ, че Дунавската армия вече е достигнала линията: Михаилъ Битязу —Дармариндъ—Капозюлъ, и се съединила съ I българска дивизия при с. Михаилъ Витязъ, като добавилъ, че отряда на генералъ Назлъмовъ се усилва съ 2 опълченски дружими отъ Русе.

Тоя день щаба на дѣйствующата армия, заповѣдалъ: 47-й полкъ да бжде готовъ за прѣнасяне на Македонския фронтъ.

Щаба на Макензенъ поискалъ Конната дивизия да бжде готова заедно съ 1 пѣхотна дружина да тръгне по първа заповѣдь за Ромжния, обаче генералъ Нерѣзовъ отговорилъ, че поради липса на мостовъ материалъ, за прѣхвърлянето прѣзъ Дунава сж нужни най-малко два дена, поради което

Конната дивизия ще закъснѣе въ дѣйствията си оттатакъ Дунава, а въ сжщото врѣме не ще може да се използува и за дѣйствие при III армия. Той молилъ поне тритѣ конни полка съ една конна батарея да останатъ при армията, а въ Ромжния да се прѣхвърли само 3-й коненъ полкъ съ 1 конна батарея. Фелдмаршала заповѣдалъ *настжпването на III армия непрѣменно да почне на 15 декември.*

На 13 декември ротитѣ отъ отряда на генералъ Назлъмовъ, които били принудени да се оттеглятъ отъ с. Холтина и Сокаричио, отново настжпили и заели тия села; а сжщо и гара Силичева. Нашитѣ усилени патрули успѣли да прѣминатъ прѣзъ канала Борчеа, но посрѣщнати съ огънь отъ спѣшенитѣ руски конници, били принудени да съ върнатъ обратно.

На генералъ Назлъмовъ било телеграфирано: да настжпи още сжщия день съ всичкитѣ си сили по шосето Каларашъ—Холтина—Кокарджа, като съ авангарда си достигне с. Кокарджа, а съ главнитѣ сили с. Галдао.

На 14 декември, щабътъ на Макензенъ заповѣдалъ: *III-а армия да бди силно за противнака и незабавно да го атакува въ случай че той поиска прѣзъ нощьта да отстжпи; III армия да настжпи още утрѣшния день; а конната дивизия да тръгне по посока на Тинтерей и да търси връзка съ кавалерийската дивизия на генералъ Голцъ, по посока къмъ Деачещи* (Ромжния). —Слѣдствие на тая заповѣдь III армия настжпила на 15-и сутриньта.

Понеже отрядътъ на майоръ Рандевъ (2-а дружина отъ 5-й маршевъ полкъ) бѣ прѣминала канала Борчеа и заелъ с. Фитещи, заповѣдало се на генералъ Назлъмовъ да замине на 15 того за това село и да поеме командуването на находящитѣ се тамъ войски.

На 15-и и 16-и Декември частитѣ, отъ армията, безъ да срѣщнатъ съпротивление, продължили движението си на сѣвѣръ къмъ линията Чамурлий де Жосъ — Хаджи Омеръ — Островъ, и вечерьта на 17-й достигнали линията: а) Конната дивизия — до рѣката сѣверно отъ в. 216 и заела с Сатулъ Ное; б) 4 Прѣславска дивизия — в. 197—(западно отъ Дойранъ) — височинитѣ сѣверно отъ с. Фугареши Ноу — в. 197; в) 15 Турска дивизия—гребена сѣверно отъ с. Хаджи Омеръ —с. Дойранъ — височинитѣ ококо с. Долама; г) Сборната дивизия — линията сѣверно отъ с. Принчипеле Никола — с, Тестемелъ; и д) отряда на генералъ Назлъмовъ (въ Ромжния) —с. Гьорча и с. Луциу. Противника прѣдъ фронта, слѣдъ слаба съпротива, се отдръпналъ въ сѣверна посока, като запалилъ с. с. Сатулъ Ное, Фугареши Ноу, Айгъръ Ахмедъ и Урумъ бейлии.

Вечерьта армията получила отъ фелдмаршала слѣднята заповѣдь: „Понеже противника не указва сериозно съпротивление, III армия да продължи настжпването си, до като срѣ-

щне сериозно съпротивление"—поради което дивизиитѣ продължили прѣслѣдването на противника на 18 декември, така:

Сборната дивизия настжпила въ сѣверна посока на фронта езеро Бабадагъ — с. Камберъ — в. 207 — в. 262 и заноцувала: I бригада по височинитѣ сѣверно отъ Бабадагъ и в. 192, и II бригада източно отъ в. 207 до в. 262. Къмъ пладнѣ началникътъ на Сборната дивизия настигналъ войскитѣ, минуващи прѣзъ с. Чамурлии де Жусъ, и билъ свидѣтель на радостьта и ликуванията на мѣстното чисто българско население. Генералъ Кантарджиевъ побързалъ да замине за гр. Бабадагъ, гдѣто се готвѣло още потържествено посрѣщане. Той влѣзалъ начело на прѣднитѣ части, посрѣщнатъ отъ цѣлото бабадагско население, отъ духовенството въ черковни одежди и при хоругиви, и отъ учащата се младежъ. Пѣяли, плачали акламирали бурно. Войницитѣ били отрупани съ зеленина. Държала се привѣствена рѣчь, на която генералъ Кантарджиевъ отговорилъ.

Установило се, че противника се намира върху укрѣпена позиция по линията в. 189—в. 236; че участъка отъ с. Башкьой до с. Армутлий се заемалъ отъ цѣлата 115 а руска дивизия.

6-й турски корпусъ настжпилъ на севѣръ и, безъ да срѣщне съпротивление, достигналъ: 15-а дивизия в. 236 (Сиври тепе) — в. 400; 25-а дивизия, поради трудното движение по гориста и безъ пжтища мѣстность, достигнала едва с. Башъ бунаръ, като изгубила връзка съ съсѣднитѣ дивизии.

IV Прѣславска дивизия настжпила сутриньта и достигнала линията: в. 400 — 306; противникътъ отстжпилъ безъ да укаже съпротивление.

Конната дивизия водила бой съ противникъ, който заемалъ позиция по в. в. 163 — 402 — 283, отъ двѣтѣ страни на шосето Сатуллуй — Мачинъ. Констатирало се, че горѣпоменатитѣ височини били усилени съ окопи и телени мрѣжи.

Отрядътъ на генералъ Назлъмовъ се разположилъ въ района: с. Михалъ Правулъ — с. Луцио — с. Гура Яломица — с. Гюргени — с. Севени.

Вечерьта е била издадена оперативната заповѣдь по армията № 62, споредъ която частитѣ трѣбвало да заематъ изходно положения за атаката на неприятелската позиция, сѣверно отъ линията Сатулъ Ноу — Даутча.

Понеже прѣзъ нощьта е била получена допълнителна заповѣдь отъ щаба на Макензенъ: „Армията да продължи настжпването си и да опита съ всички срѣдства да разбие находящитѣ се на дѣсния Дунавски брѣгъ неприятелски сили", то въ 8 ч. сутриньта била издадена оперативна заповѣдь № 63, спорѣдъ която на 19 декември: Сборната дивизия достигнала вечерьта линията: езерото Бабадагъ — с. Камберъ — в. 289; VI турски курпусъ, слѣдъ слабо съпротивление, достигналъ линията: в. 177 — в. 283 при което калитѣ пжтища и гористата мѣстность затруднявали твърдѣ много движението му; IV Прѣславска дивизия, при слабо съпротивление, заела линията: в. 279 — източно отъ Акъ бунаръ — в. 242—юго-източно отъ Черна, обаче по-нататъшното ѝ напрѣдване било невъзможно, поради гжстата мъгла, която прѣчила на артилерията да съдѣйствува на колонитѣ за прѣодоляване руската съпротива по линията: с. Балабанча — в. 283 — сѣверно отъ Черна.

Къмъ 9 ч. пр. пл. тоя день, прѣдаденитѣ къмъ Конната дивизия пѣхотни дружини били атакувани отъ 6 ескадрона отъ 3-а Донска дивизия и 2 конни батареи, обаче съвсѣмъ неуспѣшно. Тая казашка дивизия била току пристигнала на фронта, идяща чакъ отъ Рига. Конната дивизия настжпила слѣдъ пладнѣ и вечерьта съ прѣднитѣ си части достигнала линията около в. в. 336 и 283, гдѣто противникътъ указалъ сериозно съпротивление, и гжстата мъгла ѝ попрѣчила за по-нататъшното напрѣдване.

Понеже дивизиитѣ, а особено Турскиятъ корпусъ, поради лошитѣ пжтища, не успѣли да заематъ обективитѣ си тоя день, то съ оперативна заповѣдь за 20 того било заповѣдано да продължатъ прѣслѣдването,

Настжпването на 20-и срѣщнало сериозно съпротивление (глѣдай скица № 11). — На Конната дивизия прѣдстояло да форсира укрѣпена позиция, а тя разполагала само съ 2 пѣхотни дружини (другитѣ три прѣдадени къмъ нея не били още пристигнали). Тия дружини се намирали въ падина, която леко можала да бжде обхванатa отъ значително по-силния противникъ и това налагало да се дѣйствува прѣдпазливо. Боятъ почналъ сутриньта рано отъ изпратенитѣ патрули, които се приближили до теленитѣ мрѣжи, но срѣщнати съ силенъ огънь, били принудени да се върнатъ. Генералъ Колевъ изпратилъ единъ ескадронъ да заеме издадената напрѣдъ отдѣлна височина, нарѣчена „Зеленатa могила" (южно отъ в. 336), командваща цѣлия дѣсенъ флангъ на неприятелското разположение. Ескадрона успѣлъ да я заеме, но руситѣ поискали да я отнематъ обратно, и, къмъ 2 ч. сл. пл., заставили нашитѣ да я очистятъ. Това изложило лѣвия флангъ на дивизията и прѣдизвикало изпращането още на единъ коненъ и 1 картеченъ ескадрони, които, поддържани отъ съсѣднитѣ пѣхотни части, отново тръгнали за височината, обаче чакъ привечерь, когато неприятелскиятъ ураганенъ огънь се прѣкратилъ, спѣшенитѣ ескадрони и пѣхотнитѣ подръжки се хвърлили на ножъ и успѣли отново да я отнематъ.

IV Прѣславска дивизия, поради мъгливото врѣме, настжпила къмъ 11 ч. пр. пл. Къмъ 3 ч. сл. пл., веригитѣ ѝ достигнали около 600—1000 крачки до теленитѣ мрѣжи, а къмъ 4 ч., слѣдъ силна артилерийска подготовка, тѣ прѣминали рѣшително въ атака, пробили неприятелския фронтъ и вечерьта

успѣли да заематъ окончателно укрѣпената позиция по фронта: сѣверно отъ с, Хамчеарка — в. 346 — височинитѣ сѣверно отъ с. Черна. Отъ заловенитѣ плѣнници се узнало, че срѣщу дивизията дѣйствували 241-й, 243-й руски полкове и 4 полски и 1 дълга 12 см. батареи.

Тоя успѣшенъ бой на дивизията се дължалъ главно на добрѣ съставения планъ за атаката. Понеже форсирането на тая силно укрѣпена позиция щѣло да бѫде съпрѣгнато съ голѣми жертви, началника на дивизията рѣшилъ: да остави малки части за дѣйствие по фланговетѣ и, като съсрѣдоточи по-групирано силитѣ си (особенно артилерията) въ единъ участъкъ отъ 1—2 клм., да произведе централенъ пробивъ на неприятелската позиция. Той изпратилъ началникъ щаба си подполковникъ Нойкова да разузнае и опрѣдѣли пункта на прѣдстоящата атака. Послѣдния, придруженъ отъ офицера за поржчки поручикъ Тапковъ, излѣзълъ на бойната линия, и, понеже мѣстностьта не позволявала добъръ обзоръ, станало нужда да се отиде при веригитѣ на 15-а рота отъ 7-й Прѣславски полкъ и подъ огъня да се извърши рекогнисцировката. Възъ основа на направения докладъ, генералъ Киселовъ разпорѣдилъ да се извърши прѣзъ нощьта прѣгрупирането на артилерията и рѣшителния ударъ да се произведе къмъ в. 330, който трѣбвало да се бие съ огъня отъ всичкитѣ батарей на единъ фронтъ отъ 1½ клм., Това дало възможность да се пробие неприятелския фронтъ и да се завладѣе, безъ голѣми жертви, още сжщия денъ, силно укрѣпената неприятелска позиция и да се улесни задачата и на съсѣдния турски корпусъ.

Турскиятъ корпусъ, отблъсквайки неприятелскитѣ ариергарди и спомогнатъ отъ голѣмия успѣхъ на Прѣславската дивизия, успѣлъ вечерьта да заеме в. в. 284 и 280 и височинитѣ при село Чинели.

Сборната дивизия, срѣщу която противникътъ заемалъ укрѣпена позиция на фронта: в. в. 134 и 266 (Денисъ тепе) и в. 117, срѣщнала силно съпротивление. Пѣхотнитѣ й части достигнали на 500 600 крачки до теленитѣ мрѣжи, а прѣзъ нощьта се доближили на мѣста до 150 — 200 крачки.

На другия день, 21 декември, било телеграфически заповѣдано:

а) Началника на Конната дивизия да настжпи и завладѣе в. 336, слѣдъ което да прѣслѣдва неприятеля къмъ Мачинъ; (къмъ дивизията се придала и тежката батарея на поручикъ Ангеловъ); б) Началника на IV-а Прѣславска дивизия — да доразвие успѣха си, като завладѣе в. 402 и западно отъ тая височина и, слѣдъ като се затвърди на тая позиция, да прѣслѣдва енергично съ авангардъ къмъ Исакча; в) Командира на турския корпусъ — да настжпи енергично, да атакува неприятеля и завладѣе даденитѣ му обективи, и, слѣдъ като

се затвърди на тая линия, да прѣслѣдва съ авангардъ противника по посока на Тулча и с. Поща (къмъ корпуса били прѣдадени 74-и низамски полкъ и полската батарея на поручикъ Костовъ).

На 21 декември сутриньта, срѣщу Конната дивизия, противника съсрѣдоточилъ силенъ артилерийски огънь по Зелената могила и гжсти руски вериги се понесли въ атака срѣщу височината. Картечницитѣ открили огънь и успѣли да спратъ веригитѣ прѣдъ фронта, но други сж появили на фланговетѣ и защитницитѣ били принудени да се одръпнатъ. Руситѣ заели Зелената могила, обаче, въ тоя моментъ, една наша рота се хвърлила въ контръ-атака и, съ бой на ножъ, успѣла отново да я завладѣй. Руситѣ се опитали още нѣколко пжти да отнематъ могилата, обаче неуспѣли.

По пладнѣ, неприятелската артилерия отново открила барабаненъ огънь по Зелената могила, а слѣдъ малко, първомъ дѣсния флангъ, а послѣ и лѣвиятъ на противника, отново се хвърлили въ атака. Обстрѣлянъ силно, неприятелския центъръ билъ принуденъ да се спрѣ, обаче напрѣдването къмъ Зелената могила ставало стремително и слѣдъ малко произлѣзло слѣднето: нашитѣ патраули, находящи се въ дола, се оттеглили безъ да съобщатъ на защитницитѣ и руситѣ неочаквано се явили въ флангъ и тилъ на послѣднитѣ, поради което дѣсния картеченъ взводъ не можалъ да отстжпи. Послѣдвала борба съ саби, съ лопати, съ карабини и щикове, и половината отъ войницитѣ на картечния взводъ паднали убити и ранени. Ротната подръжка поискала да защити картечницитѣ, но хвърлилитѣ се върху й части я распръснали (ротниятъ командиръ и замѣстникътъ му паднали ранени). Виждайки това, командирътъ на конната бригада полковникъ Кметовъ бързо изпратилъ на помощь останалиятъ ескадронъ отъ 4-и коненъ полкъ, който, подъ началството на ротмистъръ Стояновъ, се спусналъ на тръсъ и, като използувалъ близкия долъ, изкачилъ се на 600 — 700 метра отъ руситѣ и се хвърлилъ въ атака. Появата на тоя ескадронъ била тъй неочаквана и хвърлянето тъй вихрено, че смутенитѣ руси тутатски почнали да бѣгатъ. Конницитѣ бързо прѣминали височината и сѣчащи бѣгащитѣ, достигнали до теленитѣ мрѣжи на неприятелската позиция. На връщане тѣ плѣнили и изостаналитѣ назадъ руси. Повече противникъ не прѣдприелъ никакво дѣйствие срѣщу Зелената могила. При неочакваното руско нападение нашитѣ загубили: убити 40 войника и ранени: 1 офицерски кандидатъ, 4 офицери и 84 войника.

Слѣдъ пладнѣ, съсѣдниятъ на Конната дивизия 9-и германски резервенъ полкъ (отъ колоната на IV-а Прѣславска дивизия) завързалъ оживенъ бой, но срѣщналъ твърдѣ сериозно съпротивление, не можалъ да заеме обекта си (в.401.)

Въ 6 часа сутриньта, дѣсниятъ флангъ на Прѣславската дивизия, разположенъ по височинитѣ сѣверно отъ с. Балабанча,

е билъ контръ-атакуванъ отъ 244-и руски и съ часть отъ 38 сибирски полкове. Прѣславци срѣщнали твърдо атаката и, слѣдъ като нанесли на противника достатъчно загуби, хвърлили се въ контръ-атака и успѣли да заловятъ 782 плѣнници и трофей — 4 картечници и повече отъ 1500 пушки. Прѣдъ лѣвия флангъ на дивизията противникътъ не прѣдприелъ нищо. По пладнѣ дивизията се затвърдила здраво на позициитѣ си, удължила фронта си въ лѣво и влѣзла въ свръзка съ пѣхотнитѣ части отъ Конната дивизия. 9-и германски полкъ тя отдръпнала назадъ и съ 1 полска батарея го изпратила въ разпореждане на Командующи армията.

Противникътъ указалъ сериозно съпротивление срѣщу 15-а турска дивизия; къмъ 2 ч. сл. пл. послѣднята атакувала и заела височинитѣ сѣверно отъ с. Ортакьой, обаче привечерь 56-и турски полкъ, контръ-атакуванъ отъ руситѣ, билъ отхвърленъ на старата си позиция,—нѣщо, което повлѣкло безредното отстжпване на цѣлата 15-а турска дивизия, понесла твърдѣ чувствителни загуби. Тоя день 25-а турска дивизия останала на мѣстото си и не прѣдприела никакво настжпване. Командирътъ на корпуса, за да поправи обърканото положение на корпуса, билъ принуденъ привечерь да вземе въ подръжка двѣ дружини отъ 74-и полкъ, оставенъ въ разпореждането на Командующи армията.

Частитѣ отъ Сборната дивизия, къмъ 1 ч. сл. пл., прѣдприела атака въ участъка сѣверно отъ с. Армутлий, която излѣзла несполучлива. Противникътъ билъ силно окопанъ и указвалъ отчаяна съпротива.

Тъй като било контастирано, че части отъ 4-и Сибирски корпусъ сж вече прѣхвърлени на Дунавския театъръ въ Ромжния, щаба на Макензенъ заповѣдалъ: „III-а армия да прѣмине въ атака съ всичкитѣ си сили и да завладѣй тетдепонитѣ при Мачинъ и Исакча, като притегли за цѣлта и тежката си артилерия„. По поводъ на тая заповѣдь генералъ Нерѣзовъ отговорилъ: „Армията съ всичкитѣ си сили атакува вчера и днесъ неприятелскитѣ укрѣпени позиции на линията: в. 336 (южно отъ Туркоайя) — в. 402 — с. Хамчеарка — в. 134 — в. 266 (Денисъ тепе) — в. 117 (сѣверо-източно отъ Зебилъ), обаче атаката сполучи само прѣдъ фронта на IV-а Прѣславска дивизия; другитѣ дивизии, поради липса на тежка артилерия, не успѣха да заематъ неприятелскитѣ позиции, а срѣщу 15-а турска дивизия противникътъ мина въ контръ-атака и тя даде голѣми загуби. Муниципитѣ на корпуса сж вече на привършване. Моля да се изпрати часъ по-скоро тежка артилерия и Турския корпусъ да бжде снабденъ съ бойни припаси, а сжщо да се изпратятъ и хора за попълване на ефектива му“.

На 22-й било заповѣдано на частитѣ да се затвърдятъ солидно на заетитѣ мѣста; Турския корпусъ билъ усиленъ съ 47-й низамски полкъ, 9-й резервенъ германски полкъ и полската батарея на поручикъ Костова.

Въпрѣки очакванията на сериозенъ бой тоя день, указало се че руситѣ прѣзъ нощьта сж напуснали позициитѣ си, поради което, въ 9 ч. пр. пл., било заповѣдано на армията да продължи прѣслѣдването. Вечерьта частитѣ заели слѣдното разположение: I конна дивизия достигнала до рѣкичката южно отъ с. Гречи, срѣщу противникъ, който заемалъ линията: с. Кара Калноу — с. Гречи; IV Прѣславска дивизия достигнала линията: в. 427 — в. 403 — монастиръ Тайца; 6-й турски корпусъ достигналъ линията: в. 330 — 2 клм. южно отъ с. Майданкьой; и Сборната дивизия: Тръстеникъ—Фрекачей—Каталой—Узунъ Баиръ (в. 218); авангардътъ ѝ заелъ вечерьта гр. Тулча.

Щабътъ на Макензенъ допълнително заповѣдалъ: „При по-нататъшното настжпване съ лѣвитѣ флангове на IV Прѣславска дивизия и на Турския корпусъ, да се има прѣдъ видъ, че заемането на тетдепона при Мачинъ прѣдставлява за сега най-важната задача на III армия; тази задача трѣбва да прѣдшествува заемането на Исакча, понеже възможно по-скоро трѣбва да се осуети прѣхвърлянето на неприятелски части отъ единия на другия брѣгъ на Дунава, отъ Браила къмъ Мачинъ и Исакча, поради което необходимо е направляющитѣ линии на IV Прѣславска дивизия и на Турския корпусъ да се измѣстятъ по къмъ западъ“.

Понеже руситѣ били вече отстжпили съ лѣвия си флангъ къмъ Тулча и Исакча, а съ дѣсния си флангъ продължавали да указватъ силно съпротивление прѣдъ Мачинъ, то армията да указватъ силно съпротивление прѣдъ Мачинъ, то армията да указватъ силно съпротивление прѣдъ Мачинъ. то армията да указватъ силно съпротивление прѣдъ Мачинъ, то армията да напрѣдне само съ дѣсния си флангъ, а съ лѣвия си — останала на позициитѣ, които заемала на 22. Вечерьта армията достигнала:

Сборната дивизия: I бригада въ г. Тулча; II бригада — по линията на височинитѣ 2 клм. южно отъ с. Паркешъ и височинитѣ по двата склона на дефилето с. Телица — Николицелъ. 53-й полкъ пръвъ влѣзълъ въ гр. Тулча, гдѣто пристигналъ и началникътъ на Сборната дивизия генералъ Кантарджиевъ, посрѣщнатъ най- тържествено отъ гражданитѣ. Улицитѣ, прозорцитѣ и балконитѣ били отрупани съ хора. Прѣдъ църквата стояло голѣмо множество начело съ духовенството и съ членоветѣ на общинския съвѣтъ. Кметътъ поднесалъ хлѣбъ и соль и се държали привѣтствени рѣчи, сжщо говорили и прѣдставителитѣ на другитѣ народности, а въ края на празднеството билъ отслуженъ тържественъ молебенъ. Слѣдъ като посѣтилъ окржжното управление, генералъ Кантарджиевъ заминалъ при II бригада, която отивала за Исакча, гдѣто нѣмало голѣми неприятелски сили и градътъ билъ прѣпълненъ съ обози, артилерия и стада, и всичко това можало е лесно да стане плячка.

IV Прѣславска дивизия натѫпила съ авангардитѣ си по посока на монастира Кокошъ — в. 304 и западно отъ тая височина. Поради силно планинския характеръ на мѣстността, непріятелскитѣ окопни линии, построени по изходитѣ на пѫтищата, се указали трудно прѣвземаеми. Артилерията на противника обстрѣлвала на длъжъ отворитѣ прѣзъ гората, а оная на дивизията не могла да бѫде използувана, поради лѣсиститѣ пространства, прѣзъ които водили тѣсни, стръмни и развалени пѫтища. Бойниятъ фронтъ можалъ да напрѣдне едва на около 1000 крачки и заелъ слѣдното положение: в. 197 (западно отъ Исакча) — 2 клм. сѣверно отъ в. 304 — воденицата сѣверо-западно отъ гребена Тайлоръ. Употрѣбени били краини усилия, за да се извадятъ на позицията поне 2 орждия.

Конната дивизия не можла да напрѣдне и тоя день, и противникътъ останалъ на позицията си по в. в. 90, 161 и 456, отъ гдѣто развивалъ силна артилерийска дѣйность.

Отъ Турския корпусъ, прѣзъ цѣлия день не били получени никакви донесения.

Щабътъ на Макензенъ отново поискалъ, щото армията, съ захождание съ по-голѣми сили, да заеме тетдепона при Мачинъ, а въ случай че противникътъ укаже сериозно съпротивление, то да се атакува най енергично, съ съдѣйствието на тежката артилерия, — за което на 25 въ 11 ч. пр. пл. била издадена оперативна заповѣдь № 66 която налагала заемание на изходно положения за атаката на тетдепонитѣ при Мачинъ и Исакча, а именно:

а) Усилената Конна дивизия да остане и се затвърди на досегашната си позиция, като вземи мѣрки за охрана на лѣвия флангъ откъмъ с. Иглица; дивизията се усилила съ 1 дружина и 1 картечна рота отъ 9-й германски полкъ; б) IV Прѣславска дивизия да се изнесе на линията: в. 456 — сѣверно отъ монастира Тайца, и съ авангардитѣ си да продължава да събира свѣдѣния за противника и мѣстността; тежкитѣ ѝ батареи да се насочатъ по шосето Черна — Мачинъ и да имъ се приготвятъ позиций по склона източно отъ с. Гречи; в) 6) Турския корпусъ да се подравни съ другитѣ части, като изнесе главнитѣ си сили на линията: гребена източно отъ монастира Тайца — в. 252 — шосето Николицелъ за Мейданкьой, и изпрати авангардъ въ сѣверна посока за влизане въ контактъ съ противника и за разузнаване мѣстността и г) Сборната дивизия (безъ гарнизона въ Тулча) да продължи напрѣдването си и съ главнитѣ си сили да заеме линията: в. 259 — гребенитѣ сѣверозападно отъ с. Телица — с. Паркешъ,

24 декемврий, прѣднитѣ части на армията достигнали непріятелската укрѣпена позиция, но я намѣрили празна. Разѣздитѣ на Сборната дивизия продължили напрѣдъ и въ 8 ч. 30 м. влѣзли въ гр. Исакча. Едноврѣменно съ тѣхъ влѣзли и

разездитѣ на IV Прѣславска дивизия. Настѫпването на IV Прѣславска дияизия, поради твърдѣ лошия теренъ, и тоя день било много трудно; тя достигнала съ дѣсния си авангардъ гр. Исакча, съ срѣдния авангардъ — 3—4 клм. сѣверозападно отъ гребена Тайлоръ и съ лѣвия си до в. 456. Главнитѣ ѝ сили останали при с. Циганка и при в. 303. Отъ Турския корпусъ и тоя день липсували всѣкакви свѣдѣния. Съ приближаването на разѣздитѣ на Сборната дивизия къмъ Исакча, противното на разѣздитѣ на Сборната дивизия къмъ Исакча, противникътъ опразнилъ града и се отдръпналъ задъ Дунава. Ромжнскиятъ мостъ билъ вече притегленъ на другия брѣгъ, а отъ руския — една часть била изгорена, а другата останала срѣдъ Дунава. Заловени били около 250 плѣнници.

Боеветѣ за завладѣване на Мачинския Тетдепонъ.

(Гледай скица № 11).

Почти цѣла Добруджа била вече завладѣна и оставала само най-сѣверната ѝ часть. Едно малко тамъ жгълче, между Мачинъ и с. Лункавица, образувано отъ извивката правена отъ Дунава между Галацъ и Исакча подъ 45°, още се заемало отъ руски части. Това жгълче, силно планинско, било приготвено за най-упорита отбрана, съ нѣколко линии окопи, оградени съ телена мрѣжа. Руситѣ получили заповѣдъ да се държатъ до послѣдна крайность. Особено силно е било укрѣпено равнището южно отъ Мачинъ, обстрѣлвано отъ силна артилерия и оградено отъ западъ съ Дунава и отъ истокъ съ планинския гребенъ Прѣкопанлуй. Пѫтища изъ планината (Бабадагска) особено за артилерия, почти липсвали. Най затруднителенъ е билъ марша на IV Прѣславска дивизия, която трѣбвало да сѣчи горитѣ и да прави нови пѫтища за изваждане на артилерията. Противникътъ, скѫпейки много за съобщенията си съ Браила и Галацъ (прѣзъ Дунава), искалъ, по всѣкой начинъ, възможно по-дълго врѣме да спре напрѣдването на армията. Малкиятъ фронтъ, което имало горѣпомѣнатото жгълче, позволявалъ най-упорита отбрана съ малко сили, а нашитѣ трѣбвало, безъ да гледатъ на жертви и на усилия, да пробиятъ тоя фронтъ и да завладѣятъ непріятелскитѣ съобщения съ другия брѣгъ на Дунава.

За дѣйствията на 25 декември било заповѣдано:

Усилената Конна дивизия (съ 9-й германски полкъ) и IV Прѣславска дивизия да атакуватъ и завладѣятъ тетдепона Мачинъ. IV Прѣславска дивизия да настѫпи въ 7 ч. пр. пл., съ захождане дѣсното рамо напрѣдъ, въ зоната между билото на височинитѣ 427, 451 и 364 и шосето Рашелъ—Мачинъ и да атакува фронта в. 105 (източно отъ с. Жижила) — в. 456. Конната дивизия, слѣдъ усилена подготовка отъ всичкитѣ си полски и тежки батареи, да атакува фронта: в. 90 — в. 161.

Турския корпусъ да групира едната си дивизия въ с. Николицелъ, а другата въ с. Мейданькой. Сборната дивизия да остави гарнизонъ въ Исакча (1 дружина, 1 полска батарея, 1 дълга батарея и 1 ескадронъ) и гарнизона въ гр. Тулча, и съ останалитѣ си части да се групира: II бригада при с. Капаклий и I бригада при с. с. Фрикацей и Каталой.

Тоя день се получила слѣдната бѣлѣжка отъ щаба на Макензенъ: „За да има успѣхъ атаката върху прѣдмостното укрѣпление на Мачинъ, трѣбва да се дѣйствува съ възможно повече артилерия, за което, ако е възможно, да се използува всичката артилерия на Сборната дивизия и на Турския корпусъ" Тутакси било разпоредено: 1 пѣхотенъ полкъ съ нѣколко батареи отъ Сборната дивизия да се изпратятъ незабавно въ разпореждането на началника на IV Прѣславска дивизия; командира на Турския корпусъ да изпрати батареитѣ си въ разпореждане на сжщия.

Дѣйствията тоя денъ се развили така:

Срѣщу Конната дивизия противникътъ продължавалъ да се държи на позициитѣ си (в. в. 90 и 161) и проявявалъ най-усилена артилерийска дѣйность. IV Прѣславска дивизия достигнала линията в. 197 (западно отъ Исакча)—воденицата при надписа „Тайлоръ" — половинъ клм сѣверно отъ в. 456. И тукъ мѣстностьта била твърдѣ лѣсиста и планинска и проходи имало само по пжтекитѣ. Противникътъ заемалъ въ лѣсоветѣ всички излази и пжтеки и прѣпятствувалъ на частитѣ да дебуширатъ. Излизането на артилерията на позиция било крайно затруднително; при това липсвала й подходяща позиция и хубави наблюдателни пунктове. Прѣзъ цѣлия день е била извадена на позиция само една и половина батарея, а прѣзъ нощьта едва успѣли да настанятъ 4 и половина батареи.

Щабатъ на Макензенъ поискалъ Турския корпусъ да се прибере въ втора линия и да бжде готовъ за походъ, като 15-а турска дивизи се попълни съ хората на 25-а турска дивизия; сжщо да се върнатъ въ Бабадагъ и даденитѣ на армията 50 германски картечници.

Понеже теренътъ за дѣйствията се указалъ трудно достжпенъ за полската артилерия, генералъ Нерѣзовъ *поискалъ да му се изпратятъ въ най-скоро врѣме 2 планински, обикновени или гаубични, батареи.*

На 26 декември, Конната дивизия пакъ останала на позициитѣ си.

IV Прѣславка дивизия прѣзъ цѣлия день водила бой съ противникъ, които указалъ особено упорство, най-вече срѣщу дѣсния й флангъ (сѣверо-източно отъ гребена Тайлоръ). Съ извънредни усилия, неприятелската съпротива най-послѣ къмъ пладнѣ била сломена. Русигѣ започнали да отстжпватъ и II бригада успѣла да дебушира изъ горитѣ. Заловени били

около 150 плѣници. Лѣвиятъ фланъ на дивизията напрѣдналъ малко; при всичко че съпротивлението срѣщу него било послабо, той трѣбвало да се движи по-трудно достжпния гребенъ Тайлоръ. Дивизията заношувала на линията: окрайната на гората въ долината на р. Изворо Морилоръ и 1 клм. сѣверо-западно отъ в. 456.

Сборната дивизия, къмъ 3 ч. сл. пл., заела гребена западно отъ в. 197 (западно отъ Исакча). Напрѣдването поради силно прѣсечения и гористъ характеръ на терена, сжщо отивало бавно.

На 27 декември, дѣйствията на Конната дивизи почнали въ 1 ч. 30 м. сл. пл., съ артилерийски двубой, който щомъ се дигнала мъглата, достигналъ до най-голѣмо оживление. Въ 2 ч. 30 м. сл. пл., пѣхотнитѣ й части почнали атаката срѣщу в. 161 (4-а дружина отъ 31-й Варненски полкъ и 1 дружина отъ 11-й маршевъ полкъ). Подъ най-силенъ огънь, веригитѣ скочили отъ окопитѣ и се втурнали напрѣдъ. Огъньтъ на 17 наши батареи, отъ които половината били тежки, успѣлъ да неутрализира съпротивлението на рускитѣ пѣхотни части; обаче нашитѣ пѣхотинци силно страдали отъ неприятелския точенъ ураганенъ огънь. Нашата артилерийска маса не могла да задави неприятелскитѣ 3 — 4 батареи, които изкусно и самоотвержено рѣшавали задачата си. Нашитѣ батареи не могли да ги намѣрятъ, и тѣ, мълчеливи извѣстно врѣме, изведнажъ откривали батареинитѣ си редове срѣщу настжпающитѣ. Пѣхотата едва успѣла да заеме прѣднята неприятелска позиция и плѣнила 2 офицера и 150 войника. Вечерьта руситѣ се опитали съ контръ-атака да си възвърнатъ изгубената позиция, но били отбити съ огънь. Отъ разпита на плѣнницитѣ офицери се узнало, че срѣщу Конната дивизия дѣйствувала цѣла 10-а Сибирска дивизия и тя имала заповѣдь да се съпротивлява до послѣдна крайность.

IV Прѣсласка дивизия съ бой достигнала линията: лѣвия брѣгъ на р. Изворо-Морилоръ — 3 клм. сѣверозападно отъ в. 456. Настжпването и тоя день ставало бавно поради трудното движение на артилерията. Дѣсната колона се подържала само отъ едно гаубично отдѣление. 1 дружина отъ тая колона, постепенно отблъсквайки противника, вечерьта достигнала на 2 клм. югоизточно отъ силно укрѣпения в. 197.

Сборната дивизия завладѣла с. Рашелъ. 35-й Врачански полкъ, настжпвайки къмъ в. 76, срѣщналъ голѣмо прѣпятствия отъ прѣсечената и гориста мѣстность и веригитѣ му на мръкване достигнали до 100—200 крачки прѣдъ неприятелскитѣ окопи.

Щабътъ на III армия получилъ заповѣдь: Турскиятъ корпусъ да се отправи за гр. Хърсово и отъ тамъ да се прѣхвърли прѣзъ Дунава, за Ромжния.

За дѣйствията на 28 декември било заповѣдано: „Конната дивизия да насочи повече части за атаката на в. 161,

като групира огъня на всичкитѣ си батареи върху тая височина, а 1 дружина да атакува височинитѣ сѣверно отъ с. Гречи, въ тѣсна връзка съ лѣвия флангъ на IV Прѣславска дивизия. IV Прѣславска дивизия да изкара по-вече батареи на лѣвия си флангъ и да съдѣйствува на атаката на Конната дивизия върху в. 161."

И прѣзъ тоя день, напрѣдването на армията ставало много бавно, поради труднитѣ мѣстни условия. Лѣсоветѣ пълнели цѣлото пространство, а гребени и долини се изпрѣчвали постоянно по пжтя на слѣдването. При Конната дивизи положението не се измѣнило: артилерийскиятъ огънь на противника не допусналъ напрѣдването, а нашата артилерия, поради липса на удобни позиции и на добри наблюдателни пунктове, не можла да укаже нужната подръжка на пѣхотата. Частитѣ на IV Прѣславска дивизия, цѣлата ношь срѣщу 28-й, правили и сѣкли пжтища. Дѣсния флангъ на дивизията достигналъ на 1 клм. до окопитѣ на противника при в. 197; лѣвиятъ флангъ напрѣдналъ по-малко. Настжплението, не подържано отъ артилерията (поради липса на пжтища), изобщо отивало много бавно. Противникътъ срѣщу Сборната дивизия заемалъ височинитѣ 3—4 клм. юго-западно отъ с. Рашелъ и сжщо указвалъ най-силна съпротива. Пѣхотнитѣ части успѣли само да се приближатъ до неприятелскитѣ окопи.

Поради обстоятелството, че прѣдъ Мачинъ сж били констатирани, освѣнъ 61-а руска дивизия и 3-а казашка дивизия, но още и цѣлата Сибирска дивизия, Командующи армията помолилъ щаба на Макензенъ, докато трае операцията при Мачинъ, 25-а турска дивизия да остане при армията, и фелдмаршала се съгласилъ.

На 29-й дѣйствията се развили така:

Конната дивизия и противникътъ останали въ сжщото положение.

Пѣхотнитѣ части на IV Прѣславска дивизия, ако и съ голѣми трудности, постепенно се приближили къмъ неприятелската позиция и вечерьта веригитѣ имъ достигнали на около 700—800 крачки до теленитѣ мрѣжи на укрѣпената линия: единъ и половинъ клм. източно отъ в. 197 и гребенитѣ източно отъ в. 364.

На мръкване, веригитѣ на 36-й Козлодуйски полкъ отъ Сборната дивизия достигнали на около 1000 крачки до с. Лункавица; а 35-й Вратчански полкъ дѣйствувалъ южно и на една линия съ него.

За дѣйствията на 30 декемврий било заповѣдано: „Сборната дивизия да продължи настжпването си и да атакува участъка в. 82—в. 197, като прѣдварително заеме с. Лункавица. IV Прѣславска дивизия, усилена съ 59-й низамски полкъ и 7-й Прѣславски полкъ (7-й полкъ по-рано билъ приданъ къмъ Сборната дивизия), да продължи настжпването

и да атакува енергично съ дѣсното си крило в. 197, а съ лѣвото—кариерата (сѣвероизточно отъ в 161); послѣднето да се произведе съвмѣстно съ атаката на Конната дивизия срѣщу в. 161. Усилената Конна дивизия да атакува енергично в. 161, като подготви атаката съ мощенъ артилерийски огънь, а двѣ отъ батареитѣ ѝ да насочатъ огъня си върху кариерата, за съдѣйствие на атаката на IV Прѣславска дивизия.

На 30 декемврий въ 1 ч. 30 м. сл. пл., Командующи армията заповѣдалъ: „Всичката артилерия на Конната и Прѣславска дивизии да откриятъ барабаненъ огънь по в. 161 и кариерата, а въ 2 часа сл. пл. да се почне атаката; барабаниятъ огънь да продължава до като пѣхотата завладѣе обективитѣ си, като постепенно се прѣнася въ тилъ на позицията. Сборната дивизия да съдѣйствува на атаката на IV Прѣславска дивизия, като съсрѣдоточа отъня си върху единъ участъкъ на неприятелската позиция и да атакува тоя участъкъ".

Къмъ 1 ч. сл. пл. всичката артилерия на Конната дивизия открила барабаненъ огънь по в. 161, подъ прикритието на който, въ 2 ч. 30 м. сл. пл., пѣхотнитѣ части прѣминали въ енергично настжпване. Срѣщнати съ съсрѣдоточенъ артилерийски пушеченъ и картеченъ огънь, веригитѣ трѣбвало да се прѣцѣждатъ и да прибѣгватъ и, къмъ 3 ч. сл. пл., достигнали на 100—150 крачки до теленитѣ мрѣжи на окопитѣ и почнали да се окопаватъ.

Къмъ 2 ч. сл. пл., III Прѣславска бригада настжпила къмъ каменната кариера и, слѣдъ упоритъ бой, успѣла да заеме лѣсистата височина, източно отъ кариерата, и почнала да се окопава. Едноврѣменно съ бригадата, настжпила и дружината, служаща за свръзка съ Конната дивизия и, слѣдъ упоритъ бой, достигнала на 400 крачки до теленитѣ мрѣжи и се окопала.

II Прѣславска бригада настжпила съ лѣвия си флангъ, въ свръзка съ дѣсния флангъ на III бригада, и прогонила противника отъ окопитѣ му, като срѣдната дружина, къмъ 10 ч. вечерьта, се затвърдила на 800 крачки задъ тѣхъ, а дѣснофланговата дружина станала на една линия съ 35-й Вратчански полкъ отъ Сборната дивизия. Противникътъ прѣзъ ноцьта контръ-атакувалъ срѣдната дружина, но кърваво е билъ отбитъ. Прѣзъ цѣлата ношь силната пушечна и картечна стрѣлба не прѣстанала.

Настжпването на частитѣ отъ Сборната дивизия, поради силния обстрѣлъ и блатистата мѣстность около с. Лункавица, вървѣло бавно. Къмъ 10 ч. вечерьта, частитѣ отъ дивизията заели слѣдното положение: 1-а и 2-а дружини отъ 36-й Козлодуйски полкъ по дѣсния брѣгъ на р. Изворъ Морилоръ срѣщу с. Лункавица; 3-а дружина отъ сжщия полкъ на около 250 крачки отъ неприятелскитѣ телени мрѣжи; 1-а дружина отъ 35-й Вратчански полкъ минала теленитѣ мрѣжи и заела прѣднитѣ неприятелски окопи; 2-а и 3-а дружини отъ сжщия полкъ,

слѣдъ кървавъ бой, стигнали до теленитѣ мрѣжи, но били тамъ спрѣни. Прѣзъ нощьта противникътъ нѣколко пѫти минавалъ въ контръ-атака; най-силно той нападалъ на фланговетѣ, лѣвия на Сборната и дѣсния на IV Прѣславска дивизия, обаче, съ прѣграденъ артилерийски огънь и съ силна пушечна и картечна стрѣлба, билъ е отбитъ.

На другия день, 31-й декември, дивизиитѣ продължили борбата. При Конната дивизия, дѣснофланговитѣ двѣ дружини съ смѣла атака завладѣли в. 161 и плѣнили 200 войника, 4 планински орждия и 5 картечници. Гъсти неприятелски вериги контръ-атакували тия дружини, но сѫ били кърваво отбити. Дружинитѣ се подали още напрѣдъ и стигнали 2 и половина клм. сѣверно отъ в. 161. Понеже съ заемането на тая височина, неприятелския фронтъ билъ вече почти разкѫсанъ, руситѣ на смръкване напуснали и в. 90. До вечерьта плѣнницитѣ достигнали цифрата 700.

III Прѣславска бригада, слѣдъ упоритъ бой, отблъснала противника и окончателно заела каменатa кариера. II Прѣславска бригада, прѣодолѣвайки силни прѣпятствия отъ терена, сѫщо отблъснала съ бой противника и вечерьта достигнала в. 197. Заловени били 300 плѣнници.

Частигѣ отъ Сборната дивизия достигнали гребена на югъ отъ западното езеро при с. Лункавица, обаче селото, поради недостѫпностьта му отъ изтокъ и югъ (блата), не било завладѣно.

Въ щаба на III армия тоя день се получилъ прѣписъ отъ телеграмата, изпратена на Главнокомандующия отъ фелдмаршала фонъ Хинденбургъ, която гласяла: „Заемането на послѣдното укрѣпление при Мачинъ е отъ рѣшающе значение за военнитѣ дѣйствия на Дунава. Не мога да скрия, че напрѣдването на българската армия не оправдава моитѣ очаквания. Групата Макензенъ заповѣдалъ отново на III армия да атакува и азъ моля и Ваше Прѣвъзходителство лично да въздѣйствувате въ това отношение на III армия". — Щабътъ на дѣйствующата армия, като съобщилъ телеграмата, искалъ да се донесе на какво се дължи този застой на операциитѣ срѣщу Мачинъ.

Тоя упрѣкъ на III армия билъ крайно незаслуженъ, защото частитѣ й бѣха направили всичко възможно, за да прѣодолѣятъ руската съпротива и да завладѣятъ прѣдмостното укрѣпление на Мачинъ. Бавното развитие на операциитѣ се дължало на извънредно трудно достѫпната мѣстность; на създаденитѣ отъ противника редъ послѣдователни силно укрѣпени позиции; на липсата на планинска артилерия въ тая балканиста мѣстность; на умората на частитѣ, поради 15-дневнитѣ денонощни походи и боеве; и най- послѣ, на липсата на пѫтища и голѣмото отдалечаване отъ базата, което правило снабдяването на армията много затруднително. Само съвокупностьта отъ всичко това е била истинската причина, че въпрѣки проявенитѣ крайни усилия и даденитѣ жертви, дѣйствията срѣщу Мачинъ се развивали съ значителни задръжки. Генералъ Нѣрезовъ донесалъ въ сѫщия смисълъ.

На 1 януари дивизиитѣ продължили настѫпването. Левофланговитѣ части на Конната дивизия съ бой достигнали на около 600 крачки до теленитѣ мрѣжи на противника, отстоящи на 2300 м. отъ южната окрайна на гр. Мачинъ. Дѣсно-

фланговитѣ й части настѫпвали бавно по скалистия гребенъ на в. 364 и, къмъ 3 ч. сл. пл., достигнали високата му точка между Мачинъ и в. 197. По цѣлото протежание отъ Мачинъ до в. 105 се забѣлѣзвали окопи и телени мрѣжи.

IV Прѣславска дивизия настѫпила сутриньта по цѣлия фронтъ. III Прѣславска бригада, въ свръзка съ дѣснофланговата дружина на Конната дивизия, прѣминала източнитѣ склонове на в. 364, дебуширала изъ гората и на смръкване се затвърдила прѣдъ нея, а II Прѣславска бригада прѣминала в. 197. Противникъгъ прѣдъ фронта на дивизията указалъ слабо съпротивление, обаче гѫстата мъгла и прѣсѣчената мѣстность попрѣчила на бързото напрѣдване. Дивизията замръкнала на линията: в. 364 — в. 197.

Дѣснофланговитѣ части отъ Сборната дивизия, къмъ 3 ч. сл. пл., завладѣли с. Лункавица, а на смръкване и в. 82. 53-й полкъ достигналъ на около 4 клм. западно отъ в. 197. Дивизията плѣнила 312 руски войници и 1 прапорщикъ.

Генералъ Назлъмовъ донесалъ отъ Ромжния, че отрядътъ му е на 16 клм. на югъ отъ гр. Браила. На началника на Конната дивизия било заповѣдано: 1-и коненъ полкъ, заедно съ щаба на бригадата, да замине за гр. Тулча и като подчини частитѣ, които се намиратъ край Дунава, да организира ефикасно охранването отъ Тулча до морето.

За дѣйствията на 2 януари генералъ Нерѣзовъ заповѣдалъ: Сборната дивизия да продължи настѫпването въ зоната ограничена съ линията на Дунава — с. Гарванъ и линията: в. 197 — в. 105, и като акакува неприятеля, да го прѣслѣдва по петитѣ къмъ с. Буджаку; IV Прѣславска дивизия да продължи настѫпването си въ зоната, ограничена съ линиитѣ в. 197 и в. 105 и в. 364 — сѣверо-източния склонъ на гребена Прокопанлуй — 2 клм. южно отъ с. Жижила, и, като атакува противникътъ, да го прѣслѣдва по петитѣ; усилената Конна дивизия да атакува неприятелската позиция прѣдъ фронта си и да прѣслѣдва противника по посока Мачинъ — Браила. Дѣйствията тоя день се развили така:

Настѫпването на Конната дивизия, поради гѫстата мъгла, и се почнало едва къмъ пладнѣ. Частитѣ продължили напрѣдването и на смръкване достигнали на 1200 — 1500 крачки до теленитѣ мрѣжи на противника прѣдъ самия градъ, гдѣто се затвърдили. Настѫплението силно се затруднявало отъ силния неприятелски артилерийски и пушеченъ огънь.

IV Прѣславска дивизия атакувала неприятелската позиция, усилена съ телени мрѣжи и вълчи ями, по линията в. 105 — до послѣдната височина на гребена Прокопанлуй. Частитѣ съ бой прѣминали изкуственитѣ прѣпятствия и на смръкване отблъснали противника и заели в. 105. Указало се, че противникътъ ималъ втора укрѣпена позиция, непосрѣдствено източно отъ с. Жижила, която започвала отъ Мачинъ и свършвала при с. Вакарени.

35-и Врачански полкъ, отъ Сборната дивизия, съ бой завладѣлъ в. 105 (южно отъ с. Вакарени). Противникътъ заемалъ селото и гребена на югъ съ силни пѣхотни и артилерийски части. Околитѣ му били солидио приготвени и снабдени съ телени мрѣжи.

На 3 януари дѣяствията се изразили по слѣдния начинъ:

Началникътъ на Конната дивизия рѣшилъ съ нощна атака да завладѣе неприятелската позиция сѣверо източно отъ Мачинъ. Часътъ за атаката билъ назначенъ 6 ч. на разсъмване, обаче атаката била отмѣнена, поради силната умора на частитѣ. Отмѣняването станало късно, когато I дружина отъ 11 маршевъ полкъ била тръгнала, и й се паднало сама да атакува най-силната и издадена часть на неприятелската позиция, и, тя слѣдъ като дала голѣмо число убити и ранени, била принудна да залегне на 100 крачки прѣдъ теленитѣ мрѣжи, и да прѣдстои тамъ до 3 ч. сл. пл.

Къмъ 2 ч. сл. пл. противникътъ, заемащъ в. 116, билъ обсипанъ съ най-силенъ огънь отъ артилерията на Прѣславската дивизия и се разколебалъ и почналъ да се оттегля, а едноврѣменно съ това, почнали да се отдрѣпватъ и частитѣ му прѣдъ Конната дивизия. Тогава дѣснофланговитѣ дружини на послѣднята се хвърлили на ножъ и завладѣли окопитѣ му, а слѣдъ това настѫпили и другитѣ дружини и 9-и германски резервенъ полкъ. Послѣдвало страшно безрѣдие въ редоветѣ на противника; всичко прѣзъ глава почнало да бѣга назадъ. Виждало се какъ руската кавалерия се мѫчела съ нагайки да върне отстѫпващата въ паника пѣхота. Ако ли поне една наша батарея своеврѣменно би се изнесла на прѣдня позиция, тя можеше да довърши окончателно разстроения противникъ. Нашата конница сѫщо не можла да прѣслѣдва.

IV Прѣславска дивизия, въ 9. ч. пр. пл, започнала атаката, и, въ 3 ч. сл. пл., III-а бригада завладѣла в. 116, а на мръкване, слѣдъ жестокъ бой, заела и село Жижила. Взети около 500 плѣнници и 7 картечници.

Въ 5 ч. сл. пл., лѣвата колона на Сборната дивизия, слѣдъ упоритъ бой, минала неприятелскитѣ телени мрѣжи и завладѣла първата линия окопи. Дѣсната колона, поради силния обстрѣлъ. настѫпвала по-бавно.

За дѣйствията на 4 януари било заповѣдало: Сборната диризия съ 19-и Шуменски полкъ, да продължи прѣслѣдването по посока на Галацъ. IV Прѣславска дивизия съ всички пѣхотни и артилерийски части, дѣйствующи до тогава при Конната дивизия, да продължи прѣслѣдването къмъ Браила.

На 4 януари армията продължила настѫплението си срѣщу послѣднитѣ неприятелски позиции по дѣсния брѣгъ. Частитѣ на IV а Прѣславска дивизия, при напрѣдването си, били обстрѣляни съ артилерийски огънь отъ лѣвия брѣгъ на Дунава и отъ пѣхотата отъ дѣсния брѣгъ. Обаче, въпрѣки силния

обстрѣлъ и лошото състояние на шосето Мачинъ — Браила и широко наводнената тамъ мѣстность, пѣхотнитѣ части продължавали да настѫпватъ и вечерьта достигнали брѣга на Дунава и завладѣли с. Гечетъ. Частитѣ отъ Сборната дивизия, съ упорити боеве, сломили упорството на противника, изблъскали го отъ укрѣпената му позиция при с. Вакарени — в. 161 — блатото Жижила и го накарали да отстѫпи по тѣсната ивица къмъ с. Гарванъ.

На 5 януари, частитѣ отъ Прѣславската дивизия прѣминали на лѣвия брѣгъ на Дунава, при гр. Браила, а часть отъ Сборната дивизия заела в. 86, най-крайната точка на Добруджа.

Армията, слѣдъ окончателното изблъскване на противника отъ Добруджа (което било вече изпълнено), получила задача да отбранява заетата область, за което да си приготви заблаговрѣменно редъ позиции и да очисти Дунавската делта отъ противника.

Армията, прѣзъ периода отъ заставанието ѝ на отбранителната позиция езеро Ташавлу—село Бонахчикъ до отхвърлюването на руситѣ задъ долни Дунавъ бѣ изгубила убити слѣднитѣ офицери: отъ 16-и Ловчански полкъ полкозникъ Ивановъ Ю.; отъ 25-и Драгомански полкъ подпоручикъ Аневъ Д.; отъ 35-и Вратчански полкъ майоръ Савовъ А. и подпоручикъ Дановъ; отъ 54 и полкъ капитанъ Върбановъ Д.; отъ 7-и Прѣславски полкъ капитанъ Недевъ Т., подпоручици Кържиевъ, Ламбовъ и Капарашевъ; отъ 19-и Шуменски полкъ поручикъ Сапунжиевъ, подпоручикъ Митевъ А., офицерски кандидатъ Добревъ Ж.: отъ 31-и Варненски полкъ поручикъ Бончевъ и подпоручици Ангеловъ М., Поповъ А. и Джамбазовъ Г.; отъ 47-и полкъ поручикъ Куюмджиевъ; отъ 48-и полкъ поручици Гайтанджиевъ и Нойковъ; подпоручици Касабовъ и Германовъ; отъ 5-и артилерийски полкъ майоръ Илиевъ С.; отъ Лейбъ-гвардейския полкъ поручикъ Геновъ С.

. . . . . .

И тъй, най-послѣ, слѣдъ 4-мѣсечна усилена бойна дѣйность, при непрѣкѫсната борба съ двойно по-силенъ противникъ, въ двубой на животъ и смъртъ съ жилавитѣ и отрупани прѣзъ вѣкове съ неувѣдаема слава руски части, III-а българска армия успѣ да изпълни достойно задачата си. Въ тоя, заграбенъ ни прѣди 40 год., край, тамъ по долни Дунавъ, стоеше вече стражата ни, пазяща най-сѣвернитѣ прѣдѣли на великата нѣкога България. Ний-вече владѣехме цѣлия Жигълъ, тоя естественно укрѣпенъ плацдармъ на старото ни царство, омиванъ отъ Дунава и морето и затворенъ крѣпко отъ югъ съ Бабадагдскитѣ планини. Въ тоя хубавъ край, по тия падини и дѣвствено лѣсисти планини, свидѣтели на славата на Крума и Симиона и на ужасния погромъ отъ дружинитѣ на руския князъ Свѣтослава, вече се бѣха настанали български полкове, чуваха се звуковетѣ на воената ни тржба и шумтѣха побѣдно левскитѣ ни знамена!

Да, ний бѣхме владѣтели на цѣла Добруджа, на благословената земя, за която още руският князъ Свѣтославъ, при втория си походъ за България (969 год.), е казвалъ на майка си и боляритѣ: „Не ми е драго да бжда въ Киевъ; искамъ да живѣя въ Малъкъ Прѣславъ на Дунава (сега с. Приславa — източно отъ Тулча), защото тамъ е моята земя, центрътъ, гдѣто се стичатъ драгоцѣнноститѣ на изкуството и природата: злато, платина, вино и плодове отъ Гърция; сребро и коне отъ Чехия и Венгрия; кожи, медъ, воскъ и роби отъ Русия"... И радвахме се ний като малки дѣца за окончателната придобивка на тоя етнически нашъ край, що отъ прѣди 10 столѣтия е билъ опората на културното развитие на нашия народъ, въ който бѣ основана първата българска архиепископия още при Бориса (870 година); тоя скжпъ за насъ Жнгълъ, гдѣто и въ днитѣ на петвѣковното ни робство, когато самосъзнанието на българина вече почти бѣ изчезнало, първомъ израстна идеята за политическа и духовна независимость и бѣ отворено първото българско училище още въ 1812 година (въ Тулча); отъ гдѣто се почна изгонването на гръцкитѣ владици отъ България (Силистренския владика Деиносий), появиха се знаменититѣ български революционери Стефанъ Караджа и попъ Харитонъ и заработиха духовнитѣ дѣйци и корави българи: Стефанъ Тодоровъ, Тодоръ Икономовъ, х. Велико, Димитраки бей, Д-ръ Янкуловъ, Минчевичъ, Живковъ, попъ Енчо, Сава Доброплодни, А. Бошнаковъ и много заслужилия духовенъ пастиръ и писатель епископъ Климентъ Браницки; тоя, казваме, изворъ на родолюбие и огнище на просвѣтителна и политическа дѣйность, неподдающа се на репресии и насилничества, която бѣ достигнала до тамъ, че и подъ чуждо иго, да прати въ редоветѣ на българското опълчение прѣзъ 1877 година стотица борци, а въ послѣднитѣ три вой ни — хиляди и хиляди доброволци патриоти!! . . .

Но, уви, тъкмо още въ първитѣ дни на тая наша радость, ний трѣбваше да паднемъ отново въ грозно разочарование. Указа се, че Кюстендженското генералъ-губернаторство вървеше и се разпространяваше слѣдъ нашитѣ стжпки. Германското главнокомандуване, въпрѣки уговора съ съюзницитѣ, щото това губернаторство (етапна зона) да се простира само на 30 клм. сѣверно отъ желѣзно-пжтната линия Черна вода—Кюстенджа, (както това казва и самия генералъ Лудендорфъ), прѣмѣсти границата му 60 клм. сѣверно отъ тая линия, т. е. до самия Бабадагъ. Това своеволие уби окончателно българскитѣ надежди и прѣдизвика още по-голѣмо озобление у българскитѣ чинове; при това, то постави българската армия въ още потрудни условия за сжществуване, като я тѣсно затвори въ четиржгълника между морето, Дунава и Бабадагдскитѣ планини, а пъкъ комуникациитѣ ѝ трѣбваше да минаватъ прѣзъ германската етапна зона, въ която мѣроприятията недопускаха правилното функциониране на тиловитѣ служби.

Щаба на Макензенъ въ Букурещъ, заетъ всецѣло съ ромжнскитѣ работи, малко искаше да знае за нуждитѣ на III българска армия въ Добруджа и отказваше на всички искания. Германското главнокомандуване продължаваше да остава колкото неумолимо по важнитѣ въпроси, толкова и неотстжпчиво по дребнавитѣ искания. Въ нашата главна квартира знаеха вече, че ако ли въпроса или отговора идеше отъ Лудендорфъ, нищо добро не можеше да се очаква, и гледаха да довеждатъ работитѣ до свѣдението на фелдмаршалъ Хинденбургъ, който бѣ по-благосклоненъ къмъ насъ, обаче рѣдко успѣваха и обикновено се разпореждаше Лудендорфъ, настроението на когото много добрѣ се обрисува съ пасажитѣ отъ мемоаритѣ му: а) Прѣминаването на цѣла Добруджа въ български ржцѣ бѣше неблагоприятно за германскитѣ интереси; на менъ би било *най-приятно*, ако сѣверна Добруджа останеше на Ромжния, – *това отговаряше и на становището, което заемахъ по Добруджанския въпросъ прѣзъ послѣднитѣ 15 мѣсеца* и б) Турцитѣ, взели участие въ завоюването на Добруджа, поискаха, вмѣсто припадающата се на тѣхъ часть отъ Добруджа, българитѣ да имъ повърнатъ областьта на западъ отъ Одринъ и източно отъ Марица, която тѣ имъ бѣха отстжпили прѣзъ 1914 година; азъ счетохъ това турско искане за справедливо (и разбира се, го изполуваха като добъръ прѣдлогъ за кондоминиума въ Добруджа — нали?) . . . . .

И отгорѣ на всичко дойде Букурешкия миръ, съ оня парадоксаленъ кондоминиумъ, който потрѣсе до основа българската душа, даже чакъ въ Македония, и уби окончателно вѣрата на българина у силния съюзникъ. — Войскитѣ ни, заставени да напуснатъ сѣвѣрна Добруджа, бѣха свидѣтели на потрѣсния ефектъ и неописуемото отчаяние на сънародницитѣ си отъ тоя край. Телеграмата за опразването на Тулча е била получена вечерьта въ врѣме на вечеринката, дадена тамъ по случай годишнината на освобождаването на градътъ, и тутакси плачоветѣ и охканията застжпили музиката и веселието се обърнало въ сжщинско погребение. На сутриньта, цѣлото население се изпрѣчило прѣдъ отстжпващитѣ войски и стари, млади и дѣца, съ плачоветѣ си, съ падание на колѣне, съ вдигание на ржце, искали да задържатъ, да умилостятъ отпжтуващитѣ. Сжщата сърцераздирателна картина се повторила и въ другитѣ градове, а селското население, събрано на разни пунктове и обезумѣло отъ неочакваното нещастие, плачало, молило се, късало си дрѣхитѣ, хващало се за конетѣ, проклинало съдбата си и колѣнишкомъ моляло да не го оставатъ въ чужди ржце. Безсилни да сторятъ нѣщо за да помогнатъ на нещастнитѣ си братя и сестри, офицеритѣ и войницитѣ сжщо плачили, мжчили се да ги утѣшаватъ и глѣдали минутата по-скоро да се избавятъ отъ сърцераздирателиата глѣдка. Тѣ напуснаха съ неописуема тжга Добруджа и отне-

соха съ себѣ си грозно озлоблѣние срѣщу виновницитѣ за станалото, и тамъ въ България и на Македонския фронтъ (за гдѣто отиваха) тѣ успѣха да прѣдадатъ на сънародницитѣ си своитѣ ужасни впѣчатлѣния . . . И българина настръхна още повече и абсолютно нищо вече не бѣ въ състояние да уталожи ужасната българска болка, а особенно когато се узна, че турскитѣ претензии за компенсация край Марица, се поддържатъ и отъ германска страна.

Всичкитѣ тия нѣща въ свръзка съ лошето вътрѣшно положение въ страната (мизерия, липса на срѣдства за животъ, голѣмия задъ граница извозъ, умората, злоупотрѣбленията, агитациитѣ и пр.), добавени съ ефекта отъ появяването на 14-тѣ Уилсонови точки, донесоха окончателното разколебавание у народа и създадоха безвъзвратно общото убѣждение за безполезностьта отъ по-нататашното продължение на войната. Озлобяването у войскитѣ достигна до степенъ: *или да се сключи часъ по-скоро миръ, или да се напустне масово фронта.* Особенно много помогна за това фатално рѣшение циркулирующитѣ слухове за произлѣзли сериозни германски неуспѣхи на западния фронтъ . . . Началницитѣ се мжчаха да въздѣйствуватъ и се противопоставятъ срѣщу агитациитѣ и уговора за напускането на фронта, и, тамъ, гдѣто тѣ имаха успѣхъ, войскитѣ останаха твърдо по мѣстата си, даже до самия день на сключването на примирието . . . Обаче противника наблѣгна върху Мъгленския участъкъ, който бѣ най-слабо заетъ и най-слабо укрѣпенъ, и сполучи да пробие Македонския фронтъ. Частитѣ отъ тоя участъкъ (3-а дивизия), оставени безъ войски отъ II-а линия, физически изтощѣни отъ тригодишното имъ безсмѣнно стояние въ бойната линия, срѣдъ снѣговетѣ и мъглитѣ по 2000 метровитѣ Мъгленски планини, и лоше хранени и много злѣ облѣчени, поради което бѣха най злѣ настроени и най-много морални подхлъзнати, неиздържаха удара, напустнаха позициитѣ си и, по липса на заблаговрѣменно съсрѣдоточени задъ тѣхъ резерви, отдръпването постепенно се прѣдаде и на съсѣдитѣ.

И пробива бѣ извършенъ, обаче катастрофата все още можеше да се избѣгне, ако ли имаше отзадъ достатъчни резерви и ако останалитѣ по мѣстата си I, II и IV армии и I, VI и Сборната дивизии биха били тласнати напрѣдъ за ударъ. Въ общата слисия, а особенно срѣдъ бъркотиитѣ на германо-българското командуване, никой не се досѣти за подобенъ ударъ въ критическия моментъ. Всичкитѣ български части се намираха изтѣгнати въ една линия по цѣлия боенъ фронтъ, а малкитѣ резерви, образувани около Прилѣпъ и въ долината на Струма, пристигаха несвоеврѣменно и по пакети; тѣ неможаха да се противопоставятъ и бѣха увлечени отъ отстжпающитѣ войски. Разширения вече пробивъ наложи и отстжпването на I-а армия и на IV Прѣславска дивизия . . .

Така станаха тия работи и напразно генералъ Лудендорфъ, въ желанието да снеме отговорностьта си за произлѣзлото, иска да намѣри причинитѣ на катастрофата въ нѣкакви съглашенски пари, коитосж играли въ нея главна и единственна роль. Защото единъ цѣлъ нзродъ и армия не се подкупуватъ за да рискнатъ съ дѣяния, които неминуемо щѣха да съсипятъ политическото и икономическото бждаще на страната а, тѣ само се озлобяватъ. Защото една 4-милионна България, вдигнала на кракъ 500,000 армия, не бѣ въ състояние да даде всичко нужно на съюзника (извозъ), безъ да да не бжи сама тя силно утѣснена въ потрѣбното за народа и войската, а пъкъ Лудендорфци не искаха да разбератъ, че тамъ именно се криеше главната причина на незадоволството. Защото само при отчаянието, поради отнеманието на Добруджа и подиганото на Маришкия въпросъ, умората отъ продължението на войната достигна до едно ужасно умръзване и отвращение. Защото най послѣ, ако ли бѣха дадени заблаговрѣменно исканитѣ германски подкрѣплѣния, нѣмаше да се състои пробивътъ или най-малко той щѣше да бжди отбитъ, а такива подкрѣплѣния можеха да се дадатъ отъ германскитѣ части въ Русия, гдѣто войната бѣ вече свършена, т. е. тъй както това стана слѣдъ пробивътъ, когато бѣ вече съвсѣмъ късно . . . Историята, ще има да си каже думата по тоя въпросъ.

Нещастията калятъ народитѣ; тежкитѣ изпитания раждатъ подема. Сладкитѣ вѣяния на националния епосъ създаватъ неписания законъ на традициитѣ, въ силата на който, поколѣнията неотклонно отиватъ по пжтя на прѣдшественицитѣ си. Тѣ палятъ кръвьта и подхранватъ скжпоцѣнитѣ залози на гражданскитѣ добродѣтели—за възвишена любовь къмъ Отечеството и свѣтия дългъ за самопожертуване къмъ родната земя... Изработени въ народа при непрѣстаннитѣ борби за обединение на българското племе, още прѣзъ врѣме на старото ни царство, и прѣдадени чрѣзъ кърмата на толкова послѣдующи поколения, тѣ и прѣзъ дългия периодъ на петвѣковното ни робство останаха непокътнати. Тѣхъ не ги затри нито турския ятагинъ, нито епатрахиля на фанариотския езуитинъ, и, срѣдъ мрака на дълбоката непросвѣтена тъмнина, едната само искрица, хвърлена отъ приснопамятния светогорски монахъ Паисий, бѣ достатъчна да ги възпламени до степень —да запалятъ кръвьта, да развълнуватъ духоветѣ и да прѣдизвикатъ дългогодишната черковна борба и редицата потопени въ кърви възстания. И слѣдъ ужасния периодъ прѣзъ който националното ни съзнание бѣ почти изчезнало и името българинъ бѣ вече забравено отъ всички народи, България току изведнажъ даде редица апостоли и левенти юнаци, загинали по бѣсилки и въ тъмници, и ония безстрашни опълченски дружини при Стара-Загора, Шипка и Шейново, както и побѣдоноснитѣ полкове на югъ до Чаталджа и Бѣло море и на сѣверъ чакъ до долни Дунавъ... Историята постоянно се повтаря; слѣдъ тъмнината иде свѣтлина;

слѣдъ падането—силенъ подемъ, който ражда тласъцитѣ въ нацията за достигание *на единство народно и възможность да се диша въ отечественитѣ прѣдѣли.* България не умрѣ до сега и тя нѣма никога да загине! Българскиятъ народъ, при всичкитѣ си недостатъци и може би при единственитѣ си добродѣтели — *трудолюбието и любовьта къмъ родната земя*, ще живѣе вѣчно, въпрѣки всѣкакви катаклизми.

О вий, жилави дѣца на иднитѣ слѣдъ насъ поколѣния, вий бждащи пионери за прогреса и благосъстоянието на хубава България, вий достойни нейни защитници отъ външни напасти и бѣди, бждете бодри и не се отчайвайте въ настжпването на грядущитѣ свѣтли дни! Работете! трудете се неуморно! слѣдвайте неуклонно въ пжтя да бждете полезни на Отечеството, което, поради слѣтелитѣ го днесъ нещастия, се нуждае още повече отъ доблестни и трудоспособни синове!... Трудолюбието и настойчивостьта на българина не веднажъ сж запазвали народа ни отъ загиване и сж го издигали по-високо отъ миналото му положение. Така ще бжде и за напрѣдъ, при една ваша неуморна и умѣла дѣйность, за нарастване на народното благосъстояние и за осигуряване на отечественитѣ интереси! Бждете прочие достойни граждани и истински труженици на народното дѣло! Въ стоманенитѣ ви жили и така тече юнашка кръвь на вашитѣ дѣди, която, когато и да е, ще ви тласне къмъ съзнателно самопожертвуване прѣдъ Народния Олтарь, обаче внимавайте добрѣ и бждете благоразумни — за да не дочакате като насъ, слѣдъ толкова побѣди на югъ, западъ и сѣверъ, да видите хубавото Отечество хвърлено въ нещастие и мизерия! Богъ да ви е на помощь!! . . . . . .

. . . . . .

И днесъ, пишейки споменитѣ отъ тая побѣдна война, ний се осѣщаме слаби да схванемъ и прѣдадемъ напълно съвокупностьта на мощнитѣ импулси и възвишени чувствувания, изразени тогава въ грандиозния патриотически избухъ у народа, въ високата идейность запалила тъй буйно българскитѣ воини и въ устрѣма смѣлъ, неодържимо тласкащъ къмъ съзнателно самопожертвуване. Защото мжчно може да се измѣри възторга и горѣщото, задминало кулминационната си точка, желание да се спомогне на поробения братъ. — При това, врѣмето постепенно изличава духовната страна на прожитѣното и все повече блѣднѣятъ емоциитѣ, които тогава сж обземали душата и силно разтупвали сърдцето, и оставятъ само, като спомени, фактитѣ или резултатитѣ, добити отъ съвокупностьта на физическитѣ и духовни усилия, донесли успѣха—побѣдата,—въ случая: при Тутраканъ, Добричъ, Сарсанларъ, Кубадинъ, Топра Хисаръ и пр. и пр. Обаче и и тия само спомѣни сж достатъчни да накаратъ иднитѣ поколѣния да пламватъ отъ гордость и възторгъ, и горѣщо да съревнуватъ на завѣщанитѣ ярки примѣри отъ родолюбие и геройско

самопожертвуване прѣдъ отечественитѣ интереси. Тѣхнитѣ сърдца ще има да туптятъ сладостно, когато четатъ, какъ малочислената ни III-а армия смачка въ два дена силно укрѣпения Тутраканъ и, при явната очевидность — да се подложи на брусиловскитѣ атаки на славната руска пѣхота и подъ ударитѣ на лихитѣ казаци и драгуни, тя настжли напрѣдъ и съ редъ побѣди успя да очисти цѣла Добруджа отъ руско-ромжнскитѣ войски.

Тѣ ще се гордѣятъ съ дѣдитѣ си отъ тая славна бурлива епоха и, зарадъ Тутраканската атака, която, по войнишкото самопожертвуване и устремъ, стои по горѣ отъ староврѣменнитѣ открити пристжпи, и славата й не ще затъмнѣе до като свѣтъ сжществува, ще имъ простятъ грѣхътъ, голѣмия, ако и неволенъ, грѣхъ, за причиненитѣ впослѣдствие злини на Отечеството. Тѣ ще имъ простятъ зарадъ вихровитѣ атаки на Софийци, Прѣславци, Бдинци и на Сборната дивизия — при Сарсанларъ, Добричъ, Чамурлий, Муси бей, Каралий, Деведжикьой, Калаичи, Кокарджа, Чаталъ югъ, Кубадинъ, Топра Хисаръ, Арабаджи, Мулчьово, Меджидие и въ сѣверна Добруджа; сжщо—и зарадъ смѣлитѣ дѣйствия на славната ни конница, която, ако и малочисленна и ездяща малки кончета, се мжжки противопостави срѣщу двойно повечето неприятелски ескадрони, яхнали породисти коне и катани, и въоржжени съ пики, и успѣ да нанесе славни побѣди на неприятеля при Кочмаръ, Чамурлий, Топра Хисаръ, Кара-Мурадъ. . . .

Е ли това слава, която могатъ да затъмнятъ днешнитѣ нещастия? Или яркостта на свѣтлото минало не сгрѣва духътъ и прѣзъ най-тежкитѣ фази на националното сжществуване? Или злото може да бжде пълно, ако се крѣпи моралната мощь у народа и се има пжтеводна звѣзда къмъ щастливо бждаще?

КРАЙ

Генералъ Лейтенантъ Колевъ Ив., славния началникъ на славната ни Конна дивизия, при дѣйствията й въ Добруджа. Починалъ на 1917 година, 30 Юлий, отъ болѣсть придобита отъ усиленитѣ напрѣжения прѣзъ непрѣкжснатитѣ тримѣсечни походи и боеве. Единъ отъ първитѣ военноначалници, на които се дължатъ успѣхитѣ ни на Добруджанския воененъ театръ; тоя, що, и при най тежкитѣ, възлагани на Конната дивизия, поржчения, казваше: *мжчно е, но ще гледамъ да изпълня,* и дѣйствително ги изпълняваше успѣшно; тоя рѣдакъ кавалеристъ и безстрашенъ воинъ, що влагаше душата и цѣлото си сжщество въ дѣйствията и води достойно коницата въ пжтя на славата по Добруджанскитѣ равнини.—Миръ на праха му!...

Списъкъ на раненитѣ офицери

прѣзъ войната въ Добруджа.

(Имената на убититѣ сж помѣстени въ текста на книгата.)

а) При прѣминаването на границата, при атаката на Тутраканъ и боя при Сарсанларъ.

I СОФИЙСКИ ПОЛКЪ: Подполковникъ Коняровъ, капитанъ Върбановъ; Поручици — Гроздановъ, Куцаровъ, Петишевъ, Денковъ, Панаьотовъ и Бърковъ; Подпоручици—х. Боневъ, Петковъ, Георгиевъ, Грашевъ, Димитровъ, Атанасовъ, Николовъ В., Николовъ Н., Фархи, Сарафовъ, Гошевъ, Малиновски; Златарски, Дебеляновъ, Хайребидиянъ и Митковъ; Офицерски кандидатъ Кънчевъ.

6-и ТЪРНОВСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Кара Ивановъ; Поручици — Арабовъ и Денчевъ; Подпоручици — Бѣлиновъ, Дрѣнски, Стояновъ, Дойчиновъ, Григоровъ, Велковъ, Цанковъ, Галовъ и офицер. кандидатъ Гръдевъ.

41-и ПѢХ. ПОЛКЪ: Капитанъ Велковъ и подпоручикъ Барулевъ.

42-и ПѢХ. ПОЛКЪ: Капитанъ Стойчевъ; Поручици — Дичевъ, Радковъ и Велковъ; Подпоручици Балабановъ, Бузовъ и Банковъ.

1-а ПИОНЕРНА ДРУЖИНА: Подполковникъ Найденовъ.

4-и АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Подпоручици—Петруновъ, Велевъ, Цоловъ и Влаховъ.

14-и АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Заимовъ.

1-и ГАУБИЧЕНЪ ПОЛКЪ: Майоръ Заимовъ(?)

7-и ПРѢСЛАВСКИ ПОЛКЪ: Подполковникъ Халачевъ, капитани — Василиевъ, Жечевъ, Малчевъ, Каракулаковъ, Момировъ, Кънчевъ, Добревъ; Поручици—Долгиевъ и Поповъ; Подпоручици — Станевъ, Игнатовъ, Тютюнджиевъ, Герчевъ, Стояновъ, Писиковъ, Шейтановъ, Поповъ, Русевъ, Къневъ С. Боевъ, Арнаудовъ, Кара Георгиевъ, Ганушевъ, Къневъ Б., Матеевъ, Кулаксъзовъ, Жековъ, Шишковъ и Рачевъ.

19-и ШУМЕНСКИ ПОЛКЪ: Подполковникъ Диновъ; Поручици — Голѣминовъ, Кънчевъ, Апостоловъ, Поповъ Желѣзковъ, Обретковъ; Подпоручици — Недевски, Васковъ, Караджовъ, Ламбриновъ, Помпариновъ, Черневъ, Каровъ, Щеревъ, Колевъ, Минчевъ, Поповъ, Дурчевъ, Пейчевъ, Петровъ, Камбуровъ, Ганчевъ, Колевъ, Бойчевъ, Стефановъ; офицер. кандидати—х. Гецовъ, Ивановъ, Пашевъ и Кожухаровъ.

31-и ВАРНЕНСКИ ПОЛКЪ: Подполковници Кара Еневъ и Бешевлиевъ; Майоръ Савовъ; Капитанъ Георгиевъ; Поручици—Каролевъ, Величковъ, Петковъ, Бойчевъ, Русковъ Калпакчиевъ, Христовъ А., Христовъ Р.; Подпоручици—Котларовъ, Господиновъ, Ионковъ, Бояджиевъ, Иочковъ, Михаиловъ, Стоевъ, Апостоловъ, Стояновъ И., Стояновъ П., Ивановъ С., Кулевъ, Бончевъ, Петровъ, Тяневъ, Добревъ, Георгиевъ и Ивановъ.

48-и ПЪХ. ПОЛКЪ: Поручикъ Узуновъ; Подпоручици — Шоповъ, Митковъ, Русевъ, Маджаровъ, Геранлиевъ, Файновъ, Николовъ и Георгиевъ.

4-а ПИОНЕРНА ДРУЖИНА: Поручикъ Н. Стояновъ и подпоручикъ Кожухаровъ,

3-и ГАУБИЧЕНЪ ПОЛКЪ: Полковникъ Кутинчевъ (умрѣлъ отъ рани).

2-и ТЕЖКИ АРТИЛЕР. ПОЛКЪ: Подпоручикъ Дамяновъ.

15-и АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Полковникъ Чакъровъ Подпоручикъ Дамяновъ

9-и КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Майоръ Черковски и Ротмистръ Терзиевъ.

б) Въ боевете при Кочмаръ и цри Добричъ — Чамурлии

ЩАБА НА I КОННА ДИВИЗИЯ: Подполковникъ Кисьовъ и Поручикъ Писовъ.

I КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистъръ Мирковъ.

2-и КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Поручикъ Мановъ.

6-и КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Подполковникъ Руйчевъ, Ротмистритѣ Сарафовъ и Шишковъ и Поручикъ Бжчеваровъ.

9-и КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Маиоръ Черковски, ротмистъръ Терзиевъ,

16-и ЛОВЧАНСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Табаковъ.

35-и ВРАТЧАНСКИ ПОЛКЪ: Майоръ Цаневъ, Капитани Тодоровъ, Черневъ, Петрински, Евстатиевъ; Поручикъ Дунековъ; Подпоручицитѣ Ангеловъ, Цачевъ, Ефремовъ, Новгиришки, Табаковъ и Несторовъ.

36-и КОЗЛУДЕЙСКИ ПОЛКЪ: Полковникъ Гладичевъ, подполковникъ Жиловъ, капитанъ Гавраиловъ; Поручици Зоровски, Мичевъ, Махони; Подпоручици — Табаковъ, Данчевъ, Кръстевъ, Андрейковъ, Коларовъ, Сираковъ. Поповъ, Григоровъ, Стояновъ, Личевъ, Рогозаровъ, Мариновъ, Хлѣбаровъ и Видоловъ.

53-и ПѢХОТЕНЪ ПОЛКЪ: Майоръ Ивановъ; Подпоручици — Живковъ, Тошевъ. Янакиевъ, Малиновъ.

8 и ПРИМОРСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Сърбеновъ; Поручикъ Бояджиевъ; Подпоручици — Николовъ, Чакъровъ, Бояджиевъ, Стойчевъ, Харалановъ и Желѣзовъ.

5-и АРТИЛЕРЙСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Даскаловъ, Поручикъ Радевъ и подпоручикъ Стефановъ.

в) Въ боевете срѣщу позицията Кузгунъ — Кара Омеръ, и при излизането на армията срѣщу укрѣпената линия Дунавъ — Кубадинъ — морето.

1-и СОФИЙСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Дичевъ и подпоручикъ Николовъ.

6-и ТЪРНОВСКИ ПОЛКЪ; Майоръ Кузмановъ,

16-и ЛОВЧАНСКИ ПОЛКЪ: Поручици Петровъ и Янчевъ; Подпоручици Милчевъ, Симовъ и Петковъ.

41-и ПѢХОТЕНЪ ПОЛКЪ: Поручикъ Колевъ; Подпоручици Новаковъ, Димитровъ, Дундовъ и Лазаровъ, офицерски кандидатъ Заяковъ.

4-и АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Порухикъ Димитровъ.

85-и ВРАТЧАНСКИ ПОЛКЪ: Майоръ Малчевъ и подпоручицитѣ Митевъ, Кръстевъ, Христовъ; офицерски кандидатъ Салабашевъ.

36-и КОЗЛУДУИСКИ ПОЛКЪ: Подоручикъ Стойновъ.

19-и ШУМЕНСКИ ПОЛКЪ: Офицерски кандидати Василиевъ, Стойковъ и Радевъ.

31 ВАРНЕНСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Кьневъ.

47-и ПѢХОТЕНЪ ПОЛКЪ: Майоръ Ванковъ; Капитанъ Бакаловъ и Владовъ; Поручици Трандафиловъ, Генчелиевъ, Димчевъ, Савовъ, Алвановски, Синивирски, Янковъ. Стефановъ, Сакиларовъ; Подпоручици Божковъ и Стоиловъ.

г). Въ боевете при 1-а атака на Кубадинската позиция (18 и 19 Септември); при отбранителнитѣ дѣйствия отъ 20 Септември до 8 октомври; при 2-а атака на тая позиция (19-и октомври) и при прѣслѣдването на противника, до 24 октомври включително.

1-и СОФИЙСКИ ПОЛКЪ: Поручицитѣ Кузуповъ, Денковъ и Панаьотовъ; Подпоручицитѣ Митаковъ, Николовъ; Офиц. кандидатъ Кънчевъ, Джебаровъ, Ивановъ, Драгановъ и Гяуровъ.

6-и ТЪРНОВСКИ ПОЛКЪ: Майоръ Върбановъ; Капитанъ Бояджиевъ; Поручици — Барбаръ, Наслѣдниковъ, Свѣщаровъ; Подпоручици — Николаевъ, Юрдановъ, Къскатийски, Георгиевъ, Димитровъ, Младеновъ, Стояновъ, Колевъ, Кьосевъ, Ивановъ и офиц. кандидати Дончевъ и Дяковъ.

16-и ЛОВЧАНСКИ ПОЛКЪ: Майоръ Димитровъ Х. и Димитровъ К., Капитани Паунинъ, Попъ Николаевъ, Димитровъ Лиловъ, Ангеловъ, Каменовъ, Цоловски; подпоручици Братановъ, Великовъ, Андреевъ, Сиклоновъ, Сариевъ, Янковъ, Клаевски, Милковъ, Стамбулиевъ, Райновъ, Батевъ, Стилияновъ, Лаловъ, Панчевъ, Цековъ, Кочевъ, Михаиловъ, Ангеловъ, Пѫтевъ, Шоповъ, Макариевъ, Стоицевъ, Пашмаковъ; Оф. кандидати Петрановъ, Николовъ, Филиповъ, Диловски, Аранаудовъ, Дебеляновъ, Петковъ, Братановъ, Грозевъ и Ганевъ.

25-и ДРАГОМАНСКИ ПОЛКЪ: Капитани Морфовъ и Ковачевъ; Поручици—Веселиновъ, Ионче въ, Георгиевъ, Гюровъ, Геновъ, Славинъ, Яневъ и Михаиловъ; Подпоручици — Антоновъ, Игнатовъ, Аврамовъ, Райчиновъ, Мишиахъ Рубенъ, Павловъ, Тодоровъ, Кирковъ, Черневъ, Константиновъ, Стоиловъ, Цаневъ, Поповъ, Мазгаровъ, Даскаловъ; Оф. кандидатъ Добревъ.

41-и ПѢХ. ПОЛКЪ: Майоръ Михаиловъ; Поручицитѣ Стефановъ и Дацовъ; Подпоручици Петровъ, Чилингировъ, Мусаковъ, Чешировъ; Оф. кандидати Маждраковъ, Момчиловъ Поповъ и Яневъ.

42-й ПѢХ. ПОЛКЪ: Капитанъ Димковъ; подпоручици Туджаровъ, Баевъ, Яначковъ; оф. кандидати Марковски, Димитровъ, Михаиловъ, Русеновъ, Джоковъ, Гайтанджиевъ и Ангеловъ.

4-й АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Подпоручикъ Захариевъ.

14-й АРТИЛЕР. ПОЛКЪ: Капитанъ Найденовъ В.

35-й ВРАТЧАНСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Павловъ; подпоручици Шкодревъ, Осиковски, Стоицевъ, Таушекъ, Велевъ, Орозовъ и Дамяновъ.

36-й КОЗЛУДУЙСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Стойковъ; Поручикъ Шишковъ; Подпоручици Янковъ, Цѣновъ, Георгиевъ, Вътковъ, Грънчаровъ, Латинъ и Лазаровъ.

53-й ПѢХ. ПОЛКЪ: Подполковникъ Захариевъ; Майоръ Николовъ; Поручици Маслинковъ, Лиловъ, Божиловъ (раняванъ два пѫти); Подпоручици Миленовъ, Семержиевъ, Станевски, Н. Василевъ и Христовъ; Офиц. кандидатъ Христовъ А.

I ПРѢСЛАВСКА БРИГАДА: Полковникъ Добревъ.

7-й ПРѢСЛАВСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Велковъ; Поручици Ивановъ, Скорчевъ; Подпоручици Кривошийковъ, Райчевъ Д., Райчевъ Г., Начевъ, Панчевъ, Петровъ Симеоновъ, Боневъ и Пѫневски.

8-й ПРИМОРСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Пановъ; Поручици Маноловъ, Хамамжиевъ, Ивановъ, Чолаковъ, Стояновъ, Кьорбанчевъ; Подпоручици Черневъ, Николаевъ, Лазаровъ, Ксенъ Р.

Митевъ, Франгя, Нисимовъ М., Коенъ, Бадуловъ, Димитровъ, Жинковъ, Германовъ и Стойчевъ.

19-й ШУМЕНСКИ ПОЛКЪ: Поручици Дяковъ и Панчевъ; Подпоручици Балкански, Стояновъ, Геренлиевъ, Каранжиевъ, Калчевъ; оф. кандидати Поповъ М., Поповъ К., Бакаржиевъ, Минковъ, Марковъ, Рафаиловъ, Драгулевъ, Стояновъ, Фарашевъ и Савовъ.

31-й ВАРНЕНСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Велчевъ; Подпоручици Д. Стефановъ, Митевъ, Кръстевъ Д., Вълковъ, Стояновъ, Кръстевъ Ю. Милевъ, Каражовъ, Стойчевъ, Желѣзовъ, Паяковъ, Чаушовъ, Бояджиевъ, и Нанковъ.

47-й ПѢХ. ПОЛКЪ: Капитани Петровъ и Момовъ; Поручици Бжчваровъ, Михаиловъ, Георгиевъ и Тополски.

48-й ПѢХ. ПОЛКЪ: Чакаловъ и Станчевъ; Подпоручици Тодоровъ и Соломоновъ.

3-а ПИОНЕРНА ДРУЖИНА: Подпоручикъ Кючуковъ.

2-й ТЕЖКИ АРТИЛЕР. ПОЛКЪ: Подпоручикъ Дончевъ.

5-й АРТИЛЕР. ПОЛКЪ: Качитанъ Кънчевъ и подпоручикъ Ковачевъ.

I КОННА БРИГАДА: Полковникъ Михаиловъ.

ЛЕЙБЪ ГВАРДЕЙСКИЙ ПОЛКЪ: Полковникъ Банановъ, Майоръ Станимировъ; Поручикъ Блъсковъ С. (раненъ два пѫти) и Ивановъ.

I КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистръ Балабановъ, Поручици Иотовъ и Золотовичъ (умрѣлъ отъ рани); Подпоручици Кушевъ, Мановъ и Ивановъ.

2-Й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Майори Марковъ и Добриловъ; Ротмистръ Сирмановъ.

3-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Поручикъ Поповъ; Подпоручикъ Стефановъ и ветеринарния майоръ Д-ръ Славовъ.

4-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистри Милковъ и Марковъ.

6-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистри Дончевъ и Стоевъ.

9-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистри Терзиевъ и Билдиревъ.

д) При отбранителнитѣ боеве по линията езерото Ташавлу — с. Бохнакчикъ, до окончателното отхвърлюване на ситѣ оттатъкъ Дунавъ.

35-й ВРАТЧАНСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Георгиевъ; Поручици Пановъ и Пустумишевъ.

36-й КОЗЛОДУЙСКИ ПОЛКЪ: Подпоручикъ Цанковъ.

53-й ПѢХ. ПОЛКЪ: Поручици Мариновъ и Михневъ; Подпоручикъ Бучковъ.

I КОННО АРТИЛЕР. ОТДѢЛЕНИЕ: Майоръ Векилски (удавенъ).

7-й ПРѢСЛАВСКИЙ ПОЛКЪ: Капитани Димитровъ и Колевъ; Поручици Стояновъ и Шейтановъ.

19-й ШУМЕНСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Спасовски; Подпоручици Шишмановъ, Петровъ К., Христовъ, Тюркчебилмезовъ; оф. кандидати Хумбажиевъ и Ивановъ К.

47-й ПОЛКЪ: Капитанъ Пѣевъ; Поручикъ Панайотовъ, Подпоручици Митковъ, Ичеренски и Касжпетровъ.

4-а ПИОНЕРНА ДРУЖИНА: Подпоручикъ Меркадовъ.

ЛЕЙБЪ ГВАРДЕЙСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Ивановъ Вл.

2-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Майоръ Добриловъ.

4-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Поручикъ Спирдоновъ; Подпоручикъ Гергицовъ.

6-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистръ Стоевъ.

Забѣлѣжка: Имената на убититѣ и раненитѣ отъ маршевитѣ и опълченски полкове, отъ пограничнитѣ дружини и отъ портовитѣ роти, взели участие въ Добруджанскитѣ боеве, не се помѣстватъ, понеже списъцитѣ имъ не можаха да се набавятъ.

ЗАБѢЛѢЗАНИ ПО-ВАЖНИ ПЕЧАТНИ ГРѢШКИ.

Стр.	Напечатано ред			Да се чете
7	2	отдолу	лежитѣ	лѣжите
7	9	„	урата й удрехте	ура и удряхте
8	8	„	бойна на се	бойна не се
11	11	„	сили рамо	сили, рамо
14	21	„	пѣхи доже	пѣхи, даже
15	4	„	пѣши	полски
15	27	„	III-и (отъ вѣжливость), бѣ	III-ий бѣ (отъ вѣжливость)
15	18	отдолу	(7 дружини)	(17 дружини)
16	13	„	Хенигъ	Хенингъ
17	19	отгорѣ	гаубични 4 батареи; ескадрона	гаубични батареи; 4 ескадрона
18	12	„	2 батареи	8 батареи
18	18	отдолу	да е бие	да се бие
18	9	„	етногра—	етни—
18	8	„	фичееки	чески
18	5	„	тамъ у на ъ	тамъ у насъ
23	5	отгорѣ	градъ гдѣто	градъ, гдѣто
22	7	отдолу	мѣста очакваха	мѣста, очакваха
23	5	„	полунощь по	полунощь, по
24	4	отгорѣ	и едно	съ едно
24	23	отдолу	день хубавитѣ	день, хубавитѣ
25	4	отгорѣ	закачваха се	заканваха се
29	16	отдолу	глави, тѣ	глави и
35	12	отгорѣ	камшичи	камшици
35	17	отдолу	търбата	тръбата
36	17	„	офичери	офицери
37	11	„	налѣта	налетъ
53	17	„	на взраво	на взриво
43	18	„	на развилиеното	на развилнѣлото се
44	3	отгорѣ	Ангеловъ, намѣри	Ангеловъ намѣрилъ
44	12	„	изпълаена	изпълнена
44	20	„	завале	заваля
44	24	„	лѣтяха	летѣха
45	4	отдолу	48-й полкъ съ 1-а	48-й полкъ, съ 1-а
45	3	„	3-а дружина, тръгна	3-а дружини, тръгна
45	2	„	жина—срѣщу	жини—срѣщу
46	6	„	отново полѣ-	отново поле-
46	6	отгорѣ	ирѣжи яростно	ирѣжи, яростно
47	14	„	рялицитѣ на 10-й	релицитѣ на 5-й

Напечатано				Да се чете
Стр.	редъ			
47	23	отдолу	Варнунски	Варненски
47	22	отгорѣ	деаъ	день
49	17	„	имъ 6 Търновски	имъ 2 Търновски
50	8	отдолу	и почнали	и починали
51	2	„	тутакси пада	тутакси падналъ
52	16	отгорѣ	който макаръ	който, макаръ
52	18	„	съсѣдитѣ отново	съсѣдитѣ, отново
55	16	отдолу	частитѣ, на Македонския....частитѣ на Македонския	
56	9	отгорѣ	пѣминала и, на тѣхъ . . .	пѣминала и на тѣхъ
56	12	„	да вика да плюе	да вика, да плюе
59	7	„	самъ на себе си	самъ по себе си
63	22	„	полѣтъ	полетъ
63	19	отдолу	гонете ли ги?	гоните ли ги?
66	19	„	Добруджански войски . . .	Добрички войски
72	16	отгорѣ	вече, съ поддържки . . .	вече съ поддържки,
72	17	„	отпускари; които	отпускари, които
96	3	„	91 офицери	19 офицери
96	2	отдолу	в. 103	в. 218
102	25	„	лѣвий флангъ на I-а . . .	дѣсния флангъ на I-а
108	16	„	че 70 неприятелски, . .	че около 80 неприятелски
116	10	„	ость на връщане	ость на връщение
142	2	„	Трояновъ	Траяновъ
149	11	отгорѣ	добави, че, по, тоя отъ капитално	добави, че по тоя, отъ капитално
150	18	отдолу	Разбира се	Разбра се
156	10	отгорѣ	ако и вече окончателно	ако и вече да бѣ окончателно
158	11	отдолу	на ротитѣ обаче	на ротитѣ, обаче
159	2	отгорѣ	и пжтувайки	и, пжтувайки
162	4	отдолу	нята, още съ	нята още съ
164	3	отгорѣ	не издържваха	не издържаха
170	8	отдолу	дълбочина, и поради . .	дълбочина, и, поради
205	26	отгорѣ	11 ч. 30 м. пр. пл. I-а Софийска	11 ч. 30 м. пр. пл., I-а Софийска
205	13	отдолу	настжпването на тоя день	настжпването тоя день
207	17	отгорѣ	(ради)кални	(ради)алнн
213	5	„	войски за вихровия . . .	войски? а вихровия
214	18	„	на отнетия ни	на, отнетия ни
220	9	„	конна Дивизия	Конна дивизия
225	13	отдолу	, понеже съ отхвърлюването	, понеже, съ отхвърлюването
230	12	отгорѣ	та стигаше за	та считаше за
231	16	„	установена, отъ	установена отъ
232	26	отдолу	дохожда на 26 с. м.	дохожда на 22 с. м.

Напечатано				Да се чете
Стр.	редъ			
232	26	„	пробива по Кубадинското	пробива на Кубадинското
232	17	„	да се убиди	да се обиди
233	17	отгорѣ	По тоя повидъ	По тоя поводъ
234	23	отдолу	тукъ шэ направимъ . . .	тукъ ще направимъ
235	3	отгорѣ	до 6 клм. дължина . . .	до 60 клм. дължина
236	3	отдолу	Главна квартира; слѣдъ.....Главна квартира, слѣдъ	
248	5	отгорѣ	нието на Макленбургска	нията на Макленбургския
251	2	отдолу	Faut pas	Faux pas
252	13	„	пръстъ 2 клм.	пръстъ около 1 клм.
258	5	отгорѣ	дружини, възможно . . .	дружини, и възможно
261	25	„	отегля на	отегли на
262	22	„	които пасваха	които опасваха
262	23	„	инструкция и бѣ	инструкция бѣ
262	7	отдолу	Азъ отъ вся страна . . .	Азъ отъ своя страна
266	13	„	дългобойна	далнобойна
273	12	„	Доробанди	Доробанци
275	1	отгорѣ	ризервъ	резервъ
176	14	отдолу	заповѣда да се	заповѣдалъ да се
274	4	„	вериги прикрити	вериги, прикрити
278	18	„	зипоѣдало се да се	заповѣдало се да се
279	6	„	Ноември	Декември
279	16	„	не успѣки	не успѣли
279	11	„	да повърне	да се върне
290	10	„	градушки куршуми	градушка куршуми
282	17	„	отблъсването си ръскитѣ	отблъсването си, ръскитѣ
287	13	отгорѣ	да съ върнатъ	да се върнатъ
287	1	отдолу	283 при което	283, при което
302	14	отгорѣ	и тя слѣдъ	и тя, слѣдъ
304	3	отдолу	Куникациитѣ	Комуникациитѣ

ЗАБѢЛѢЖКА: На много мѣста въ текста е напачатано „Командующи армията"; да се чете: *„Командующий армията"*

Съдържание.

Стр.

Встжпление 9
Общъ прѣгледъ на дѣйствията на III-а армия 12

I-й Периодъ.

1. Задачата на III-а армия 13
2. Численностьта на нашата и неприятелска армии . . . 17
3. Моралътъ и духътъ у нашата и неприятелска армии . 18
4. Силата и състоянието на Тутраканската крѣпость . . 20
5. Първата бойна оперативна заповѣдь 21
6. Прѣминаване на границата 23
7. Боя на Конната диеизия при Кочмаръ-Конакъ 32
8. Заемание на гр. Добричъ 32
9. Появата на руската конница 40
10. Разпорѣждание за атаката на Тутраканската крѣпость 41
11. Тутраканския погромъ 43
12. Окончателния разгромъ и плѣняването на Тутраканския гарнизонъ 50
13. Боя при Сарсанларъ 55
14. Дѣйствията на Конницата прѣзъ 4, 5 и 6 Септемврий 61
15. Рѣшителнитѣ боеве при Добричъ и Чамурлии 66
16. Маршъ-маневръ на 4-а Прѣславска дивизия 76
17. Настжпването на армията къмъ Кузгунъ—Кара-Омеръ 78
18. Боеветѣ на 13 Септемврий 83
19. Рѣшителнитѣ дѣйствия на 14 Сеп. и кризата тоя день 89
20. Прѣслѣдване на противника и излизание прѣдъ неприятелската укрѣпена позиция: Расово—Кубадинъ—Тузла 103
21. Отбранителната линия Расово—Кубадинъ—Тузла . . . 106
22. Силитѣ и разположението на неприятелската армия и състава на нашитѣ войски 8
23. Съображения за атаката на Кубадинската позиция . . 3
24. Атаката на 18-й Септемврий 111
25. Кризата на 19-й Септемврий 118

II-й Периодъ.

1. Отбранителни дѣйствия 139
2. Настжпването на неприятелската армия 141
3. Затишие прѣдъ фронта на армията 147
4. Отказа на Командующий армията за произвеждане втора атака на Кубадинската позиция 151

Стр.

5. Шестдневни упорити боеве прѣдъ центъра и дѣсното крило на армията 152
6. Ромжнския десантъ при с. Рѣхово 157
7. Продължение на шестдневнитѣ боеве срѣщу центъра и дѣсното крило на армията 162
8. Кризата на 3-й Октомврий 165
9. Приготовления за атаката на неприятелската позиция 182
10. Състава, силитѣ и разположението на двѣтѣ армии . 183
11. Неприятел. укрѣпена линия Расово—Кубадинъ—Тузла . 184
12. Плана за атаката на неприятелската позиция 188
13. Заповѣдитѣ и разпорѣжданията за атаката 189
14. Атаката на неприятелската позиция Расово—Кубадинъ Топра-Хисаръ—Тузла 192
15. Боя при Западната група 193
16. Боя при Източната група 195
17. 20 й Октомврий 198
18. 21-й Октомврий 204
19. Прѣслѣдването на противника и влизането въ Кюстенджа, Черна вода и Меджидие 218
20. Атаката на Конната дивизия върху отстжпающитѣ неприятелски колони 223
21. По-нататъшнойо прѣслѣдване и дѣйствията срѣщу Черноводската прѣдмостна крѣпость 225
22. Подчинявание на цѣлата армия отново подъ началството на генералъ-лейтенантъ Тошевъ 131
23. Кюстенженското пристанище 234
24. Дѣйностьта на Негово Царско Височество при намирането Му при III-а армия въ Добруджа 240
25. По-нататъшнитѣ дѣйствия на армията 243
26. Дѣйствията на Конната дивизия 244
27. Настжпването на армията къмъ Бабадагъ 249

III-й Периодъ.

1. Отбранителни дѣйствия на армията 252
2. Настжпването на противника срѣщу позицията по линията езеро Ташавлу—с. Бонахчикъ 254
3. Положението прѣдъ фронта на армията отъ 12 до 22 Ноемврий 261
4. Ожесточенитѣ боеве прѣдъ фронта на армията . . . 272
5. Силнитѣ руски атаки на 1 и 2 Ноемврий (въ сжщность Декемврий) 276

IV-й Периодъ.

1. Затишие прѣдъ фронта на армията и приготовленията за по-нататашно настжпване 284
2. Боевегѣ за завладѣване Мачинския тертдепонъ . . 295
3. Списъкъ на ранените офицери 311